

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 3 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор хабілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, Жешув, Польща

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 1 від 29.08.2023 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гайду С.В. НАДЗВИЧАЙНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	1
Казік Т.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ЯК ПЕРЕДУМОВИ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄС НА ТЕРЕНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кметик-Подубінська Х.І. ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ В ЄВРОПІ.....	13
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;

СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Бут І.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ ПРАВОСУДДЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД.....	19
Спесівцев Д.С., Демчук А.М. «ОХОРОНА» І «ЗАХИСТ» СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ.....	25

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Добровольська В.В. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗМІШАНИХ (МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ) МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	33
Сошников А.О., Єршова Ю.О. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА ПРИ РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БІЗНЕСУ	38

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;

ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Голодник Ю.А. ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН	44
Кравченко О.М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	48
Осіпов Ю.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ	54
Романенко І.В. ЗАБОРОНА В'їЗДУ В УКРАЇНУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ.....	61
Utkina M.S. COOPERATION BETWEEN FINANCIAL INTELLIGENCE UNITS, SUPERVISORS AND «THIRD» COUNTRIES : MAIN POINTS AND CHALLENGES.....	67
Шкелебей О.В. МЕЖІ ДИСКРЕЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ВЧИНИТИ ПЕВНІ ДІЇ.....	72

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Южека Р.С. ПРОПОЗИЦІЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДО ІНСТИТУТІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	79
--	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Туманянц А.Р., Криворучко Д.В. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ ПОТЕРПІЛИМ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	84
Федчак І.А. КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА ПОТРЕБИ ГРОМАД (COMMUNITY POLICING).....	92

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Grabchak G.V.

THE IDEA OF THE MULTILATERAL INVESTMENT COURT CREATION..... 97

Мамедов Н.Н.

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....102

Фомічов К.С.

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ

З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ.....107

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Губанов О.О.

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ВИПЛАТИ ПРЕМІЙ

ВИБОРНИМ ПОСАДОВИМ ОСОБАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....115

Тильчик В.В., Шпак Н.А.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЇ В СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ,

ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ, ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ 120

Харь І.О.

СУБ'ЄКТИ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ,

ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....128

Харитонova О.І.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....134

Бехруз Х.Н.

ПРИМУСОВІ СУДОВІ ЗАХОДИ МКС В УМОВАХ ОХОРОНИ СУВЕРЕННОСТІ

В КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ.....140

Назимко Є.С., Семенишина-Фіголь Б.М., Пономарьова Т.І.

КОРУПЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА, ЩО ВПЛИВАЄ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ

ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ.....145

Берлач А.І.

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ

ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....150

Бородін І.І., Христинченко Н.П.

ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПАРАДИГМІ

ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....156

Новікова М.М., Зварич Р.В., Дручек О.В.

ВПЛИВ КОНВЕРГЕНЦІЇ АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ТА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ

НА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 161

Ярова Р.В.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ

ДО СПЕЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ – ВОДІВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ 166

Гупалюк А.С.

ДОПИТ, ЯК СЛІДЧА ДІЯ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МОТИВУ ТА МЕТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ.....173

Угровецький О.П., Петрова І.А., Давиденко Д.О.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА.....178

Пересоляк О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСНУВАННЯ ТА РЕЄСТРАЦІЇ

НОВОГО БІЗНЕСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....183

Підберезних І.Є.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГУЛЯТОРНИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО

АДМІНІСТРУВАННЯ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ІТАЛІЇ ТА УКРАЇНИ.....190

Балобанова Д.О.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗАХИСНИКА (АДВОКАТА) ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ.....195

Бабенко А.М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ У РОБОТІ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ

НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ...200

Денисова А.В.

СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....205

Мазуренко С.В.

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОНЯТТЯ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ»: ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ...209

Губарєв С.В.

СУТНІСТЬ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ОДНОГО ІЗ ВИДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ.....215

Лесько Н.В.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ В УКРАЇНІ.....220

Петков С.В.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ,

ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НОТАРІАЛЬНІ ДІЇ.....225

Пушкар О.А.

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО

СТАТТЕЮ 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....230

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....236

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Haidu S.V.

EXTRAORDINARY LAW-MAKING DURING IMPLEMENTATION
OF THE STATE'S POLITICAL FUNCTION UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS 1

Kazik T.V.

CERTAIN ASPECTS OF LIBERALIZATION OF THE VISA REGIME AS PREREQUISITES
FOR THE ACQUISITION OF MEMBERSHIP IN THE EU ON THE TERRITORY
OF THE POSTRADIAN SPACE: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....7

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kmetyk-Podubinska Kh.I.

GENESIS OF LEGAL CONSOLIDATION AND PROVISION OF ACCESS TO THE INFORMATION IN EUROPE ..13

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

But I.O.

ACTIVITIES OF COMMUNITY JUSTICE CENTERS IN THE FIELD OF ALTERNATIVE
DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE 19

Spiesivtsev D.S., Demchuk A.M.

«SAFETY» AND «PROTECTION» OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS:
PROBLEMS OF CONCEPTS CORRELATION 25

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Dobrovol'ska V.V.

ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF MIXED (MULTIMODAL) SEA TRANSPORTATION.....33

Soshnykov A.O., Yershova Yu.O.

AUTHORIZATION OF THE COMPANY'S MANAGEMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT
OF SOCIALLY RESPONSIBLE BUSINESS 38

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Holodnyk Yu.A.

LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE MECHANISM FOR ENSURING
THE PROTECTION OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS OF CITIZENS.....44

Kravchenko O.M.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEASURES TO ENSURE THE PROTECTION OF
CONFIDENTIAL INFORMATION AND COMMERCIAL BUSINESS SECRETS IN UKRAINE.....48

Osipov Yu.V.

NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE EXERCISE OF THE RIGHT
TO APPLY TO THE ADMINISTRATIVE COURT 54

Romanenko I.V.

BAN ON ENTRY TO UKRAINE IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES.....61

Utkina M.S.

COOPERATION BETWEEN FINANCIAL INTELLIGENCE UNITS, SUPERVISORS
AND «THIRD» COUNTRIES : MAIN POINTS AND CHALLENGES 67

Shkelebei O.V.

LIMITS OF DISCRETION OF THE ADMINISTRATIVE COURT IN CASES
ON THE OBLIGATION OF AN AUTHORITY SUBJECT TO TAKE CERTAIN ACTIONS 72

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Yuzheka R.S.

PROPOSALS FOR THE IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS TO THE INSTITUTIONS OF THE GENERAL PART
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE 79

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Tumanians A.R., Kryvoruchko D.V.

ABUSE OF THE RIGHTS BY A VICTIM DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION
IN CRIMINAL PROCEEDINGS 84

Fedchak I.A.

GUIDING PRINCIPLES OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT
ACTIVITIES, ORIENTED TO THE NEEDS OF COMMUNITIES (COMMUNITY POLICING).....92

INTERNATIONAL LAW

Grabchak G.V. THE IDEA OF THE MULTILATERAL INVESTMENT COURT CREATION.....	97
Mamedov N.N. SCOPE OF APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS	102
Fomichov K.S. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF SOCIAL SECURITY FOR PERSONS WITH DISABILITIES GENERAL AND SPECIAL DIRECTION	107

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

Hubanov O.O. PAYMENT OF MONETARY BONUSES TO ELECTED OFFICIALS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: PREVENTING CONFLICT OF INTEREST.....	115
Tylchik V.V., Shpak N.A. CONCEPT AND FEATURES OF CORRUPTION IN THE NATIONAL INFRASTRUCTURE, GEOSPATIAL DATA, LAND RELATIONS AND LAND MANAGEMENT.....	120
Khar I.O. SUBJECTS OF CORRUPTION-RELATED CRIMINAL OFFENCES ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF AN UNLAWFUL BENEFIT: FOREIGN EXPERIENCE.....	128
Kharytonova O.I. DIGITALIZATION OF CORPORATE LAW: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	134
Behruz H.N. THE ICC'S COERCIVE JUDICIAL MEASURES IN THE CONTEXT OF SOVEREIGNTY PROTECTION IN THE CONTEXT OF UKRAINE.....	140
Nazymko Ye.S., Semenyshyna-Fihol B.M., Ponomarova T.I. CORRUPTION AS A DETERMINANT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT IN UKRAINE.....	145
Berlach A.I. DISCRETIONARY POWERS OF PROSECUTOR'S OFFICES AS CONSTITUENT ELEMENT OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS: FOREIGN EXPERIENCE.....	150
Borodin I.L., Khrystynchenko N.P. FEATURES AND STRUCTURE OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM IN THE PARADIGM OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION.....	156
Novikova M.M., Zvarych R.V., Druchek O.V. THE IMPACT OF THE CONVERGENCE OF ANGLO-SAXON AND ROMAN-GERMANIC LEGAL FAMILIES ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM.....	161
Yarova R.V. FEATURES OF ADMINISTRATIVE CHARGES THAT APPLY TO SPECIAL SUBJECTS – DRIVERS OF MOTOR VEHICLES.....	166
Hupaliuk A.S. INTERROGATION AS AN INVESTIGATIVE ACTION FOR ESTABLISHING THE MOTIVE AND PURPOSE OF COMMITTING A CRIME.....	173
Uhrovetzkyi O., Petrova I., Davydenko. D. DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FORENSIC EXPERT.....	178
Peresolyak O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ESTABLISHMENT AND REGISTRATION OF A NEW BUSINESS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE.....	183
Pidbereznykh I. Ye. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF REGULATORY BODIES FOR PUBLIC TELEVISION ADMINISTRATION IN ITALY AND UKRAINE.....	190
Balobanova D.O. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ACTIVITIES OF A DEFENSE COUNSEL (ATTORNEY) OR REPRESENTATIVE OF A PERSON.....	195
Babenko A.M. ADMINISTRATIVE AND CRIMINOLOGICAL MEASURES IN THE POLICE WORK TO PREVENT ILLICIT TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS.....	200
Denysova A.V. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN UKRAINE.....	205
Mazurenko S.V. AXIOLOGICAL DIMENSION OF THE ACADEMIC INTEGRITY CONCEPT: DETERMINING FACTORS.....	209
Hubariiev S.V. THE ESSENCE OF THE NOTARY PROCESS AS ONE OF THE TYPES OF LEGAL PROCESS.....	215
Lesko N.V. LEGAL SECURITY OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF PRIVATE DETECTIVES IN UKRAINE.....	220
Petkov S.V. RESPONSIBILITY OF OFFICIALS OF BODIES LOCAL GOVERNMENT PERFORMING NOTARIAL ACTS.....	225
Pushkar O.A. FEATURES OF THE COMPOSITION OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ARTICLE 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	230
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	236

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13:342.2; 342.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/01>

Гайду С.В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

НАДЗВИЧАЙНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті уточнено зміст поняття надзвичайна правотворчість та розкрито її специфіку при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану в Україні.. Війна змусила шукати та впроваджувати нові правові форми, що спрямовані на відновлення і підтримання правопорядку, захисту мирного населення, функціонування всіх сфер соціально-правових відносин. Так як в умовах війни правотворчість не завжди ефективна при здійсненні політичної функції держави розглянуто надзвичайну правотворчість. Відзначено, що реалізація політичної функції через правотворчу діяльність в умовах воєнного стану має свої особливості та вимагає більше детальнішого та глибшого теоретико-правового аналізу. «Класична» правотворчість не дозволяє ефективно здійснювати політичну функцію держави Україна, адже трансформація суспільних, правових та міжнародних відносин зумовлює впровадження в правотворчу діяльність нових теоретико-методологічних парадигми, які властиві саме воєнному часові. Воєнний стан зумовив запровадження нових, а подекуди трансформованих та адаптованих правових форм та засобів, які б забезпечили відновлення правопорядку, захист цивільного населення та безпечне функціонування всіх сфер суспільних відносин. Тому розглянуто відносно новий правовий інститут «надзвичайна правотворчість». Доведено, що створені та прийняті нормативно-правові акти в умовах війни чи не єдиний правовий засіб суб'єктів правотворчості щодо стабілізації та встановлення правопорядку, захисту населення, територій, відновлення миру та економіки, тобто забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні. Виокремлено акти військового командування, яке в умовах воєнного стану наділяється виключними правотворчими повноваженнями. Варто також відзначити, що надзвичайна правотворчість зі всіма її перевагами та недоліками завжди становитиме ризик для верховенства права через зміну політичної функції держави.

Ключові слова: функція держави, політична функція, правотворчість, надзвичайна правотворчість, воєнний стан.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні відбуваються значні трансформації та зміни змісту функцій держави. Форми, напрями та механізми реалізації функцій держави спрямовані на збереження суверенітету та територіальній цілісності через збройну агресії росії. Частково змінилась система органів державної влади та місцевого самоврядування (наприклад, система місцевих органів виконавчої влади трансформувалась на органи військового управління (військові адміністрації, військово-цивільні адміністрації)). Також посилилась централізація правової системи України, зокрема,; змінились виконання функцій

органів місцевого самоврядування, що отримують додаткові повноваження та пріоритетні функції у зв'язку в умовах воєнного стану в сфері національної безпеки і оборони [6, с. 103].

Трансформація сучасних процесів детермінує зміни у змісті завдань та функцій держави, залежить від зовнішніх та внутрішніх умов та подій, які жодна сучасна держава не в змозі змінити, але повинні бути враховані для розумного визначення завдань і методів їх вирішення з метою досягнення поставлених цілей. Тобто війна – вагома умова розвитку сучасної держави Україна та є детермінантом, що визначає завдання держави, а відтак її

функції. Адже «повномасштабна війна, як зовнішній фактор, обумовлює масштабність її впливу на різні сфери життєдіяльності суспільства, окреслює першочерговість тих чи інших завдань сучасної держави, що потребують розв'язання, зокрема й щодо посилення національної безпеки (яка є ґрунтом для функціонування держави України як незалежної та суверенної)» [7, с. 26].

Війна змусила шукати та впроваджувати нові правові форми, що спрямовані на відновлення і підтримання правопорядку, захисту мирного населення, організації військового і гуманітарного комплексу, функціонування всіх сфер соціально-правових відносин. Українська держава ще адаптується до війни. Відповідно, політична функція України перебуває в постійній динаміці. Відзначимо, що правотворчість завжди була і залишається складною та багатогранною правовою діяльністю, яка потребує всебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретико-правові аспекти особливостей правотворчої діяльності при здійсненні політичної функції держави, відображено в дослідженнях багатьох авторів. Слід окремо звернути увагу на праці таких дослідників, як А. О. Барчук, І. Коліушко, У. Кузенко, С. О. Кузніченко, Д. В. Марченко, С. М. Мельничук, С. К. Могил, Н. М. Оніщенко, Н. Пархоменко, та ін. Водночас варто зауважити, що в проведених дослідженнях немає комплексного аналізу особливостей правотворчої діяльності при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану.

Мета статті – уточнити зміст поняття надзвичайна правотворчість та розкрити її специфіку при здійсненні політичної функції держави в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правотворча діяльність (підготовка та прийняття) є однією з правових форм здійснення політичної функції держави [4, с. 232]. На основі підходу щодо визначення правотворчості [9], відзначимо, що правотворчість – безперервний процес створення, оновлення правових норм, що сприятиме здійсненню функцій держави, адже ефективність реалізації функцій держави залежить від чіткості систематизації та відповідності законодавства. У Проекті Закону «Про правотворчу діяльність» правотворча діяльність – це «діяльність з планування, розробки проекту нормативно-правового акта (його концепції) та прийняття (видання) нормативно-правового акта, метою якої є правове врегулювання та/або охорона суспільних відносин» [15].

Проект Закону України «Про правотворчу діяльність» передбачає вдосконалення норма-

тивно-правової бази щодо правотворчої діяльності, планування та моніторингу результатів її діяльності, а також механізми ухвалення та застосування нормативно-правових актів [12, с. 5].

П. 2 ч. 2 ст. 1 Проект Закону України «Про правотворчу діяльність» визначає, що «Положення цього Закону не застосовуються до суспільних відносин, що пов'язані із: загальною або частковою мобілізацією, введенням в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану, застосуванням Збройних Сил України, проведенням операцій Об'єднаних сил, антитерористичних операцій та іншими невідкладними питаннями забезпечення обороноздатності держави» [15]. Тобто вилучається з предмету регулювання проекту все що пов'язане з воєнним станом, а також із «застосуванням Збройних Сил України, проведенням операцій Об'єднаних сил, антитерористичних операцій та іншими невідкладними питаннями забезпечення обороноздатності держави» [15]. Фактично пропонується в цих сферах не керуватися принципами та правилами правотворчості, це серйозна проблема [2]. Тим більше, що в цих сферах у нас уже величезна кількість проблем із юридичним забезпеченням.

Нормативно-правове закріплення основ побудови системи українського законодавства, визначення є надзвичайно важливою передумовою формування якісного законодавства. Однак, вказаний законопроект має багато недоліків не лише для правотворчості в мирний час, але і для надзвичайної правотворчості. Зокрема, згідно оцінки експертів Центру політико-правових реформ визначено: «низку проблем юридико-технічного характеру та має чимало недоліків щодо повноти правового регулювання, зокрема: занадто звужений предмет правового регулювання законопроекту; суперечливе врегулювання принципів правотворчої діяльності (наприклад, стаття 3 визначає принципи правотворчої діяльності, однак в переліку відсутній принцип верховенства права, адже цей принцип основоположний, його зміст якого розкривається в «Доповіді про правовладдя» Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) [2]); неповне визначення «учасників правотворчої діяльності»; юридично некоректні положення щодо делегування правотворчих повноважень; включення до системи нормативно-правових актів України актів СРСР та УРСР; поверхове і неповне регулювання питання планування правотворчої діяльності; суперечливий підхід до регулювання питання концепцій нормативно-правових актів, публічних

консультацій, юридичної експертизи актів; збереження хаосу в структурі законів, інших актів; узаконення можливості неоприлюднення нормативно-правових актів; відсутність системного підходу до вирішення проблем регулювання прогалин і колізій при правозастосуванні; некоректний підхід до регулювання питання дії нормативно-правового акта в часі, ігнорування питання регулювання дії нормативно-правового акта в просторі та за колом суб'єктів; термінологічна та смислова плутанина з концептами «юридичний», «правотворча діяльність», «програмний правовий акт», «основний та похідний нормативно-правовий акт», «розумний строк», «правовий моніторинг» тощо [10]. Вважаємо, що для надзвичайної правотворчої діяльності більшість норм законопроекту незастосовна. Адже для здійснення політичної функції держави в умовах воєнного стану властиві термінове врегулювання певних відносин та первантаження законодавчого органу.

Так як в умовах війни «класична» правотворчість не завжди ефективна при здійсненні політичної функції держави – вбачаємо доцільним розглянути більш детально надзвичайну правотворчість.

У юридичній науці існує поняття «надзвичайна правотворчість» – створення нормативно-правових актів, які детермінуються надзвичайними подіями та особливими умовами [11]. Зазначена правотворчість – один із правових способів ефективного та завчасного забезпечення функцій держави та вимагає особливих механізмів їх реалізації.

Воєнний стан зумовив запровадження нових, а подекуди трансформованих та адаптованих правових форм та засобів, які б забезпечили відновлення правопорядку, захист цивільного населення та безпечне функціонування всіх сфер суспільних відносин. Тому застосовано відносно новий правовий інститут «надзвичайна правотворчість».

Проблематика інтерпретації надзвичайної правотворчості зумовлена неоднозначністю розуміння поняття, сутності й змісту надзвичайних законів; відсутні науково обґрунтовані підходи класифікації надзвичайних законів у межах існуючих підходів до класифікації; надзвичайна правотворчість та надзвичайні закони не є розповсюдженим предметом наукового дослідження в системі правових наук [1, с. 18]. Існує поділ надзвичайних нормативно-правових на групи: міжнародно-правові акти; нормативно-правові акти, що передбачають напрями та механізми введення надзвичайних адміністративно-правових режимів та екстраординарні адміністративно-правові режими; закони та підзаконні нормативно-правові

акти, що деталізують окремі положення надзвичайних заходів; нормативно-правові акти, якими вводяться режими і закони, що затверджують укази Президента України [5, с. 75–76].

Метою надзвичайної правотворчості в умовах воєнного стану є правове регулювання організації державної діяльності та приведення чинного законодавства відповідно до об'єктивних суспільних відносин.

До ознак надзвичайних нормативно-правових актів належать: тимчасова дія; імперативний характер норм і передбачають низку зобов'язань, заборон, обмежень. «Нормативно-правові акти надзвичайного характеру залежно від суб'єкта їх видання та змісту можуть мати різну форму та юридичну силу; обмежують дію чинних у відповідній сфері правових актів, в тому числі і конституції або зупиняє дію її окремих положень» [11].

Саме такі ознаки властиві більшості нормативно-правових актів, як результат правотворчості в умовах воєнного стану. Вони стосуються як організації відносин у державі, так і Збройних Сил України та інших військових формувань. Зокрема, прикладами нормативно-правових актів щодо надзвичайної правотворчості в Україні є: Постанова Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2022 рік»; Постанова Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік»; Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»; Закон України Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію»; Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» (тут би хотілось виокремити доцільність застосування інституту делегованої законотворчості. Однак при делегуванні законодавчих повноважень має бути чітко визначено обсяг, строк, мету та принципи такого делегування). Зазначимо також, що в Іспанії та Хорватії є певний нормативно встановлений перелік питань, які не можуть бути вирішеними шляхом делегованого законодавства; Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»; постанова «Про перелік товарів критичного імпорту»; Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану»; Постанова Кабінету Міністрів України

«Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»; Розпорядження «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні»; постанова «Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану»; постанова «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану»; постанова «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану»; постанова «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану»; постанова «Деякі питання застосування «Документа в період дії воєнного стану»; розпорядження «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» та ін.

Серед надзвичайних нормативно-правових актів доцільно виокремлювати акти військового командування, яке в умовах воєнного стану наділяється виключними правотворчими повноваженнями (наприклад, Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану»).

Згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначено підстави для надзвичайної правотворчості в умовах надзвичайного, в т.ч. воєнного стану. Зокрема, це виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загро-

зою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [14]. Ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначає умови для надзвичайної правотворчості відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування: «у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [13]. Зазначена норма конкретніше розкриває зміст політичної функції в умовах воєнного стану. Варто відзначити, що після припинення дії правового режиму воєнного стану, зазначені повноваження припиняються, але дія прийнятих ними нормативно-правових актів може продовжуватися.

Тому варто відзначити загрози «надзвичайної правотворчості» в умовах війни для реалізації політичної функції держави: 1) можливість обмеження верховенства права в воєнний та повоєнний період [16, с. 652]; 2) збільшення повноважень виконавчої влади, які не завжди будуть ефективними через обмеженість інших гілок влади, інститутів громадянського суспільства і т. п [3]; 3) надзвичайна правотворчість може бути як ефективною формою реалізації політичної функції держави, так і могутнім інструментом насильства [8, с. 39].

Однак створені та прийняті нормативно-правові акти в умовах війни чи не єдиний правовий засіб суб'єктів правотворчості щодо стабілізації та встановлення правопорядку, захисту населення, територій, відновлення миру та економіки, тобто забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, дійшли висновку, що реалізація політичної функції через правотворчу діяльність в умовах воєнного стану має свої особливості та вимагає більше детальнішого та глибшого теоретико-правового аналізу. «Класична» правотворчість не дозволяє ефективно здійснювати політичну функцію держави Україна, адже трансформація суспільних, правових та міжнародних відносин зумовлює впровадження в правотворчу діяль-

ність нових теоретико-методологічних парадигм, які властиві саме воєнному часові. Вважаємо, що доцільно серед нормативно-правових актів виокремлювати акти військового командування, яке в умовах воєнного стану наділяється виключними

правотворчими повноваженнями. Варто також відзначити, що надзвичайна правотворчість зі всіма її перевагами та недоліками завжди становитиме ризик для верховенства права через зміну політичної функції держави.

Список літератури:

1. Барчук А. О. Надзвичайні закони як предмет наукового пізнання: підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 35; Ч. 2. С. 16–19.
2. Коліушко І. Аналіз законопроекту № 5707 «Про правотворчу діяльність». *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-dialnist/> (дата звернення: 20.07.2023).
3. Корупційні ризики та корисні посилання на правові норми в контексті COVID-19. URL: <https://rm.coe.int/ukrainian-version-corruptioncovid-19/16809e3c06> (дата звернення: 15.07.2023).
4. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 230–234.
5. Кузніченко С. О. Теоретичні та історичні засади формування надзвичайного законодавства в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2010. С. 68–76.
6. Марченко Д. В. Зміни правової системи України в умовах воєнного стану. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.) / НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права. Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 100–106.
7. Мельничук С. М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 23–35.
8. Могил С. К. Государство в предупреждении и ликвидации последствий аварий и катастроф. *Актуальные проблемы державы и права*. 1999. Вип. 6, Ч. II. Одеса : Астропринт, 1999. С. 107.
9. Оніщенко Н. М. Правова система : проблеми теорії : моногра. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
10. Парламент ухвалив законопроект «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707) за основу. *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/news/parlament-ukhvalyv-zakonoproiekt-pro-pravotvorchu-dialnist-za-osnovu/> (дата звернення: 20.07.2023).
11. Пархоменко Н. Сучасна теоретико-правова парадигма надзвичайної правотворчості. *Публічне право*. 2022. № 3 (47). С. 88–94.
12. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами від 09.07.2023 р). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
14. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
15. Проект Закону про правотворчу діяльність : проект від 25.06.2021 р. №. 5707. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 21.07.2023).
16. Толстенко Ю.О., Мулява О.О., Здоровцова О.Ю. Дотримання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 652. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/162.pdf (дата звернення: 15.07.2023).

Haidu S.V. EXTRAORDINARY LAW-MAKING DURING IMPLEMENTATION OF THE STATE'S POLITICAL FUNCTION UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS

The article clarifies the meaning of the concept of extraordinary law-making and reveals its specifics in the implementation of the political function of the state in the conditions of martial law in Ukraine. The war forced the search and implementation of new legal forms aimed at restoring and maintaining law and order, protecting the civilian population, and the functioning of all spheres of social and legal relations. Since in the conditions of war, law-making is not always effective in the implementation of the political function of the state, extraordinary law-making is considered. It was noted that the implementation of the political function through law-making activity in the conditions of martial law has its own characteristics and requires more detailed

and deeper theoretical and legal analysis. "Classical" law-making does not allow the effective implementation of the political function of the state of Ukraine, because the transformation of social, legal and international relations presupposes the introduction of new theoretical and methodological paradigms into law-making activity, which are characteristic of wartime. Martial law led to the introduction of new, and in some cases transformed and adapted legal forms and means that would ensure the restoration of law and order, the protection of the civilian population and the safe functioning of all spheres of social relations. Therefore, the relatively new legal institution "extraordinary law-making" is considered. It has been proven that legal acts created and adopted in wartime are not the only legal means of law-making subjects to stabilize and establish law and order, protect the population, territories, restore peace and economy, i.e. ensure the legal regime of martial law in Ukraine. Acts of the military command, which is granted exclusive law-making powers under martial law conditions, are singled out. It is also worth noting that extraordinary law-making, with all its advantages and disadvantages, will always pose a risk to the rule of law due to a change in the political function of the state.

Key words: *state function, political function, law-making, emergency law-making, martial law.*

Казік Т.В.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ЯК ПЕРЕДУМОВИ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄС НА ТЕРЕНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена лібералізації візового режиму як передумові набуття членства в ЄС. Зокрема, у статті розкрито досвід країн пострадянського простору у цій сфері. З'ясовано, що тенденція лібералізації візового режиму між державами найбільшого розвитку зазнала в Європі, в рамках Європейського Союзу, де лібералізація візового режиму стала важливою темою порядку денного. Встановлено, що Європейський Союз дедалі частіше використовує процес лібералізації візового режиму як інструмент для стимулювання та винагороди східних партнерів у їхньому процесі реформ на шляху до набуття членства Європейського Союзу. Розкрито важливі аспекти проходження шляху від лібералізації візового режиму до набуття повноправного членства в ЄС на прикладі трьох країн Балтії належних до пострадянського простору: Литви, Латвії та Естонії. З'ясовано, що країнам Балтії вдалося подолати важкий шлях по виконанню основних критеріїв членства в ЄС доволі швидко, хоча вони були досить високими для цих країн того часу. Разом з тим, вступ балтійських держав до ЄС мав низку особливостей, які так чи інакше знайомі і для України. На основі досвіду Литви, Латвії та Естонії визначено низку пріоритетних для України напрямків, до яких віднесено: по-перше, формування стійкої узгодженої позиції політичних сил в країні з цього приводу; по-друге, підвищення рівня довіри громадськості та, відповідно, отримання максимального рівня підтримки з боку громадськості; по-третє, максимального використання всіх пропонованих форм співпраці з ЄС, оскільки кожен етап співпраці під час підготовки до вступу відіграє свою роль у процесі приєднання до ЄС і досвід, а також результати зможуть бути використані в якості аргументу для обґрунтування доцільності ухвалення рішення на користь України, на етапі безпосередньо набуття нашою державою статусу держави-члена ЄС. Акцентовано увагу на тому, що для євроінтеграційних прагнень України актуальною є стратегія Литви щодо інтеграції національних меншин Литви в громадянське суспільство країни.

Ключові слова: лібералізація візового режиму, «безвіз», Європейський Союз, досвід пострадянських країн, уроки для України.

Постановка проблеми. У сучасному світі існує тенденція до лібералізації візового режиму між державами. Відкривається дедалі більша кількість міждержавних кордонів, все більше країн надають громадянам інших можливість подорожей на свою територію без оформлення віз. Найвищої точки свого розвитку ця тенденція досягла в Європі, в рамках Європейського Союзу (далі - ЄС), де лібералізація візового режиму стала важливою темою порядку денного. ЄС дедалі частіше використовує процес лібералізації візового режиму як інструмент для стимулювання та винагороди східних партнерів у їхньому процесі реформ [1] на шляху до набуття членства ЄС. Для України вступ до ЄС є одним із пріоритетних завдань сьогодення. Зважаючи на це, неабив-

якої актуальності набуває вивчення досвіду у цій сфері пострадянських країн, з якими нашу країну об'єднує багато спільного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема лібералізації візового режиму для України та євроінтеграційного курсу нашої держави, як і тема євроінтеграційного курсу на теренах пострадянського простору сьогодні є предметом численних досліджень та публікацій. Зокрема, ті чи інші аспекти цих тем вивчали: Є. Ковтун, В. Коренькова, Ю. Масик, С. Скриль, А. Шендеровська та багато інших. Проте вивченню досвіду пострадянських країн щодо лібералізації візового режиму та набуття членства ЄС у контексті можливості його застосування Україною належної уваги приділено не було.

Метою статті є вивчення досвіду пострадянських країн щодо лібералізації візового режиму та набуття членства ЄС у контексті можливості його застосування Україною.

Виклад основного матеріалу. З набуттям 24 серпня 1991 року незалежності наша держава успадкувала візовий режим Радянського Союзу, який існував в нього на момент його розпаду. Водночас варто зазначити, що ще 20 травня 1991 р. Верховною Радою СРСР було прийнято Закон «Про порядок виїзду з СРСР і в'їзду в СРСР громадян СРСР», який набрав чинності з 1993 року. Саме цей закон, ставши правовою основою для міжнародної міграції українських громадян, вперше скасував жорсткі обмеження для громадян і надав їм можливість виїжджати, жити і працювати за кордоном. Одним із нововведень було скасування виїзної візи – внутрішнього дозволу на виїзд громадян. Відтоді усім громадянам було надано право на отримання закордонного паспорта терміном дії на п'ять років. Виняток становили лише особи, обізнані в галузі державних таємниць, зобов'язання яких перед державою не було виконано та злочинці [2, с. 392].

Разом з тим, саме з 1991 р. для України почався відлік часу як незалежної держави, у зв'язку з чим постала необхідність укладання міжнародних договорів з іншими країнами з метою вирішення питань стосовно власного візового режиму. Тому вже в грудні 1991 року було започатковано відносини між Україною та ЄС. Проте, порівняно з іншими країнами пострадянського простору, шлях до лібералізації візового режиму України з ЄС виявився доволі тривалим. Так, 22 листопада 2010 року, на саміті Україна - Європейський Союз, було схвалено План дій з лібералізації візового режиму [3]. 11 червня 2017 року українці отримали можливість вільно подорожувати до Європи [4]. Відповідно до даних, що навів Прем'єр-міністр Денис Шмигаль, упродовж року повномасштабного вторгнення рф отримала 5 «безвізів» з ЄС: енергетичний безвіз у березні, коли приєдналися до європейської енергомережі; транспортний безвіз у червні, після якого не потрібні дозволи на перевезення в ЄС; економічний безвіз, який скасував всі мита і квоти на українські товари в ЄС; митний безвіз у жовтні, який починає інтеграцію нашої митниці в європейську; цифровий безвіз», який означає, що європейські країни зможуть приймати електронні заяви та документи, підписані за допомогою Дія.Підпис-ЄС [5]. Крім того, як відомо, 23 червня 2022 року Європейська рада офіційно надала Україні статус кандидата на

вступ до ЄС. Станом на сьогодні Україна завершила опитувальник на вступ до ЄС.

Проте, попри зазначені досягнення, шлях до повноправного членства нашої держави у ЄС може тривати роки, якщо не десятиліття. Тому нині як ніколи цінним є для України успішний досвід інших країн з цього приводу, передусім, країн пострадянського простору. Зокрема, країн Балтії, які мають багато спільних з Україною рис: по-перше, їх об'єднує радянське минуле, по-друге, це країни, що на початку 1990-х почали будівництво самостійної та демократичної держави, проголосивши курс на співпрацю з Європейським Союзом [6, с. 107]. Вступ балтійських держав до ЄС мав низку особливостей, які так чи інакше знайомі і для України. Зокрема, у цих країнах є спільні кордони з рф; значна кількість російськомовного населення проживає на їхніх територіях; у зв'язку з тим, що економіка трьох балтійських держав була значною мірою зорієнтована на росію, то енергетична та сировинна залежність від рф змушувала уряди цих країн шукати виходи з цієї ситуації тощо [7]. Проте країнам Балтії вдалося подолати важкий шлях по виконанню основних критеріїв членства в ЄС доволі швидко, хоча вони були досить високими для цих країн того часу. Молодим незалежним країнам довелося адаптувати власне законодавство під норми ЄС, а це 31 розділ, що містять сотні законодавчих актів, які ґрунтуються на «Договорі про заснування Європейської співдружності» та доповненнях до нього, саме цей Договір визначає конкретні напрямки за якими було створено загальноєвропейське законодавство. Так, зокрема довелося адаптувати законодавство у сфері вільного руху мешканців країн-членів, товарів, капіталу, а також у сфері конкурентної політики [6].

Адаптація в досліджуваних країнах почалася задовго до 2004/2007 років. Очікування членства в ЄС спонукало до реформ ще до вступу. Основним інструментом у наборі інструментів ЄС були умови, за допомогою яких ЄС пропонував членство як стимул для стимулювання змін у багатьох сферах політики, включаючи пересування людей [8; 9].

Включенню зазначених країн Балтії до складу ЄС передувало здійснення ними низки реформ і перетворень на внутрішньодержавному рівні. Зокрема Є. Ковтун, аналізуючи умови інтеграції країн Балтії до ЄС, виокремив наступні кроки:

– створення умов для вільного пересування товарів: скасовані митні платежі, кількісні обмеження та протекціоністські заходи, гармонізовані згідно з європейськими стандартами технічні, гігієнічні та інші стандарти для товарів, забезпечено

конкурентоспроможність в умовах єдиного ринку та впроваджені єдині стандарти у виробництві;

– забезпечення вільного пересування мешканців країн-членів у межах кордонів ЄС і збереження соціальних стандартів по всій території Європейського союзу [10].

Особливо важливими умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку європейських стандартів виступили нормативні (конституційні, у першу чергу) та соціально-психологічні фактори, які мають певні історичні та культурні зв'язки з цінностями Західної цивілізації. С. А. Скриль вважає, що суттєвим є те, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином, у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної (як, наприклад, в Україні) конституції [11, с. 151].

Як свідчить довід Литви, Латвії, Естонії, для реалізації Україною досліджуваного курсу необхідною є наявність узгодженої позиції політичних сил в країні з цього приводу, чого в нашій державі досягнути, поки що не вдалося. Звісно, проголошення у Конституції України зазначеного курсу - важливий крок у цьому напрямку, однак на практиці у політичному житті країни й досі відбуваються запеклі дискусії з приводу необхідності та доцільності для України саме такого курсу. Небажання впливових політичних сил його визнавати значним чином гальмує прийняття та здійснення відповідних заходів у цьому напрямку.

У прибалтійських державах також відбувалася значна політична боротьба з питань інтеграції. Однак, після офіційного визнання відповідного курсу, політичні дискусії та суперечки стосувалися питань доцільності чи недоцільності відповідних кроків і заходів щодо його реалізації, втім сам вибір не оспорювався та не піддавався критиці [12, с. 181]. Так, приміром, першій з країн Балтії можливість стати майбутнім членом ЄС Естонії. Фахівці британського дослідницького центру «The Economist Intelligence Unit» вважають, що в економічній сфері Естонія на той час більш ніж усі інші країни наблизилася до вимог Євросоюзу. Динамічно-стабільний розвиток її господарства забезпечувався передусім за рахунок ефективної економічної політики держави. Естонські науковці пояснювали, що їхній секрет успіху полягає в історичних причинах та дружніх

зв'язках із Фінляндією. Також, вагомим є те, що саме у Естонії політична еліта була більш однорідною етнічно та ідеологічно [13, с. 252].

Після розпаду Радянського Союзу всі колишні республіки опинилися в скрутному становищі: почався процес переходу від планової до ринкової економіки, введення нової валюти, втрата звичних ринків збуту і виробничих зв'язків. У цій складній ситуації Естонія вдалася до радикальних кроків. Президент Леннарт Мері звільнив усіх колишніх партійних функціонерів, намагаючись порвати з комуністичним минулим і розпочати все «з чистого аркуша». Уряд прем'єр-міністра Марта Лаара був дуже молодим (середній вік міністрів 30-35 років) і в них не було досвіду управління. Але тоді довіра й відданість (тобто не підтримання комуністичних ідей) були головними критеріями [14, с. 91–95]. Такі зміни в державному управлінні дозволили швидко реформувати економіку, яка була лібералізована та переорієнтована на західні експортні ринки [15, с. 151].

Естонія успішно пройшла етап асоційованого членства в ЄС і Україна може скористатися її досвідом. Цінним уроком дипломатії Естонії було те, що вона максимально використовувала всі пропонувані форми співпраці з ЄС, незалежно від того, вважалися вони задовільними чи ні: амбіції Естонії для більш тісної інтеграції були більшими, ніж механізми співпраці, які пропонував ЄС, але кожен етап співпраці під час підготовки до вступу відіграв свою роль у процесі приєднання до ЄС і досвід, а також результати використовувалися в якості аргументу для обґрунтування переходу до наступного етапу співпраці [15, с. 154].

Цікавим видається також досвід Литви, яка набула статусу держави-члена ЄС ще у 2004 році, попри те, що перемовини щодо членства почалися лише у 2000 році. На наш погляд, такі порівняно швидкі темпи були обумовлені рішучістю, яка мала прояв у посиленому реформуванні. Членство в ЄС, вступ до НАТО та добросусідські відносини стали трьома наріжними каменями зовнішньої політики Литви з початку 1990-х років і користувалися широкою політичною підтримкою. Дискурс щодо «Європи» в Литві був незмінним і в основному європейсько-позитивним, незважаючи на усвідомлення загрозливого посягання на нещодавно відновлений суверенітет і подальшого впливу західної культури. Цей єврооптимізм також не в останню чергу пояснюється тим фактом, що вступ до ЄС значною мірою сприймався як закріплення державотворення та процесів посткомуністичної трансформації в Литві. Член-

ство в ЄС концептуалізується як повернення нації до «нормального» стану справ після періоду примусового відчуження чужорідною цивілізацією. Європейська інтеграція в литовській дискусії здебільшого представлена як повернення до її природного місця приналежності, звідки її вилучила Радянська імперія – сім'ї європейських держав [16]. На наш погляд, цілком ймовірно, що саме ця підтримка дозволила підтримувати політичну та адміністративну мобілізацію та послідовність підготовки до членства під час процесу перед вступом. Цілком очевидно, що Литва не приєдналася б до Євросоюзу без підтримки громадськості.

Як відомо, у 2001 році в Литві була спеціально створена Державна комісія з питань литовської мови, до повноважень якої входить не тільки контроль мовної культури, а й покарання за неписьменне написання в публічних місцях. Для України такий приклад уже став корисним у плані популяризації української мови, щоб уникнути проблем із європейськими партнерами, саме з позиції підвищення її авторитету як такої, що потребує «збереження» для ідентичності нації. Адже кожна національна меншина, яка проживає в Литві чи в Україні, має осередок – свою батьківщину, – де її етнічна мова є державною і, відповідно, має умови для підтримки та розвитку. У 2019 році, за аналогією, подібна комісія була створена в Україні і почала працювати в листопаді.

Розвиток і популяризація офіційної литовської мови також є актуальною та є частиною загальної міграційної політики країни, оскільки молодь Литви з різних причин переїжджає до інших країн ЄС, а використання литовської мови обмежене територією Литви. Як і українська мова, вона не має статусу міжнародної. Досвід Литви щодо використання та розвитку офіційної державної мови, крім мов найбільших національних груп країни, демонструє практичні кроки, які можна зробити для запобігання конфліктам у цьому контексті. Крім того, можна відзначити значний внесок у роботу численних Почесних консульств Литви в містах більшості країн світу (наприклад, в Україні, окрім Посольства Литви, є 10 консульств у різних обласних містах). Їх метою є не лише розвиток соціально-економічного співробітництва між державами, а й культурний та гуманітарний розвиток. Зазвичай такі заклади мають тісні зв'язки з Литовськими громадами (діаспорою) у цих містах або їхніми асоціаціями та фінансово підтримують етнічні та культурні заходи, до яких залучені громадяни країни перебування. Зокрема, підтримка зв'язків із литовцями за кордоном

і спроби просування литовської культури заохочують литовців вивчати мову та повертатися до Литви на постійне місце проживання [17, с. 53].

Разом з тим, для євроінтеграційних прагнень України актуальною є стратегія Литви щодо інтеграції національних меншин Литви в громадянське суспільство країни. Литва вживає заходів для поглиблення довіри між державою та національними меншинами, щоб уникнути неоднозначної поведінки їхніх представників як щодо політики уряду в цілому, так і в разі збройної зовнішньої агресії. Хоча в Литовській Республіці існує низка проблем із дотриманням прав національних меншин, вона проводить послідовну та цілеспрямовану політику збереження та розвитку литовської мови. Враховуючи схожість ситуації в Україні, де угорська національна меншина звинувачує українську владу у звуженні її прав і свобод, доцільно було б вирішити це питання до вступу до ЄС. Адже протидія Угорщини більше шкодить відносинам Україна ЄС та Україна-НАТО, ніж безрезультатним спробам вести дипломатичний українсько-угорський діалог на високому рівні [17, с. 54-55].

В цілому ж, балтійський досвід актуальний для України в декількох вимірах. По-перше, у геополітичному. Адже доцільність незмінності євроатлантичного вектора робить країну більш привабливою для інвесторів. При цьому, фактор безпеки, яким фактично є пропуск до повноправного членства в ЄС, потребує серйозної політичної волі, а також послідовного та чіткого дотримання вимог членства в НАТО. По-друге, правовий. Адаптація «*acquis communautaire*», яка є ключовим критерієм для членства в ЄС, вимагає поступового підходу та зосередження законодавчої діяльності на синхронізації процесу з ЄС. Разом з тим, комплекс законів, узгоджений з ЄС, сприятиме збільшенню інвестицій та зміні привабливості українського ринку. По-третє, економічний: сценарій економічного розвитку країн Балтії передбачав пошук моделі розвитку відповідно до можливостей економік. Визначення пріоритету порівняно із середнім показником ЄС, повинно бути збалансовано з інтересами місцевих еліт. Так, в умовах низької ефективності промисловості, дорогих енергоресурсів та високої енергоємності більшість галузей промисловості України можуть не витримати конкуренції європейських виробників. Сільське господарство, навпаки, за умов розумних інвестицій може бути конкурентоспроможним, навіть, із найрозвиненішими країнами ЄС, де ґрунти вже значно зношені. Крім того, враховуючи досвід країн Балтії, лібераліза-

ція та спрощення податкової системи є головним фактором для розвитку економіки та доступу іноземних компаній [18, с. 49].

Принагідно зауважимо, що 9 вересня 2022 року, Рада Європейського союзу затвердила повне припинення угоди про спрощений візовий режим із росією [19]. Згодом, 19 вересня 2022 року, Обмеження запровадили сусідні з росією країни Балтії – Латвія, Естонія та Литва [20].

Висновки. Таким чином, у сучасному світі Європейський Союз ЄС дедалі частіше використовує процес лібералізації візового режиму як інструмент для стимулювання та винагороди східних партнерів у їхньому процесі реформ, на шляху до набуття членства. Не є винятком і Україна. Адже нині для нашої держави вступ до ЄС є одним із пріоритетних завдань. Оскільки, з метою розробки успішної стратегії синхронізації з Об'єднаною Європою, нашій державі треба підготуватися і перевірити деякі алгоритми роботи багатьох сегментів інфраструктури, сьогодні цінним для України є відповідний досвід пострадянських країн. Зокрема, країн Балтії, яким вдалося подолати важкий шлях по виконанню основних критеріїв членства в ЄС доволі швидко, хоча вони були досить високими для цих країн того часу. Так, дані отримані у ході аналізу євроінтеграційного шляху

Литви, Латвії та Естонії, свідчать про потребу працювати передусім у напрямках: по-перше, формування стійкої узгодженої позиції політичних сил в країні з цього приводу; по-друге, підвищення рівня довіри громадськості та, відповідно, отримання максимального рівня підтримки з боку громадськості; по-третє, максимального використання всіх пропонованих форм співпраці з ЄС, оскільки кожен етап співпраці під час підготовки до вступу відіграє свою роль у процесі приєднання до ЄС і досвід, а також результати зможуть бути використані в якості аргументу для обґрунтування доцільності ухвалення рішення на користь України, на етапі безпосередньо набуття нашою державою статусу держави-члена ЄС. До того ж, для євроінтеграційних прагнень України актуальною є стратегія Литви щодо інтеграції національних меншин Литви в громадянське суспільство країни.

Насамкінець, зауважимо, що питання лібералізації ЄС безвізового режиму для України в умовах її євроінтеграційних прагнень потребує подальших наукових досліджень. Зокрема, в частині більш детального аналізу позитивного досвіду та негативних тенденцій євроінтеграційного поступу зарубіжних країн, що слугуватиме додатковим інструментом коригування української державної політики щодо відповідності вимогам ЄС.

Список літератури:

1. Барчук А. О. Надзвичайні закони як предмет наукового пізнання: підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право / гол. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 35; Ч. 2. С. 16–19.*
2. Коліушко І. Аналіз законопроекту № 5707 «Про правотворчу діяльність». *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-diialnist/> (дата звернення: 20.07.2023).
3. Корупційні ризики та корисні посилання на правові норми в контексті COVID-19. URL: <https://rm.coe.int/ukrainian-version-corruptioncovid-19/16809e3c06> (дата звернення: 15.07.2023).
4. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 230–234.
5. Кузніченко С. О. Теоретичні та історичні засади формування надзвичайного законодавства в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2010. С. 68–76.
6. Марченко Д. В. Зміни правової системи України в умовах воєнного стану. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.) / НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права. Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 100–106.
7. Мельничук С. М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 23–35.
8. Могил С. К. Государство в предупреждении и ликвидации последствий аварий и катастроф. *Актуальні проблеми держави і права*. 1999. Вип. 6, Ч. II. Одеса : Астропринт, 1999. С. 107.
9. Оніщенко Н. М. Правова система : проблеми теорії : моногра. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
10. Парламент ухвалив законопроект «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707) за основу. *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/news/parlament-ukhvalyv-zakonoproiekt-pro-pravotvorchu-diialnist-za-osnovu/> (дата звернення: 20.07.2023).
11. Пархоменко Н. Сучасна теоретико-правова парадигма надзвичайної правотворчості. *Публічне право*. 2022. № 3 (47). С. 88–94.

12. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами від 09.07.2023 р). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
14. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 19.07.2023).
15. Проект Закону про правотворчу діяльність : проект від 25.06.2021 р. №. 5707. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 21.07.2023).
16. Толстенко Ю.О., Мулява О.О., Здоровцова О.Ю. Дотримання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 652. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/162.pdf (дата звернення: 15.07.2023).

Kazik T.V. CERTAIN ASPECTS OF LIBERALIZATION OF THE VISA REGIME AS PREREQUISITES FOR THE ACQUISITION OF MEMBERSHIP IN THE EU ON THE TERRITORY OF THE POSTRADIAN SPACE: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article is devoted to visa liberalization as a prerequisite for EU membership. In particular, the article reveals the experience of post-Soviet countries in this field. It has been found that the trend of visa liberalization among states has undergone the greatest development in Europe, within the framework of the European Union, where visa liberalization has become an important topic of the agenda. It is established that the European Union is increasingly using the process of visa liberalization as a tool to stimulate and reward the Eastern partners in their reform process towards the acquisition of the membership of the European Union. The important aspects of the path from the liberalization of the visa regime to the acquisition of full membership in the EU are revealed on the example of the three Baltic countries belonging to the post-Soviet space: Lithuania, Latvia and Estonia. It turned out that the Baltic countries managed to overcome the difficult path of fulfilling the main criteria for EU membership quite quickly, although they were quite high for these countries at the time. At the same time, the accession of the Baltic states to the EU had a number of features that are somehow familiar to Ukraine as well. Based on the experience of Lithuania, Latvia and Estonia, a number of priority directions for Ukraine have been identified, which include: first, the formation of a stable and agreed position of political forces in the country on this matter; secondly, increasing the level of public trust and, accordingly, obtaining the maximum level of support from the public; thirdly, the maximum use of all proposed forms of cooperation with the EU, since each stage of cooperation during the preparation for accession plays its role in the process of joining the EU, and the experience, as well as the results, can be used as an argument to justify the expediency of a decision in favor of Ukraine, at the stage of our country directly acquiring the status of a member state of the EU. Attention is focused on the fact that Lithuania's strategy for the integration of Lithuanian national minorities into the country's civil society is relevant for Ukraine's European integration aspirations.

Key words: liberalization of the visa regime, «visa-free», the European Union, the experience of post-Soviet countries, lessons for Ukraine.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/03>**Кметик-Подубінська Х.І.**

Львівський національний університет імені Івана Франка

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ В ЄВРОПІ

У статті досліджено питання утвердження та конституційного закріплення права на інформацію в період від найдавніших часів до сучасності. Зазначено, що в сучасному інформаційному суспільстві право на інформацію є одним із фундаментальних і значущих прав людини. Право на інформацію тісно пов'язане із правом на свободу вираження поглядів, свободи слова і друку та нині закріплено в законодавстві більшості країн світу.

Автором зауважено, що проблематика доступу до інформації має давні історичні витоки і органічно пов'язана з розумінням феномену інформації в цілому та її роллю в цивілізаційному розвитку людства.

Оптимальною методологічною основою для дослідження є комплекс філософсько-світоглядних підходів до вивчення генези правового закріплення та забезпечення доступу до інформації на європейських теренах, загальнонаукових та спеціально юридичних методів. Використано методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, історико-правовий, термінологічний, герменевтико-правовий та порівняльно-правовий методи.

У статті прослідковано генезу правового закріплення та забезпечення доступу до інформації в Європі. З'ясовано основні історичні етапи розвитку права на інформацію, на кожному з яких досліджено особливості підходів до розуміння значення інформації та забезпечення доступу до неї. Акцентовано на питанні доступу до інформації в контексті свободи слова, думки, преси та літературної творчості. З'ясовано проблему цензури як способу контролю та обмеження свободи інформації.

Автором зроблено висновок про те, що розуміння права на доступ до інформації перебувало під впливом різних історичних етапів життя суспільства. Змістовні межі права на інформацію постійно розширювалися, а право набувало конституційної захищеності та гарантованості. Сьогодні закріплення права на доступ до інформації є важливим елементом європейського законодавства, про що свідчить низка відповідних актів. Доступ до інформації ґрунтується на принципах відкритості, прозорості, та забезпечення можливості вільного доступу, крім випадків передбачених законодавчих обмежень.

Ключові слова: інформація, право на інформацію, доступ до інформації, джерело інформації, писемність, книгодрукування, цензура, свобода слова та друку, захист свободи інформації.

Постановка проблеми. Доступ до інформації є необхідною умовою забезпечення вільного обігу знань та вираження думок, які є одними з основоположних принципів демократичного суспільства. Тому генеза правового закріплення та забезпечення доступу до інформації нерозривно пов'язана з історією прав людини, свободи думки та висловлювань, а відтак з історичними етапами якісних змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства у результаті впровадження

різноманітних засобів збереження, оброблення та передавання інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформація як феномен суспільства та питання доступу до неї завжди привертала увагу науковців. Означену проблематику в межах різних наукових розвідок досліджено у працях таких учених як І. В. Арістова, Ю. В. Богдан, І. Р. Ковалів, О. М. Костенко, І. В. Кушнір, Є. О. Ларін, П. В. Макушев, О. В. Нестеренко, В. Ф. Нестеро-

вич, Л. В. Олексюк, В. С. Політанський, Л. І. Рудник, В. Л. Федоренко, П. Л. Яроцький та інші. Однак, з огляду на динамічний розвиток сучасного інформаційного суспільства та попри значну наукову цінність проведених досліджень, науковий доробок дослідників потребує подальшого доповнення.

Метою статті є дослідження генези правового закріплення та забезпечення доступу до інформації в Європі від найдавніших часів до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку цивілізації умовно може бути поділена на кілька інформаційних революцій, на кожному етапі яких підходи до розуміння значення інформації та забезпечення доступу до неї мали свої особливості [7].

Перша інформаційна революція, пов'язана з появою писемності, уможливила передачу інформації через її фіксацію в знаках та зруйнувала монополію вузького кола людей на знання [6]. Писемність, на думку дослідників, була потрібна для збереження інформації в часі та просторі, пройшла генезис від піктографії (запис зображення) до ідеографії (запис ідей), а надалі й до логографії (запис слів). Після переходу від усних культур інформації до комбінованих інформація набула універсального характеру. З появою письмової культури інформація несла сакральне значення, їй приписувались магичні властивості, а вміння рахувати, писати і читати тривалий час були привілеєм обраних [15]. На думку деяких дослідників, поява писемності, пера та паперу водночас спричинили явище бюрократії чи «владу канцелярського столу» [10]. Тим не менше, цей етап став відправною точкою для забезпечення більш широкого доступу до інформації та її закріплення на матеріальних носіях.

У період Античності в містах-полісах Стародавньої Греції, а згодом і Риму були сформовані основоположні поняття рівності людей, прав людини, політичної свободи тощо. Зокрема, Арістотель до політичних прав вільного громадянина поліса, поряд із правом брати участь в управлінні державою та правом на участь в здійсненні правосуддя, відносив «право слова», що підкреслювало значимість рівності громадян [9].

Разом з тим, зазначений період дослідники пов'язують також із появою певного контролю за інформацією, що можна вважати прототипом цензури. Ще з часів Античності вона виявляла себе через позбавлення людей громадянства або вигнання за межі полісу тих городян, які своїм словом загрожували суспільству і тодішньому республіканському ладу. Здебільшого, такої долі

знавали популярні на той час оратори, які згодом ставали мандрівними філософами. Схожа практика існувала у всіх суспільствах Античного часу. Так, у 443 році до н. е. у Римській Імперії з'явилася посада цензора, який контролював сферу майнової власності громадян, а також наглядав за дотриманням моралі [11].

Першим випадком знищення носіїв інформації можна вважати знищення Александрійської бібліотеки у 48 році до н. е. за часів правління Цезаря, а через 400 років її повторне знищення. Згодом, у 499 році н. е. вперше було складено список еретичних книжок, які підлягали анафемі [11].

Починаючи з VII століття право на інформацію розумілося в особливому значенні під впливом гуманістичної філософії [13, с. 4]. Але активний розвиток торгівельних відносин в країнах Європи зумовив потребу надання інформації більшої точності та визначеності. Тому, вже з XIV століття, виникла певна система кореспонденції та обміну інформацією. Така кореспонденція, хоча і була приватною, містила важливі і досить докладні відомості про засідання парламентів, воєнні події, кількість зібраного врожаю, рівень податків тощо [4].

Друга інформаційна революція (середина XVI століття), викликана винаходом друкарства, відкрила можливості для більш широкого доступу до інформації та її активного поширення [5]. Однак, як зазначають дослідники, лише незначна частина інформації була відкритою та доступною для населення. Листування все ще вважали надійним і швидким джерелом повідомлення та передавання інформації, а газета виконувала функцію своєрідного «інформаційного органу другорядного порядку» [4].

Поступово роль друкованих носіїв інформації посилювалася (вже до кінця XV століття в Європі діяло близько 250 друкарень) [3]. Певну роль у цьому відіграло поширення кав'ярень у Європі, які стали не лише місцем обміну, а й джерелом поширення інформації. Збірники, які видавали ці заклади, навіть носили їх назви [4]. У зв'язку з цим, можна припустити, що рівень довіри до певної інформації у значній мірі залежав від репутації джерела її поширення.

У міру того, як розвивалася видавнича справа, поставали питання свободи слова, думки та преси. Зростання ролі друкованого слова викликало занепокоєння представників влади, насамперед духовенства. У цей період почалися «утиски носіїв слова», що виявлялися у придушенні висвітлення певних ідей, тем аж до практики суворої цензури [11].

Перші спроби запровадження попередньої цензури були зроблені практично одночасно з виникненням друкування. Місцевими єпископами Кельна одними з перших було встановлено духовну цензуру. У 1501 році Папою Олександром видано буллу про встановлення цензури книжок і трактатів, які проповідували неправдиві та згубні позиції і доктрини, що суперечили християнській вірі. Згодом нова булла 1515 року встановила духовну цензуру вже у всьому католицькому світі. У цей період з'явилася практика спалювання друкованих видань [4]. Спеціальний декрет («De Impressione Librorum») Латеранської ради (1515 року) заборонив друкувати книги без попереднього розгляду церковним органом, встановив покарання за неліцензований друк (відлучення від церкви, конфіскація та знищення книг). Заборона володіти і поширювати нецензуровані книги підтверджена Тридентським собором у 1546 році [3].

Офіційну світську цензуру вперше встановлено в Німеччині, після проголошення Реформації у 1529-1530 роках. В Англії перше королівське розпорядження про цензуру було видано 1530 року. Суворі попередня цензура існувала також у Франції під загрозою покарання аж до смертної кари за складання та поширення власної думки у творах антирелігійного чи антикоролівського змісту, які ображали державну владу та порушували державний спокій. Фактично під заборону був будь-який твір, що видавався щонайменше підозрілим за настроєм чи змістом [4].

Друга половина XVI століття ознаменувалася складенням Індексу заборонених книг («Index Librorum Prohibitorum»), який видавався Апостольською столицею протягом 1559–1965 років. Контроль за додержанням Індексу спершу здійснювала Свята інквізиція, з 1571 до 1917 року – Свята Конгрегація, а згодом - Конгрегація священної канцелярії [3].

У тодішніх умовах абсолютизму, як зазначають науковці, існувало жорстоке протистояння між книгою як основним джерелом інформації, а в певному значенні – і правом на інформацію, і абсолютною монархією в союзі з могутньою церквою [4]. Фактично, цей етап одночасно став і часом великого прориву в доступі до інформації, і боротьби за право на інформацію.

Важливим аспектом еволюції забезпечення доступу до інформації в контексті цензури стало питання охорони літературної власності. У 1545 році законом Венеційської республіки запроваджено охорону права на літературну влас-

ність (право копірайту), а саме заборону публікувати твори без згоди автора [4]. У 1557 році прийнято Статут королеви Мері I, що закріплював за видавцями право видавати вже видані ними книги (неважливо, нову чи давно відому) за умови, що вона схвалена офіційною цензурою [14]. Трохи згодом у 1710 році англійський парламент прийняв Статут королеви Анни, який передбачав виключне право автора на друк книги протягом 14 років від дати її першої публікації з можливістю продовження цього права ще на 14 років [4]. Щоправда, авторське право у Статуті розглядалося виключно для державного контролю над друкованим словом і регулювання видавничої монополії, а не на благо авторів [14]. У Франції відповідний акт був прийнятий пізніше - лише в 1777 році [2].

Першим захисником свободи друку українські дослідники вважають Дж. Мілтона, який у 1644 році опублікував в Англії памфлет «Аеропагітика. Промова до англійського парламенту про свободу друку», у якому закликав до скасування цензури. Через п'ятдесят років після цього Англія стала першою державою у світі, яка відмовилася від цензури [4]. Боротьба особистості проти тиранії абсолютизму привела до визнання можливості вільно виражати свої погляди, в тому числі за допомогою друку. Відправною точкою законодавчого закріплення свободи слова став англійський Білль про права 1689 року.

Згодом у 1766 році Швеція ухвалила перший у світі закон «Про свободу друку», який, окрім закріплення свободи друку і права на інформацію, вперше проголосив право громадян на безкоштовний доступ до всіх офіційних документів, зокрема звітів та протоколів парламентських комісій, а також до архівів, із правом отримувати копії архівних документів [15]. У ньому не було прописано детальної процедури доступу до документів і особливих гарантій доступу, але він передбачав право вільно публікувати офіційні документи парламенту, уряду й інших державних органів, їхню кореспонденцію та навіть листи голів іноземних держав, адресованих прем'єр-міністрові [4].

Правовим актом, який вперше закріпив право на інформацію та доступ до неї стала Декларація прав людини та громадянина 1789 року. Згідно статті 11 Декларації вільне висловлювання думок і поглядів є одним із найцінніших прав людини; таким чином будь-який громадянин може вільно говорити, писати, друкувати, за винятком відповідати за зловживання цією свободою у випадках, визначених законом [1].

Декларація прав людини та громадянина заклала основи правового закріплення та забезпечення доступу до інформації в Європі і зумовила прийняття відповідних положень у низці європейських країн. Окремі норми, втілені в конституційних актах того часу – Франції (1791), Португалії (1826), Бельгії (1831), Швейцарії (1848), Пруссії (1850) та інших європейських держав, закріплювали свободу слова та друку (з передбаченими законом обмеженнями), публічність, відкритість засідань парламентів (таємні засідання були винятком). Право на інформацію було закріплено також у Конституції Польщі 1791 року, яка гарантувала вільному польському народові право нагляду за будь-якою виконавчою владою в державі [4].

Третя (кінець XIX ст.) та четверта інформаційні революції (середина XX ст.), зумовлені винаходами електрики, телеграфа, телефона, радіо, посилили швидкість створення, пошуку, поширення і обробки інформації та інформаційного «охоплення» населення, роль інформації як засобу впливу на розвиток суспільства і держави [5]. У цей період остаточно скасовано цензуру, а право на свободу інформації визнано практично в усіх європейських країнах. До прикладу, Конституція Іспанії 1876 року встановлювала, що всі іспанці мають право вільно виражати свої думки та переконання усно, письмово, у пресі та схожими засобами, без попередньої цензури [4].

Відповідні конституційні норми реалізовувалися в окремих процедурних законах про доступ до інформації. Першими європейськими країнами, де було законодавчо закріплено право на інформацію, були Швеція (вже згадуваний конституційний Закон про свободу преси 1766 року), а через два століття – Фінляндія (1951). У подальшому аналогічні закони прийняті в Данії та Норвегії (1970), Франції і Нідерландах (1978), Італії (1990), Угорщині (1992), Португалії (1993), Бельгії (1994), Чеській Республіці (1999), Великій Британії (2000), Польщі (2001), ФРН (2005) тощо. У цих країнах відкритість стала принципом, а таємність – радше винятком. Основна відмінність у законодавчому регулюванні права на інформацію між окремими країнами Європи, на думку науковців, полягала переважно в регламентації публікування періодичних і неперіодичних видань, переданні певної кількості екземплярів адміністрації або без нього та без повідомлення поліції про вихід нового періодичного видання. В Англії, Данії та Бельгії примірники нових видань не подавали в жодну установу, про створення жодного періодичного видання не оголо-

шували. У Франції, Іспанії, Італії, Німеччині про кожне періодичне видання місцева адміністрація мала робити спеціальну заяву з вказівкою на порядок випуску видання, ім'я та місце мешкання відповідального редактора тощо [4].

Важливим етапом розвитку права на доступ до інформації стало підписання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 7 листопада 1950 року. Стаття 10 Конвенції визначила право кожного на свободу вираження поглядів, що включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Водночас, стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [8].

Із цим періодом дослідники пов'язують початок п'ятої інформаційної революції, яку ми, як зазначають науковці, в різних проявах переживаємо досі. Вона характеризується формуванням і розвитком транскордонних глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, визначальною рисою якої став Інтернет. За цих умов характерним стало зростання швидкості і обсягів обробленої інформації, передачі, розповсюдження, пошуку та отримання інформації, поява нових видів традиційної діяльності в цих мережах. Тому виникла потреба регламентації соціальних комунікацій, цифрових форматів інформації, обміну масивами інформації та механізмів управління інформацією.

У контексті таких інтеграційних процесів створення Європейського Союзу позитивно вплинуло на забезпечення права на доступ до інформації. Законодавство ЄС закріпило право на доступ до інформації як одне з основних прав громадян. У цей період прийнято Директиви Європейського Парламенту і Ради 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року та 97/66/ЄС «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі».

Зміна підходів до права на доступ до інформації торкнулася також сфери довкілля. Зокрема, прийнята в червні 1998 року Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) визнала право кожної людини на доступ до екологічної інформації, право зацікавленої гро-

мадськості на участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища [12].

Після ліквідації тоталітарного режиму в країнах Центральної та Східної Європи стало можливим запровадження механізмів захисту свободи інформації. Відповідні норми знайшли відображення у національному законодавстві цих країн. Такими актами стали Порядок доступу до інформації (1999) та Акт про класифікацію інформації (1998) у Чехії; Акт про суспільну інформацію (2000) та Акт про державні таємниці (1999, доповнений 2001) в Естонії; Закон про умови передавання інформації громадськості (2000) та Закон про державну таємницю (1995) в Литві; Закон про свободу інформації (1998) та Закон про державну таємницю (1997) в Латвії; Закон Про доступ до інформації (2001) та Акт про захист інформації, яка класифікується (1999) в Польщі.

Законодавство втілює принцип «максимального оприлюднення», тобто вся інформація, якою володіють публічні органи, підлягає розкриттю; винятки мають бути максимально обмежені, визначені законом; публічні органи повинні довести виникнення та правомірність таких винятків. Окрім того, доступ до інформації на інституційному рівні забезпечується діяльністю спеціально уповноважених на це органів або інших органів, таких як парламент, омбудсмени та суди [4].

Подальший розвиток відносин у сфері доступу до інформації зумовив прийняття також низки інших актів. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів (Конвенція Тромсо) від 18 червня 2009 року встановила уніфіковані правила щодо збору, зберігання та обробки персональних даних громадян ЄС та надає громадянам право на доступ, виправлення та видалення своїх персональних даних.

Одним із найважливіших актів є Регламент 2016/679 Європейського Парламенту та Ради (ЄС)

від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Регламент встановлює уніфіковані правила щодо збору, зберігання та обробки персональних даних громадян ЄС та надає громадянам право на доступ, виправлення та видалення своїх персональних даних. Тому можна констатувати, що сьогодні ЄС має достатньо інструментів, які забезпечують доступ до інформації та захист персональних даних.

Висновки. Право на інформацію є одним із основоположних прав людини, яке тісно пов'язане із правом на свободу думки, вираження поглядів, свободи слова та друку. Це право, будучи сьогодні закріпленим в законодавстві більшості країн світу, має давні історичні витоки і органічно пов'язане з феноменом інформації в цілому та її роллю в цивілізаційному розвитку людства.

Починаючи з найдавніших часів розуміння права на доступ до інформації мало свої особливості і перебувало під впливом різних історичних етапів життя суспільства. Трансформаціям підлягали відповідно і різноманітні способи і засоби створення, обробки, збереження та передачі інформації. Змістовні межі права на інформацію постійно розширювалися, а право поступово набувало конституційної захищеності та гарантованості.

Сьогодні закріплення права на доступ до інформації є важливим елементом європейського законодавства, про що свідчить низка актів у сфері доступу до інформації та персональних даних. Доступ до інформації ґрунтується на принципах відкритості та прозорості діяльності державних органів та забезпечення можливості вільного доступу до інформації, крім випадків передбачених законодавчих обмежень.

Список літератури:

1. Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen de 1789. URL: <http://www.textes.justice.gouv.fr/textes-fondamentaux-10086/droits-de-lhomme-et-libertes-fondamentales-10087/declaration-des-droits-de-lhomme-et-du-citoyen-de-1789-10116.html>
2. Альманах визначних подій. URL: <https://calendate.com.ua/about>
3. Арістова А.В., Яроцький П.Л. Індекс заборонених книг // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Індекс_заборонених_книг
4. Богдан Ю.В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2019. 228 с.
5. Грицай І.О. Інформаційне право: конспект лекцій. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2012. 123 с.
6. Історія писемності і сучасності. Стародавня писемність. URL: <https://wordpress681192.wordpress.com/2017/03/25/історія-писемності-і-сучасності/>

7. Ковалів І.Р. Історичні етапи інформаційних революцій. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12800

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Котенко Т.В. Становлення прав і свобод людини у вченнях філософів стародавньої Греції та Риму. Альманах права. 2020. Вип. 11. С. 127–133. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1261676>

10. Крихтіна Ю.О., Северченко О.В., Черкасов І.І. Трансформація державного управління в контексті інформаційної революції. Публічне управління та митне адміністрування. № 3 (22). 2019. С. 80–86. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2019/3/11.pdf>

11. Марисюк Н. Історія свободи слова як історія цензури. Медіакритика. URL: <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/istoriya-svobody-slova-yak-istoriya-tsenzury.html>

12. Оргуська конвенція. Екологія, право, людина. URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsija/>

13. Політанський В.С. Право на інформацію як фундаментальне право людини. Харків: Право, 2017. 208 с.

14. Соболевська І.В. Авторське право: історія та сучасність. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3696/1/Sobolevska.pdf>

15. Федоренко В.Л., Нестерович В.Ф. Утвердження та конституційне закріплення права на інформацію: від найдавніших часів до сучасності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 1. С. 47–51. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc41/part_1/13.pdf

Kmetyk-Podubinska Kh.I. GENESIS OF LEGAL CONSOLIDATION AND PROVISION OF ACCESS TO THE INFORMATION IN EUROPE

The article examines the issue of the establishment and constitutional consolidation of the right to information in the period from ancient times to modern times. It is noted that in the modern information society, the right to information is one of the fundamental and significant human rights. The right to information is closely related to the right to freedom of expression, freedom of speech and the press and is currently enshrined in the legislation of most countries of the world.

The author notes that the problem of access to information has ancient historical origins and is organically connected with the understanding of the phenomenon of information as a whole and its role in the civilizational development of mankind.

The optimal methodological basis for research is a complex of philosophical and worldview approaches to the study of the genesis of legal consolidation and ensuring access to information on the European territory, general scientific and specifically legal methods. Methods of analysis, synthesis, deduction, induction, historical-legal, terminological, hermeneutic-legal and comparative-legal methods were used.

The article traces the genesis of legal consolidation and provision of access to information in Europe. The main historical stages of the development of the right to information are clarified, at each of which the peculiarities of approaches to understanding the meaning of information and ensuring access to it are investigated. Emphasis is placed on the issue of access to information in the context of freedom of speech, thought, press and literary creativity. The problem of censorship as a way of controlling and restricting freedom of information is clarified.

The author concluded that the understanding of the right to access to information was influenced by various historical stages of society. The substantive boundaries of the right to information were constantly expanding, and the right was constitutionally protected and guaranteed. Today, enshrining the right to access to information is an important element of European legislation, as evidenced by a number of relevant acts. Access to information is based on the principles of openness, transparency, and ensuring the possibility of free access, except in cases of restrictions provided for by law.

Key words: *information, right to information, access to information, source of information, writing, book printing, censorship, freedom of speech and press, protection of freedom of information.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91(477)(075)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/04>

Бут І.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ ПРАВОСУДДЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Громадські центри правосуддя, що створені і функціонують у різних юрисдикціях, спрямовані на розв'язання проблем у громадах та створенні гнучкого підходу до потреб громадян. Зазвичай, створені у формі громадських організацій, центри правосуддя виконують як суто сервісні функції (адресна соціальна допомога, просвітницька діяльність), так і деякі делеговані повноваження (розгляд малозначних справ, акредитація медіаторів тощо).

Відзначено, що зі створенням The Red Hook Community Justice Center (Нью-Йорк, США) можна розпочинати відлік ідеям проблемно-орієнтованого підходу у розв'язанні потреб громад. Досвід недержавних інституцій для розгляду та вирішення спорів у квазісудовому порядку було запозичено й іншими юрисдикціями: Центр громадського правосуддя Комокс-Веллі (Британська Колумбія, Канада), Громадський центр правосуддя (Новий Південний Вельс, Австралія) та інші створені центри показують свою ефективність там, де держава не може забезпечити вузькоспеціалізованих та доступних рішень. Австралійський та канадський досвід доводить, що ГЦП є корисними у питаннях корінних народів, для яких державні інституції не мають жодного авторитету, а важливі соціальні питання вирішуються старійшинами та зборами мешканців на підставі звичаїв.

Зроблено висновок, що функції громадських центрів правосуддя у сфері альтернативного вирішення спорів можуть відрізнятися в залежності від багатьох чинників. Центри можуть реалізовувати інформаційну функцію, наприклад, якщо громадський центр правосуддя не має власного медіатора, відсутнє законодавство про медіацію чи медіатори в силу законодавчих обмежень працюють незалежно. В такому випадку центр лише інформує про посередницьку процедуру та за можливості спрямовує до медіатора. Однак найбільш широко поширеною є модель, коли громадські центри правосуддя надають послуги медіації як за бажанням клієнта (наприклад, як це реалізовано в Україні та багатьох інших країнах), так і за направленням суду (наприклад, ГЦП Нового Південного Вельсу). В поодиноких випадках громадські центри правосуддя відіграють організаційну функцію з питань акредитації медіаторів, як це реалізовано в ГЦП Північної території (Австралія).

Ключові слова: громадський центр правосуддя, альтернативне вирішення спорів, медіація

Постановка проблеми. Громадські центри правосуддя, що створені і функціонують у різних юрисдикціях, зазвичай у своїй назві містять вказівку на те, що це саме «громадський центр правосуддя», тим самими підкреслюючи свій недержавний характер. Однак слід зробити також і певні термінологічні застереження. Термін «justice», що

міститься у назві багатьох Центрів з англійської може бути перекладений не тільки як «правосуддя», а й як «юстиція», «справедливість», тому помилковим буде розуміти діяльність центрів виключно як таку, що є здійсненням делегованого правосуддя, а самі центри – як державні органи чи суди. Однак з огляду на те, що в Україні подібні

центри почали свою роботу саме як «центри правосуддя», в даній роботі переклад назв іноземних центрів буде подано саме як «громадський центр правосуддя» (далі – ГЦП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід створення та діяльності громадських центрів правосуддя у вітчизняній науковій літературі не є широко розробленим, адже правової регуляції діяльності таких центрів в Україні не передбачено. Однак оскільки такі громадські ініціативи все ж отримують своє втілення, в наукових роботах все ж окреслюються окремі аспекти їхньої діяльності. Зокрема, у рамках доповідей на науково-практичних конференціях тематику діяльності ГЦП розробляли І. В. Козюра, Ю. І. Шмаленко [1; 2]. На рівні дисертаційного дослідження створення та діяльність недержавних центрів, які сприяють взаємодії між судовою владою та суспільством та їх правовій освіті розглядаються О.М. Козакевич як важливий фактор позитивних змін у транзитивний період реформування правової системи [3], однак власне діяльності ГЦП увага не приділяється.

Метою статті є визначення функцій громадських центрів правосуддя у сфері медіації та альтернативного вирішення спорів.

Виклад основного матеріалу. Зі створенням в 1993 році у колишньому промисловому та криміногенному районі Нью-Йорка The Red Hook Community Justice Center (Нью-Йорк, США) можна розпочинати відлік ідеям проблемно-орієнтованого підходу у розв'язанні потреб громад. ГЦП розглядає справи, які зазвичай розглядаються в трьох різних судах: цивільному (спори між орендодавцями та орендарями щодо несплати орендної плати та невиконання ремонту), сімейному (правопорушення неповнолітніх, захист дітей, аліменти) та кримінальному (справи щодо проступків та деяких злочинів), оскільки проблеми, з якими стикаються місцеві сім'ї, не відповідають межах юрисдикції системи правосуддя. Завдяки тому, що один суддя розглядає питання, які традиційно розглядаються різними юрисдикціями, які приймають рішення у різних місцях, центр правосуддя пропонує скоординовану відповідь на проблеми, які змушують місцевих жителів звертатися до суду.

Зважаючи на тривалу історію діяльності, The Red Hook Community Justice Center має широкий спектр напрямів, які включають посередництво, громадські роботи, які залучають місцевих волонтерів, молодіжний суд, де підлітки вирішують реальні справи за участю своїх однолітків, оскільки Центр прагне залучити громаду до про-

філактики злочинів та стати тим осередком, де мешканці могли б почувати себе у безпеці.

Центр громадського правосуддя Комокс-Веллі (Британська Колумбія, Канада) було засновано у липні 1998 року як благодійну організацію. ГЦП надає послуги з вирішення конфліктів для молоді, дорослих і літніх людей, які є друзями, членами сім'ї, сусідами, товаришами по команді, колегами та однокласниками, потерпілими та правопорушниками. Однак врегулювання конфліктів не проводиться у разі розірвання шлюбу, у справах щодо опіки над дітьми або поділу майна, оскільки такі спори можуть бути вирішені за допомогою медіаторів, які займаються приватною практикою. Крім цього, немедіабельними є питання надання державних психіатричних послуг, інших медичних послуг чи конфлікти, пов'язані з орендою житла, оскільки існують інші можливості для вирішення таких проблем через Управління омбудсмена, Центр доступу Британської Колумбії та у інші передбачені законодавством способи. Як зазначає І. Козюра, «в усіх досліджуваних громадах існує суттєва підтримка моделі ГЦП, що надає можливість покращити рівень надання послуг та якість правосуддя, підтримати програми для маргіналізованих правопорушників, зробити громади більш здоровими і безпечними» [1, с. 89].

ГЦП (Новий Південний Вельс) було створено Законом про громадські центри правосуддя 1983 року [4]. Із подальшими змінами було врегульовано діяльність центрів, метою яких є: а) надання послуг з вирішення спорів та врегулювання конфліктів, включаючи посередництво у спорах; б) навчання людей для роботи як посередників та сприяння розвитку альтернативного вирішення спорів шляхом встановлення зв'язків та партнерських відносин з юристами, судами, трибуналами, академічним сектором та іншими постачальниками послуг альтернативного вирішення спорів; в) вирішення інших питань, пов'язаних з наданням послуг з вирішення спорів та врегулювання конфліктів. Центр є тим органом, що здійснює обов'язкову медіацію у спорах, переданих до Центру правосуддя за постановою суду чи трибуналу відповідно до законодавства.

Про результати медіації або спробу медіації Центр надає письмовий звіт до суду, який передає справу для медіації, або повідомляє про причини неможливості проведення медіації. Немедіабельними справами визнаються випадки а) коли наявне кримінальне обвинувачення, постанови суду чи судові зобов'язання, які перешкоджають посередництву; б) недієздатність особи чи нездат-

ність самостійно приймати рішення внаслідок стану здоров'я; в) попередній досвід взаємодії сторони із ГЦП, неприязні чи ворожі відносини між сторонами та персоналом Центру; г) недобросовісність сторони, д) страх перед іншою стороною чи страх помсти, е) факт насильства між сторонами, в тому числі домашнього насильства (за деякими виключеннями); ж) одна чи декілька сторін не бажають проводити посередництво або не можуть домовитися про час та місце врегулювання спору.

При цьому, якщо сторона відмовляється від врегулювання, Центр повідомляє про це суд, однак якщо випадок визнаний немедіабельний – Центр вказує про це суду, не повідомляючи конкретної причини, тим самим захищаючи приватне життя особи.

Якщо медіація призначається не за рішенням суду, а за бажанням сторін, вона є повністю добровільною: сторона може відмовитись від медіації у будь-який час, а будь-яка угода, досягнута або укладена відповідно до посередницької сесії, не підлягає виконанню в жодному суді, трибуналі чи органі, якщо сторони не домовляться у письмовій формі про те, що угода підлягає виконанню. Після цього суд зможе видати «ордер за згодою» («consent order»), який можна звернути до виконання та накладати санкції у разі невиконання.

Громадський центр правосуддя Північної території (Австралія) забезпечує процеси врегулювання конфліктів та вирішення спорів; бере участь у громадських ініціативах з розробки та здійснення миротворчих процесів, що враховують культурні особливості; проводить судові процеси відповідно до Закону про будівельні контракти; дозволяє клієнтам виявляти та активно вирішувати конфлікти у різних спірних ситуаціях; просуває Національні стандарти акредитації посередників шляхом навчання управлінню спорами та надання послуг з акредитації; та веде реєстр акредитованих посередників.

Метою Центру є надання мешканцям території конфіденційних, своєчасних та економічних засобів вирішення конфліктів, не пов'язаних із більш формальним юридичним процесом. ГЦП як державна служба Північної території пропонує безкоштовне посередництво у місцевих спільнотах по всій території та дозволяє а) оцінити медіабельність спору, б) запропонувати варіанти, стратегії та методи ведення переговорів, які можуть допомогти вирішити спір; в) зв'язатися з іншою особою, щоб домовитися про посередництво; г) дозволяє отримати «робочий зошит» учасника,

щоб допомогти систематизувати та висловити думки; д) при необхідності залучити перекладача.

Медіабельними є спори у судових справах, майнові спори, конфлікти між колегами, членами сім'ї чи сусідами, комерційні спори та суперечки, пов'язані із соціальними мережами. Особливо варто відзначити можливість проведення посередництва у справах щодо насильства проти особистості у зв'язку із видачою судом відповідного припису. Соціальні та фінансові вигоди процесів запобігання та раннього вирішення спорів особливо важливі у цьому аспекті роботи Центрів. Справи про особисте насильство, врегульовані за допомогою посередництва, забезпечують сторони від тривалого судового процесу, який є дорогим та трудомістким для сторін та місцевого суду.

Використання очних та дистанційних форм медіації (особливо в часи пандемії), дозволило Центру забезпечити більш зручний досвід для вразливих сторін, де посередництво може здійснюватися з їхнього власного будинку. Крім того, віртуальні посередництва дозволили збільшити кількість послуг у віддалених регіонах Північної території, де доступ утруднений або Центр не має ресурсів для полегшення поїздок посередників. Як і будь-яка форма альтернативного вирішення суперечок, надання посередницьких послуг через віртуальні платформи має унікальні бар'єри для досягнення успішних результатів для клієнтів. Тим не менш, Центр продовжує адаптувати та покращувати цю послугу, працюючи у співпраці зі своїми посередниками та постійно вдосконалюючи процеси, щоб гарантувати, що територіальні мешканці мають доступ до посередницьких послуг найвищої якості, незалежно від фізичного місцезнаходження. є огляд результатів послуг Центру при виконанні його основних функцій.

Центром також здійснюється і превентивне врегулювання спорів (конфлікт-коучинг), який спрямований на те, щоб допомогти людині орієнтуватися в конфліктній ситуації, зосередивши увагу на самосвідомості, причетності та постановці цілей: клієнту надається підтримка у розумінні його конфлікту, визначенні відповідних дій для сприяння вирішенню та розробці робочого плану для здійснення цих дій.

Центр громадського правосуддя також є визнаним органом з акредитації медіаторів, який відповідає за навчання та акредитацію медіаторів відповідно до Національних стандартів акредитації медіаторів.

Особливістю даного центру є те, що одним із напрямів його діяльності є миротворча функція

серед корінних народів північної території: ГЦП пропагує серед місцевого населення ідеї сучасного та більш справедливого шляху вирішення конфліктів шляхом посередництва чи ведення переговорів, що може мати позитивним наслідком ймовірне скорочення тривалих спорів за рахунок створення ефективних з культурної точки зору місцевого населення служб вирішення спорів та зміцнення структур управління та прийняття рішень. Однак, зафіксовано відносно небагато випадків навчання посередництва та інших методів альтернативного вирішення спорів у віддалених громадах Північної території [5]. Під час проведення тренінгів із посередництва із старійшинами та представниками різних кланів племінних народів особливо підкреслювалося, що використання процедури медіації не є впровадженням практики домінуючої культури для заміни існуючих правових та культурних традицій, а скоріше доповнює існуючі системи вирішення спорів корінних народів [6].

Так само і в Україні «поряд з державним сектором, спрямованим на вирішення конфліктів юридично-правовим шляхом, в Україні інституційне затвердження отримали недержавні громадські організації» [2, с. 121].

Ідея щодо утворення громадських центрів правосуддя в Україні полягає в імплементації кращих міжнародних практик роботи громадських центрів правосуддя, як ефективного механізму у забезпеченні доступу до правосуддя та покращення життя мешканців територіальних громад та спільнот, їх адаптування відповідно до українського контексту та реалій [7, с. 150].

Громадський центр правосуддя (м. Одеса, Україна) розпочав свою роботу з листопада 2018 року при Київському районному суді м. Одеси. Особливістю цього центру є те, що він здійснює свою діяльність з тісною співпрацею із судовою системою, що, по суті, допомагає в здійсненні правосуддя та забезпеченні доступу до нього. Серед основних напрямів роботи центру є надання первинної правової допомоги (усні чи письмові консультації, складання листів, заяв, скарг) та вторинної допомоги у окремих категоріях справ з дрібних процесуальних питань (наприклад, складання заяв про ознайомлення з матеріалами справи, видачу копії судового рішення, відкладення судового розгляду, заяви щодо уточнення списку виборців та заяви щодо проведення судових засідань в режимі відеоконференції (особливо на початку пандемії COVID-19). Затребуваними, особливо після збройної агресії Російської

Федерації, є заяви про встановлення факту народження/смерті особи на тимчасово окупованих територіях, які розглядаються судами в окремому провадженні.

Крім цього ГЦП здійснює врегулювання конфліктів за участі медіатора: у разі, якщо первинний аналіз свідчить про медіабельність спору, експерт пропонує відвідувачеві врегулювати суперечку за допомогою медіації, роз'яснюючи особливості та переваги процедури та направляє до кабінету медіації для більш глибокого аналізу ситуації профільним фахівцем. Якщо первинний аналіз свідчить про немедіабельність спору, експерт Центру роз'яснює відвідувачу, чому вважає суперечку немедіабельною та які є альтернативи (за межами Центру деякі медіатори можуть вважати суперечку медіабельною, або може бути передбачений особливий порядок медіаційної процедури — наприклад, примирною комісією службі посередництва та примирення щодо колективних трудових спорів). Залежно від ситуації, навіть у немедіабельних справах відвідувач Громадського центру правосуддя може бути направлений до медіатора для отримання консультації щодо процедури — це підвищує обізнаність громадян, вони забезпечуються роздатковими матеріалами, а отже, у разі виникнення іншої суперечки, матимуть альтернативу, про яку їх вже поінформовано.

Громадський центр правосуддя (м. Чугуїв, Харківська область, Україна) був створений наприкінці 2018 року. Центром визначено чотири блоки його діяльності: безоплатна правова допомога; альтернативне вирішення спорів; психологічна підтримка громадян та вирішення проблем громади. З метою підвищення ефективності та систематизації інформації про цю діяльність Центром розроблені типові протоколи медіаційної та фасилітаційної справи [8].

Реагуючи на виклики воєнного часу досвід створення громадських центрів правосуддя поширився по всій Україні за допомогою грантових ініціатив: наразі функціонує більше 20 центрів та їхніх філій у таких містах як Татарбунари, Хмельницький, Чернігів, Калуш (Івано-Франківська область), Покровськ (Донецька область) тощо.

Висновки. Переважно діяльність вітчизняних центрів правосуддя зосереджена саме на правовій допомозі, як із загальних питань, так і в обрахунок напрямів (проти дія домашньому насильству, допомога внутрішньо переміщеним особам, документування збитків, спричинених збройною агресією тощо). Однак сприяння доступності правосуддя досягається не тільки спрощенням отримання

мання правничої допомоги, однак й популяризацією способів альтернативного вирішення спорів.

Створені центри у різних юрисдикціях показують свою ефективність там, де держава не може забезпечити вузькоспеціалізованих та доступних рішень. Переважна більшість іноземних ГЦП зосереджують свою діяльність в ізольованих чи віддалених просторах: Центр The Red Hook Community Justice Center показує, що навіть у великих і розвинутих містах мешканці ізольованих промислових районів потребують певних соціальних послуг «на місцях». Так само австралійський та канадський досвід доводить, що ГЦП є корисними у питаннях корінних народів, для яких державні інституції не мають жодного авторитету, а важливі соціальні питання вирішуються старійшинами та зборами мешканців на підставі звичаїв.

Така спеціалізація центрів є похідною від самої концепції громадського центру правосуддя – надання послуг на місцях, затребуваних у конкретній громаді, а для великих міст (як, наприклад, Нью-Йорк), це

можуть бути потреби опосередкованого району міста. Саме тому не може існувати універсальної моделі ГЦП, яка б однаково ефективно сприяла покращенню доступності правосуддя, безпеці у громаді.

Роль ГЦП у сфері альтернативного вирішення спорів так само може відрізнятися в залежності від багатьох чинників. Центри можуть реалізувати інформаційну функцію, наприклад, якщо ГЦП не має власного медіатора, відсутнє законодавство про медіацію чи медіатори в силу законодавчих обмежень працюють незалежно. В такому випадку центр лише інформує про таку процедуру та за можливості спрямовує до медіатора. Однак найбільш широко поширеною є модель, коли ГЦП надає послуги медіації як за бажанням клієнта (наприклад, як це реалізовано в Україні та багатьох інших країнах), так і за направленням суду (наприклад, ГЦП Нового Південного Вельсу). В поодиноких випадках ГЦП відіграють організаційну функцію з питань акредитації медіаторів, як це реалізовано в ГЦП Північної території (Австралія).

Список літератури:

1. Козюра І. Громадівські центри правосуддя: канадський досвід. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (26 червня 2023 року, м. Київ)* : Зб. тез наук. праць / за заг. редакцією М.В. Трофименко. Київ: МДУ, 2023. 330 с. С. 86.
2. Шмаленко Ю. Особливості правового регулювання медіації в Україні. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: матеріали круглого столу, м. Одеса, 19 лист. 2020 р.* Одеса, 2020. С. 118–123. URL: http://eprints.library.odku.edu.ua/9293/1/36iprник_тез_Людина_має_право_19_11_2020.pdf.
3. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2021.
4. Community Justice Centres Act 1983 № 127. URL: <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-1983-127>. (дата звернення: 22.06.2023).
5. Annual report: Community Justice Centre. 2019-2020 URL: https://justice.nt.gov.au/_data/assets/pdf_file/0003/977061/community-justice-centre-annual-report-2019-2020.pdf. (дата звернення: 22.06.2023).
6. Will Crawford and Rohan Thwaites. Two way learning & culturally appropriate mediation training in remote communities. *Indigenous law bulletin*. January / February 2013, Volume 8, Issue 4. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/IndigLawB/2013/6.pdf>. (дата звернення: 22.06.2023).
7. Сінчук О. Громадські центри правосуддя в Україні. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Полтава, 22 жовтня 2020 року)*. Полтава, 2020. 223 с. С. 149–151.
8. Звіт: успішні практики та невдачі Чугуївського громадського центру правосуддя. Програма USAID «Нове правосуддя», Громадська організація «Чугуївська правозахисна група»: Р. Лихачов, В. Бабіка. Чугуїв, 2020. 16 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/2020_Chuhuyiv_CJC_Annual-Report.pdf. (дата звернення: 22.06.2023).

But I.O. ACTIVITIES OF COMMUNITY JUSTICE CENTERS IN THE FIELD OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Community Justice Centers, established and operating in various jurisdictions, are aimed at solving problems in communities and creating a flexible approach to the needs of citizens. Usually established as non-governmental organizations, justice centers perform both purely service functions (targeted social assistance, educational activities) and some delegated powers (consideration of minor cases, accreditation of mediators, etc.).

It is noted that with the establishment of The Red Hook Community Justice Center (New York, USA), we can start to use the ideas of a problem-oriented approach to addressing the needs of communities. The experience of non-governmental institutions for consideration and resolution of disputes in a quasi-judicial manner has been borrowed by other jurisdictions: The Comox Valley Community Justice Center (British Columbia, Canada), the Community Justice Center (New South Wales, Australia) and other established centers are proving to be effective where the state cannot provide highly specialized and accessible solutions. The Australian and Canadian experience proves that CJsCs are useful in the case of indigenous peoples, for whom state institutions have no authority and important social issues are resolved by elders and community meetings based on custom.

The author concludes that the functions of community justice centers in the field of alternative dispute resolution may differ depending on many factors. Centers can perform an informational function, for example, if a community justice center does not have its own mediator, there is no legislation on mediation, or mediators work independently due to legal restrictions. In this case, the center only informs about the mediation procedure and, if possible, refers to a mediator. However, the most widespread model is when community justice centers provide mediation services both at the request of the client (for example, as implemented in Ukraine and many other countries) and upon court referral (for example, the New South Wales CJC). In rare cases, community justice centers play an organizational function in accrediting mediators, as implemented by the CJC of the Northern Territory (Australia).

Key words: *community justice center, alternative dispute resolution, mediation*

Спесівцев Д.С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Демчук А.М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

«ОХОРОНА» І «ЗАХИСТ» СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Стаття присвячена визначенню співвідношення між поняттями охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Спираючись на теоретичні положення цивільно-правової доктрини і норми чинного цивільного законодавства України автори розмежовують широке і вузьке розуміння охорони суб'єктивних цивільних прав, а також осмислюють їх співвідношення із захистом.

Встановлюється, що принциповою відмінністю між індивідуальною охороною (охороною у вузькому розумінні) і захистом є те, що охорона переважно орієнтується на превенцію певних форм порушень суб'єктивних цивільних прав, незалежно від суб'єкта їх вчинення, що, водночас, безпосередньо відображається на характері охоронного інструментарію, до якого відносяться безпосередня фактична охорона здійснювана фізичною особою, встановлення запірних пристроїв, засобів блокування, сигналізаційних чи фіксаційних пристроїв тощо. Як правило, вона має менш інтенсивний характер, аніж захист. У той час як захист спрямовується проти конкретної особи у зв'язку з реальною загрозою вчинення порушення або вчиненням порушення конкретного суб'єктивного цивільного права, що передбачає застосування до порушника з метою недопущення порушення, припинення порушення чи ліквідації його негативних юридичних наслідків більш інтенсивних способів протидії, зокрема фізичної сили чи юридичного впливу.

Індивідуальна охорона та захист мають різні підстави застосування, здійснюються переважно у різній формі і переслідують різну мету.

Водночас формується висновок, що практики правореалізації відомі комплексні способи протидії потенційним протиправним проявам, що по суті являють собою охоронні інструменти, які набуватимуть характеру захисних у разі виникнення реальної загрози порушення або з вчиненням порушення суб'єктивних цивільних прав. Такий їх характер визначає необхідність здійснення поетапної кваліфікації відповідних обставин в умовах практики з урахуванням їх цільової спрямованості.

Своєю чергою при ототоженні охорони та захисту поставатиме проблема зловживання суб'єктивними цивільними правами або «безпідставністю» захисту, оскільки охоронні за своєю природою засоби не відповідатимуть вимогам статті 15 ЦК України.

Ключові слова: охорона, превенція, порушення, захист, компенсація, суб'єктивні цивільні права

Постановка проблеми. Терміни «охорона» і «захист» відносно часто вживаються як у положеннях чинного цивільного законодавства України, так і на сторінках сучасної цивілістичної літератури. Крім того, вони є активними елементами понятійно-категоріального апарату суб'єктів правозастосування, у тому числі судів, у зв'язку з чим досить часто їх можна зустріти у текстах судових рішень.

Поряд із цим наразі спостерігається тенденція до поступового розмиття меж між відповідними

поняттями, що відбувається незважаючи на здійснювані протягом досить тривалого часу спроби їх розмежування у напрямку контрверсії. Хоча, на наше переконання, можливу уніфікацію охорони і захисту шляхом об'єднання відповідних понять слід розглядати виключно як спірний крок.

Практично у кожному підручнику з цивільного права відображені теоретичні положення про охоронну функцію приватноправової галузі, яка здійснюється поряд із регулятивним впливом

на суб'єктів цивільного права. З цього приводу зазначається, що охоронна функція стає можливою тільки у поєднанні з регулятивною і при цьому вона забезпечує саму можливість захисту порушених прав для їх нормалізації [1, с. 22]. Поряд із цим такий підхід є у певній мірі широким і при цьому не дає чіткої відповіді на питання правової природи цілої низки заходів, які можуть вживатися учасниками цивільних правовідносин у конкретних життєвих ситуаціях і до яких, зокрема відносяться улаштування сигналізацій або блокуючих пристроїв, що не дозволяють потенційному зловмиснику завдати шкоди майну і у зв'язку з цим здійснюють на нього превентивний вплив, змушуючи відмовитись від протиправного задуму. Очевидно, що вони відрізняються від таких традиційних інструментів захисту як необхідна оборона чи подача позову до суду, оскільки вжиття зазначених вище заходів взагалі може не становити реакцію на конкретне порушення суб'єктивного цивільного права на відміну від тієї ж необхідної оборони чи судового захисту, які застосовуються лише у разі вчинення порушення.

Ураховуючи окреслене вище, понятійно-категоріальне розмежування охорони і захисту суб'єктивних цивільних прав становить як теоретичну, так і практичну цінність. Зокрема у теоретико-правовому сенсі вона полягає у тому, що проведення відповідного розмежування і упорядкування таким чином відповідної частини понятійно-категоріального апарату цивілістики мінімізує можливість формування хибних висновків стосовно предмету дослідження в умовах, коли він пов'язується з охоронною функцією чинного цивільного законодавства України і окремих юридичних механізмів цивільного права, за рахунок уникнення неточності умовиводів і підміни понять.

Своєю чергою практична цінність відповідного розмежування полягає у тому, що положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлюють чіткі підстави застосування способів захисту суб'єктивних цивільних прав (стаття 15) [2], які виступають умовами його правомірності і водночас критеріями відмежування захисту від інших актів поведінки, які захистом не є і на які у зв'язку з цим не поширюються нормативно-правові положення щодо умов, підстав і порядку застосування способів захисту суб'єктивних цивільних прав.

У зв'язку з цим відмежування способів захисту від інших актів поведінки, які спрямовані у тому числі на недопущення порушення суб'єктивних цивільних прав закладає теоретичну базу для

вірної цивільно-правової кваліфікації дій або бездіяльності суб'єктів цивільного права у конкретних юридичних ситуаціях. Крім того, відповідна диференціація також дозволяє поглибити наукові положення концепції ефективності способів захисту суб'єктивних цивільних прав прикладне значення якої в умовах сьогодення важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми охорони і захисту суб'єктивних цивільних прав ставали предметом розгляду таких вчених правників як І. В. Венедіктова, І. В. Жилінкова, Н. О. Давидова, Т. С. Ківалова, В. С. Ковальська, А. В. Коструба, Н. С. Кузнецова, Л. І. Ляшевська, Р. А. Майданик, О. І. Мацегорін, В. В. Надьон, О. О. Отраднова, Я. М. Романюк, І. В. Спасибко-Фатєєва, Л. Г. Талан, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, О. А. Явор, В. Л. Яроцький та ін.

Мета статті полягає у визначенні співвідношення між поняттями «охорона» та «захист» при їх осмисленні у контексті суб'єктивних цивільних прав.

Виклад основного матеріалу.

1. Диференціація широкого і вузького розуміння охорони суб'єктивних цивільних прав і їх співвідношення із захистом

Еволюція правових засобів охоронного характеру у сфері цивільних відносин, а також теоретичне осмислення їх правової природи у контексті підстав і мети застосування створили підґрунтя для поглиблення наукових уявлень про сутність цивільно-правової охорони суб'єктивних прав. Як результат, дедалі більше вчених, розглядаючи цивільно-правову природу охорони, акцентують увагу на її розумінні саме у широкому ключі за якого вона охоплює захист суб'єктивних цивільних прав. Наприклад, О. І. Мацегорін зазначає, що у широкому розумінні охорона суб'єктивних цивільних прав являє собою сукупність правових засобів, спрямованих на недопущення порушення таких прав, а у випадку порушення – на поновлення порушених суб'єктивних цивільних прав [3, с. 144]. Також Л. І. Ляшевська зазначає, що у широкому розумінні охорона пов'язується зі здійсненням охоронного (превентивного, виховного) впливу норм права і юридичних механізмів на учасників цивільного обороту, що забезпечує як нормальну реалізацію прав, так і їх відновлення у разі порушення [4, с. 108].

Таким чином, у широкому розумінні охорона суб'єктивних цивільних прав охоплює досить широкий спектр юридично вагомих актів поведінки та інших юридичних засобів, що здатні спричинити на суб'єкта цивільного права вплив,

який виключить або принаймні мінімізує можливість вчинення таким суб'єктом протиправної поведінки, а у випадку її вчинення забезпечить припинення порушення та/або відновлення порушених суб'єктивних цивільних прав. Йдеться про весь спектр правових засобів, що реалізують охоронну функцію цивільного права і який включає, зокрема превентивний вплив норм цивільного права на суб'єктів цивільного права, а також здійснення суб'єктами цивільного права актів поведінки юридичного характеру, наприклад, спрямованих на накладення арешту щодо майна, та/або акти поведінки фактичного характеру, наприклад, притримання майна, що у цілому спрямовані на досягнення зазначеної вище мети. До відповідних правових засобів також відноситься уся система захисного інструментарію, тобто способів, засобів і заходів, що вживаються учасниками цивільних правовідносин або суб'єктами правозастосування, як правило, для припинення порушення суб'єктивних цивільних прав та/або відновлення порушених прав.

Такий вплив може мати як нормативний, так і індивідуальний характер, тобто здійснюватись як стосовно невизначеного кола осіб, так і стосовно конкретної особи або відносно потенційного порушника, який має намір посягнути на конкретний об'єкт охорони.

Тобто, за такого підходу охорона суб'єктивних цивільних прав охоплює усі форми впливу на учасників цивільних правовідносин, забезпечувані правовими засобами, спрямованими на досягнення окресленої вище мети.

Поряд із цим, неоднорідність правових засобів, що здатні виключити або мінімізувати можливість порушення суб'єктивного цивільного права, припинити вже здійснюване порушення та/або ліквідувати його негативні юридичні наслідки, зокрема в частині умов ефективності застосування таких засобів, характеру їх впливу на учасників цивільних правовідносин і цільової спрямованості обумовило необхідність їх групування у межах системи відповідного охоронного інструментарію. Саме це виступило передумовою для виокремлення вузького розуміння охорони суб'єктивних цивільних прав.

Як зазначає Л. І. Ляшевська, у вузькому розумінні охорона суб'єктивних цивільних прав являє собою поведінку учасників цивільних правовідносин або суб'єктів владних повноважень із забезпечення недоторканості відповідних суб'єктивних цивільних прав [4, с. 156] [в конкретній ситуації]. В такому сенсі об'єктом охорони виступають

конкретні суб'єктивні цивільні права конкретної особи стосовно конкретних особистих немайнових або майнових благ у зв'язку з чим сам охоронний вплив набуває індивідуального характеру.

За такого підходу охорона, крім того, що є індивідуальною, також набуває яскраво вираженого превентивного характеру, що створює умови для її відмежування від захисту, який, своєю чергою, також має індивідуальний, проте водночас яскраво виражений присікальний та/або компенсаційний характер.

Тобто, якщо до охорони у вузькому розумінні слід відносити способи, засоби і заходи, спрямовані на забезпечення недоторканості конкретних суб'єктивних цивільних прав відносно конкретно визначених особистих немайнових або майнових благ, то поняттям «захист» повинні охоплюватись усі інші способи, засоби і заходи, що відносяться до інструментів охоронного впливу у межах широкого розуміння охорони і при цьому не охоплюються охороною у вузькому розумінні. Такі інструменти характеризуються вчиненням суб'єктами цивільного права актів поведінки, спрямованих на припинення порушення суб'єктивних цивільних прав та/або ліквідацію негативних юридичних наслідків такого порушення, що має місце у ситуації, коли порушення вже відбулось.

Іншими словами, саме виокремлення із загального масиву охоронних способів, засобів і заходів за критерієм їх цільової спрямованості тих, що відносяться до охорони у вузькому розумінні, і таким чином створення «залишкового» інструментарію, який має охоронний характер у межах широкого розуміння охорони, проте водночас не охоплюється охороною у вузькому розумінні, виступає потужною основою для розмежування охорони у вузькому розумінні суб'єктивних цивільних прав і їх захисту.

Ураховуючи характер такої охорони, зокрема її об'єкт, яким виступають конкретні суб'єктивні цивільні права щодо конкретних особистих немайнових чи майнових благ, її також можна називати індивідуальною охороною.

2. Підстави застосування індивідуальної охорони і захисту суб'єктивних цивільних прав

Виходячи з положення, що індивідуальна охорона має превентивний характер і, як правило, здійснюється з метою недопущення порушення суб'єктивного цивільного права, констатуємо, що з телеологічної точки зору вона спрямовується на створення фактичних чи юридичних перешкод для порушення суб'єктивних цивільних прав або на здійснення такого впливу на потенційного

порушника, за якого він, зокрема усвідомлюючи неефективність, підвищену ризикованість або невідповідність можливого протиправного діяння, відмовляється від вчинення протиправної поведінки чим і забезпечується (зберігається) недоторканість суб'єктивного цивільного права, яке виступає об'єктом охорони.

Ураховуючи окреслене вище, зазвичай охорона починає застосовуватись до порушення і охоплює своєю цільовою спрямованістю певне коло потенційних протиправних актів поведінки на протидію яким вона власне і спрямовується. При цьому, як правило, проте не завжди, охорона спрямовується не проти конкретного потенційного порушення, що може бути вчинене конкретною особою, а проти потенційних порушень певного характеру, незалежно від потенційного суб'єкта їх вчинення. Водночас охорона також може спрямовуватись на створення умов для оперативного припинення порушення та/або сприяння відновленню порушених прав. Тобто факт порушення суб'єктивних цивільних прав не виступає безумовною підставою припинення охорони. Вона може здійснюватись і після порушення, спрямовуючись на превенцію інших порушень відповідного виду. Крім того, якщо охоронний вплив на суб'єктів цивільного права здійснюється за допомогою автоматичних засобів, то у такому разі їх функціонування під час вчинення порушення може сприяти зменшенню тривалості порушення, а тому і мінімізації обсягу шкоди, яка завдається у ході його вчинення.

Як правило, вжиття охоронних заходів не потребує будь-яких окремих юридичних умов чи підстав, оскільки такі заходи не пов'язуються з обмеженням суб'єктивних цивільних прав інших осіб і не втручаються у їх приватноправову сферу. Лише у разі, якщо застосування відповідних охоронних способів, засобів чи заходів пов'язується з таким втручанням, використання відповідних інструментів повинно бути узгоджене з відповідним суб'єктом. У протилежному випадку використання відповідного інструментарію може набувати характеру цивільно-правового порушення. Прикладом того може виступати самостійне з охоронною метою встановлення власником однієї з квартир у багатоквартирному житловому будинку магнітного замка на двері у під'їзд будинку, що водночас унеможливило б потрапляння до своїх квартир інших власників і у такий спосіб порушувало б їх права власності на відповідні об'єкти нерухомого майна.

Водночас положенням частини першої статті 15 ЦК України передбачають, що кожна

особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання з чого слідує, що саме порушення, невизнання або оспорювання виступають підставами для захисту суб'єктивних цивільних прав. Характер цих негативних проявів є в повній мірі розкритим в юридичній літературі [Див.: 3, с. 144]. Однак, тим не менше, відповідний підхід можна поглибити.

В цивілістичній літературі досить часто порушення, невизнання та оспорювання суб'єктивних цивільних прав охоплюються терміном «порушення». При цьому, розмежовуючи охорону та захист суб'єктивного цивільного права, вчені зазначають, що охорона здійснюється до вчинення порушення у той час як захист після порушення суб'єктивного цивільного права [3, с. 146; 5, с. 20; 6, с. 121; 7, с. 32; 8, с. 151].

Водночас цей «кордон» між охороною і захистом, який відповідно до поширеної думки проходить по порушенню суб'єктивного цивільного права можна конкретизувати, тобто провести розмежування між охороною і захистом на більш детальному рівні.

В якості такої межі слід розглядати не порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного цивільного права, а реальну загрозу такого порушення, яка у часовому вимірі настає раніше за вказані вище обставини [9, с. 87]. На користь цієї тези свідчить, зокрема забезпечена положеннями чинного цивільного законодавства України можливість особи застосувати так званий прогібаторний позов [10, с. 314], тобто вимогу про заборону вчинення дій, яка здійснюється ще до порушення, однак при реальній загрозі його вчинення. Також положення глави 81 ЦК України дозволяють застосувати способи захисту суб'єктивних цивільних прав для усунення реальних загроз порушення суб'єктивного цивільного права, а не для припинення порушення, яке вже розпочалось [9, с. 88].

В судовій практиці з цією проблемою також пов'язується застосування позовів про заборону чи припинення вчинення певних дій і ліквідацію наслідків вже здійсненої поведінки. В якості прикладу можна навести позовні вимоги про припинення будівництва, що загрожує здоров'ю та життю фізичних осіб та/або майну фізичних чи юридичних осіб – власників сусідніх об'єктів нерухомого майна. Наприклад, у судовій справі № 6-24443св08 позивачі посилались на те, що їхня сусідка буде будинок з порушенням норм будівництва, що загрожує їхньому життю в разі виникнення пожежі, вимагали знести прибудову

до будинку, що є самочинно збудованою [11]. Тобто за таких умов, на переконання позивачів, незаконна прибудова може у майбутньому створити загрозу для їх життя та здоров'я чим будуть порушенні відповідні суб'єктивні цивільні права.

3. Характер актів поведінки при індивідуальній охороні і захисті суб'єктивних цивільних прав

Індивідуальна охорона може здійснюватись актами активної поведінки учасників цивільних правовідносин, що має місце, наприклад, при наданні охоронних послуг суб'єктами охоронної діяльності. Однак, в умовах сучасного рівня розвитку техніки і технологій індивідуальна охорона здебільшого здійснюється пасивною поведінкою внаслідок певних активних поведінкових актів [12, с. 340], що відображає специфіку сучасних охоронних пристроїв, які застосовуються для превенції протиправної поведінки потенційних порушників.

Здійснення особою самостійного постійного чатування над усіма належними їй особистими немайновими та майновими благами є майже неможливим, а звернення за охоронними послугами, які передбачають постійну присутність фізичної особи-охоронця поряд із об'єктом охорони, пов'язується з відносно високими майновими витратами, що покладаються на замовника таких послуг. У зв'язку з цим активного поширення набули спеціальні технічні засоби охоронного характеру (запираючі пристрої, сигналізації тощо). Крім того, у зв'язку з фінансовою доступністю засобів відеоспостереження, вони також активно використовується в умовах сьогодення не лише для фіксації можливих порушень суб'єктивних цивільних прав, проте також і для здійснення превентивного впливу на потенційних правопорушників, що досягається, зокрема шляхом розміщення інформаційних знаків про ведення відеофіксації. Такі заходи змушують деяких потенційних порушників відмовитись від здійснення протиправної поведінки.

Активна поведінка учасника цивільних правовідносин необхідна лише для улаштування відповідних засобів. Подальше їх функціонування здійснюється автономно, що не дозволяє стверджувати про те, що у таких випадках охорона здійснюється активною поведінкою відповідного суб'єкта.

Водночас способи захисту навпаки, як правило, здійснюються саме активними діями. Наприклад, звернення до суду з позовом і подальша участь у ході розгляду справи передбачає необхідність здійснення активної поведінки. Також способи

самозахисту, зокрема необхідна оборона, передбачає здійснення особою фактичних дій для припинення порушення. При цьому при вчиненні таких дій можуть використовуватись і спеціальні засоби, наприклад, зброя.

Лише деякі способи захисту передбачають пасивну поведінку суб'єкта, який їх застосовує. Прикладом цього виступає притримання кредитором майна боржника з метою стимулювання останнього до виконання порушеного зобов'язання.

Таким чином і охорона і захист суб'єктивних цивільних прав можуть здійснюватись як активною, так і пасивною поведінкою. При цьому така поведінка може мати як фактичний характер (наприклад, несення варту при охороні, і дії з фізичної нейтралізації порушника при захисті), так і юридичний (наприклад, реєстрація власником нерухомого майна вимоги нотаріального посвідчення договору, предметом якого є нерухоме майно, встановлена власником такого майна, чи вимога поклаждодавця щодо посвідчення зберігачем копії складського свідоцтва для мінімізації можливості порушення зберігачем обов'язку повернення предмета зберігання у повному обсязі, користуючись відсутністю спеціальної процедури фіксації факту перебування у відносинах зберігання після виконання договору [13, с. 125] (при охороні) і подача позову до суду (при захисті суб'єктивного цивільного права)). Крім того, юридичні засоби охорони і захисту можуть використовуватись як у речових, так і у зобов'язальних цивільних правовідносинах.

Також як охорона, так і захист суб'єктивних цивільних прав можуть здійснюватись органами державної влади, місцевого самоврядування, їх службовими чи посадовими особами у зв'язку зі здійсненням ними покладених на них владних повноважень у зв'язку з чим мати юрисдикційний характер, так і безпосередньо учасниками цивільних правовідносин самостійно без звернення до таких органів і суб'єктів, що надаватиме охороні та захисту відповідно неюрисдикційного характеру.

4. Мета індивідуальної охорони і захисту суб'єктивних цивільних прав

В якості основної мети індивідуальної охорони суб'єктивних цивільних прав, як правило, виступає превенція їх порушення, недопущення вчинення особою протиправної поведінки, яка б завдала шкоди особистим немайновим або майновим благам фізичної чи юридичної особи. При цьому ця мета охорони зберігається як до порушення суб'єктивного цивільного права, так і під час порушення і навіть після завершення пору-

шення оскільки сам факт здійснення охоронних заходів учасниками цивільних правовідносин безпосередньо або з використанням спеціальних технічних засобів протягом усіх зазначених стадій продовжує впливати, по-перше, на третіх осіб, здійснюючи на них охоронний вплив у тому числі під час вчинення порушником протиправних дій, а, по-друге, на самого порушника, сприяючи в окремих випадках передчасному завершенню правопорушення.

Що ж стосується мети захисту суб'єктивних цивільних прав, то у випадку порушення вона полягає у його припиненні [6, с. 120] і ліквідації наслідків його вчинення [7, с. 32]. У випадку невизнання або оспорювання захист передбачає визнання права, що виступає обставиною, яка повинна нейтралізувати відповідні форми порушень [9, с. 93]. При цьому захист застосовується відносно конкретного суб'єкта за вчинення конкретного порушення суб'єктивного цивільного права або в умовах реальної загрози вчинення порушення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок під викладеним вище, необхідно констатувати, що диференціація з одного боку охорони суб'єктивних цивільних прав у широкому і вузькому розуміннях, а з іншого захисту таких прав дозволяє заповнити окремі прогалини у науковій картині напрямів реалізації охоронної функції цивільного права. Крім того розмежування індивідуальної охорони (охорони у вузькому розумінні), а також захисту суб'єктивних цивільних прав демонструє неможливість застосування до індивідуальної охорони вимог, що висуваються до захисту, зокрема в частині підстав застосування, відповідності застосовуваних засобів порушенню, співмірності тощо. Адже індивідуальні охоронні заходи вживаються, як правило, ще до порушення у зв'язку з чим можуть охоплювати лише потенційне коло різновидів порушень, проте не конкретний вид порушення. У той же час як захист суб'єктивних цивільних прав може бути застосований не раніше виникнення реальної загрози вчинення порушення суб'єктивного цивільного права, що дозволяє обрати ефективний і співмірний у конкретній ситуації спосіб протидії.

Однак, принциповою відмінністю між індивідуальною охороною і захистом є те, що охорона переважно орієнтується на превенцію певних форм порушень, як правило, порушень певних видів суб'єктивних цивільних прав, незалежно від суб'єкта їх вчинення, що, водночас, безпосе-

редньо відображається на характері охоронного інструментарію, до якого відносяться безпосередня фактична охорона здійснювана фізичною особою, встановлення запірних пристроїв, засобів блокування, сигналізаційних чи фіксаційних пристроїв тощо. Як правило, вона має менш інтенсивний характер, аніж захист. У той час як захист спрямовується проти конкретної особи у зв'язку з реальною загрозою вчинення порушення або вчиненням порушення конкретного суб'єктивного цивільного права, що передбачає застосування до порушника з метою недопущення порушення, припинення порушення чи ліквідації його негативних юридичних наслідків більш інтенсивних способів протидії, зокрема фізичної сили чи юридичного впливу.

Індивідуальна охорона та захист мають різні підстави застосування, здійснюються переважно у різній формі і переслідують різну мету. При цьому їх диференціація сприяє уникненню різночитань та непорозумінь в першу чергу у практичній сфері, в ході правореалізації та правозастосування.

Поряд із цим неможна ігнорувати тієї обставини, що навіть надання охоронних послуг передбачає у випадку вчинення порушення стосовно благ, які перебувають під охороною, здійснення протидії такому порушенню, що фактично за наведеними вище критеріями буде являти собою вже не охоронну, а захисну діяльність у яку переткатиме охорона. Крім того, окремі автоматизовані охоронні системи можуть мати комплексний характер і спрямовуватись як на превенцію правопорушення, так і на його припинення у випадку вчинення. Наприклад, охоронні системи автомобіля можуть спочатку сигналізувати про несанкціоноване проникнення, а потім заблокувати подальше використання рухомої речі, що спрямовується на припинення порушення.

Крім того, окремі види забезпечення зобов'язань, наприклад, застава, застосовуються до моменту порушення зобов'язання і у цілому спричиняє охоронний вплив на заставодавця, проте у випадку порушення зобов'язання виступає одним із засобів відновлення порушених прав.

Відповідні способи протидії потенційним протиправним проявам мають комплексний характер і по суті являють собою охоронні інструменти, які набуватимуть характеру захисних у разі виникнення реальної загрози порушення або з вчиненням порушення суб'єктивних цивільних прав. Це ж визначає необхідність здійснення поетапної кваліфікації відповідних обставин в умовах практики з урахуванням їх цільової спрямованості.

Зокрема, якщо певний правовий засіб, за прикладом із заставою, має охоронний характер, проте зі здійсненням порушення забезпечуваного ним права наділяється охоронними функціями, він підлягає різній кваліфікації в на різних стадіях розвитку правовідносин із застосуванням до нього різних вимог у темпоральній площині в частині відповідності потенційному порушенню, співмірності тощо, якщо спеціальні правила не встановлені для відповідного засобу законом.

Своєю чергою при ототожненні охорони та захисту ми неодмінно будемо зіштовхуватись

у практичних умовах з проблемою зловживання суб'єктивними цивільними правами або «безпідставністю» захисту, адже якщо кваліфікувати проаналізовані вище превентивні заходи як цивільно-правовий захист, то стає очевидним, що підстави для їх застосування в аспекті статті 15 ЦК України відсутні, оскільки на момент їх застосування вони не передбачають реагування на конкретне порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного цивільного права, що підкреслює не лише важливе теоретичне, проте й практичне значення розмежування відповідних категорій.

Список літератури:

1. Цивільне право : підручник у 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.) та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т.1. 656 с.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356 (із змінами).
3. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 3. С. 143–147.
4. Ляшевська Л. І. До питання співвідношення самоохорони і самозахисту права власності в Україні. *Пробл. законності*. Харків, 2017. Вип. 139. С. 105–112.
5. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист». *Наук. вісн. міжнар. гуманітар. ун-ту*. 2015. № 13, т. 2. С. 18–21.
6. Костін М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» публічних та особистих інтересів у кримінальному процесі України. *Право України*. № 11. 2007. С. 118–121.
7. Давидова Н. О. «Регулювання», «охорона», «захист»: співвідношення понять на прикладі особистих немайнових відносин. *Бюл. Мін-во юстиції України*. 2007. № 6 (68). С. 29–35.
8. Спасибо-Фатєєва І. Шляхи розв'язання проблем охорони та захисту корпоративних прав. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Харків, 2009. № 1 (56). С. 150–157.
9. Спесівцев Д. Телеологічний аспект захисту суб'єктивних цивільних прав. *Правове регулювання суспільних відносин: питання теорії та практики* : монографія / А. В. Духневич, І. М. Якушев, Д. С. Спесівцев та ін. Луцьк: Завжди Поруч, 2021. С. 83–106.
10. Харитнов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право : підручник. Київ: Істина, 2003. 776 с.
11. Ухвала Верховного Суду України від 09.06.2010 р., судова справа № 6-24443св08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10529246> (дата звернення: 10.05.2023).
12. Спесівцев Д. С., Яроцький В. Л. Розмежування понять самоохорона і самозахист цивільних прав. *Запорізькі правові читання* : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 15–16 трав. 2008 р.) Запоріжжя: ЗНУ, 2008. С. 338–341.
13. Демчук А. М. Порядок укладення договору зберігання на товарному складі. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35, ч. 1, т. 1. С. 123–125.

Spiesivtsev D.S., Demchuk A.M. “SAFETY” AND “PROTECTION” OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS: PROBLEMS OF CONCEPTS CORRELATION.

The article deals with determination of correlation between concepts of “protection” and “safety” of subjective civil rights.

Being based on theoretical provisions of civil law doctrine as well as on the provisions of current civil legislation of Ukraine the authors differentiates wide and narrow senses of “safety” of subjective civil rights and comprehend correlation between them and “protection”.

It is determined that the main difference between individual safety (safety in narrow sense) and protection lay in their aims. The individual safety is aimed on prevention of certain forms of violations of subjective civil rights despite of person who commits violation and that is reflected in character of instruments of safety that includes direct factual safety committing by natural person, installation of closing devises, blocking means, sound-signaling or fixation devises etc. As a rule such safety is less intensive than protection. At the same time the protection is aimed against concrete person creating real menace of committing violation or committing violation of concrete subjective civil right that provides application of more intensive physical or juridical

means of resistance to offender in order to prevent violation terminate it or liquidate its negative juridical consequences.

The individual safety and protection are characterized with different grounds of application, exercise in different forms and have different aims.

It is stated that practice of right-realization knows complex ways of resistance to illegal expressions that are the safety means by their nature that becomes protection in cases of real menace of violation or violation of subjective civil rights. The complex character of such means determines the necessity to qualify them gradually in practice in accordance with their target orientation.

At the same time identification of safety and protection can lead to the problem of abuses by subjective civil rights and “unreasonable” protection as safety means by their nature would not correspond to provisions of article 15 of Civil Code of Ukraine.

Key words: *safety, prevention, violation, protection, compensation, subjective civil rights*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/06>**Добровольська В.В.**

Національний університет «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗМІШАНИХ (МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ) МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Стаття присвячена аналітичній характеристиці господарсько-правового регулювання змішаних (мультиmodalьних) морських перевезень, які здійснюються різноманітними видами транспорту задля їх зручності, оперативності та швидкості виконання. Змішані морські перевезення означають як перевезення морським, як то – пароплавами, поромами, яхтами тощо так й іншими видами транспорту (автомобільним, повітряним). Мультиmodalьність у контексті перевезень означає комплексний або змішаний та може бути як внутрішнього так і міжнародного характеру.

Господарський аспект морських перевезень виражається через господарсько-правове забезпечення, наявність перевізника - суб'єкта господарської діяльності, об'єкта – вантажу та/або пасажирів, мети – отримання прибутку. Важливим аспектом морського перевезення є легалізаційні обов'язкові умови його здійснення, а саме державна реєстрація перевізника, отримання ліцензії та різноманітних документів дозвільного характеру, як то на діяльність, так й на морський транспорт. Легалізаційні документи на морський транспорт підтверджують наявний безпечний його технічних стан та можливість експлуатації та підлягають періодичному оновленню.

Як правило, зазначені перевезення ґрунтуються на договірних засадах, з урахуванням норм Цивільного та Господарського кодексів України та спеціального транспортного законодавства, до якого відносяться й локальні акти, як то статuti, які його доповнюють та уточнюють. Договір щодо мультиmodalьних морських перевезень є багатостороннім, строковим, оплатним, консенсуальним, однооб'єктним, майново-господарським. Всі умови зазначеного договору є істотними, а його форма – проста письмова.

Ключові слова: морські перевезення, морський транспорт, мультиmodalьні змішані перевезення, вантаж, суб'єкти господарювання, отримання прибутку.

Постановка проблеми. Морські перевезення є різновидом господарської діяльності щодо транспортування в залежності від різновиду транспорту, які є досить розповсюдженими та затребуваними на ринку виникають проблеми щодо його правового забезпечення та визначення нормативно-легалізаційних умов. Взагалі морські перевезення представляє собою діяльність з приводу доставки вантажу та/або пасажирів морським транспортом, яку здійснюють суб'єкти господарювання, на умовах та в порядку визначеними нормами чинного законодавства. Важливим є надання визначення змішаних морських

перевезень, дослідженням яких майже не приділялося достатньої уваги, з урахуванням сучасних нормативних господарських положень та судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чисельні наукові розробки присвячені умовам та порядку здійснення морських перевезень, у тому числі й деяких аспектів змішаних перевезень, а саме таких вчених як: Богданов С. М., Брайковська А. М., Л. М. Волинець, Каспрук О. С., Петриковець О. О., Платонов О. І., Щербина Р. С. та інші, але не зверталось достатньої уваги господарсько-правовому аспекту визначення та ана-

літичної характеристики мультимодальних морських перевезень.

Метою статті є визначення господарсько-правових засад змішаних (мультимодальних) морських перевезень, які здійснюються різноманітними видами транспорту задля їх зручності, оперативності та швидкості виконання.

Виклад основного матеріалу. Морський транспорт в Україні використовується завдяки її вигідному географічному положенню, наявністю чисельних морських портів та загального і спеціального нормативного його забезпечення. Слушною є думка про те, що «Транспортні операції як у світі, так і в Україні характеризуються масовістю, ритмічністю та достатньою складністю. У зв'язку з цим виникає потреба в чіткому правовому механізмі здійснення перевезень всіма видами транспорту, фіксації прав та обов'язків учасників транспортного процесу і, що найголовніше, у визначенні відповідальності за безпеку перевезень, захист усіх його учасників від небажаного впливу та порушень. Правовідносини перевізників та інших учасників транспортного процесу підлягають належному правовому регулюванню» [1, с. 414]. До загального законодавчого забезпечення наявності та функціонування морського транспорту відноситься Господарський та Цивільний кодекси України, а до спеціального – розгалужена система транспортного законодавства, а саме: Кодекс торговельного мореплавства, Закони України «Про транспорт», «Про внутрішній водний транспорт» підзаконні акти та локальні, наприклад, статuti.

Перевезенням вантажу в змішаному сполученні в даний час вважають такі, за якими доставку вантажу від відправника до одержувача здійснюють, принаймні, два різних види транспорту, коли вони виконуються на цьому маршруті під відповідальністю тільки одного перевізника, за єдиним транспортним документом, що підтверджує укладення договору перевезення, і оплачується за єдиної наскрізної тарифної ставки.

У літературі вказується, що «змішані міжнародні перевезення дозволяють оптимізувати процес транспортування вантажів з точки зору простору та часу. Цей вид перевезень дає можливість усунути недоліки окремих видів транспорту, скоротити витрати на транспортування, зменшити термін доставки вантажу до кінцевого споживача, а також вимагає від транспортних підприємств постійно підвищувати якість своїх послуг. На сучасному етапі виникає необхідність більш якісного управління міжнародними зовнішніми пере-

везеннями з метою їх відповідності до ринкових умов та динаміки змін зовнішнього середовища. Розвиток змішаних міжнародних перевезень сприятиме пришвидшенню інтеграції транспортних систем до світової системи перевезень, що дозволить кожній країні повною мірою використати свій транзитний потенціал» [2, с. 96].

Розвиток транспорту та необхідність раціоналізації перевезень вантажів, пасажирів і багажу в міжнародному сполученні вимагають виконання перевезень між різними державами за участю декількох видів транспорту. Такі перевезення отримали назву змішаних. В Європі частка таких перевезень сягає 40–50 % [3, с. 68]. Такий вид сполучень здатний забезпечити узгоджене функціонування світової транспортної системи, вирішити економічні проблеми транзитних країн за рахунок збільшення експорту транспортних послуг. Інтегровані транспортно-технологічні системи доставки вантажів за участю декількох видів транспорту дозволяють об'єднати інтереси вантажовідправника, перевізника та одержувача [4, с. 242]. На думку Л. М. Волинець «мультимодальні перевезення – можна трактувати як міжнародні перевезення, що виконуються двома або більше видами транспорту, організовані оператором, який бере на себе відповідальність доставки вантажів «від дверей до дверей» за єдиним договором та наскрізною ставкою фрахту» [5, с. 185]. Зазначена думка є дискусійною, адже мультимодальні не тільки означає міжнародний їх аспект, а ключовим тут є використання різноманітного транспорту. Так, слушною є позиція, зокрема, С. М. Богданов та А. О. Андрієнко, які наголошують, що мультимодальні перевезення – це перевезення, за яких вантаж доставляється кількома транспортними компаніями, які передають його одна одній по ланцюгу, використовуючи при цьому різні види транспорту [6, с. 82]. Зазначену позицію трактує й законодавець, так у ст. 1 Закону України «Про мультимодальні перевезення» мультимодальне перевезення це перевезення вантажів двома або більше видами транспорту на підставі договору мультимодального перевезення, що здійснюється за документом мультимодального перевезення.

Зміст та різновиди мультимодальних перевезень доречно розглядати з точки зору їх класифікацій, так, С. М. Павлюк пропонує класифікацію перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні з урахуванням таких критеріїв, як: види транспорту, що беруть участь у перевезеннях вантажів у прямому змішаному сполученні

(перевезення вантажів у залізнично-водному, автомобільно-залізничному, автомобільно-водному, автомобільно-воднозалізничному, автомобільно-повітряному, залізнично-водно-автомобільному та інших види перевезення вантажів); об'єкт транспортування (перевезення у прямому змішаному сполученні наливних, сипких вантажів (руда, зерно, вугілля, нафта, нафтопродукти)); межі території переміщення (внутрішнє та міжнародне перевезення); обсяг послуг, що надаються при перевезенні (переміщення вантажу у прямому змішаному сполученні (у вузькому значенні) та надання, крім переміщення, додаткових послуг, що пов'язані з перевезенням та спрямовані на забезпечення перевезення двома та більше видами транспорту за єдиним документом (у широкому значенні); зміст діяльності (правовідносини щодо здійснення перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні; правовідносини щодо організації перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні); порядок оформлення перевізних документів (в паперовій або електронній формі); транспортні засоби, за допомогою яких здійснюється перевезення вантажів (перевезення вантажів у залізничних вагонах, контейнерах, на морських суднах, поромах, вантажних автомобілях, повітряному судні, трейлерах) [7, с. 185].

Змішані перевезення є динамічною структурою світової та вітчизняної економіки, адже саме «Розвиток змішаних перевезень вантажів є провідною тенденцією сучасної транспортної системи у всьому світі. Він базується на використанні логістичного підходу та сучасних комп'ютерних та інформаційних технологіях, що забезпечує узгодженість дій всіх суб'єктів товаротранспортних систем. Визначальними факторами використання того або іншого виду транспорту є номенклатура вантажів, потужність вантажопотоків і дальність перевезень. Досвід міжнародних транспортних підприємств свідчить, що останніми роками дві третини перевезень вантажів здійснювалось у змішаних сполученнях» [8, с. 81]. Пунктами взаємодії при таких перевезеннях є залізничні колії, морські та річкові порти, криті склади і майданчики, вантажно-розвантажувальні комплекси, сортувальні станції. Технічне оснащення і технологія роботи транспортних вузлів визначає ефективність роботи транспортної системи в цілому [9, с. 185].

У 1973 р Міжнародна торгова палата опублікувала Уніфіковані правила щодо комбінованого транспортного документа (Правила МТП № 298). На їх підставі Міжнародна асоціація судновлас-

ників спільно з Балтійською міжнародною радою (БІМКО) випустили в 1977 р рамкову проформу товарообмінного документа комбінованого перевезення («Комбідок»). Міжнародна федерація експедиторських асоціацій (ФІАТА) удосконалила свій мультимодальний коносамент, прийнявши проформу ФІАТА 1992 р. яка використовується в даний час.

У 1980 р була прийнята Конвенція ООН про міжнародні змішані перевезення і формуляра документа комбінованого перевезення (СТ), застосовуваних у практиці перевезень. Конвенція закріпила концепцію товаророзрядного (оборотного) мультимодального коносамента і оператора перевезення вантажу в змішаному сполученні. Також необхідно звернути увагу на те, що у англійській редакції Конвенції використано слово «multimodal», а україномовний та російськомовний (один з офіційних мов ООН) містять його переклад як «змішані», «смешанные». Саме через це, на погляд Р. С. Шелудякова, відбувається змішування понять «мультимодальні» та «змішані» перевезення, які є рівнозначними [10, с. 142]. Конвенція 1980 є основним міжнародним договором в галузі правового регулювання змішаних комбінованих перевезень. Конвенція, у статті 1, надає визначення таких термінів як:

– міжнародні змішані перевезення, які передбачають перевезення вантажів щонайменше двома різними видами транспорту на підставі договору змішаного перевезення з пункту в одній країні, де вантажі надходять у відання оператора змішаного перевезення, до обумовленого пункту доставки в іншій країні;

– оператор змішаного перевезення, означає будь-яку особу, яка від свого власного імені або через іншу особу укладає договір змішаного перевезення, виступає як сторона договору і приймає на себе відповідальність за виконання договору;

– договір змішаного перевезення, що означає договір, на підставі якого оператор змішаного перевезення за сплату провізних платежів зобов'язується здійснити або забезпечити здійснення міжнародного змішаного перевезення. «Документ змішаного перевезення» означає документ, який посвідчує договір змішаного перевезення, прийняття вантажу оператором змішаного перевезення у своє відання, а також його зобов'язання доставити вантаж у відповідності до умов договору [11].

Токіо у 1969 р. був прийнятий проект Конвенції про змішані перевезення вантажів («Токійські правила»). У цих Правилах вперше отримала

офіційне визнання концепція оператора перевезення вантажу в змішаному сполученні як юридичної особи, яка укладає з відправником договір перевезення вантажу в змішаному сполученні та несе перед ним відповідальність за втрату або пошкодження вантажу. Оператор укладає договори з фактичними перевізниками, які таку відповідальність несуть безпосередньо перед ним [12, с. 95]. Ідеї, що містилися у Токійських правилах стали основою проформ транспортних документів, розроблених для оформлення змішаних вантажних перевезень такими міжнародними організаціями, як: ФІАТА, БІМКО. Міжнародна асоціація повітряного транспорту розробила нейтральну авіанакладну, в якій обумовлюється можливість її застосування на наземних ділянках змішаного сполучення [13].

Договірні засади перевезень є зручною та достовірною формою їх організації та здійснення, у тому числі й стосовно змішаних морських. Ст. 312 ГК України визначає договір мультимодального перевезення як перевезення різними видами транспорту, а за Законом України «Про мультимодальні перевезення» це договір між оператором мультимодальних перевезень та замовником послуги мультимодального перевезення на надання послуги мультимодального перевезення. Тобто,

ключовим аспектом є надання відповідної послуги, умови та порядок якої викладені в договорі. Вважається, що оператором та замовником є суб'єкти господарювання, а послуга відноситься до надання послуги в контексті нормативного визначення господарської діяльності, яка також надається з метою отримання прибутку. Заслугове на увагу думка Н. Постнової про те, що «укладення міжнародного змішаного договору перевезення вантажу надає власнику вантажу ряд переваг, зокрема, власник вантажу звільняється від необхідності укладати окремі угоди з різними перевізниками та безпосередньо брати участь у транспортному процесі на різні етапи» [14, с. 185].

Висновки. Мультимодальні морські перевезення це різновид господарської діяльності, комплексного характеру, змістом якої є планування, організація, здійснення та безпека перевезення морським та/або іншим видом транспорту, на підставі, умовах, прав та обов'язків, які визначені в договорі, з метою отримання прибутку.

Договір мультимодального морського перевезення це двох або багатостороння угода, господарського характеру, комплексного нормативного регулювання, за якою перевізники зобов'язуються доставити вантаж замовнику, на засадах оплатності, строковості, безпечності та цілісності.

Список літератури:

1. Медведська В. В. Відповідальність перевізника за договором перевезення вантажу повітряним транспортом. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2012. Вип. 9. С. 414–417.
2. Чень Юняо Міжнародні змішані перевезення: теоретична сутність та практичне значення. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 4. С. 91–97.
3. Брайковська А. М. Досвід організації вантажних перевезень у змішаному сполученні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 1. С. 68–77.
4. Щербина Р. С. Методологічний аспект основних елементів змішаних перевезень експортних вантажів. *Збірник наукових праць ДЕГУТ. Серія «Транспортні системи і технології»*, 2015. Вип. 26–27. С. 242–249.
5. Волинець Л. М. Концептуальні аспекти формування мультимодальних перевезень в умовах глобалізації. *Економіка та управління на транспорті*. 2018. № 7. С. 121–132.
6. Богданов С. М., Андрієнко А. О. Види змішаних вантажних перевезень: їх особливості, роль та перспективи розвитку в Україні. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*. 2017. № 2. С. 80–86.
7. Павлюк С. М. Правове регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2020. 193 с.
8. Богданов С. М., Андрієнко А. О. Види змішаних вантажних перевезень: їх особливості, роль та перспективи розвитку в Україні. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*. 2017. Вип. 2 (02). С. 80–86.
9. Петриковець О. Пропозиції щодо оптимізації взаємодії різних видів транспорту при змішаних перевезеннях. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Транспортні системи і технології*. 2013. Вип. 22. С. 185–188.
10. Шелудяков Р. С. Обмеження відповідальності перевізника при змішаних перевезеннях: міжнародно-правовий аспект. *LEX PORTUS*. 2018. № 1 (9). С. 127–143.
11. Про міжнародні змішані перевезення вантажів: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 24.05.1980 р. URL: <http://www.singlewindow.org/docspravo/12/119?lang=ukr>
12. Каспрук О. С. Проблеми правового регулювання міжнародних мультимодальних перевезень. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Випуск 126. Ч. I. С. 93–100.

13. Змішані перевезення як різновид міжнародних перевезень вантажів та міжнародне право. URL: <http://studbooks.net/>

14. Шелудяков Р. С. Обмеження відповідальності перевізника при змішаних перевезеннях: міжнародно-правовий аспект. LEX PORTUS. 2018. № 1 (9). С. 127–143.

15. Постнова Н. До проблем договірної регулювання міжнародних змішаних перевезень вантажів. *Право та інновації*. 2021. № 3(35). С. 17–23.

Dobrovolska V.V. ECONOMIC AND LEGAL ASPECT OF MIXED (MULTIMODAL) SEA TRANSPORTATION

The article is devoted to the analytical characteristics of the economic and legal regulation of mixed (multimodal) sea transportation, which is carried out by various types of transport for their convenience, efficiency and speed of execution. Mixed sea transportation means both transportation by sea, such as by steamships, ferries, yachts, etc., and other types of transportation (by road, air). Multimodality in the context of transportation means complex or mixed and can be both domestic and international in nature.

The economic aspect of sea transportation is expressed through economic and legal support, the presence of the carrier - the subject of economic activity, the object - cargo and/or passengers, the goal - making a profit. An important aspect of sea transportation is the legalization mandatory conditions for its implementation, namely state registration of the carrier; obtaining a license and various documents of a permissive nature, both for activities and for sea transport. Legalization documents for sea transport confirm its safe technical condition and the possibility of operation and are subject to periodic updating.

As a rule, the specified transportation is based on contractual principles, taking into account the norms of the Civil and Economic Codes of Ukraine and special transport legislation, which also includes local acts, such as statutes, which supplement and clarify it. The contract for multimodal sea transportation is multilateral, fixed-term, paid, consensual, single-object, property-economic. All terms of the specified contract are essential, and its form is a simple written one.

Key words: *sea transportation, sea transport, multimodal mixed transportation, cargo, business entities, profit making.*

Сошников А.О.

ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

Єршова Ю.О.

Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА ПРИ РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

У статті проаналізовано підходи та практики розвитку соціально відповідального ведення бізнесу (іноземний та національний досвід), досліджуються повноваження органів управління товариства та їх вплив на розвиток соціально відповідального бізнесу.

З кожним роком збільшується кількість суб'єктів господарювання, що починають розвивати свій бізнес на принципах соціальної відповідальності чи соціальної згуртованості.

Надзвичайні кризові явища, такі як: пандемія COVID-19, а особливо, повномасштабне вторгнення російської федерації проти України, створили передумови «прискорення» переосмислення ролі бізнесу (як самим бізнесом, так і державою), його впливу на суспільство. Наразі, бізнес почав брати на себе часткове виконання функцій держави (наприклад, через залучення ресурсної підтримки для обороноздатності держави).

В західних державах є чітке розуміння, які органи управління чи посадові особи компанії приймають ті чи інші рішення розвитку бізнесу, як активного учасника суспільних відносин, реалізації, фінансування соціальних ініціатив та проєктів. Враховуючі, що в Україні побудова бізнесу як соціально відповідального набуло широкого розповсюдження тільки останні роки, наразі, відсутній і чіткий розподіл повноважень органів управління товариством, які ухвалюють відповідні рішення.

Оскільки, саме вищий орган управління товариством визначає стратегічний розвиток бізнесу (за пропозицією виконавчого органу або незалежного консультанта), тоді доречним є, що саме загальні збори, як вищий орган управління визначає вектори та засади побудови бізнес-моделі на принципах соціально відповідального ведення бізнесу. Виконавчий орган здійснює поточне управління бізнесом, забезпечує розвиток бізнесу, тому і реалізує відповідний соціальний вектор розвитку бізнесу, через поточні програми корпоративної соціальної відповідальності (забезпечується реалізація як власних соціальних проєктів, так і сторонніх ініціатив).

Вбачається, що саме корпоративні благодійні фонди згодом будуть набирати вагу в Україні. Значна частина великого бізнесу матимуть окремі спеціалізовані фонди, які і будуть знаходитись під загальним впливом власника бізнесу та/або керівництва компанії, але менеджмент фонду буде самостійно ухвалювати рішення щодо поточної діяльності.

Ключові слова: корпоративне управління, корпоративні відносини, суб'єкти господарювання, господарське товариство, соціально відповідальний бізнес, внутрішньогосподарські відносини, органи товариства, повноваження загальних зборів, повноваження загальних зборів, виконавчий орган, акціонери, власник бізнесу.

Постановка проблеми. З кожним роком зростає кількість суб'єктів господарювання, що починають розвивати свій бізнес на принципах соціальної відповідальності та/або соціальної згуртованості. Якщо в США, країнах-членах ЄС це вже усталена практика для значної кількості

компаній, то в Україні ще незначна кількість компаній демонструють відповідальне ведення бізнесу. Однак, діяльність частини цих компаній має несистемний, ситуаційний характер [1].

Хоча надзвичайні кризові явища, такі як: пандемія COVID-19, а особливо, повномасштабне

вторгнення російської федерації проти України, створили передумови «прискорення» переосмислення ролі бізнесу, його впливу на суспільство. Наразі, бізнес почав брати на себе часткове виконання функцій держави (наприклад, через залучення ресурсної підтримки для обороноздатності держави).

В західних державах є чітке розуміння хто з органів управління чи посадова особа компанії приймає ті чи інші рішення розвитку бізнесу як активного учасника суспільних відносин, фінансування або участі у реалізації соціальних ініціатив та проєктів. Враховуючі, що в Україні побудова бізнесу як соціально відповідального набула широкого розповсюдження тільки останні роки, тому відсутній чіткий розподіл повноважень органів управління товариством, які ухвалюють відповідні рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток соціально відповідального бізнесу та його вплив на суспільні відносини активно досліджувався, як іноземними дослідниками, так і вітчизняними авторами. Так, серед вітчизняних дослідників можна виділити: О. Гоголю, С. Касторську, Н. Ковальчук, К. Комарову, С. Король, І. Кудінову, О. Кузьміна, Н. Лосовську, Н. Погуду, Л. Селіверстову, Н. Станасюк, О. Уголькову. Органи управління товариства досить ґрунтовно вивчали: О. Беяневич, О. Гарагонич, Л. Дорошенко, А. Мягкий, та інші. Необхідно відзначити, що визначення повноважень органів управління товариства при розбудові соціально відповідального бізнесу не були предметом наукового дослідження.

Мета статті – проаналізувати практики розвитку соціально відповідального ведення бізнесу, вивчити повноваження органів управління товариства при розбудові соціально відповідального бізнесу та розробити відповідні рекомендації та пропозиції.

Виклад основного матеріалу. Корпоративне управління впливає на соціальний та економічний розвиток країни через урахування інтересів широкого кола заінтересованих осіб, що забезпечує здійснення товариствами діяльності на благо суспільства та зростання національного багатства [2].

Розвиток бізнесу на засадах соціальної відповідальності підтримують різні стейкхолдери. Так наприклад, понад 90% працівників компанії стверджують, що бізнес повинен існувати з певною метою, відмінною від отримання прибутку. В свою чергу, 88% вважають, що компаніям більше неприйнятно заробляти гроші за рахунок суспільства загалом [3]. Останнім часом споживачі кінцевого продукту компанії (товару,

послуги) також звертають досить значну увагу на позиціонування бізнесу та участь компанії у реалізації соціально-важливих проєктів. Окремо необхідно відзначити вплив російсько-української війни на клієнтський вибір (все більше громадян усвідомлено не купують товари відомих брендів, які продовжують продаватися на ринку держави-агресора або в мережевих компаніях, які продовжують здійснювати господарську діяльність на території російської федерації).

Н. Погуда, С. Касторська підкреслюють, що частина суб'єктів господарювання продовжують будувати свій бізнес, спираючись здебільшого на досягнення економічного ефекту (отримання прибутку), в свою чергу, частина компаній намагаються будувати бізнес, враховуючі концепцію соціальної відповідальності. Останні вводять корпоративну соціальну відповідальність вже як базовий елемент при розробці, а в подальшому, і реалізації стратегії розвитку власного бізнесу [4].

Л. Селіверстова та Н. Лосовська вважають, що соціальна відповідальність бізнесу є добровільною, а не обов'язковою діяльністю, і вона має бути спрямована на стійкий розвиток суб'єкта господарювання із добродійним виконанням міжнародних та державних нормативно-правових актів та підписаних у межах соціального партнерства угод, технічних, екологічних та соціальних стандартів, а також прийнятих на себе додаткових зобов'язань із задоволення економічних та соціальних потреб внутрішніх та зовнішніх зацікавлених осіб (власників, працівників, ділових партнерів, споживачів та громадськості загалом), що виконується згідно з чинним законодавством та міжнародними нормами поведінки [5]. З даною позицією неможна погодитись, оскільки соціально відповідальне ведення бізнесу вже є не тільки трендом, але і важливим елементом стратегічного планування бізнесу, який дозволяє зрозуміти (дати сигнал) кінцевому споживачу, суспільству та державі, що бізнес націлений на довготривалу свою господарську діяльність та про готовність стати активним партнером територіальної громади чи держави. Інші автори вважають, що соціальна відповідальність компанії стає обов'язковою складовою для бізнесу, адже сучасні тенденції розвитку свідомості населення потребують відповідних змін у стратегії компаній. Кінцеві споживачі все більше усвідомлюють значення таких категорій, як зміна клімату, нерівність доходів населення, диспропорції в охороні здоров'я, несправедлива практика праці та гендерна нерівність [6]. О. Костіна зазначає, що бізнес-процеси підприємства повинні складати єдину

систему, спрямовану не лише на отримання прибутку, а й на задоволення потреб споживачів, створення споживчої цінності виробленого товару [7].

О. Гоголя, І. Кудінова наводять серед основних переваг ведення українськими компаніями соціально відповідального бізнесу наступні:

- поліпшення фінансових показників;
- поліпшення іміджу та репутації брендів;
- підвищення продажу та лояльність споживачів;
- зменшення плинності кадрів, підвищення відданості персоналу;
- скорочення тиску з боку перевіряючих органів [8].

Серед основних груп суб'єктів соціальної відповідальності за ступенем впливу на реалізацію відповідної політики виділяють тих, без участі яких корпоративні соціальні програми не можуть бути прийняті та реалізовані (акціонери, топ-менеджмент) та за функціональним розподілом: хто фінансує соціальну діяльність (наприклад, акціонери, партнери по бізнесу) та тих хто організовує соціальну діяльність (менеджери, неприбуткові комерційні організації) [9, с. 48–49].

Дослідники виокремлюють наступні принципи корпоративного управління:

- підпорядкування більшості меншості;
- залежності ступеня впливу учасника на управління корпоративним підприємством від розміру (частки) його вкладу в капітал корпоративного підприємства;
- загального керівництва і контролю учасників (членів) корпоративного підприємства за його діяльністю;
- централізації управління і розмежування компетенції органів корпоративного підприємства; можливості залучення до управління корпоративним підприємством осіб, які не є її учасниками (членами).

В свою чергу, принцип централізації управління і розмежування компетенції органів корпоративного підприємства, з однієї сторони, передбачає як зосередження повноважень з прийняття важливих, стратегічних рішень з питань діяльності корпоративного підприємства в одних руках (вищий орган), так і – послаблення централізації шляхом передачі певних питань на вирішення нижчим органам, структурним підрозділам. Діяльність вищого органу спрямована на формування та зовнішнє вираження волі корпоративного підприємства, інші органи забезпечують здійснення цієї волі у відносинах підприємства з іншими суб'єктами права [10, с. 156–157].

В Україні найбільш розповсюджені форми організаційно-правових форм товариств, це – товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне товариство. Тому доцільно розглянути їх органи управління та їх вплив (можливий вплив) на ухвалення відповідних рішень щодо побудови соціально відповідального бізнесу.

Відповідно до пункту 2 частини 2 статті 4 Закону України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465-ІХ управління поточною діяльністю акціонерного товариства здійснюють виконавчі директори [11]. В свою чергу, частиною 1 статті 36 цього Закону вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів, до виключної компетенцією відноситься визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства (частина 2 статті 39 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Схожий підхід був закладений і Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII, так відповідно до статті 28 органами управління товариства є загальні збори учасників, наглядова рада (у разі утворення) та виконавчий орган [12]. Загальні збори учасників визначені, як вищий орган товариства. До компетенції загальних зборів учасників належить і визначення основних напрямів діяльності товариства. Згідно з статтею 39 цього Закону управління поточною діяльністю товариства покладено на виконавчий орган товариства, до компетенції якого належить вирішення всіх питань, пов'язаних з управлінням поточною діяльністю товариства. Виконавчий орган товариства підзвітний загальним зборам учасників і наглядовій раді товариства (у разі утворення) та організовує виконання їхніх рішень. Необхідно додатково відзначити, що «напрями діяльності товариства» не можна ототожнювати з стратегічними напрямками розвитку товариства, оскільки в даному контексті йде мова більше про конкретні види господарської (економічної) діяльності.

О. Гаргонич, Л. Дорошенко підкреслюють, що вищий орган управління товариства (загальні збори акціонерів, загальні збори учасників тощо) має максимальний (*авт. – найбільший*) обсяг повноважень і є найбільш репрезентативним органом корпоративного підприємства, вираження волі підприємства при реалізації його господарської компетенції шляхом безпосереднього контакту з іншими учасниками господарських відносин законодавцем покладається на інші органи корпоративного підприємства, насамперед виконавчий орган [10, с. 172].

На думку, А. Мягкого, вищі органи управління товариства здійснюють загальне керівництво за його діяльністю, визначають стратегію розвитку даної юридичної особи, а виконавчі органи управління здійснюють керівництво поточною діяльністю товариства [13, с. 107]. Також дану позицію підтримують інші дослідники, які вважають, що саме на виконавчі органи управління товариства покладається поточне керівництво діяльністю підприємства, що передбачає реалізацію господарських цілей, стратегії і політики підприємства [10, с. 173].

Принципами корпоративного управління, затверджені Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 року № 955 однією з засадничих розвитку корпоративного управління проголошено належну увагу до інтересів акціонерів, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність та економічну ефективність корпоративного управління [2]. Тому що завданням виконавчих органів управління товариства є захист майнових та немайнових (покращення ділової репутації) інтересів акціонерів та інших учасників товариства, який досягається через продуману операційну діяльність.

Соціальна спрямованість бізнесу буде більш ефективною, якщо соціальна відповідальність бізнесу буде включена у стратегію управління підприємствами. Суб'єкт господарювання при визначенні своїх стратегічних напрямків визначає елементи соціальної відповідальності, необхідні для реалізації своїх інтересів та інтересів зацікавлених груп учасників. Це і дозволяє підвищити конкурентоспроможність та покращити результати фінансово-господарської діяльності підприємства [1].

Суть вибору стратегічних пріоритетів розвитку – це довгострокова програма і система практичних дій з ініціювання та реалізації конструктивних змін у діяльності компанії, успіх як організації, так і її членів [14].

В Україні здебільшого участь у реалізації значних соціальних ініціатив ситуативно приймає власник бізнесу (акціонер), а сам бізнес підтримує (фінансує) відповідний проєкт. Дана модель пов'язана з відсутністю національних традицій ведення соціально відповідального бізнесу.

Оскільки, саме вищий орган управління товариством визначає розвиток бізнесу (за пропозицією виконавчого органу або незалежного консультанта), тоді доречним є, що саме загальні збори, як вищий орган управління визначає век-

тори та засади побудови бізнес-моделі на принципах соціально відповідального ведення бізнесу. Виконавчий орган товариства здійснює поточне управління бізнесом, забезпечує розвиток бізнесу, тому і реалізує відповідний соціальний вектор розвитку бізнесу, через поточні програми корпоративної соціальної відповідальності (забезпечується реалізація як власних соціальних проєктів, так і сторонніх ініціатив).

Доцільно передбачити, шляхом внесення відповідних доповнень до Закону України «Про акціонерні товариства» та Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що до виключної компетенції загальних зборів акціонерів та загальних зборів учасників належить визначення стратегічних засад діяльності товариства, які також будуть містити принципи соціального відповідального ведення бізнесу.

В західних державах (США, країнах-членах ЄС та інших) широко використовується модель, коли акціонер чи учасник створює благодійний фонд, або компанія виступає засновником благодійного фонду (корпоративного фонду) і саме через ці інституції відбувається фінансування різних соціальних ініціатив та проєктів, зокрема і програм корпоративної соціальної відповідальності. Здебільшого вирішальний вплив (ухвалення рішень щодо фінансування проєктів та ініціатив) на ці фонди має власник бізнесу або менеджмент компанії. В Україні даний досвід ще недосить поширений, хоча аналогічні структури існують. Так, найбільш відомі благодійні фонди (корпоративної спрямованості), які пов'язані з бізнесом, це – Благодійна організація «Фонд Ріната Ахметова» (<https://akhmetovfoundation.org/en>) та Благодійна організація «Фонд Віктора Пінчука» (<https://pinchukfund.org/ua>). Вбачається, що саме корпоративні благодійні фонди згодом будуть набирати вагу в Україні, більша частина великого бізнесу матимуть окремі благодійні фонди, які будуть знаходитись під загальним впливом власника бізнесу та/або менеджменту компанії, але виконавчий орган управління благодійного фонду буде самостійно ухвалювати рішення щодо поточної діяльності.

Висновки. Соціально відповідальне ведення бізнесу є важливим елементом стратегічного планування бізнесу, який дозволяє зрозуміти (дати сигнал) кінцевому споживачу, суспільству та державі, що бізнес націлений на довготривалу свою господарську діяльність та про готовність стати активним партнером територіальної громади чи держави.

Вищий орган управління товариством визначає стратегічні вектори та засади побудови бізнес-моделі на принципах соціально відповідального ведення бізнесу. Виконавчий орган товариства реалізує відповідний соціальний вектор розвитку бізнесу, через поточні програми корпоративної соціальної відповідальності (забезпечується реалізація як власних соціальних проєктів, так і сторонніх ініціатив).

Доцільно передбачити, шляхом внесення відповідних доповнень до Законів України «Про акціонерні товариства» та «Про товариства

з обмеженою та додатковою відповідальністю», що до виключної компетенції загальних зборів акціонерів та загальних зборів учасників належить, крім іншого ще визначення стратегічних засад діяльності товариства.

В перспективі саме корпоративні благодійні фонди стануть найбільш дієвим інструментом соціально відповідального ведення великого бізнесу.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення корпоративних фондів, як однієї з сучасних форм побудови соціально відповідального бізнесу.

Список літератури:

1. Комарова К. В., Ковальчук Н. В. Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку бізнесу на підприємствах України. *Інноваційна економіка*. 2016. № 5–6. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_5-6_6.
2. Про затвердження Принципів корпоративного управління: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 року № 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text>
3. Kayla O'Neill. 16 CSR Facts You Need To Know. URL: <https://www.globalgiving.org/learn/listicle/csr-facts-you-need-to-know>
4. Погуда Н. В., Касторська С. К.. Корпоративна соціальна відповідальність як складова стратегія розвитку туристичного підприємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2020/53.pdf
5. Селіверстова Л. С., Лосовська Н. В. Підходи до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 13–16. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2019/4.pdf
6. О. Є. Кузьмін, Н. С. Станасюк, О. З. Уголькова. Соціальна відповідальність бізнесу: поняття, типологія та чинники формування. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2021. № 2 (6). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25482/nzmened-56-64.pdf>
7. Костіна О. М. Діагностика та управління бізнес-процесами у контексті антикризового управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2017. № 10. URL: <http://economyandsociety.in.ua>
8. Гоголя О. П., Кудінова І. П. Соціальна відповідальність бізнесу. К.: Видавництво Національного університету біоресурсів та природокористування України, 2008. 79 с
9. Король С. Інституційний підхід до соціальної відповідальності бізнесу. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 3. С. 42–55.
10. Гарагонич О. В., Л. М. Дорошенко Корпоративне право: навчальний посібник / за заг. ред. О.В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 400 с.
11. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>
12. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
13. Беляневич О. А., Мягкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 320 с.
14. Бажанова Н.В. Чекановська Л.Б. Особливості реалізації стратегічних і тактичних рішень в кризових умовах на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 квітня 2023 р., м. Херсон – м. Хмельницький). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2023. 549 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Mykola-Boichenko/publication/371476826_VIDNOVLENNA_ROZVITOK_TA_REFORMUVANNA_LOGISTIKI_MIZNARODNIH_PEREVEZEN/links/6485b8fab3dfd73b777bc550/VIDNOVLENNA-ROZVITOK-TA-REFORMUVANNA-LOGISTIKI-MIZNARODNIH-PEREVEZEN.pdf#page=353

Soshnykov A.O., Yershova Yu.O. AUTHORIZATION OF THE COMPANY'S MANAGEMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY RESPONSIBLE BUSINESS

The article analyses the approaches and practices of socially responsible business development (foreign and national experience), examines the powers of the company's management bodies and their influence on the development of socially responsible business.

Every year, the number of business entities that start to develop their business based on the principles of social responsibility or social cohesion is increasing.

Extraordinary crisis phenomena, such as: the COVID-19 pandemic, and especially, the full-scale invasion of the Russian Federation against Ukraine, created the prerequisites for the "acceleration" of rethinking the role of business (both by business itself and by the state), its impact on society. Currently, business has begun to take over the partial performance of the functions of the state (for example, by attracting resource support for the state's defence capability).

In Western countries, there is a clear understanding of which management bodies or company officials make certain business development decisions, as an active participant in public relations, implementation, financing of social initiatives and projects. Taking into account that in Ukraine, building a socially responsible business has become widespread only in recent years, currently there is no clear division of powers of the company's management bodies, which make relevant decisions.

Since it is the highest management body of the company that determines the strategic development of the business (on the proposal of the executive body or an independent consultant), then it is appropriate that the general meeting, as the highest management body, determines the vectors and principles of building a business model based on the principles of socially responsible business conduct. The executive body carries out current business management, ensures business development, therefore implements the appropriate social vector of business development, and through current programs of corporate social responsibility (the implementation of both its own social projects and third-party initiatives is ensured).

It can be seen that it is corporate charitable funds that will eventually gain weight in Ukraine. A significant part of large businesses will have separate specialized funds, which will be under the general influence of the business owner and/or company management, but the fund management will independently make decisions about current activities.

Key words: *corporate governance, corporate relations, business entities, business partnership, socially responsible business, internal business relations, company bodies, renewal of general meetings, renewal of general meetings, executive body, shareholders, business owner.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/08>

Голодник Ю.А.

Державний податковий університет України

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

З метою дослідження правового механізму забезпечення захисту прав і свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами, у статті здійснено аналіз наукових думок, окремих положень Конституції України, норми якої гарантують охорону та захист прав і свобод людини та громадянина. У світлі охорони та захисту прав і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, звертається увагу, що в українській державі наявний правовий державний механізм, що забезпечує захист прав і свобод громадян, де реалізації функції держави важливу відіграють правоохоронні органи.

Акцентовано увагу, що закріплені у нормативно-правових актах права, свободи і законні інтереси громадян, як базові цінності є непорушними і повинні бути забезпечені й захищені шляхом правового механізму гарантованих державою. Проаналізовано доктринальні позиції науковців щодо термінів: «механізм», «правовий механізм», «юридичний механізм», «механізм правового регулювання», «механізм організаційно-правового забезпечення», які мають безпосереднє відношення до механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Підкреслено, що реалізуючи функцію держави правоохоронні органи забезпечують права, свободи і законні інтереси громадян.

Зроблено висновок, що ефективність реалізації гарантованих нормами вітчизняного та міжнародного законодавства прав і свобод громадян визначається наявною в державі системою державного механізму, де правоохоронні органи відповідно до визначених законодавством процедур забезпечують охорону та захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Під правовим механізмом забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами, розуміємо визначену державою систему послідовних дій правоохоронних органів за допомогою яких забезпечуються реалізація визначених вітчизняним та міжнародним законодавством охорону та захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

***Ключові слова:** механізм держави, забезпечення, права і свободи, громадяни, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України, в державі поступово почали відбуватися етапні політичні, організаційні, правові й економічні зміни, що позначилося на усіх сферах суспільного життя, які не могли оминати й діяльність правоохоронних органів держави. Водночас незважаючи на існуючі недоліки у своїй діяльності, сучасних непростих умовах розвитку української державності, правоохоронні органи виступають гарантом прав та свобод людини і громадянина, забезпечують разом із

Збройними силами України безпеку держави.

З урахування постійної реформи правоохоронних органів, різних наукових думок і фахових точок зору, потребує комплексного аналізу питання щодо функціонування та діяльності правоохоронних органів у світлі забезпечення закріплених і гарантованих Конституції України прав і свобод людини і громадянина, встановлених низкою міжнародних угод та договорів ратифікованих Верховною Радою України. В ст. 22 Конституції України наголошено, що права і свободи

людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними, гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Проте з урахування особливостей діяльності правоохоронних органів, різних наукових думок та фахових точок зору потребує комплексного аналізу питання щодо механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами, зокрема, досліджувалися у працях таких вітчизняних науковців: В. Галунько, Ю. Гаруст, О. Бандурка, В. Білоус, Ю. Делія, О. Кобзар, С. Россоха, М. Мельник, Т. Пікуля, О. Пушкін, О. Негодченко, О. Соколенко, Ю. Сидорчук, В. Тацій, О. Тюріна, М. Хавронюк та ін. Водночас, відсутність теоретичного визначення «правовий механізм забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами», активізують дослідження цього питання.

Метою статті є визначення механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В правовому механізмі забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, задіяні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та організації. Серед значної кількості державних органів влади у механізмі забезпечення захисту прав і свобод громадян, важливу роль належить правоохоронним органам. Варто погодитися із думкою О. Світличного, що нинішній розвиток суспільства дає підстави стверджувати, що процеси, які нині відбуваються в Україні, впливають не лише на управлінські відносини, а й на всі елементи механізму державної влади [1, с. 153]. І хоча висловленій думці уже більше десяти років, вона не втрачає своє актуальності і сьогодні.

Громадяни, будучи найбільшою групою суб'єктів адміністративно-правих відносин найчастіше вступають у відносини з державою у сфері виконавчої влади, де зосереджено інтереси значної частини громадян і де практично реалізуються надані Конституцією і законами України права і законні інтереси особи. Необхідність реалізації цих інтересів, а передусім їх узгодження є одним з основних завдань держави та органів публічної влади. Гарантія реалізації

інтересів особи, а також механізм забезпечення їх державою знаходить своє відображення в Конституції та законодавчих актах України. Важливою умовою забезпечення ефективності реалізації інтересів особи є реалізація та дотримання державою та її посадовими особами норм та принципів сучасного міжнародного права [2, с. 24].

Закріплені у нормативно-правових актах права, свободи і законні інтереси громадян, як базові цінності є непорушними і повинні бути забезпечені й захищені шляхом правового механізму гарантованих державою прав і свобод особи. Що стосується терміну «механізм», то варто підкреслити, що у теорії права вживають терміни: «правовий механізм», «юридичний механізм», «механізм правового регулювання», «механізм організаційно-правового забезпечення». Вказані терміни мають безпосереднє відношення до механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.

З цього приводу сутність механізму О. Радченко визначає як системну сукупність інституцій, структур, послідовних дій, форм, станів і процесів у державі як продукт організованої людської діяльності, що має за мету реалізацію інтересів і потреб людей та вирішення нагальних суспільно-політичних проблем за рахунок державного впливу й регулювання суспільної життєдіяльності на основі усталених суспільних цінностей, норм і правил; є формою реалізації функцій держави та має в якості суб'єкта органи державного управління» [3, с. 24].

Як правове явище, механізм захисту прав людини є системою, оскільки як було вище зазначено, складається з певних частин, таких, як право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненню певного результату. Діяльність людини при цьому полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи [4, с. 33].

На думку М. Д. Савенко, основу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реаліза-

цію і захист прав та свобод громадян. Є думка, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [5, с. 74]. Що стосується юридичних гарантій у забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, то вони гарантовані вітчизняним і міжнародним законодавством. Юридичні гарантії захисту прав людини – це конституційний нагляд, контроль, відповідальність правопорушника; встановлення заходів відповідальності винуватців за порушення прав і свобод громадян; визначення заходів захисту прав, відновлення порушеного права, захист – це найдієвіша охорона, другий її ступінь [6, с. 189–190].

У питання наукових підходів щодо механізму правового регулювання захисту прав і свобод людини в юридичній літературі також існують різні погляди на проблематику механізму правового регулювання забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, який в цілому визначається як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове впорядкування й охорона суспільних відносин, до яких відносять такі елементи, як норми права і нормативно-правові приписи, правовідносин, реалізаційні норми права. Зокрема, О. Скакун, у механізмі правового регулювання виділяє та стадії: (механізм нормотворчості) починається з правової регламентації суспільних відносин, де формується нормативно-правова база механізму правового регулювання; (механізм дії норм права у формі правовідносин) настає з виникненням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у разі вступу суб'єктів права у правовідносини. Необхідною умовою цієї стадії є юридичний факт або їхня система. Третя стадія (механізм безпосередньої правореалізації) – реалізація суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків. Вона є завершальною, якщо вступ у правовідносини відбувається з волі їхніх учасників і не потребує акту правозастосування від певного державного органу. Стадія застосування норм права виникає у разі, а) якщо правозастосовна діяльність виступає забезпечувальним чинником реалізації юридичних прав і обов'язків учасниками правовідносин; б) вступ у правовідносини чинився на основі правозастосовного акту, поза волею та бажанням учасників; в) є необхідність застосування санкції правової норми, притягнення до юридичної відповідальності. Тобто на цій стадії виникнення правовідносин передбачає вчинення певного індивідуального (правозастосовного) акта органом правозастосування. Стадія

тлумачення норм права іноді виявляється на стадії нормотворення, коли виникає потреба введення в дію норми права разом із залученням інтерпретаційного акта [7, с. 263–264].

Отже, можна говорити про те, що в українській державі наявний правовий державний механізм, що забезпечує захист прав і свобод громадян.

Механізм правового регулювання В. Авер'янов пов'язував його із важливим моментом процесу становлення демократичної, правової держави в Україні, що зумовлює докорінні зміни у механізмі правового регулювання. Це особливо актуально для галузі адміністративного права, де відбувається процес переосмислення поглядів щодо сутності, принципів, функцій і системи адміністративного права з урахуванням змін, що стосуються проблем управління, діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, утвердження пріоритету юридичного забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян [8, с. 104].

У питанні визначення терміну «механізм організаційно-правового забезпечення», слід погодитися із думкою О. Негодченка, який під механізмом організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини визначав систему взаємопов'язаних елементів: правових засобів, організаційних форм та методів діяльності відповідних державних органів, спрямованих на створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини, їх безпосередню охорону та захист [9, с. 17]. При цьому реалізація правових норм забезпечується через налагодження самих механізмів правової системи. Так, інтереси різних управлінських груп реалізуються не тільки через зміст норм права, а й за допомогою прийомів юридичної техніки. Ці прийоми можуть штучно створюватися у процесі правотворчості або існувати об'єктивно й використовуватися у готовому вигляді. Залежно від цілей виокремлюються прийоми юридичної техніки, спрямовані на забезпечення реалізації норм права, вигідних управлінським групам, а також на нейтралізацію норм, що не відображають їхні інтереси, які є частиною механізму блокування реалізації норм права [10, с. 23].

У цьому сенсі державою покладено на правоохоронні органи обов'язок забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян, відповідно до встановлених процедур, шляхом реалізації визначених законодавством функційних повноважень.

Висновки. Таким чином, в контексті вищевикладеного, можна дійти висновку, що Конституцією і законами України в державі створено систему державних органів на які покладено обов'язок забезпечити захист прав, свобод і закон-

них інтересів громадян, шляхом реалізації визначених законом повноважень.

За допомогою правоохоронних органів забезпечується правовий механізм гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, а також реалізації права на охорону та захист порушених суб'єктивних прав в судовому або адміністративному порядку.

Під правовим механізмом забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян правоохоронними органами, розуміємо визначену державою систему послідовних дій правоохоронних органів за допомогою яких забезпечуються реалізація визначених вітчизняним та міжнародним законодавством охорона та захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Список літератури:

1. Світличний О. П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 153–155.
2. Башкатова В. В., Світличний О. П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина: монографія. Київ, 2016. 133 с.
3. Радченко О. Родові ознаки категорії механізм в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 19–25.
4. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
5. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 4-те, допов. і перероб. К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
8. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Том 1. Загальна частина/ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
9. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... док. юрид. наук. Харків, 2004. 36 с.
10. Теплюк М., О. Ющик. До проблеми якості закону України як джерела права. *Право України*. 2017. № 6. С. 17–26.

Holodnyk Yu.A. LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE PROTECTION OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS OF CITIZENS

In order to study the legal mechanism for ensuring the protection of rights and freedoms and legitimate interests of citizens by law enforcement agencies, the article analyzes scientific opinions, individual provisions of the Constitution of Ukraine, the norms of which guarantee the protection and protection of the rights and freedoms of a person and a citizen. In light of the protection and protection of the rights and freedoms of man and citizen, the guarantee of these rights and freedoms, attention is drawn to the fact that the Ukrainian state has a legal state mechanism that ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, where law enforcement agencies play an important role in the implementation of state functions.

It was emphasized that the rights, freedoms and legitimate interests of citizens enshrined in normative legal acts, as basic values, are inviolable and must be ensured and protected by means of a legal mechanism guaranteed by the state. The doctrinal positions of scientists regarding terms: «mechanism», «legal mechanism», «legal mechanism», «mechanism of legal regulation», «mechanism of organizational and legal support», which are directly related to the mechanism of ensuring the protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens. It is emphasized that, implementing the function of the state, law enforcement agencies ensure the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

It was concluded that the effectiveness of implementation of the rights and freedoms of citizens guaranteed by the norms of domestic and international legislation is determined by the system of the state mechanism in the state, where law enforcement agencies, in accordance with the procedures defined by the law, ensure the protection and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. By the legal mechanism of ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens by law enforcement agencies, we mean the state-defined system of consecutive actions of law enforcement agencies, which ensure the implementation of the protection and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens defined by domestic and international legislation.

Key words: state mechanism, security, rights and freedoms, citizens, law enforcement agencies.

Кравченко О.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Наукова розвідка присвячена аналізу наявного законодавства в сфері правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. Задум наукової розвідки зумовлений станом способів захисту та охорони комерційної таємниці (КТ) та конфіденційної інформації (КІ) бізнесу. Запропонований новий юридичний термін та його визначення, а саме: комерційні секрети (КС) – це інформація, яка має комерційну цінність у сфері бізнесу і стосується конкретного секрету (технічного, виробничого, організаційного або іншого) підприємств, установ або організацій. Сукупність КС – це комерційна таємниця (КТ).

Встановлено напрями удосконалення правових та інституційних механізмів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу, а також порівняння наявних нормативно-правових документів зарубіжних держав з метою імплементації найкращого з них в національну практику. На сьогодні в Україні приватний бізнес сам регулює відносини щодо визначення та охорони КТ, шляхом прийняття відповідних локальних нормативно-правових документів підприємства, установи чи організації. Таким чином, організаційно-правовими заходами забезпечення в сфері охорони КІ та КТ бізнесу є оформлення на підприємстві, установі чи організації певних локальних документів, що забезпечують охорону та захист КТ – це наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення цих умов договору.

Отже, для надійної організаційно-правової протидії сучасним загрозам бізнесу в Україні потрібно прийняти відповідний закон про охорону КТ. Наприклад, так зробили США (2016), Німеччина (2019) та інші держави з ринковою економікою. Встановлено, що для успішного захисту КС бізнесу в Україні потрібно використовувати нормативно-правові, організаційні та технічні методи захисту.

Ключові слова: комерційна таємниця, комерційні секрети, конфіденційна інформація, комерційна цінність, інтелектуальна власність, охорона, захист, власник.

Постановка проблеми. Наукова розвідка (НР) присвячена організаційно-правовим заходам протидії сучасним загрозам КТ(КС) бізнесу в Україні, а також протидії бізнес-шпигунству та ін. Більше того, внесенні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в сфері охорони КТ(КС) бізнесу до стандартів Європейського Союзу (ЄС), шляхом прийняття в Україні закону про КТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У попередніх наукових дослідженнях нами встановлено, щодо необхідності подальших наукових розвідок у сфері забезпечення організаційно-правових заходів охорони КІ та КТ бізнесу в Україні. В НР раніше було зазначено, про необхідність роз-

межування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. А також, вказані можливі організаційно-правові шляхи удосконалення охорони КТ та КІ в Україні, для подальшої інтеграції нашої держави у Європейське бізнес-середовище. Внесені пропозиції про прийняття закону про охорону КТ в Україні, а також розроблено авторський законопроект про КТ. Запропонована структура правовідносин у сфері охорони КТ в Україні, а також зазначені заходи захисту КТ від комерційного шпигунства та ін [1–27].

Основною метою наукової розвідки є встановлення організаційно-правових заходів забез-

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ (КТБ)

Нормативно-правовий метод захисту КТБ	Організаційний метод захисту КТБ	Технічний метод захисту КТБ	Інші законні метод захисту КТБ
Статут підприємства (де прописують, що запроваджується режим КТБ)	Створення пропускового режиму де циркулює КТБ	Створення технічного відділу захисту КТБ	Створення відділу «бізнес-розвідки»
Колективний договір (де прописуються правила нерозголошення КТБ та відповідальність за їх порушення)	Режим оформлення допуску до КТБ	Заходи забезпечення відеоспостереженням, сигналізацією та іншими сучасними технічними пристроями приміщень, та будівель де циркулює КТБ	Моніторинг відкритої інформації про конкурентів
Положення про КТБ та правила її збереження	Режим доступу до КТБ	Система безпеки із усіма технічними приладами будівель де міститься КТБ для захисту від ТБШ	Інші законні методи бізнес-розвідки
Положення про дозвільну систему доступу виконавців до документів і відомостей, що становлять КТБ	Режимно-секретний відділ захисту КТБ	Електромагнітне екранування приміщень де міститься КТБ для захисту від ТБШ	Створення відділу «бізнес-контррозвідки»
Про режим роботи працівників із даними, що становлять КТБ	Спеціальні перевірки працівників, що безпосередньо працюють із КТБ	Створення надійної системи захисту комп'ютерної техніки, мереж де циркулює КТБ для захисту від ТБШ	Протидія бізнес-шпигунству, та бізнес-розвідці конкурентів
Інше	Інші заходи забезпечення захисту КТБ	Інші технічні заходи забезпечення захисту КТБ	Протидія технічному-шпигунству ¹

¹ Система заходів захисту комерційної таємниці бізнесу (КТБ)

печення охорони КІ та КТ(КС) бізнесу, а також визначення прогалини законодавства України в сфері охорони КІ та КТ(КС) бізнесу. Це потрібно для удосконалення організаційно-правових заходів забезпечення охорони КІ та КТ(КС) бізнесу, а також законодавства України щодо КІ та КТ бізнесу в Україні, як сучасної європейської держави.

Виклад основного матеріалу. До організаційно-правових заходів належать такі способи охорони КІ та КТ бізнесу, що передбачають використання певного комплексу правових засобів, наданих законом і підзаконними актами особам, які законно контролюють таку інформацію.

Є нагальна потреба для встановлення можливих законних методів протидії бізнес-шпигунству (БШ), а також внесення пропозицій щодо вдосконалення надійної охорони комерційних секретів (КС) бізнесу в Україні.

Більш детально ознайомитись із системою заходів захисту КТ бізнесу в Україні, можна нижче (таблиця 1).

Також важливим є створення на певній фірмі, відділів конкурентної контррозвідки бізнесу, а також відділу конкурентної розвідки бізнесу (або просто служба безпеки підприємства – СБП).

Основними функціями конкурентної контррозвідки бізнесу є: перевірка персоналу підприємства, установи чи організації, в тому числі із залученням поліграфа, а також інші методи можливого виявлення комерційних шпигунів чи їх агентів, завербованих осіб конкурентами та ін.; використання технічних засобів зняття інформації на підприємстві, установі чи організації для моніторингу персоналу, гостей та ін., а також технічного захисту інформації, що має комерційну цінність; комбіновані методи та ін.

Тепер розглянемо бізнес-розвідку підприємства, установи чи організації, а саме, які методи вона повинна застосовувати:

1) законні методи збирання інформації щодо конкурентів певного бізнесу;

2) збір відкритої інформації та інші законні методи, щодо конкурентної фірми або іншого суб'єкта господарювання;

3) аналіз зібраної інформації про конкурентну фірму, підприємство, установу чи організацію;

4) представлення керівництву підприємства, установи чи організації аналітичних відомостей щодо конкурентів, а також можливі загрози від них; інші законні методи.

Потрібно розуміти чітку грань між конкурентною розвідкою та комерційним, економічним, промисловим або бізнес-шпигунством. Яка полягає в тому, що конкурентна розвідка підприємства, установи чи організації повинна використовувати виключно законні методи у своїй діяльності. На відміну від комерційного, економічного, промислового, бізнес-шпигунства, які відповідно у своїй діяльності використовують незаконні методи заборонені законом.

Конкурентна розвідка – це збір відкритої інформації про конкурентів, а саме повинна використовувати виключно законні методи у своїй діяльності.

Конкурентна контррозвідка підприємства, установи та організації – це підрозділ служби безпеки підприємства (СБП), який повинен виявляти комерційних шпигунів та їх агентів, застосовувати технічні засоби на підприємстві з метою виявлення шляхів можливого витoku інформації, яка має комерційну цінність для бізнесу.

Як ми вже зазначали, що **комерційне, економічне, промислове шпигунство** – це здобування інформації яка має комерційну цінність незаконними методами. Бізнес-шпигуни для здобування комерційно цінної інформації (контрагента або іншого цікавого їм бізнесу) використовують, як правило, такі незаконні методи: а) **технічні** (застосування технічних засобів ТБШ для зняття комерційно цінної інформації іншого бізнесу); б) **агентурні** (вербування на компроматі або в інший спосіб, наприклад, шляхом підкупу працівників іншого бізнесу, засилання агента / працівника або ін.). Потрібно зазначити, що перших осіб (власник, глава правління, генеральний директор, директор) не вербують, а починають із других осіб, третіх та інших до прибиральниці; в) **комбіновані**; г) **та ін.**

Саме тому для захисту КС бізнесу потрібно підходити досить ретельно, використовувати надійні технічні засоби, а також ретельно добирати персонал та ін.

Нами встановлено, що **бізнес-шпигунство (БШ)** – це отримання інформації, яка має комерційну цінність для бізнес-діяльності фірми або іншого суб'єкта господарювання та надає переваги у сфері бізнесу над конкурентами, шляхом використання заборонених законом методів.

Отже, для надійної правової протидії бізнес-шпигунству та іншим сучасним загрозам бізнесу в Україні потрібно прийняти відповідний закон про охорону КТ на кшталт запропонованого нами [28, дод. А]. Наприклад, так зробили США

(2016), Німеччина (2019) та інші держави з ринковою економікою. Встановлено, що для успішного захисту КС бізнесу в Україні потрібно використовувати нормативно-правові, організаційні та технічні методи захисту від бізнес-шпигунства. Держава через органи владних повноважень має стимулювати та всіляко допомагати бізнесу в охороні та захисту КТ(КС) для успішного зростання економіки нашої держави.

Підсумовуючи НР можемо стверджувати, що для удосконалення заходів забезпечення організаційно-правової охорони КТ бізнесу в Україні, потрібно прийняти відповідний закон про КТ (КС). На кшталт, який був нами розроблений і запропонований у попередніх НР » [28, дод. А]. А щодо КІ, вважаємо за доцільне в законодавчому визначенні КІ прибрати згадки про юридичну особу.

Нами запропоновано нові юридичні терміни в Україні щодо охорони КІ та КТ бізнесу, а також пропозиції щодо вдосконалення наявних юридичних термінів:

1) **Наукова розвідка (НР)** – це наукова діяльність людини або групи людей, спрямована на пошук нового (матеріального, нематеріального), проведення наукових досліджень у певній галузі науки, аналіз і систематизацію результатів розвідки у вигляді теорій, гіпотез, наукових доробків тощо. Результати НР підлягають опублікуванню та захисту у складі дисертацій, монографій, наукових статей, тез доповідей, інших наукових доробків;

2) **Бізнес-шпигунство (БШ)** – це отримання інформації, яка має комерційну цінність для бізнес-діяльності фірми або іншого суб'єкта господарювання та надає переваги у сфері бізнесу над конкурентами, шляхом використання заборонених законом методів;

3) **Технічне бізнес-шпигунство (ТБШ)** – це незаконний збір комерційно цінної інформації для бізнесу, шляхом зняття цієї інформації ТБШ за допомогою спеціальних технічних засобів;

4) **Комерційні секрети (КС)** – це інформація, яка має комерційну цінність у сфері бізнесу і стосується конкретного секрету (технічного, виробничого, організаційного або іншого) підприємств, установ або організацій. Сукупність КС – це комерційна таємниця (КТ);

5) **Комерційна таємниця (КТ)** – це комерційно цінна інформація; суб'єкт господарювання є власником технічної, організаційної інформації або інших КС, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну

цінність у зв'язку з тим, що вона не відома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів для її захисту;

б) **Конфіденційна інформація (КІ)** – це інформація, в тому числі сімейні секрети, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Висновки. Встановлено, що для удосконалення організаційно-правового забезпечення заходів охорони КІ та КТ бізнесу в Україні, потрібно використовувати наступні сучасні методи, а саме:

– **юридичні** заходи з метою правової охорони КТ або КІ бізнесу оформляються наступні документи: статут підприємства (де прописують, що запроваджується режим комерційної таємниці (КТ)); засновницький договір; колективний договір; положення про КТ та правила її збереження;

положення про дозвільну систему доступу виконавців до документів і відомостей, що становлять КТ бізнесу; про режим роботи працівників із даними, що становлять КТ;

– **організаційні**, щоб захистити інформацію, яка є важливою для бізнесу обмежують доступ до неї осіб, які не повинні мати доступ до такої, шляхом створення відповідного режимного підрозділу, або якщо це мале підприємство, залученням відповідальної однієї особи або кількох;

– **технічні** з метою захисту інформації, що має комерційну цінність для бізнесу використовують різноманітні технічні пристрої, обладнання, програми та ін. В тому числі для надійної протидії ТБШ.

Більше того, для удосконалення заходів забезпечення організаційно-правової охорони КТ бізнесу в Україні, потрібно прийняти відповідний закон про КТ (на кшталт, який був нами запропонований [28, дод. А]).

Список літератури:

1. Кравченко О.М. Адміністративно-правова охорона комерційних секретів бізнесу. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2023. С. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22
2. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18
3. Кравченко О.М. Confidential information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 3. С. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6
4. Кравченко О.М. Охорона конфіденційної інформації в Україні. *Екологічне право*. 2022. № 3–4. С. 29–31. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6
5. Кравченко О.М. Удосконалення охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації в Україні для інтеграції в Європейське бізнес-середовище. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6, Том 1. С. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29
6. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск, Том 1. С. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-спес-1-25
7. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці України до стандартів Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, Том 2. С. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29
8. Кравченко О. М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104
9. Кравченко О. М. Охорона конфіденційної інформації та комерційної таємниці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск № 1. С. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475
10. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. *Органи публічної влади в Україні: теорія та практика*: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юридична академія», 2019. С. 133–156.
11. Кравченко О.М. Сучасний стан нормативно-правової охорони комерційної таємниці в Україні. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19.12.2020). Київ : Київський регіональний науковий центр НАПрН України, 2020. С. 105–108.
12. Кравченко О.М. Дистинкція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 35–38.
13. Кравченко О.М. Конкурентна розвідка та конкурентна контрозвідка підприємства, установи чи організації. *Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 25.11.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 57–62.

14. Кравченко О.М. International experience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, economics and law review*. 2023. № 1. С. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295
15. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29-30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169. DOI: 10.30525/978-9934-26-229-6-42
16. Кравченко О.М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація у бізнес-просторі України. Правові та безпекові аспекти життя в Україні : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 14.10.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 15–17.
17. Кравченко О.М. Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : зб. матеріалів XV Міжн. юрид. наук.-практ. конф. Присвячена 102-річчю НУК імені адмірала Макарова (Миколаїв, 28–29.12.2022). Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2022. С. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48
18. Кравченко О.М. Ways of adaptation of Ukraine to international standards of legal protection of trade secret. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 75–79.
19. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці підприємств, установ та організацій від комерційного шпигунства. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. № 4/2018. С. 152–156.
20. Кравченко О.М. Охорона комерційної таємниці суб'єктів господарювання від актів недобросовісної конкуренції, комерційного, промислового, економічного шпигунства. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 1 (35). С. 91–93.
21. Кравченко О.М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. № 1/2019. С. 82–89.
22. Кравченко О.М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137–145.
23. Кравченко О.М. Перспективи адаптації законодавства України до міжнародних стандартів охорони комерційної таємниці. *Право України*. 2016. № 2. С. 175–181.
24. Кравченко О.М. Взаємодія правоохоронних органів з підприємствами, установами та організаціями в охороні комерційної таємниці. *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2016. № 3–4. С. 29–34.
25. Кравченко О.М., Ткачук Т.Ю. Яким має бути Закон «Про комерційну таємницю»? *Вісник Акад. праці, соц. відносин і туризму*. 2017. № 2. С. 10–18.
26. Кравченко О.М. Комерційне шпигунство. *Вісник Південного регіонального центру Нац. акад. правових наук України*. 2017. № 11. С. 41–48.
27. Кравченко О.М. Вдосконалення законодавства України щодо комерційної таємниці суб'єктів господарювання. *Інформація і право*. 2017. № 2 (21). С. 13–19. DOI: 10.37750/2616-6798.2017.2(21).273023
28. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.

Kravchenko O.M. ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEASURES TO ENSURE THE PROTECTION OF CONFIDENTIAL INFORMATION AND COMMERCIAL BUSINESS SECRETS IN UKRAINE

Scientific intelligence is dedicated to the analysis of existing legislation in the field of legal protection of confidential information and commercial business secrets in Ukraine. The purpose of scientific intelligence is determined by the state of methods of defence and protection of trade secret (TS) and confidential information (CI) of business. A new legal term and its definition is proposed, namely: commercial secrets (CS) is information that has a commercial value in the field of business and relates to a specific secret (technical, production, organizational or other) of enterprises, institutions or organizations. The totality of CS is a trade secret (TS).

The ways of improvement of legal and institutional mechanisms for the protection of confidential information and commercial secrets of business have been established, as well as a comparison of existing regulatory and legal documents of foreign countries with the aim of implementing the best of them into national practice. Today in Ukraine, private business itself regulates relations regarding the definition and protection of TS, by adopting the relevant local regulatory documents of the enterprise, institution or organization. Thus, the organizational and legal measures to ensure the protection of CI and TS of business are the drawing up of certain local documents at the enterprise, institution or organization that ensure the protection and protection of TS – these are orders, statutes, labor contracts and agreements, rules of internal procedure that provide the obligation to refrain from disclosing it to third parties, as well as establish liability for violation of these terms of the contract.

That is way, for a reliable organizational and legal counteraction to modern threats to business in Ukraine, it is necessary to adopt an appropriate law on the protection of TS. For example, the USA (2016), Germany (2019) and other states with a market economy did so. It has been established that for the successful protection of the CS of business in Ukraine, it is necessary to use legal, organizational and technical methods of protection.

Key words: *trade secret, commercial secrets, confidential information, commercial value, intellectual property, protection, defence, owner.*

Осінов Ю.В.

Науково-дослідний інститут публічного права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ

В статті доведено, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду. З'ясовано, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризується тісним взаємозв'язком норм матеріального та процесуального права. Доведено, що норми матеріального права, встановлюють та гарантують право на звернення до адміністративного суду як безпосередньо осіб, чий права, свободи, законні інтереси у сфері публічно-правових відносин було порушено (як в порядку самопредставництва, так і через представника), так і право інших органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб. Наголошено, що реалізація права на звернення до адміністративного суду по своїй суті передбачає трансформацію права, як офіційно визнаної можливості, обумовленої нормами матеріального права, в стан фактичної реалізації (використання) через відповідний процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду. Безпосередньо в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду ключове місце займають процесуальні норми, закріплені КАС України, що визначають передумови визнання права на звернення до адміністративного суду та умови його реалізації, безпосередньо сам процесуальний механізм реалізації цього права, складовими якого виступають засоби, форми та способи реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, право на звернення до адміністративного суду, право на захист в адміністративному судочинстві, процесуальний механізм, реалізація права.

Постановка проблеми. Ефективність захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень безпосередньо залежить від того, наскільки якісно і повно здійснюється нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду як основоположного права в механізмі захисту прав в адміністративному судочинстві. Як слушно зауважує Селіванов В., нормативно-правове регулювання є передумовою цілеспрямованої демократичної організації суспільних відносин, гарантування їм певної рівноваги, упорядкованої свободи та соціальної справедливості [1, с. 22]. Рабінович П. звертав увагу, що цінність правового регулювання характеризується його позитивною значущістю для існування та розвитку особи, соціальних спільностей, всього суспільства [2, с. 171]. Встановлення необхідних правил і норм, що ство-

рюють кордони дозволеної поведінки для кожної особи, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження науковцями та юристами [3, с. 262–266].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду в тій чи іншій мірі займалися такі науковці як Бевзенко В., Гнап Д., Джафарова О., Єзеров А., Закаленко О., Ківалов С., Кравчук В., Коломоєць Т., Колпаков В., Константний О., Лученко Д., Осадчий А., Пасєнюк О., Педько Ю., Поворознюк М., Смокович М. та ін. Водночас наявність існуючих наукових розробок з даної проблематики не відмінює необхідності подальших досліджень щодо нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду з метою формування теоретичного підґрунтя для подальшого визначення

шляхів вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Враховуючи наведене, **метою статті** є визначення особливостей, притаманних нормативно-правовому регулюванню реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Виклад основного матеріалу. У найбільш загальному розумінні нормативне (загальне) правове регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове використання за наявності передбачених ними обставин. Отже, базовим елементом нормативно-правового регулювання є норма права, що знаходить своє об'єктивне закріплення у нормативно-правових актах.

Зважаючи на те, що право на звернення до адміністративного суду є суб'єктивним процесуальним правом та складовою права на захист в адміністративному судочинстві слід звернутися до норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [4]. Так, ч. 1 ст. 3 Кодексу визначає, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. З наведеного вбачається, що по-перше, перелік нормативно-правових актів, які врегульовують досліджуване питання є досить обмеженим, по-друге, нормативно-правові акти, які визначають порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду слід розглядати саме з урахуванням їх юридичної сили.

З наведеного можемо зробити висновок, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду.

В першу чергу варто відмітити особливе місце міжнародних договорів в здійсненні нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду, якими закріплено міжнародні стандарти судового захисту, зокрема і реалізації права на звернення до адміністративного суду. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [5] міжнародний договір – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно

від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Ст. 9 Конституції України [6] визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Як абсолютно слушно зазначають вітчизняні науковці, у сучасному світі захист і дотримання основних прав і свобод людини і громадянина перестали бути компетенцією конкретної країни, а стали справою всього міжнародного співтовариства. Завдяки підвищеній увазі міжнародної спільноти до цих питань в різний час авторитетними міжнародними організаціями прийнято близько 300 декларацій, конвенцій, хартій, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини, їх захист та відновлення у випадку їх порушення. Такі міжнародно-правові акти в галузі прав людини зазвичай розглядаються як міжнародні стандарти, оскільки засновані на звичаєвих нормах, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді декларацій чи рекомендацій. Саме ця низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України та закріплює гарантії забезпечення і дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [7, с. 30-31; 8, с. 124].

Враховуючи особливе місце міжнародно-правових актів в системі нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та їх вкрай вагомим значенням для дотримання та захисту прав та свобод людини і громадянина вважаємо, що дана проблематика потребує окремого ґрунтовного дослідження. У контексті наведеного вважаємо за необхідне зосередити увагу на Основному Законі нашої держави. Як відзначає Єзеров А. феномен Конституції не вичерпується її текстом (формальним змістом) – вона становить систему базових цінностей, покликаних обмежувати будь-які прояви свавілля публічної влади задля гарантій людських прав. Як текст, як система правових приписів Конституція розкриває свій нормативний зміст в ролі основоположного закону, що встановлює організацію публічної влади й закріплює каталог основоположних прав та свобод. Саме в такому значенні зазвичай висловлюються про юридичні властивості Конституції, серед яких вища юридична сила та пряма дія її норм [9]. Майданик О. у свою чергу

відмічає, що єдність усієї правової системи країни, узгодженість усіх галузей законодавства забезпечуються, насамперед, вихідними принципами і нормами Конституції [10, с. 26].

Ст. 8 Конституції України безпосередньо визначає, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Наведене положення Конституції України функціонує у системному зв'язку з положеннями КАС України – звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 6).

Безпосередньою нормативною основою права на звернення до адміністративного суду є положення ст. 55 Конституції України. Офіційне тлумачення ч. 1 ст. 55 Конституції України надано у рішенні Конституційного Суду України № 9-зп/1997 від 25 грудня 1997 р., в якому визначено, що наведену норму потрібно розуміти так, що кожному гарантується захист прав та свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права та свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або має місце інший утиск прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене [11].

Конституційне положення щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, закріплене ч. 2 ст. 55 Конституції України, отримало офіційне тлумачення в рішеннях Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. № 6-зп/1997 та від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011, в яких зазначається, що рішення, прийняті суб'єктами владних повноважень, дії, вчинені ними під час здійснення управлінських функцій, а також невиконання повноважень, встановлених законодавством (бездіяльність), можуть бути оскаржені до суду відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України. Для реалізації кожним конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних

суб'єктів у сфері управлінської діяльності в Україні утворено систему адміністративних судів. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства й у порядку, визначеному процесуальним законом [12; 13]. Тобто право на звернення до адміністративного суду кореспондується з обов'язком дотримуватися визначених КАС України процесуальних механізмів його реалізації.

Отже Конституція України являє основне підґрунтя нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду, норми якої слугують вихідною основою для норм КАС України, які розвивають та деталізують положення Конституції України, а також визначають процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Недаремно О. В. Джафарова звертає увагу, що діяльність адміністративних судів спрямована на реалізацію конституційних гарантій забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, підвищення якості правосуддя, забезпечення справедливого судового розгляду у визначені законом строки [14, с. 8].

Говорячи про нормативно-правове регулювання безпосередньо *реалізації* права на звернення до адміністративного суду, слід більш детально зупинитися на тому, що являє собою реалізація права.

В теорії права реалізацію права розуміють як фактичне здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права [2, с. 127]. Легка О. характеризує реалізацію права як інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів права, спрямовану на використання, виконання, дотримання та застосування правових норм, що здійснюється для задоволення потреб та досягнення бажаного особистого чи соціального результату [15, с. 30]. Реалізація уявляється складним процесом, до якого включаються суб'єкт реалізації, об'єкт реалізації (певний план, припис, ідея), усвідомлювана суб'єктом можливість втілення об'єкта у реальність (безпосередньо залежить від того, що саме суб'єкт бачить кінцевою метою реалізації, чого він хоче досягти у підсумку), спосіб такого втілення (визначається специфікою об'єкта реалізації, наявними у суб'єкта ресурсами) та його результат [16, с. 107]. Отже реалізація права на звернення до адміністративного суду передбачає трансформацію суб'єктивного права, обумовленого нормами матеріального права, в стан його фактичної реалізації (використання) шляхом здійснення активних вольових дій суб'єкта такого

права або суб'єкта звернення, регламентованих нормами КАС України, тобто нормами процесуального права. Про процесуальний порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду свідчить зокрема ч. 1 ст. 5 КАС України, яка безпосередньо визначає, що «кожна особа має право *в порядку, встановленому цим Кодексом*, звернутися до адміністративного суду...».

Важливим вбачається відмітити, що виникнення права на звернення до адміністративного суду пов'язано з наявністю низки обставин процесуального характеру, які позначаються як передумови такого права. Наявність самих лише передумов права на звернення до адміністративного суду (тобто сама наявність в особи такого права) не є достатньою для виникнення судочинства у конкретній адміністративній справі. Це пов'язано з тим, що реалізація права на звернення до адміністративного суду пов'язана з дотриманням низки визначених законом умов, тобто з існуванням певних обставин процесуального характеру, з якими пов'язується належна реалізація права на звернення до адміністративного суду, які позначаються як умови реалізації цього права [17, с. 148].

Враховуючи наведене, можемо констатувати, що безпосередньо реалізація права на звернення до адміністративного суду, яке за своєю сутністю є процесуальним аспектом права на судовий захист, здійснюється в порядку адміністративного судочинства за наявності передумов, виконання необхідних умов та здійснення активних процесуальних дій суб'єкта такого права або суб'єкта звернення, регламентованих КАС України. Тобто реалізація права на звернення до адміністративного суду регламентована саме нормами процесуального права та здійснюється через певний процесуальний механізм.

Так Кархут О. відмічає, що для реалізації правового регулювання суспільних відносин важливе значення має його механізм, від якого залежить ефективність такого регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм [18]. У свою чергу механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це врегульована нормами процесуального права динамічна система правових форм, засобів і способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, дія і взаємодія яких спрямована на ініціювання судового процесу [19, с. 167].

Зважаючи на наведене, вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на способах реалізації права на звернення до адміністративного суду,

нормативно-закріплена множинність яких в певній мірі розширює перелік нормативно-правових актів, в яких містяться матеріально-правові норми щодо права на звернення до адміністративного суду, зокрема права органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 160, ст.ст. 55-60 КАС України вбачається, що реалізація права на звернення до адміністративного суду може здійснюватися особою у порядку самопредставництва, тобто особисто, або через представника. Ч. 1 ст. 57 КАС України визначає, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. У 2016 р. до Конституції України було внесено зміни та доповнено ст. 131-2, відповідно до якої виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 4 ст. 131-2). Правовою основою здійснення адвокатської діяльності є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [20]. Важливим аспектом у представництві в адміністративному судочинстві є також гарантоване Конституцією право на професійну правничу допомогу, при цьому кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Ст. 59 Конституції України також регламентовано, що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Варто відзначити системний зв'язок наведеної норми Основного Закону зі ст. 16 КАС України згідно якої учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Безоплатна правнича допомога надається в порядку, визначеному Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [21].

Окрім того ч. 3 ст. 5 КАС України регламентовано, що до суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право. Наведена норма набуває подальшої деталізації в ст. 53 Кодексу, відповідно до якої у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у цих справах.

В Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня

1997 р. № 776/97-ВР [22] зокрема визначено, що з метою захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку Уповноважений має право звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недозрівання повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)) (ч. 1 п. 10 ст. 13).

Також відповідно до ч. 3 ст. 53 КАС України у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, вступає за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. На підставі внесених до Конституції України змін Розділ VII «Прокуратура» було виключено [23], а отже нормативно-правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві здійснюється згідно із Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII [24].

Що стосується права суб'єктів владних повноважень на звернення до адміністративного суду, окрім положень КАС України воно слідує також зі змісту ст. 28 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [25], відповідно до якої міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи звертаються до суду, якщо це необхідно для здійснення їхніх повноважень у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України та ст. 18-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [26], згідно якої орган місцевого самоврядування може бути позивачем

у судах загальної юрисдикції, зокрема, звертатися до суду, якщо це необхідно для реалізації його повноважень і забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування.

Висновки. Отже з наведеного вбачається, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризується тісним взаємозв'язком норм матеріального та процесуального права. Норми матеріального права, закріплені в Конституції України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КАС України, законах України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлюють та гарантують право на звернення до адміністративного суду як безпосередньо осіб, чії права, свободи, законні інтереси у сфері публічно-правових відносин було порушено (як в порядку самопредставництва, так і через представника), так і право інших органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб. Реалізація права на звернення до адміністративного суду по своїй суті передбачає трансформацію права, як офіційно визнаної можливості, обумовленої нормами матеріального права, в стан фактичної реалізації (використання) через відповідний процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду. Отже безпосередньо в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду ключове місце займають процесуальні норми, закріплені КАС України, що визначають передумови визнання права на звернення до адміністративного суду та умови його реалізації, безпосередньо сам процесуальний механізм реалізації цього права, складовими якого виступають засоби, форми та способи реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Список літератури:

1. Селіванов В. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики. *Право України*. 1999. № 1. С. 20–27.
2. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
3. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–267.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Слінько Т. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. (Харків, 15 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 30–34.
8. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127.
9. Єзеров А. Застосування Конституції при здійсненні правосуддя: вихідні принципи. *Конституціоналіст*. 2020. URL: <https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-konstytutsii-pry-zdijsnenni-pravosuddia-vykhidni-pryntsyru/>
10. Майданник О. Конституція України – правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3–4. С. 24–31.
11. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>
12. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-пп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>
13. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>
14. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики : монографія. Харків: ХНУВС, 2014. 238 с. <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17191>.
15. Легка О. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33.
16. Подпісов Д. Ознаки реалізації норм права. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3. С. 107–111.
17. Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 188 с.
18. Кархут О. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 185 с.
19. Полюк Ю. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2019. 239 с.
20. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
21. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. ст. 577.
22. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
23. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
24. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
25. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
26. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

Osipov Yu.V. NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE EXERCISE OF THE RIGHT TO APPLY TO THE ADMINISTRATIVE COURT

The article proves that the normative-legal regulation of the exercise of the right to appeal to an administrative court involves the regulation by means of a set of normative-legal acts of a national and international nature of different legal force of legal relations that arise, change and terminate in the process of exercising the right to appeal to an administrative court. It has been found that the normative and legal regulation of the exercise of the right to appeal to the administrative court is characterized by a close relationship between substantive and procedural law norms. It has been proven that the norms of substantive law establish and guarantee the right to apply to the administrative court both directly for persons whose rights, freedoms, and legitimate interests in the sphere of public-law relations have been violated (both in the manner of self-representation and through a representative), and the right other bodies and persons to whom the law has granted the right to apply to the administrative court in the interests of other persons. It is emphasized that the implementation of the right to appeal to an administrative court in its essence involves the transformation of the right, as an officially recognized possibility conditioned by the norms of material law, into a state of actual implementation

(use) through the appropriate procedural mechanism for the implementation of the right to appeal to an administrative court. Directly in the process of implementing the right to appeal to an administrative court, the key place is occupied by the procedural norms established by the Civil Code of Ukraine, which determine the prerequisites for recognizing the right to appeal to an administrative court and the conditions for its implementation, directly the procedural mechanism for the implementation of this right, which consists of means, forms and methods of exercising the right to appeal to an administrative court.

Key words: *normative and legal regulation, the right to apply to an administrative court, the right to protection in administrative proceedings, procedural mechanism, implementation of the right.*

Романенко І.В.

Національна академія Служби безпеки України

ЗАБОРОНА В'ЇЗДУ В УКРАЇНУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Стаття присвячена дослідженню правових підстав та порядку застосування заборони в'їзду іноземцям та особам без громадянства на територію України (далі також – заборона в'їзду) як заходу адміністративного примусу. За результатами аналізу загальних рис заходів адміністративного примусу, обґрунтовано відмежування заборони в'їзду від заходів адміністративного припинення та відповідальності. Виокремлено характерні ознаки заборони в'їзду іноземцям та особам без громадянства на територію України, а саме: застосування уповноваженим державним органом без звернення до суду; можливість застосування за відсутності правопорушень; відсутність службового підпорядкування; регулювання підстав, умов і порядку застосування заборони в'їзду нормами адміністративного права; здійснення діяльності щодо застосування заборони в'їзду відповідно до адміністративно-процесуальних норм; застосування саме в примусовому порядку, тобто незалежно від волі й бажання іноземця.

Основною ознакою заборони в'їзду як заходу адміністративного попередження визначено є його профілактичну спрямованість – застосування з метою попередження зі сторони іноземців та осіб без громадянства неправомірних дій на території України або дій на шкоду інтересам громадян України. Оскільки застосування заборони в'їзду передбачає виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин, розкрито стадії відповідного адміністративного провадження: стадію аналізу ситуації; прийняття рішення у справі; виконання рішення та стадію оскарження рішення у справі.

Також, акцентовано увагу на розмежуванні термінів «заборона в'їзду» та «персона нон грата». Зазначено, що стосовно іноземців та осіб без громадянства, які не мають дипломатичного імунітету, в адміністративному праві правильним є застосування терміну «заборона в'їзд», а не визнано «персоною нон грата».

За результатами дослідження сформульовано висновки щодо місця заборони в'їзду іноземцям та особам без громадянства на територію України в системі заходів адміністративного примусу, підкреслено його значення для забезпечення національних інтересів під час захисту від збройної агресії російської федерації.

Ключові слова: заборона в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства; адміністративний примус; заходи адміністративного попередження; стадії адміністративного провадження.

Постановка проблеми. Для ефективного забезпечення національної безпеки держава використовує весь спектр правових засобів впливу на суспільні відносини, особливе місце серед яких посідає заборона в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства. Належне наукове обґрунтування виключить неоднозначність трактування норм законодавства на практиці та підвищить якість застосування відповідного заходу уповноваженими органами державної влади, дозволить створювати ефективні бар'єри для захисту наці-

ональної безпеки від діяльності осіб на шкоду інтересам України, що є особливо актуальним під час захисту держави від збройної агресії російської федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення та застосування заходів адміністративного примусу завжди привертало увагу науковців. В останні роки проблеми застосування заходів адміністративного примусу до іноземців та осіб без громадянства ґрунтовно досліджували у своїх роботах В. І. Палько, А. М. Рубаненко,

М. В. Старинський [1-3] та інші. Проте, на сьогодні не приділено достатньо уваги дослідженню змісту заборони в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства в системі заходів адміністративного примусу. Відповідні теоретичні напрацювання мають сприяти вдосконаленню правової системи, а також набувають особливої актуальності для захисту національних інтересів під час відсічі збройної агресії російської федерації від шкоди, що можуть завдати іноземці та особи без громадянства.

Метою статті є визначення місця заборони в'їзду іноземцям та особам без громадянства в Україну в системі заходів адміністративного примусу.

Виклад основного матеріалу. Конституція України встановлює, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками встановлених Конституцією, законами, міжнародними договорами України.

У частині першій статті 33 Конституції України передбачається, що право на свободу пересування може обмежуватися у випадках, встановлених законом.

Ці конституційні положення конкретизовані у законах України. Умови щодо в'їзду на територію України, виїзду за її межі, свободи пересування територією України іноземців та осіб без громадянства закріплено, зокрема, законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про державний кордон України», «Про прикордонний контроль», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами.

Основним законом у даній сфері є Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Цей Закон визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, встановлює порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України.

З метою протидії діяльності іноземців та осіб без громадянства на шкоду інтересам національної безпеки України, законодавством передбачено низку заходів, важливе місце серед яких посідає право держави приймати рішення про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства. Цей захід може застосовуватись як самостійний – до осіб, які не перебувають на території України, так і як складова примусового повер-

нення або примусового видворення іноземця або особи без громадянства за межі України.

Загальною вимогою, що висувається до іноземців та осіб без громадянства під час в'їзду в Україну, є наявність дійсного паспортного документу та, за необхідності, в'їзної візи. В той же час Україна, як і будь-яка держава, залишає за собою право обмежувати в'їзд іноземцям, які можуть завдати шкоди як інтересам держави в цілому, так і інтересам її громадян.

Так, в'їзд в Україну іноземцю не дозволяється:

- в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку, або боротьби з організованою злочинністю;

- якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

- якщо при клопотанні про в'їзд в Україну така особа подала про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи;

- якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають установленому зразку або належать іншій особі;

- якщо така особа порушила у пункті пропуску через державний кордон України правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, митних та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

- якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну;

- якщо така особа з порушенням встановленого законодавством України порядку здійснила в'їзд на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзд з них або вчинила спробу потрапити на ці території поза контрольними пунктами в'їзду-виїзду [4].

Щодо правильного застосування термінів в правовому полі, слід звернути увагу також на розмежування понять «заборона в'їзду» та «персона нон грата». *Persona non grata* (від лат. – «небажана особа») – термін, властивий

дипломатичному та консульському праву. Він застосовується виключно щодо представників дипломатичного та консульського корпусу. Згідно зі статтею 9 Віденської конвенції про дипломатичні зносини (1961), держава, що приймає, може «у будь-який час і без пояснення причини» оголосити будь-якого члена дипломатичного корпусу «персоною нон грата», навіть до того, як ця людина прибула у країну. Перебування цих осіб в державі врегулюється нормами міжнародного права – Конвенцією про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй від 13.02.1946 р., Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р., Віденської конвенції про консульські зносини від 24.04.1963 р. Відповідно до Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджено Указом Президента України від 10.06.1993 року № 198, глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу, консульські посадові особи та консульські службовці користуються імунітетом від кримінальної, адміністративної юрисдикції України та юрисдикції судів України у цивільних справах щодо діяльності, яку вони здійснюють у межах службових обов'язків [5, с. 13–14].

Отже, стосовно іноземців, які не мають дипломатичного імунітету, в адміністративному праві правильним є застосування терміну «заборонено в'їзду», а не визнано «персоною нон грата».

З точки зору науки адміністративного права заборона в'їзду належить до заходів адміністративного примусу, які включають заходи попередження, припинення та відповідальності. Для з'ясування належності заборони в'їзду до одного з цих заходів, зупинимось на їх характеристиці більш детально.

Заборона в'їзду не є заходом відповідальності. У разі скоєння особою протиправного діяння на території України і наявності складу кримінального або адміністративного правопорушення вона підлягає відповідальності, і тільки після відбуття покарання (виконання адміністративного стягнення) та добровільного залишення держави до неї може бути застосовано заборону в'їзду як самостійний захід.

Заходи адміністративного припинення характеризуються як заходи, спрямовані на примусове припинення об'єктивно протиправних дій (які мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – кримінально-правовий характер), недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження

в справі про адміністративне правопорушення і притягнення винного до адміністративної, а у виняткових випадках – до кримінальної відповідальності. Заборону в'їзду не можна віднести до заходів припинення, оскільки цей захід не припиняє правопорушення. По-перше, дія на шкоду інтересам України може бути вчинена за межами держави і, за виключенням випадків передбачених Кримінальним кодексом України, не визнаватиметься протиправною. По-друге, іноземець не знаходиться на території України, тобто навіть якщо діяння скоєне на території України, то воно:

- або було припинено шляхом застосування примусового повернення або примусового видворення за межі України;

- або іноземець відбув покарання (виконав адміністративне стягнення) і добровільно виїхав з України;

- або держава вчасно не відреагувала на протиправні дії іноземця і він безперешкодно залишив територію нашої держави.

Тобто у будь-якому випадку, застосування заборони в'їзду об'єктивно не може припинити правопорушення.

Водночас, заходи адміністративного попередження виконують специфічні правоохоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу. Зокрема, на відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи, тобто створюють можливості для подальшого застосування до порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, заходи попередження не переривають наявне правопорушення, а попереджають, відвертають його вчинення. Також, на відміну від адміністративних стягнень, які є реакцією на вчинене правопорушення, заходи адміністративного попередження не містять у собі елементу покарання особи, до якої вони застосовуються [6, с. 138].

Таким чином, заборона в'їзду на територію України є заходом адміністративного попередження, адже відповідає як загальним ознакам адміністративного примусу, так і безпосередньо ознакам заходів адміністративного попередження.

Як захід адміністративного примусу, заборона в'їзду іноземцям характеризується наступним:

- застосовується уповноваженим державним органом без звернення до суду. Слід зазначити, що Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» надає перелік підстав

для заборони в'їзду і право на їх застосування чотирьом органам державної влади: Державній міграційній службі України, Служби безпеки України, Державній прикордонній службі України та уповноваженому підрозділу Національної поліції України без розмежування конкретних підстав заборони між ними. Але, відповідно до Конституції України – органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. ст. 6, 19). Зважаючи на це, розмежування повноважень щодо підстав заборони в'їзду повинно чітко відповідати компетенції:

- може застосовуватись за відсутності правопорушень;
- не пов'язаний із службовою підпорядкованістю;
- регулювання підстав, умов і порядку застосування заборони в'їзду здійснюється нормами адміністративного права;
- діяльність щодо застосування заборони в'їзду здійснюється відповідно до адміністративно-процесуальних норм, які на даний час закріплюються переважно на рівні підзаконних актів і від норм матеріального права, в основному, не відокремлені;
- застосовуються саме в примусовому порядку, тобто незалежно від волі й бажання іноземця, часто з можливістю використання для його реалізації інших примусових заходів.

Основною ознакою заборони в'їзду як заходу адміністративного попередження є його профілактична спрямованість – застосування з метою попередження протиправних дій на території України. Навіть, коли цей захід застосовується спільно з примусовим поверненням/видворенням, він все одно залишається заходом адміністративного попередження.

Застосування заборони в'їзду передбачає виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин. Певна єдність послідовно здійснюваних дій і процедур, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних справ становить адміністративне провадження – у нашому випадку провадження по застосуванню заборони в'їзду іноземцям.

Як і будь-яке інше адміністративне провадження, дане провадження включає певні стадії, а саме:

1. Стадія аналізу ситуації, в ході якої отриму-

ється та фіксується необхідна інформація, факти та їх підтвердження, оцінюється перспектива справи. На підставі аналізу нормативно-правових актів ДМС, СБ України, Національної поліції та ДПСУ, які встановлюють порядок прийняття рішень про заборону в'їзду зазначеними органами [7–9], можемо виокремити процесуальні дії, які необхідно застосувати на цій стадії:

- отримання достатньої інформації про факт вчинення особою діяння яке, відповідно до Закону, є підставою для прийняття рішення про заборону в'їзду;
- встановлення місця (території) вчинення суспільно небезпечного діяння;
- з'ясування даних про особу. Дані про особу можливо умовно поділити на дві категорії: паспортні дані (або дані, які мають значення для правильного документального оформлення) та дані, що обґрунтовують необхідність прийняття рішення про заборону в'їзду та можуть впливати на вирішення питання щодо заборони в'їзду (місце роботи, посада; наявність статусу біженця або особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту; наявність родинних зв'язків в Україні; наявність майнових зобов'язань перед юридичними та фізичними особами в Україні; встановлення можливої належності іноземця до посадових осіб органів влади іноземних держав, акредитованих в Україні працівників дипломатичних представництв та консульських установ і членів їх сімей, представників іноземних засобів масової інформації), адже є категорії іноземців, яким, наприклад, не може бути заборонено в'їзд на територію України або прийняття рішення потребує погодження з МЗС України.

З'ясування усіх зазначених даних і становить зміст стадії аналізу ситуації. Завершується дана стадія узагальненням всієї отриманої інформації.

2. Стадія прийняття рішення у справі. На цій стадії надається юридична оцінка зібраної інформації, досліджуються матеріали справи та ухвалюється рішення. Доведення до іноземця рішення про заборону в'їзду законодавством України не передбачено. Строк заборони в'їзду в Україну особі обчислюється з дати затвердження постанови.

3. Стадія виконання прийнятого рішення. Особливістю даної стадії є те, що державні органи (крім ДПС України), які уповноважені приймати рішення про заборону в'їзду, самостійно не виконують постанову про заборону в'їзду. ДМС, СБ України та Національна поліція для забезпечення виконання рішення направляють доручення ДПС України щодо заборони в'їзду в Україну іноземцю

(далі – доручення). Механізм надання відповідних доручень ДПС України регламентовано Порядком надання ДПС України та виконання нею доручень уповноважених державних органів щодо осіб, які перетинають державний кордон, затвердженим постановою КМ України від 17.04.2013 р. № 280.

4. Стадія оскарження рішення у справі. Законодавство України надає право іноземцю оскаржити рішення про заборону в'їзду в порядку адміністративного судочинства. Стадія оскарження прийнятого рішення є факультативною, тобто відбувається у разі подання іноземцем позову про визнання протиправним та скасування постанови про заборону в'їзду. Така справа відноситься до категорії справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Слід зазначити, що на сьогодні Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 151) передбачає можливість зупинення дії постанови про заборону в'їзду на підставі ухвал адміністративних судів, постановлених у зв'язку з життям заходів забезпечення позовів. Такий стан справ особливо негативно впливає на стан забезпечення національної безпеки в умовах дії правового режиму воєнного стану. Тому, вважаємо актуальним якнайшвидше ухвалення законопроекту № 5410 від 21.04.2021 р., яким встановлюється неможливість забезпечення позову шляхом зупинення дії рішень суб'єктів владних повноважень про заборону в'їзду в Україну іноземців або осіб без громадянства, а також установлення заборони або обов'язку вчиняти певні дії, що впливають з таких рішень [10]. Зазначена норма не буде стосуватись рішень, під-

ставами прийняття яких було порушення у пункті пропуску через державний кордон України та тих іноземців, які під час попереднього перебування на території України не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що можливість держави заборонити іноземним громадянам в'їзд та перебування на своїй території є суверенним правом держави. За своїм змістом заборона в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства є заходом адміністративного попередження, застосовується у примусовому порядку і, відповідно, реалізація цього заходу відноситься до адміністративно-юрисдикційних проваджень. Реалізація заборони в'їзду унеможливує перебування в Україні осіб, щодо яких, наприклад, є обґрунтовані підозри в причетності до іноземних спеціальних служб, в першу чергу країни-агресора, здійснення розвідувальної, підривної, інформаційно-пропагандистської діяльності і, відповідно, посилює забезпечення національної безпеки та захист національних інтересів.

Також, слід зауважити, що перспективним напрямком для наукових пошуків є дослідження питань застосування досить нового для вітчизняного законодавства виду державного примусу – заборони в'їзду відповідно до Закону України «Про санкції» [11], який, хоча і має класичні ознаки заходу адміністративного попередження, але виділяється особливими підставами та порядком застосування.

Список літератури:

1. Палько В.І. Особливості правового регулювання заборони в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 90. Одеса : Гельветика, 2021. С. 132–138.
2. Рубаненко А. М. Адміністративно-правові засади відповідальності іноземців та осіб без громадянства : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2023. 210 с.
3. Старинський М. В. Правова природа видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства як наслідку їх притягнення до адміністративної відповідальності. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2022. 33. С. 183–187.
4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012, № 19–20 від 18.05.2012, ст. 179 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
5. Романенко І. В. Правове регулювання заборони в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства Службою безпеки України : електор. наук. навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : наук.-вид. відділ НА СБ України, 2021. 85 с.
6. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: монографія / за заг. ред. проф. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 345 с.
7. Про затвердження Інструкції про порядок прийняття Державною міграційною службою України та її територіальними органами рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2013 р. № 1235. *Офіційний Вісник України* 2014, 9 від 04.02.2014, ст. 289.

8. Про затвердження Інструкції про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05.12.2011 № 946. *Офіційний Вісник України* 2012, 1 (частина 2) від 13.01.2012, ст. 43.

9. Про затвердження Інструкції про порядок прийняття уповноваженим підрозділом Національної поліції України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05.04.2022 р. № 209. *Офіційний Вісник України* 2022, 31 від 22.04.2022.

10. Проект Закону про внесення зміни до статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України. *Верховна Рада України офіційний сайт*, 2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71741.

11. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 2014, № 40 від 03.10.2014, ст. 2018 № 1644-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

Romanenko I.V. BAN ON ENTRY TO UKRAINE IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES

The article is devoted to the study of the legal grounds and the procedure for applying the ban on the entry of foreigners and stateless persons to the territory of Ukraine (hereinafter also - the ban on entry) as a measure of administrative coercion. Based on the results of the analysis of the general features of the measures of administrative coercion, the separation of the entry ban from the measures of administrative suspension and liability is substantiated. Characteristic features of the ban on the entry of foreigners and stateless persons into the territory of Ukraine are singled out, namely: application by an authorized state body without going to court; the possibility of application in the absence of offenses; lack of official subordination; regulation of the grounds, conditions and procedure for applying the ban on entry by the norms of administrative law; carrying out activities related to the application of the entry ban in accordance with administrative and procedural norms; application in a forced manner, that is, regardless of the foreigner's will and desire.

The main feature of the ban on entry as a measure of administrative warning is its preventive orientation - its application with the aim of preventing illegal actions on the territory of Ukraine or actions to the detriment of the interests of citizens of Ukraine by foreigners and stateless persons.

Since the application of an entry ban involves the emergence of administrative-procedural legal relations, the stages of the corresponding administrative proceedings are disclosed: the stage of situation analysis; making a decision in the case; execution of the decision and the stage of appealing the decision in the case. Attention is also focused on the distinction between the terms «entry ban» and «persona non grata». It is noted that in relation to foreigners and stateless persons who do not have diplomatic immunity, in administrative law it is correct to use the term «entry prohibited» and not recognized as «persona non grata».

Based on the results of the study, conclusions were formulated regarding the place of the ban on the entry of foreigners and stateless persons into the territory of Ukraine in the system of administrative coercion measures, its importance for ensuring national interests during protection against armed aggression of the Russian Federation was emphasized.

Key words: *ban on entry to Ukraine for foreigners and stateless persons; administrative coercion; administrative warning measures; stage of administrative proceedings.*

Utkina M.S.

Sumy State University

COOPERATION BETWEEN FINANCIAL INTELLIGENCE UNITS, SUPERVISORS AND «THIRD» COUNTRIES : MAIN POINTS AND CHALLENGES¹

The article is devoted to a comprehensive analysis of the cooperation between financial intelligence units (FIUs), supervisors and «third» countries in combating financial crimes, money laundering, and terrorism financing. The article emphasises the importance of intense collaboration and information exchange among financial intelligence units, financial supervisors, and regulatory authorities in different countries. These entities can detect and prevent illicit financial activities that often transcend national borders by sharing intelligence and expertise.

The central role of financial intelligence units in facilitating cooperation is highlighted. These specialised units act as the focal point for collecting, analysing, and disseminating financial intelligence to relevant stakeholders. Their ability to swiftly share information with foreign counterparts and «third» countries is crucial in tackling global financial crimes. Effective intelligence sharing and joint investigations are crucial in tracking criminal networks and holding perpetrators accountable.

Aligning regulatory frameworks ensures that financial institutions comply with global standards, reinforcing the integrity of the international financial system. Capacity building in less developed countries helps establish robust financial intelligence systems, promoting global cooperation. By pooling resources and expertise, countries can more effectively dismantle complex criminal networks, ultimately leading to the prosecution of offenders and the disruption of illicit financial activities.

The authors explored the main significant challenges in cooperation between financial intelligence units (FIUs), supervisors and «third» countries: (1) legal and regulatory differences (obstacles); (2) political considerations and trust issues; (3) language and cultural barriers; (4) information quality and reliability; (5) asymmetry of resources; (6) time zones and operational hours; (7) data security.

Key words: *criminal proceeds, legalisation (laundering) of income, supervisors, financial intelligence units, financial crimes, financial monitoring.*

Statement of the problem. Considering the growing number, complexity and volume of international financial crimes, the study of the interaction and cooperation of financial intelligence units, supervisory and control bodies and «third» countries is being updated.

Today, the globalisation of financial markets and the speed of technological development create an ideal environment for fraudsters and criminal organisations to carry out transnational operations while hiding their tracks. It should be noted that today's so-called financial crimes are increasingly becoming transnational, causing the need for cooperation between different countries and their financial

institutions, which leads to the complexity of the challenges. In turn, criminals and terrorist organisations can finance their operations using financial instruments and channels in third countries.

The global nature of financial crimes can also threaten national and international security, underscoring the need for joint efforts to prevent and combat them. With this in mind, effective counteraction to international financial crime requires active cooperation between financial intelligence units, national authorities and «third» countries.

Task statement. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the interaction of the financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries in the context of effective countermeasures

¹ This research project is funded by the British Academy (RaR\100538)

against the legalisation (laundering) of criminal proceeds, financing of terrorism and weapons of mass destruction.

The main material of the research. Recently, there has been an increase in initiatives and agreements between countries to increase the level of cooperation and exchange of information in order to fight financial crimes.

The development of cryptocurrencies, electronic payment systems and other financial technologies creates new opportunities for abuse and use for the legalisation (laundering) of proceeds obtained through crime, reinforcing the need for international cooperation. In turn, international trade and investment growth emphasises improving cooperation mechanisms between financial institutions and bodies from different countries.

The constant development of financial crimes and new implementation methods requires constant adaptation and improvement of international cooperation to counter such threats effectively. To ensure the sustainable development and prosperity of the global economy, the joint fight against international financial crime remains one of the critical priorities for the international community.

Per International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation (the FATF Recommendations), countries should ensure that policy-makers, the financial intelligence unit, law enforcement agencies, supervisory authorities and other competent authorities at the policy and operational levels, have effective mechanisms that would allow them to cooperate and, where appropriate, coordinate and share information domestically concerning the development and implementation of policies and measures to combat money laundering, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction [1].

The author highlighted that the given Recommendations outlined that these entities should have effective mechanisms to cooperate and share information domestically to combat financial crimes effectively. This cooperation is crucial to address the dynamic and evolving nature of money laundering, terrorism financing, and proliferation financing activities, which often transcend national borders. By sharing information and coordinating efforts, countries can enhance their ability to identify and respond to potential threats and suspicious activities, thereby strengthening the global anti-money laundering and combating the financing of terrorism framework and making it more difficult for criminals and terrorists to exploit the international financial system.

Analysing this issue from the point of view of its consolidation in the national legal framework, we draw attention to the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of Criminal Proceeds, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction».

Namely, Article 30 of the aforementioned legislative act defines and establishes the primary and general principles of international cooperation in the field of prevention and countermeasures against the legalisation (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. In particular, it is established that international cooperation in the field of prevention and countermeasures is carried out according to the principle of reciprocity following this Law, international treaties of Ukraine, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine, and other normative legal acts [2].

In a general sense, in our opinion, the principle of reciprocity in international cooperation means that states act mutually in certain spheres and interact with each other based on mutual rights and obligations. This means that one state can cooperate with other states only if the other states are willing to cooperate.

In turn, Article 31 clearly distinguishes and establishes the powers of state bodies to ensure international cooperation in prevention and countermeasures and the procedure for their implementation. In particular, the specially authorised entity – the State Financial Monitoring Service of Ukraine, under international treaties of Ukraine, on the principle of reciprocity or its initiative, carries out international cooperation with the relevant authorities of foreign countries to exchange experience and information on prevention and countermeasures.

The provision by a specially authorised entity - the State Financial Monitoring Service of Ukraine to a relevant authority of a foreign state of information with limited access is carried out per the procedure established by law and on the condition that the body of a foreign state ensures no lower level of protection of such information than that used in Ukraine.

Such information can be provided by a specially authorised body to the relevant body of a foreign state exclusively for use during operational analysis in cases of legalisation (laundering) of proceeds obtained through crime, financing of terrorism or financing of the proliferation of weapons of mass destruction, or in cases related to the commission of a socially dangerous act, as a result of which criminal income was obtained [2].

As the author mentioned before, analysing cooperation between financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries is crucial for effectively combating money laundering, terrorist financing, and other financial crimes that transcend national borders. In financial intelligence and international cooperation, «third» countries refer to countries that are not directly involved in a particular transaction or investigation but are outside the primary jurisdiction where the financial activity is taking place. These countries might have valuable information or be part of the broader network of financial transactions related to the investigation. When it comes to financial intelligence and combating money laundering, terrorist financing, and other financial crimes, «third» countries play a significant role:

(1) cross-border transactions. Financial transactions often involve multiple jurisdictions. In such cases, «third» countries may be transit points or final destinations for illicit funds, making their cooperation essential for tracking the flow of money;

(2) financial hubs. Some «third» countries may act as significant financial centres attracting international transactions, including potential illicit activities. Cooperation with these hubs is crucial for identifying and disrupting financial crime networks;

(3) beneficial ownership. In cases involving shell companies and complex ownership structures, «third» countries may be «home» to the ultimate beneficial owners. Obtaining information from these countries can be vital for understanding the true identities behind suspicious transactions;

(4) offshore accounts. «Third» countries may offer favourable tax and regulatory environments, making them attractive locations for holding offshore accounts used for illicit purposes. Accessing information from these jurisdictions can be challenging but necessary;

(5) money laundering channels. Criminal organisations often use international channels to launder money. Cooperation with «third» countries can help uncover these channels and disrupt the laundering process;

(6) international terrorist financing. Terrorist groups may receive funding from sympathisers or sponsors in «third» countries. Collaborating with these countries is essential to curb terrorist financing.

(7) legal assistance. Mutual legal assistance as a method of cooperation and other international agreements are often required to facilitate the exchange of financial intelligence and evidence between jurisdictions.

However, cooperation with «third» countries comes with challenges such as differing legal systems, data protection laws, political considerations,

and resource disparities. Establishing effective channels for communication, information sharing, and mutual support is essential for successful international cooperation in combating financial crimes involving third countries.

Analysing in general interaction of the financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries in the context of effective countermeasures against the legalisation (laundering) of criminal proceeds, financing of terrorism and weapons of mass destruction, the author outlined the main points and challenges regarding this cooperation. It can be summarised as follows:

– information sharing. Financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries must share relevant financial intelligence and information to identify and track illicit financial activities across jurisdictions. This includes sharing suspicious and currency transaction reports and other relevant data. Limited financial intelligence and information sharing between the entities mentioned above can hinder the detection and tracking of complex financial crime networks. Legal and regulatory differences, concerns about data privacy, and political considerations may restrict the extent of information exchange;

– joint investigations. Collaborative efforts can lead to joint investigations that pool resources, expertise, and data from multiple countries. These investigations increase the chances of uncovering complex financial crime networks;

– capacity building. Developing the capabilities of financial intelligence units and supervisors, «third» countries is essential for enhancing their ability to detect and report suspicious activities. This may involve training programs, technical assistance, and knowledge sharing;

– harmonisation of standards. Establishing common regulatory and supervisory standards across countries can facilitate cooperation by reducing legal and administrative barriers to information exchange;

– memoranda of understanding. Formal agreements between countries outlining the terms of cooperation can provide a legal framework for sharing information and conducting joint operations;

– sharing best practices. Learning from successful strategies and practices in different jurisdictions can lead to improved methods of combating financial crimes.

The issue of the challenges of such interaction is also gaining importance. In particular, the following should be highlighted:

– legal and regulatory differences (obstacles). Variations in legal systems and data protection regulations can hinder the smooth exchange of information

between countries. Harmonising laws and ensuring data privacy are critical challenges;

– political considerations and trust issues. Geopolitical dynamics and national interests can impact the willingness of countries to collaborate fully. Building trust and ensuring transparency in sharing information can be difficult, particularly in cases involving sensitive or high-profile investigations;

– language and cultural barriers. Communication challenges due to different languages and cultural norms can hinder effective collaboration;

– information quality and reliability. Ensuring the accuracy and reliability of shared information is vital to avoid acting on false or misleading data;

– asymmetry of resources. Disparities in resources and capabilities between countries can affect the contribution level and benefit from the cooperation. Variations in the capacity and resources of financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries can affect the contribution level and benefit from cooperation efforts. Countries with limited resources may struggle to keep up with the demands of international collaboration;

– time zones and operational hours. Differences in time zones can slow down communication and coordination during time-sensitive investigations. Dealing

with different time zones can slow down communication and response times, potentially delaying critical aspects of investigations;

– data security. Protecting sensitive financial data during transmission and storage is critical to prevent unauthorised access and data breaches. Securely transmitting and storing sensitive financial data across borders requires robust data security measures to prevent unauthorised access and cyber threats.

Conclusions. Addressing these challenges requires ongoing dialogue, commitment to international standards, and the establishment of robust frameworks for cooperation that respect the sovereignty of each nation while emphasising the shared goal of combating financial crimes globally.

The main points of cooperation between financial intelligence units (FIUs), supervisors, and «third» countries can be outlined: information sharing; joint investigations; capacity building; harmonisation of standards; memoranda of understanding; sharing best practices. At the same time, the author highlighted the issue of the challenges of such interaction: legal and regulatory differences (obstacles); political considerations and trust issues; language and cultural barriers; information quality and reliability; asymmetry of resources; time zones and operational hours; data security.

Bibliography:

1. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення : Рекомендації FATF, затверджені Пленарним засіданням FATF у лютому 2012 р. (неофіційний переклад Державної служби фінансового моніторингу). https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86_.pdf

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

3. Принципи обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки. 2023. Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки. https://www.fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_2.-Principles-Information-Exchange-With-Glossary_April2023.pdf

Уткіна М.С. СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ПІДРОЗДІЛАМИ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ Й ОРГАНАМИ НАГЛЯДУ ТА «ТРЕТІМИ» КРАЇНАМИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена комплексному аналізу взаємодії підрозділів фінансової розвідки (ПФР), наглядових органів та «третіх» країн у боротьбі й протидії з фінансовими злочинами, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванням тероризму. У статті наголошується на важливості інтенсивної й ефективної співпраці та обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки, органами фінансового нагляду та регуляторними органами в різних країнах.

Ці організації можуть виявляти та запобігати незаконній фінансовій діяльності, яка часто виходить за межі державних кордонів, обмінюючись розвідувальними даними та досвідом. У статті підкреслено центральну роль підрозділів фінансової розвідки у сприянні такого роду співпраці. Ці спеціалізовані підрозділи діють як координаційний центр для збору, аналізу та розповсюдження фінансової інформації відповідним зацікавленим сторонам. Їхня здатність швидко обмінюватися інформацією з іноземними партнерами та «третіми» країнами має вирішальне значення для боротьби зі світовими фінансовими злочинами.

Ефективний обмін розвідувальними даними та спільні розслідування мають вирішальне значення для відстеження злочинних мереж і притягнення винних до відповідальності. Узгодження нормативно-правової бази забезпечує відповідність фінансових установ світовим стандартам, зміцнюючи цілісність міжнародної фінансової системи. Розвиток потенціалу в менш розвинених країнах допомагає створити надійні системи фінансової розвідки, сприяючи глобальній співпраці.

Об'єднуючи ресурси та досвід, країни можуть ефективніше ліквідувати складні злочинні мережі, що зрештою призведе до судового переслідування правопорушників і припинення незаконної фінансової діяльності.

Автор визначила основні серйозні виклики у співпраці між підрозділами фінансової розвідки (ПФР), наглядовими органами та «третіми» країнами: (1) правові та регуляторні відмінності (перешкоди); (2) політичні міркування та питання довіри; (3) мовні та культурні бар'єри; (4) якість і надійність інформації; (5) асиметрія ресурсів; (6) часові пояси та години роботи; (7) безпека даних.

Ключові слова: *злочинні доходи, легалізація (відмивання) доходів, наглядові органи, підрозділи фінансової розвідки, фінансові злочини, фінансовий моніторинг.*

Шкелебей О.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

МЕЖІ ДИСКРЕЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ВЧИНИТИ ПЕВНІ ДІЇ

У статті висвітлено окремі правові проблеми, що виникають під час визначення меж дискреції (суддівського розсуду) адміністративного суду у справах, у яких позивач просить зобов'язати суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії.

Автором визначено поняття та межі дискреції адміністративних судів під час вирішення спорів, що виникають за участю суб'єкта владних повноважень. З'ясовано, що однією з вагомих практичних та науково-методологічних проблем, що виникають під час визначення меж судової дискреції в адміністративному судочинстві, є необхідність, з однієї сторони, забезпечити ефективний захист порушених прав та інтересів позивача у публічно-правових відносинах, а з іншого – недопустимість втручання адміністративного суду в дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень.

Аргументовано, що Кодексом про адміністративне судочинство України визначено загальні підстави та умови, за наявності яких адміністративний суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти конкретне рішення або вчинити конкретно визначену дію. Доведено, що відповідні положення процесуального законодавства зобов'язують адміністративний суд забезпечувати перевірку правомірності ухвалених суб'єктом владних повноважень рішень та вчинених дій та, у разі встановлення підстав вважати їх неправомірними, зобов'язати такого суб'єкта виконати вказівки суду.

На підставі аналізу процесуального законодавства, практики його застосування, автором обґрунтовано, що дискреція адміністративного суду обмежена дискреційними повноваженнями суб'єкта владних повноважень. Доведено, що, за загальним правилом, втручання адміністративного суду у дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень не допускається. Аргументовано, що у виключних випадках та за наявності підстав, визначених Кодексом адміністративного судочинства, адміністративний суд з метою забезпечення ефективного захисту прав та інтересів суб'єкта приватного права може зобов'язати суб'єкта владних повноважень – відповідача у справі здійснити конкретні дії або прийняти конкретне рішення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, суб'єкт владних повноважень, судовий контроль, дискреція, суддівський розсуд.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 245 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) у разі задоволення позову суд може прийняти рішення, зокрема про визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії. У такому разі суд може зобов'язати відповідача – суб'єкта владних повноважень прийняти рішення на користь позивача, якщо для його прийняття виконано всі умови, визначені законом, і прийняття такого рішення не передбачає права суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд [1].

Водночас, законодавець встановлює обмеження дискреції адміністративного суду, зазначаючи, що

в абз. 2 ч. 4 цієї ж статті про те, що у випадку, якщо прийняття рішення на користь позивача передбачає право суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд, суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень вирішити питання, щодо якого звернувся позивач, з урахуванням його правової оцінки, наданої судом у рішенні [1].

У той же час, одним із завдань адміністративного судочинства, як це вбачається з положень ч. 1 ст. 2 КАС України, є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Таким чином, за загальним правилом, адміністративний суд обмежений правом втручання

у дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень і, відповідно, обожений у можливості покладення на такого суб'єкта конкретних зобов'язань. Водночас, з метою забезпечення більш ефективного захисту прав та інтересів особи у публічно-правових спорах із суб'єктами владних повноважень, суд може зобов'язати останнього вчинити конкретно визначені дії, що не буде вважатися втручанням у його дискреційні повноваження. Проте у судовій практиці не склалося єдиного підходу до визначення меж суддівської дискреції в адміністративних справах, що зумовлює необхідність проведення наукового дослідження цього питання з метою уточнення процесуально-правових меж дискреції адміністративного суду (суддівського розсуду) у справах про зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд наукової літератури показує, що питанням дискреційних повноважень та суддівської дискреції присвячено чимало наукових досліджень таких вчених, як Ю. Є. Вовк, О. Губська, А. Г. Гулик, А. О. Коренев, Л. М. Москвич, М. Оніщук, С. Г. Певко, З. В. Яремак та ін. Разом з тим, у наукових роботах цих та інших вчених не достатньо уваги приділяється визначенню меж суддівської дискреції з урахуванням, зокрема завдання адміністративного судочинства щодо забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Метою статті є визначення меж дискреції адміністративного суду (суддівського розсуду) у справах про зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії. Для реалізації цієї мети виконані такі завдання: 1) визначено поняття дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та суддівської дискреції (суддівського розсуду); 2) проведено аналіз судової практики у справах, що виникають із публічно-правових спорів, в яких суд визначав можливість зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити конкретно визначені дії або прийняти конкретне рішення; 3) на підставі проведеного науково-правового аналізу узагальнено висновок про межі суддівської дискреції у досліджуваній категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Поняття дискреції та дискреційних повноважень відсутні у законодавстві України, з огляду на що це питання намагалися вирішити у судовій практиці.

Зокрема, як справедливо звернув увагу Ю. Є. Вовк, Верховний Суд своєю судовою прак-

тикою намагається заповнити прогалини щодо відсутності належного законодавчого регулювання питання, пов'язаного з дискреційними повноваженнями і співвідношенням дискреції суду та дискреції суб'єкта владних повноважень. Проте дана судовою практика, як зауважує науковець, не завжди може бути повністю однорідною [2, с. 49].

Натомість поняття дискреційних повноважень визначено у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятими Комітетом Міністрів 11 березня 1980 року на 316-й нараді, у яких дискреційні повноваження визначено, як повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин [3].

У національному законодавстві це поняття згадується у Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24 квітня 2017 року № 1395/5, та визначається як сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта [4].

Необхідно також звернути увагу, що поняття дискреційних повноважень визначено у Законі України «Про адміністративну процедуру» (набуває чинності 15 грудня 2023 р.) як повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [5].

В Юридичному словнику застосовано поняття «дискреційна влада», яка означає надання органі чи посадовій особі повноважень діяти на власний розсуд у межах закону; найчастіше дискреційна влада здійснюється адміністративними органами та судами [6].

Отже, ознаками того, що суб'єкт владних повноважень має дискреційні повноваження під час реалізації своїх функцій та прийнятті рішень, є: 1) законодавством відповідному суб'єкту

надане право вчиняти певну дію або ухвалювати конкретне рішення на власний розсуд; 2) законодавством надано суб'єкту владних повноважень право обирати з декількох допустимих варіантів поведінки, кожен з яких вважається правомірним; 3) якщо законодавством визначені певні підстави та умови, з настанням яких у суб'єкта владних повноважень настає право діяти на власний розсуд, то відповідні дії вчинені саме після настання таких підстав та умов.

Важливо зазначити, що говорячи про дискреційні повноваження, вважається, що вони стосуються діяльності саме органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень (адміністративних органів). При цьому у відношенні права судді здійснювати розгляд справи та приймати рішення, керуючись суддівським розсудом, застосовується поняття «суддівська дискреція».

Суддівська дискреція в адміністративному судочинстві, на думку А. О. Коренева, це врегульовані нормами КАС України повноваження суду у виборі варіантів рішення, керуючись верховенством права і обставинами справи з метою винесення законного та обґрунтованого рішення у справі [7, с. 270].

У свою чергу С. Г. Певко, досліджуючи дискрецію в правозастосовній діяльності, вказує на те, що вона не є абсолютною, оскільки, реалізуючи свободу розсуду суб'єкт правозастосування повинен обґрунтувати свої дії або рішення. Науковець також звертає увагу, що розмежування форм дискреції в правозастосовній діяльності в залежності від суб'єкту, перш за все, здійснюється на суддівську дискрецію та адміністративну дискрецію; незважаючи на наявність спільних рис, зазначені форми дискреції мають неоднакову юридичну природу [8, с. 254].

Необхідно погодитися із зауваженням науковця, оскільки зі змісту ст. ст. 1 та 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [9] вбачається принаймні два обмежуючих фактори для суддівської дискреції, а саме – відповідна судова процедура, тобто встановлений відповідним процесуальним кодексом порядок розгляду справи та ухвалення у ній рішення, та принцип верховенства права.

При цьому вказівка на суддівську дискрецію у процесуальних кодексах, зазвичай, виражається словом «суд може».

Наприклад, ст. 5 КАС України визначає способи захисту порушеного права або інтересу в публічно-правових спорах. При цьому, ч. 2 цієї

статті дає суду право здійснювати захист також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1].

Іншим прикладом є ч. 2 ст. 9 КАС України, яка дозволяє суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1].

Отже, поняття суддівської дискреції (суддівського розсуду) та адміністративної дискреції (дискреційні повноваження) можна об'єднати поняттям «дискреційна влада», що означає право відповідного суб'єкта діяти на власний розсуд при дотриманні встановлених вимог процедури. Відмінність між цими формами дискреції, окрім власне суб'єктів її застосування, полягає також у меті та способах реалізації відповідної дискреції. Суддя під час здійснення правосуддя наділяється дискрецією з метою забезпечення реалізації принципу незалежності, що пов'язано з особливим конституційно-правовим статусом судді, а також з метою забезпечення здійснення правосуддя у найбільш ефективний спосіб.

Разом з тим, інші суб'єкти владних повноважень наділяються дискреційними повноваженнями для забезпечення ефективності реалізації функцій держави або місцевого самоврядування.

При цьому саме під час здійснення адміністративного судочинства суддівська та адміністративна дискреція можуть певним чином перетинатися. Зокрема, у даному випадку йдеться про право адміністративного суду втручатися у дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень за наявності підстав та умов, визначених ст. 245 КАС України та з метою реалізації завдань адміністративного судочинства, закріплених у ст. 2 цього ж Кодексу.

Як уже згадувалося на початку цього дослідження, за загальним правилом, адміністративний суд не може втручатися у дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень, підняти собою адміністративний орган.

Наприклад, до такого висновку доходив Верховний Суд у постановках від 18 травня 2021 р. у справі № 420/6019/19 [10], від 13 лютого 2018 р. у справі № 361/7567/15-а [11], зазначаючи, що завдання адміністративного судочинства полягає не у забезпеченні ефективності державного управління, а в гарантуванні дотримання вимог

законодавства, інакше було б порушено принцип розподілу влади. У цих справах суд відмовляв у задоволенні позову щодо зобов'язання суб'єкта владних повноважень – відповідача прийняти конкретне рішення, про яке просив позивач, оскільки доходив висновку, що це буде втручанням у дискреційні повноваження відповідного суб'єкта. Натомість суд вказував на необхідність повторного розгляду спірного питання з урахуванням висновків суду.

Разом з тим, у низці інших судових рішеннях Верховний Суд доходив інших висновків та вказував на те, що забезпечення ефективного захисту порушених прав, свобод та інтересів осіб потребує ухвалення судом рішення, яким на суб'єкта владних повноважень покладається обов'язок здійснити конкретну дію або прийняти конкретне рішення. Проте такий підхід можливий при дотриманні, визначених ст. 245 КАС України вимог.

Зокрема, у постанові від 14 вересня 2021 р. у справі № 320/5007/20 Верховний Суд дійшов висновку, що покладення на відповідача зобов'язання здійснити державну реєстрацію припинення права оренди третьої особи на земельну ділянку, на яку зареєстровано право власності за позивачем, не є втручанням у дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень, оскільки таке зобов'язання виникає у державного реєстратора у силу вимог ст. 30 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»; для цього виконано усі умови, визначені цією статтею, а саме – проведено державну реєстрацію права власності на земельну ділянку за позивачем, у договорі оренди визначено, що моментом його припинення є, зокрема державна реєстрація права власності на таку земельну ділянку особою, яка має відповідне право [12].

Аналогічні висновки зроблені Верховним Судом у постанові від 20 грудня 2018 р. у справі № 524/3878/16-а [13], зокрема суд зазначив, що ефективний засіб правого захисту можливий за наявності двох обов'язкових умов: забезпечення поновлення порушеного права і одержання особою бажаного результату.

Крім того, у постанові від 16 травня 2023 р. у справі № 380/3195/22 Верховний Суд висловився стосовно наявності у міської ради абсолютних дискреційних повноважень при вирішенні питання про включення або невключення тимчасових споруд до Комплексної схеми розміщення тимчасових споруд у відповідному населеному пункті, оскільки таке рішення має прийматися

у встановленому порядку, з урахуванням принципів регуляторної політики та політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності; в іншому випадку такі дії (бездіяльність) матимуть ознаки свавільних [14].

У постанові від 10 вересня 2020 р. у справі № 806/965/17 Верховним Судом сформульовано розгорнутий правовий висновок щодо застосування положень ст. 245 КАС України, відповідно до якого у разі, якщо суб'єкт владних повноважень використав надане йому законом право на прийняття певного рішення за наслідками звернення особи, але останнє визнане судом протиправним з огляду на його невідповідність чинному законодавству, при цьому суб'єктом звернення дотримано усіх визначених законом умов, то суд вправі зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення. Якщо ж таким суб'єктом на момент прийняття рішення не перевірено дотримання суб'єктом звернення усіх визначених законом умов або при прийнятті такого рішення суб'єкт дійсно має дискреційні повноваження, то суд повинен зобов'язати суб'єкта владних повноважень до прийняття рішення з урахуванням оцінки суду [15].

На підставі аналізу судової практики у справах, пов'язаних з реалізацією дискреційних повноважень, З. В. Яремак зазначає, що суд у таких справах керується, як правило, «буквою закону», а не засадою верховенства права. Однак далі науковець наголошує, що належна результативність процесуальної діяльності адміністративних судів, а відтак і реальний захист порушеного суб'єктивного права у публічно-правових відносинах, у значній мірі залежать від «якісної» реалізації наданого їм розсуду, що допомагає судам розвивати право у світлі принципу верховенства права, на застосуванні не лише «букви», але й «духу» закону [16, с. 216].

У свою чергу А. Г. Гулик вважає, що з метою відновлення порушеного права особи адміністративний суд може допустити обмежене втручання в дискрецію суб'єкта владних повноважень, шляхом зобов'язання його до вчинення певних дій на реалізацію покладених на нього законом обов'язків, однак адміністративний суд не вправі підняти такий орган державної влади та приймати замість нього конкретні рішення [17, с. 151–152].

З цього приводу необхідно уточнити, що адміністративний суд, ухвалюючи рішення про зобов'язання суб'єкта владних повноважень здійснити конкретну дію або прийняти конкретне рішення, повинен здійснити ретельну перевірку

дійсної наявності у суб'єкта владних повноважень, чиї дії та рішення оскаржуються, дискреційних повноважень.

О. Губська зазначає, що адміністративний суд під час надання правової оцінки правомірності дій або рішень суб'єкта владних повноважень, зокрема перевіряє: чи були наявні у суб'єкта владних повноважень дискреційні повноваження під час прийняття рішення; чи діяв суб'єкт владних повноважень відповідно до ч. 2 ст. 2 КАСУ; чи діяв суб'єкт владних повноважень відповідно до ч. 2 ст. 2 КАСУ, забезпечуючи дотримання процедурних гарантій; чи діяв суб'єкт владних повноважень з легітимною метою, прозоро і в якомога послідовніший спосіб; чи належно вмотивував рішення [18].

Водночас, наявність будь-якої з вищенаведених підстав для визнання рішення, дії або бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправним, не дає адміністративному суду права зобов'язувати такого суб'єкта прийняти конкретно визначене рішення або здійснити конкретну дію, оскільки для цього мають настати також інші умови: по-перше, суд перевіряв наявність усіх правових підстав для прийняття суб'єктом владних повноважень відповідного рішення чи вчинення певної дії; по-друге, суб'єкт владних повноважень не має визначеної законодавством можливості діяти іншим способом, ніж це зазначено у судовому рішенні.

З цього приводу у науковій літературі висловлюється думка про недостатню ефективність правового регулювання меж судового контролю за діями та рішеннями суб'єкта владних повноважень. Зокрема, М. Оніщук вважає, що в Україні доцільно застосовувати модель повного судового контролю, а визнання оспорюваного рішення суб'єкта протиправним із покладенням на суб'єкта обов'язку повторно ухвалити управлінське рішення суперечить принципу верховенства права, за виключенням обставин, коли: був відсутній розгляд питання як такий (недотримання процедури прийняття рішення, прийняття рішення неналежним суб'єктом); наявна виключна компетенція відповідного органу ухвалювати конкретне рішення (присвоювати ранг, чергове військове звання, тощо) [19, с. 13].

Однак, аналіз вищенаведеної пропозиції науковця свідчить про те, що законодавцем у ст. 245 КАС України закладено саме таку модель

судового контролю, яку пропонує запровадити М. Оніщук. До того ж саме такий підхід застосовується у переважній більшості випадків у судовій практиці.

Висновки. Проведене у цій статті дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

Дискреція адміністративного суду – це закріплене процесуальним законом право судді або адміністративного суду в іншому складі діяти або ухвалювати рішення на власний розсуд, обираючи серед декількох допустимих варіантів, кожен з яких є правомірним у межах визначеної судової процедури.

У теорії права розмежовують суддівську та адміністративну дискрецію, які слід розрізняти не тільки за суб'єктами її застосування, а також метою та способами реалізації, а саме: суддя під час здійснення правосуддя наділяється дискрецією з метою забезпечення реалізації принципу незалежності, що пов'язано з особливим конституційно-правовим статусом судді, а також з метою забезпечення здійснення правосуддя у найбільш ефективний спосіб; суб'єкт владних повноважень – для ефективного вирішення завдань та функцій у сфері публічного управління.

За загальним правилом, адміністративний суд, перевіряючи правомірність дій та рішень суб'єкта владних повноважень, не може втручатися у дискреційні повноваження такого суб'єкта, перевіряти доцільність та ефективність його рішень та дій, підміняючи тим самим відповідного суб'єкта владних повноважень. Разом з тим, у виключних випадках, суд може своїм рішенням зобов'язати суб'єкта владних повноважень ухвалити конкретно визначене рішення або здійснити конкретну дію, що не буде вважатися втручанням у дискрецію такого суб'єкта, а саме – за умови дотримання такої сукупності вимог: 1) це узгоджується з принципом верховенства права та необхідністю ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових справах; 2) суб'єкт владних повноважень вийшов за межі своїх дискреційних повноважень; 3) суд перевіряв наявність усіх правових підстав для прийняття суб'єктом владних повноважень відповідного рішення чи вчинення певної дії; 4) суб'єкт владних повноважень не має визначеної законодавством можливості діяти іншим способом, ніж це зазначено у судовому рішенні.

Список літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

2. Вовк Ю. Є. Інститут дискреції суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві. *Право та інновації*. 2020. № 3(31). С. 46-51.
3. Recommendation № R (80) 2 of the Committee of Ministers Concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities. Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae>.
4. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
6. Юридичний словник. Збірник юридичних термінів. Електронний ресурс «Мего-Інфо». 2019. URL : <http://mego.info/>.
7. Коренев А. О. Судова дискреція в адміністративному судочинстві: поняття та зміст. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 12. С. 268-271.
8. Певко С. Г. Форми дискреції в правозастосовчій діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 5(95). С. 245-256.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
10. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2021 р. у справі № 420/6019/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97076116>.
11. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2018 р. у справі № 361/7567/15-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288021>.
12. Постанова Верховного Суду від 14 вересня 2021 р. у справі № 320/5007/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99588494>.
13. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 р. у справі № 524/3878/16-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78771236>.
14. Постанова Верховного Суду від 16 травня 2023 року у справі № 380/3195/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110893446>.
15. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2020 року у справі № 806/965/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91445072>.
16. Яремак З. В. Про дискреційні повноваження у судовій практиці адміністративних судів України та Європейського суду з прав людини. *Правові позиції Європейського суду з прав людини у правозастосовчій практиці України: зб. наук. пр. викл. каф. судочинства / за ред. М. К. Галянтича. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. С. 184–206.*
17. Гулик А. Г. Межі втручання суду в дискрецію суб'єкта владних повноважень. *Закарпатські правові читання*. 2017. Т. 1. С. 149-152.
18. Губська О. Дискреція та її межі: що говорить про це національне та міжнародне законодавство. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/187673-diskretyiya-ta-yiyi-mezhi-schogovorit-pro-tse-natsionalne-ta-mizhнародne-zakonodavstvo>.
19. Оніщук М. Проблемні питання здійснення судового контролю за дискрецією суб'єкта владних повноважень. *Слово Національної школи суддів*. 2021. № 2(35). С. 6-15.

Shkelebei O.V. LIMITS OF DISCRETION OF THE ADMINISTRATIVE COURT IN CASES ON THE OBLIGATION OF AN AUTHORITY SUBJECT TO TAKE CERTAIN ACTIONS

The article highlights certain legal problems that arise when determining the limits of discretion (judicial discretion) of the administrative court in cases in which the plaintiff requests to oblige the subject of authority to perform certain actions.

The author defines the concept and limits of the discretion of administrative courts during the resolution of disputes arising with the participation of the subject of power. It has been found that one of the significant practical and scientific-methodological problems that arise when determining the limits of judicial discretion in administrative proceedings is the need, on the one hand, to ensure effective protection of the plaintiff's violated rights and interests in public-legal relations, and on the other the other is the inadmissibility of the intervention of the administrative court in the discretionary powers of the subject of power.

It is argued that the Code of Administrative Proceedings of Ukraine defines the general grounds and conditions under which an administrative court can oblige a subject of authority to make a specific decision or perform a specific action. It has been proven that the relevant provisions of the procedural legislation oblige the administrative court to ensure the verification of the legality of the decisions and actions taken by the subject of authority and, in the case of establishing grounds to consider them unlawful, to oblige such a subject to comply with the court's instructions.

Based on the analysis of procedural legislation, the practice of its application, the author substantiated that the discretion of the administrative court is limited by the discretionary powers of the subject of power. It has been proven that, as a general rule, the intervention of the administrative court in the discretionary powers of the subject of power is not allowed. It is argued that in exceptional cases and in the presence of grounds defined by the Code of Administrative Procedure, the administrative court, in order to ensure effective protection of the rights and interests of the subject of private law, may oblige the subject of authority - the defendant in the case to perform specific actions or to adopt a specific decision.

Key words: *administrative proceedings, subject of authority, judicial control, discretion, judicial discretion.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/14>

Южека Р.С.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПРОПОЗИЦІЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДО ІНСТИТУТІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті проводиться аналіз та висвітлення питань імплементації рішень Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України. В контексті дотримання прав людини та дотримання зобов'язань перед міжнародними органами, автор розглядає проблематику впровадження рішень ЄСПЛ у національному законодавстві України.

У статті детально аналізуються різні рішення ЄСПЛ, які стосуються прав людини в контексті кримінального правосуддя. Зокрема, акцентується увага на вироку щодо порушення права на справедливий суд, заборони катувань, незаконних арештів, а також інших прав людини, що можуть бути порушені у зв'язку з діями правоохоронних органів та судових органів.

Автор пропонує конкретні пропозиції щодо впровадження рішень ЄСПЛ до загальної частини Кримінального кодексу України з метою забезпечення дотримання прав людини в процесі кримінального правосуддя. Автор аналізує можливі зміни до законодавства та процедур, які допоможуть уникнути порушення прав людини та впровадити міжнародні стандарти у національному законодавстві.

Також, стаття висвітлює позитивний вплив імплементації рішень Європейського Суду з прав людини на систему кримінального правосуддя України. Відзначаються приклади покращення дотримання прав людини, розслідування злочинів та забезпечення справедливих процесів унаслідок упровадження міжнародних стандартів.

Здійснюючи порівняння між міжнародними стандартами та національним законодавством, автор робить висновки про необхідність адаптації процедур та практик українського правосуддя до вимог ЄСПЛ.

Загалом, стаття має на меті підвищити усвідомленість про необхідність дотримання рішень ЄСПЛ в Україні та сприяти забезпеченню захисту прав людини в сфері кримінального правосуддя. Ця робота може бути корисною для юристів, академічних дослідників, законодавців та інших зацікавлених сторін, які займаються правами людини та правосуддям у Європейському контексті.

Ключові слова: рішення ЄСПЛ, імплементація, Кримінальний кодекс України, права людини, правосуддя

Постановка проблеми. Права людини є невід'ємною складовою сучасного правового порядку та демократичного суспільства. У зусиллях забезпечення захисту прав громадян, Україна активно співпрацює з міжнародними органами, зокрема, з Європейським Судом з прав людини (ЄСПЛ). Рішення, ухвалені ЄСПЛ, мають загаль-

ноєвропейське значення та стають важливим юридичним джерелом для національних законодавств країн-учасниць.

Однак, незважаючи на постійні зусилля України у впровадженні міжнародних стандартів у внутрішні законодавство, імплементація рішень ЄСПЛ до інститутів загальної частини

Кримінального кодексу залишається актуальною та складною проблемою. Несумісність деяких положень національного законодавства з рішеннями ЄСПЛ може призводити до порушення прав людини в контексті кримінального правосуддя, тим самим поставляючи під сумнів дотримання Україною міжнародних зобов'язань щодо правової держави та захисту прав людини.

Таким чином, дана стаття присвячена глибокому аналізу та постановці проблеми імплементації рішень Європейського Суду з прав людини до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які займалися проблемами застосування практики Європейського Суду з прав людини в кримінальному праві, можна відзначити науковців таких як П. П. Андрушко, С. В. Ківалов, Д. Кухнюк, П. М. Рабінович, Д. С. Терлецький, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, Ю. Б. Хім'як, С. В. Шевчук та інші.

Метою статті є прояснення та надання конкретних пропозицій щодо впровадження змін у національне законодавство для забезпечення повної відповідності міжнародним стандартам прав людини. Аналізуючи цю проблему, ми сподіваємося висвітлити необхідність ретельного вивчення рішень ЄСПЛ та посилення зусиль у напрямку дотримання прав людини в процесі кримінального правосуддя, що, у свою чергу, зміцнить довіру до юстиції та забезпечить здійснення принципу правової держави у всіх аспектах суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Права людини в рішеннях Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) відіграють критичну роль у забезпеченні захисту прав та свобод осіб, які підлягають юрисдикції держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Основні характеристики прав людини, що відображаються у рішеннях ЄСПЛ:

1. Універсальність і недоторканність. ЄСПЛ визнає права людини універсальними, що означає, що вони поширюються на всіх людей незалежно від національності, раси, статі, віросповідання чи політичних переконань. Кожна особа має право на недоторканність своєї особистості, гідність та безпеку.

2. Заборона на катування та жорстоке, нелюдське або принижуюче поведіння. ЄСПЛ активно виявляє свою позицію проти будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або принижуючого поведіння або покарання, та зобов'язує держави до ефективного захисту осіб від таких дій.

3. Право на свободу та особисту недоторканність. Це одне з фундаментальних прав, яке визнає право на свободу особи, включаючи свободу від незаконного арешту чи ув'язнення. Рішення ЄСПЛ чітко стверджують, що відбирання свободи має бути правомірним та обґрунтованим.

4. Право на справедливий суд. ЄСПЛ визнає право на справедливий суд, який забезпечує не лише доступ до правосуддя, а й можливість оскарження будь-якого порушення права на розгляд справи незалежним та неупередженим судом.

5. Право на приватне і сімейне життя. Це право гарантує право кожної особи на повагу приватного та сімейного життя, включаючи захист від довільного втручання державних органів.

6. Свобода думки, совісті та релігії. ЄСПЛ активно визнає і захищає право на свободу думки, совісті та релігії, включаючи право на свободу віросповідання, об'єднання та висловлювання [1, с. 58].

Рішення ЄСПЛ є юридично зобов'язуючими для держав-учасниць, і їх дотримання має вирішальне значення для забезпечення захисту прав людини в Європі та на міжнародному рівні. Ці рішення допомагають розвивати правову культуру та створюють базу для зміцнення правової держави в країнах-учасницях Конвенції.

При підписанні та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та низки інших протоколів до неї, Україна також визнала обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань тлумачення та застосування положень цих документів. Виконання рішень Європейського суду з прав людини може здійснюватися такими способами:

а) Виплата на користь Стягувача (заявника до Європейського суду з прав людини): У випадку, коли рішенням Європейського суду з прав людини встановлено порушення прав стягувача або досягнуто дружнє врегулювання справи, Україна зобов'язана компенсувати стягувачеві або його представнику розумну сатисфакцію відшкодування.

б) Застосування додаткових заходів індивідуального характеру: Після рішення Європейського суду з прав людини можуть бути застосовані індивідуальні заходи для відновлення попереднього юридичного стану або забезпечення інших корективних заходів, спрямованих на захист прав стягувача.

в) Вжиття заходів загального характеру: Україна також може здійснювати внесення змін до свого законодавства, адміністративної практики та забезпечення юридичної експертизи законопроектів з метою приведення їх у відповідність

з міжнародними стандартами прав людини, які встановлені рішеннями Європейського суду з прав людини [2, с. 14].

Забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини є необхідним елементом додержання міжнародних зобов'язань України та забезпечення правового захисту громадян. Цей процес сприяє зміцненню демократії, правової держави та довіри до системи правосуддя в країні.

В науковому середовищі виникає різноманітність думок стосовно правової природи рішень (практики) Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Залежно від точки зору дослідників, такі рішення можуть бути охарактеризовані наступним чином:

– Судовий прецедент: Згідно думки Кухнюка Д. В., рішення (практика) ЄСПЛ може розглядатись як судовий прецедент, що має обов'язкову силу як для самого ЄСПЛ, так і для національних судів України.

– Прецедент за змістом («прецедентне право»): Туманов В. А. та Супрун Д. М. розглядають рішення (практику) ЄСПЛ як прецедент за змістом, що створює обов'язкові норми для самого ЄСПЛ, що його прийняв, але не завжди обов'язкові для інших національних судів.

– Прецедентна практика з опцією дотримання: Дудаш Т. І. вважає, що рішення (практика) ЄСПЛ може бути прецедентною практикою, і при цьому національні суди можуть звертатись до цих рішень, але вони не зобов'язані автоматично їх дотримуватись.

– Прецедент тлумачення: Зміївська С. С. та Орловська Н. А. називають рішення (практику) ЄСПЛ прецедентами тлумачення, які допомагають визначити зміст і тлумачення прав людини в рамках Конвенції.

– Правотлумачний або правоконкретизаційний прецедент: Ільченко І. розглядає рішення (практику) ЄСПЛ як правотлумачні або правоконкретизаційні прецеденти, які доповнюють та конкретизують загальні норми Конвенції.

– Рішення з нормою тлумачення: Хім'як Ю.Б. вказує на те, що деякі рішення (практика) ЄСПЛ можуть містити норми тлумачення, які слугують вказівниками для національних судів.

– Рішення, що дотримуються попередньої практики: Згідно з думкою Шевчука С.В., деякі рішення (практика) ЄСПЛ можуть вважатись рішеннями, якими ЄСПЛ послідовно дотримується своєї попередньої практики, але формально не містить доктрини прецеденту.

Таким чином, думки вчених стосовно правової природи рішень (практики) Європейського

Суду з прав людини мають неоднозначний характер, і кожен підхід пропонує різний рівень обов'язковості та впливу цих рішень на національну юриспруденцію [3, с. 221].

Застосування рішень ЄСПЛ до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України має вирішальне значення для забезпечення додержання міжнародних стандартів прав людини та впровадження їх у національне законодавство.

Основні аспекти застосування рішень ЄСПЛ до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України включають такі:

– Заборона подвійного покарання (*non bis in idem*). Рішення ЄСПЛ наголошують на необхідності дотримання принципу *non bis in idem*, що означає, що особа не може бути покарана двічі за той самий злочин. Цей принцип гарантує, що після винесення остаточного рішення щодо кримінального провадження державні органи не можуть розпочати нове кримінальне провадження або накласти нове покарання за той же злочин.

– Примусове привласнення майна. Рішення ЄСПЛ наголошують на тому, що примусове привласнення майна може бути справедливим лише за умови додержання процедур, передбачених законом, та при виконанні мінімальних стандартів справедливості. Це стосується забезпечення права на справедливий суд, права на обґрунтованість та пропорційність покарання.

– Доведення вини. Рішення ЄСПЛ підкреслюють важливість дотримання презумпції невинуватості та права на відповідність доказів підозри. Засудження особи має базуватись на обґрунтованих та достатніх доказах, а судовий процес має бути проведений відповідно до принципів справедливого судочинства.

– Обвинувачення та право на захист. Рішення ЄСПЛ стверджують право особи на захист та забезпечення рівних можливостей сторін у судовому процесі. Державні органи мають забезпечити ефективний захист прав та інтересів підозрюваних та обвинувачених осіб, включаючи доступ до адвоката та можливість звернення до суду.

– Діяльність правоохоронних органів. Рішення ЄСПЛ наголошують на необхідності забезпечення додержання принципу законності, незалежності та безпристрасності в діяльності правоохоронних органів. Вони також наголошують на важливості розслідування будь-яких звинувачень у випадках зловживання владою або порушення прав людини [4, с. 268].

Застосування рішень ЄСПЛ до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України

допомагає забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам прав людини та створює базу для покращення правового захисту громадян України. Це допомагає зміцнити правову державу та підвищити довіру до системи правосуддя у країні [5, с. 79].

Необхідність імплементації рішень Європейського Суду з прав людини до національного законодавства України базується на кількох ключових аргументах, які доводять важливість цього процесу:

– Забезпечення правової держави. Імплементація рішень ЄСПЛ є необхідною умовою для забезпечення принципу правової держави в Україні. Дотримання рішень ЄСПЛ демонструє повагу до міжнародних стандартів прав людини та заслуговує довіри національних та міжнародних громадських організацій, що сприяє зміцненню демократії та правозахисних засад у країні.

– Підвищення довіри до системи правосуддя. Імплементація рішень ЄСПЛ сприяє підвищенню довіри громадян до системи правосуддя, оскільки вона дозволяє гарантувати захист прав людини та забезпечити виконання рішень суду. Це робить систему правосуддя більш прозорою, відповідальною та справедливою перед громадянами [6, с. 100].

– Захист прав громадян. Імплементація рішень ЄСПЛ допомагає захистити права громадян України, оскільки вони можуть звертатися до суду в разі порушення їх прав, а рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державними органами.

– Уніфікація судової практики. Імплементація рішень ЄСПЛ допомагає уніфікувати судову практику в країні та забезпечити єдність правозастосовного підходу до питань, що стосуються прав людини. Це сприяє усуненню недоліків та розбіжностей у судових рішеннях і створює стабільний юридичний простір для громадян та бізнесу.

– Міжнародний рейтинг країни. Імплементація рішень ЄСПЛ сприяє покращенню міжнародного рейтингу України в контексті правозахисних стандартів та демократичних цінностей. Це може позитивно вплинути на сприйняття України як демократичної та правової держави співдружності на міжнародній арені.

– Зобов'язання держави перед міжнародним співтовариством. Як держава-учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна має юридичні та моральні зобов'язання виконувати рішення ЄСПЛ. Це свідчить про здатність держави до дотримання міжнародних зобов'язань та забезпечення прав людини в країні.

Узагальнюючи, імплементація рішень ЄСПЛ до національного законодавства України має значимий

вплив на зміцнення правової держави, захист прав громадян та дотримання міжнародних зобов'язань. Це допомагає створити справедливі умови для життя та розвитку кожної людини в Україні [7].

Пропозиції щодо імплементації рішень Європейського Суду з прав людини до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України можемо сформулювати наступним чином:

1. Законодавчі зміни: Відповідно до рішень ЄСПЛ, необхідно внести відповідні зміни до національного законодавства, зокрема до загальної частини Кримінального кодексу України. Це може включати конкретизацію та доповнення норм, що стосуються прав людини, для забезпечення відповідності міжнародним стандартам.

2. Своєчасне виконання рішень: Національні суди повинні своєчасно та відповідно виконувати рішення Європейського Суду з прав людини та забезпечити дотримання прав та свобод людини.

3. Збільшення свідомості та підвищення кваліфікації: Судді, прокурори, адвокати та інші правозастосовники повинні мати достатні знання щодо міжнародних стандартів прав людини та практики ЄСПЛ. Проведення навчань та семінарів сприятиме підвищенню кваліфікації та свідомості з цих питань.

4. Забезпечення доступу до правосуддя: Важливо забезпечити доступ до правосуддя для всіх громадян України, незалежно від їхнього статусу, соціальної групи чи регіону проживання.

5. Здійснення контролю за виконанням рішень: Система моніторингу та контролю за виконанням рішень ЄСПЛ має бути забезпечена для ефективності імплементації та забезпечення додержання міжнародних зобов'язань.

6. Співпраця з міжнародними органами: Україна повинна активно співпрацювати з міжнародними правозахисними організаціями та іншими країнами для обміну досвідом та розробки найкращих практик імплементації рішень ЄСПЛ.

Впровадження зазначених пропозицій дозволить забезпечити більш ефективне впровадження рішень Європейського Суду з прав людини до інститутів загальної частини Кримінального кодексу України та підвищить рівень правового захисту громадян в країні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз дозволив виявити необхідність та важливість такого заходу для забезпечення додержання міжнародних зобов'язань України з питань прав людини та створення ефективної системи захисту прав громадян.

Висновки наукових досліджень вказують на те, що імплементація рішень Європейського Суду

з прав людини є необхідним елементом зміцнення правової держави та забезпечення відповідності українського законодавства міжнародним стандартам прав людини. Виконання рішень ЄСПЛ сприятиме забороні порушення прав людини, ефективному правовому захисту громадян та підвищенню рівня правової свідомості в країні.

Пропоновані в статті рекомендації, такі як законодавчі зміни, підвищення кваліфікації правозастосовників, забезпечення доступу до пра-

восуддя та інші, відкривають шлях до ефективної імплементації рішень ЄСПЛ та створення системи правового захисту, яка б гарантувала захист прав і свобод кожного громадянина України.

Загальні результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальших робіт та сприяти розвитку правової науки в Україні, що дозволить покращити стан прав людини та забезпечити їх ефективний захист у майбутньому.

Список літератури:

1. Чубенко А.А. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на нормотворчу діяльність Верховної Ради України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 5. Т. 1. С. 57–60.
2. Гарасимів О. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України як чинник можливого удосконалення законодавчих правозахисних гарантій (за результатами юридико-статистичного дослідження). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 10–16.
3. Наконечна А., Гарасимів О. Щорічний VI Міжнародний форум у Львові з практики Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2017. № 12. С. 220–223
4. Сорока О.О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект) *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 267–272.
5. Андрушко П.П. Правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права Верховенство права: історія, теорія, практика. *Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції Київського національного університету імені Тараса Шевченка* (22 грудня 2010 року). К.: «Обрії», 2011. С. 76–80.
6. Дмитрук М.М. Гармонізація КК України із практикою Європейського суду з прав людини як чинник впровадження кримінального проступку *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеська нац. юрид. акад. О. : Юрид. літ., 2010. Вип. 55. С. 98–102.
7. Пушкар П., Желтухін Є. В Україні на національному рівні існує проблема забезпечення дотримання Конвенції з прав людини. *Юридична газета online*. 2020. № 1 (707). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nanacionalnomu-rivni-isnuje-problema-zabezpechennya-dotrimannya-konvenciyi-z-pravlyudini.html>. (дата звернення 20.07.2023)

Yuzheka R.S. PROPOSALS FOR THE IMPLEMENTATION OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS TO THE INSTITUTIONS OF THE GENERAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article analyzes and highlights issues of implementation of decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) to the institutions of the general part of the Criminal Code of Ukraine. In the context of the observance of human rights and compliance with obligations to international bodies, the author examines the issue of implementing the decisions of the ECHR in the national legislation of Ukraine.

The article analyzes in detail various decisions of the ECtHR that concern human rights in the context of criminal justice. In particular, attention is focused on the verdict regarding the violation of the right to a fair trial, the prohibition of torture, illegal arrests, as well as other human rights that may be violated in connection with the actions of law enforcement agencies and judicial authorities.

The author offers specific proposals regarding the implementation of ECHR decisions into the general part of the Criminal Code of Ukraine in order to ensure compliance with human rights in the criminal justice process. The author analyzes possible changes to legislation and procedures that will help avoid human rights violations and implement international standards in national legislation.

Also, the article highlights the positive impact of the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights on the criminal justice system of Ukraine. Examples of improving human rights compliance, crime investigation and ensuring fair processes as a result of the implementation of international standards are noted.

Making a comparison between international standards and national legislation, the author draws conclusions about the need to adapt the procedures and practices of Ukrainian justice to the requirements of the ECHR.

In general, the article aims to raise awareness of the need to comply with ECtHR decisions in Ukraine and to contribute to the protection of human rights in the field of criminal justice. This work can be useful for lawyers, academic researchers, legislators and other stakeholders dealing with human rights and justice in the European context.

Key words: ECHR decision, implementation, Criminal codex of Ukraine, human rights, justice

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/15>

Туманянц А.Р.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Криворучко Д.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ ПОТЕРПІЛИМ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено проблеми зловживання правами потерпілим під час досудового розслідування в кримінальному провадженні. Підкреслюється, що серед основних завдань кримінального провадження важливе значення відводиться охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження поряд із забезпеченням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Однак далеко не будь-яка поведінка суб'єктів кримінальних процесуальних відносин завжди спрямована на досягнення окреслених вище завдань. Вочевидь, певну роль у появі подібного негативного явища, безумовно поряд із неналежним рівнем правової культури окремих правозастосовувачів та приватних осіб, відіграло і те, що чинний наразі Кримінальний процесуальний кодекс України є досить прогресивним з погляду надання учасникам кримінального провадження доволі широкого спектру можливих варіантів поведінки у кримінальному процесі, оскільки передбачає значне коло диспозитивних норм, що визначають певну міру можливої поведінки особи, при цьому не зобов'язуючи діяти її у чітко визначений законодавством спосіб, а залишаючи право вибору моделі своїх дій. Зазначене стало чинником появи такого прояву поведінки учасників, як зловживання правом. Звертається увага, що випадки безпідставного подання особами заяв про вчинення щодо них кримінальних правопорушень або щодо залучення їх до кримінального провадження як потерпілих, є близькими за змістом до зловживання процесуальними правами потерпілими. Однак оскільки така поведінка прямо заборонена положеннями Особливої частини КК України, тобто становить собою кримінальне правопорушення, вона не може вважатися зловживанням процесуальним правом, бо позбавлена його характерної властивості – формальної відповідності правовим приписам. Відмічається, що не всі способи зловживання, пов'язані із поданням позовної заяви, що є поширеними у цивільному процесі, доступні особам, що заявляють цивільний позов у кримінальному провадженні. Проте у кримінальному процесі наявна можливість здійснення окремих різновидів поведінки, що прямо визначена в цивільному процесуальному законодавстві зловживанням процесуальними правами. А тому, зважаючи на положення ч. 5 ст. 128 КПК, доцільним є застосування суддями такого способу запобігання та протидії можливим зловживанням, як залишення цивільного позову без розгляду або повернення особі, яка його подала.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, зловживання правом, потерпілий, права потерпілого, учасники кримінального провадження.

Постановка проблеми. Серед основних завдань кримінального провадження важливе значення відводиться охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження поряд із забезпеченням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судо-

вого розгляду. Однак далеко не будь-яка поведінка суб'єктів кримінальних процесуальних відносин завжди спрямована на досягнення окреслених вище завдань. Вочевидь, певну роль у появі подібного негативного явища, безумовно поряд із неналежним рівнем правової культури окремих правозастосовувачів та приватних осіб, відіграло і те, що чинний наразі Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) є досить прогресивним з погляду надання учасникам кримінального провадження доволі широкого спектру можливих варіантів поведінки у кримінальному процесі, оскільки передбачає значне коло диспозитивних норм, що визначають певну міру можливої поведінки особи, при цьому не зобов'язуючи діяти її у чітко визначений законодавством спосіб, а залишаючи право вибору моделі своїх дій. Зазначене стало чинником появи такого прояву поведінки учасників, як зловживання правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам зловживання процесуальними правами у кримінальному процесі учасниками кримінального провадження, зокрема, потерпілим, присвятили роботи Андрушко О. В., Капліна О. В., Удалова Л. Д., Хабло О.Ю., Іванюк І. Д. та інші науковці. Незважаючи на наявність вагомого наукового здобутку, присвяченого проблемі, що пропонується для аналізу та вирішення, досі залишається поле для полеміки з багатьох питань, пов'язаних із зловживанням правом у кримінальному процесі, як доктринального, так і суто прикладного характеру.

Метою статті є аналіз проблем, пов'язаних із зловживання правами потерпілим під час досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Зловживання правом у кримінальному процесі є різновидом правової, але неправомірної поведінки учасника кримінального провадження, оскільки пов'язано з цілком правомірною реалізацією його прав, однак всупереч призначенню та змісту останніх, через що здатно заподіяти шкоду чи інші несприятливі наслідки інтересам правосуддя та/або окремих суб'єктів кримінальних процесуальних відносин.

Системний аналіз правозастосовної судової практики крізь призму анонсованої проблематики свідчить про наявність випадків зловживання потерпілим своїми процесуальними правами.

Так, одним із найпоширеніших є зловживання процесуальним правом на відвід: по-перше, коли йдеться про заявлення повторного відводу з тих самих підстав (вже було відмовлено в задоволенні) [1]. При цьому, наприклад, слідчий суддя

Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області в своїй ухвалі від 31.01.2018 р. (справа № 303/6556/16-к) підкреслив, що в такому разі має місце «відверте зловживання потерпілим своїми процесуальними правами» [2]. А в ухвалі слідчого судді Красилівського районного суду Хмельницької області від 23.03.2018 р. (справа № 677/10/18), крім того, надано визначення поняття зловживання правом – «особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає в соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права» [3].

Поряд з цим зловживання процесуальним правом на відвід може також проявлятися у заявленні потерпілим вочевидь необґрунтованого та невмотивованого відводу. Про це, зокрема, йдеться в ухвалі Буського районного суду Львівської області від 06.04.2020 р. (справа № 943/263/20) – як підстава для відводу слідчого судді було вказано те, що дії цього судді раніше в іншій справі оскаржувалися особою до Вищої ради правосуддя; утім суддя, який розглядав відвід, зауважив, що наведені мотиви для відводу є припущенням особи, якою не наведено переконливих доводів, які б свідчили про необ'єктивність чи упередженість судді, та визнав дії потерпілого зловживанням процесуальним правом [4]. Окрім того, наявні в судовій практиці й приклади, коли зловживання процесуальним правом потерпілого на відвід проявляється одночасно і в заявленні повторного відводу, і в його невмотивованості. Зокрема, в ухвалі Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 02.04.2020 р. (справа № 359/3600/19) йдеться про відвід слідчому судді та прокурору, мотивований тим, що ці суб'єкти є «корумпованими, зацікавленими, непрофесійними... сфальсифікували процесуальні рішення...», стосовно чого суддею вказано на те, що потерпілим не надано жодних доказів на підтвердження своєї заяви [5]. Контекстно відмітимо, що зловживання потерпілим правом на відвід є поширеним не лише під час досудового розслідування, але й на інших стадіях кримінального провадження [6]. Певну цікавість викликає також ухвала Котелевського районного суду Полтавської області від 06.12.2017 р. (справа № 535/1005/17), оскільки в цьому рішенні суддею підкреслено, що заявлення відводу слідчому судді є «намаганням через зловживання своїм правом, зокрема подання заяв про відвід судді, здійснити тиск на суд з метою добитися необхідного їй рішення по розгляду її звернення до суду» [7].

Окремо слід звернути увагу на таку процесуальну поведінку потерпілого, що також на думку слідчих суддів може містити в собі ознаки зловживання процесуальними правами, зокрема зловживання правом на звернення до суду, як подання аналогічних за змістом скарг, клопотань та ін. з тими самими вимогами (після їх повернення або залишення без задоволення). Зазвичай слідчі судді в таких випадках констатують, що відповідне питання вже було предметом судового розгляду, а оцінка заявленого вже надана раніше слідчим суддею, а тому подібна поведінка потерпілого є «порушенням принципу правової певності (визначеності) *res judicata* та зловживанням процесуальним правом [8–10]. У ключі цього аспекту доцільно зауважити, що для потерпілого специфічним може бути повторне заявлення аналогічного за змістом клопотання про накладення арешту на майно, оскільки цей захід забезпечення кримінального провадження, серед іншого, застосовується з метою забезпечення цивільного позову – а отже потерпілий може виступати ініціатором вирішення подібного питання слідчим суддею [11]. У окремих публікаціях, принаймні у векторі цивільного процесу, взагалі пропонується виокремлювати такий різновид зловживання процесуальними правами, як «зловживання забезпеченням позову» [12].

Близькими за змістом до зловживання процесуальними правами потерпілими є ситуації безпідставного подання ними заяв про вчинення щодо них кримінальних правопорушень або щодо залучення їх до кримінального провадження як потерпілих. Водночас судді, постановляючи обвинувальні вироки за ст. 383 КК України, тобто за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, не вказують на те, що особи, подаючи відповідну заяву, зловживали своїм процесуальним правом [13–15]. На нашу думку, це цілком може бути пояснено тим, що така поведінка прямо заборонена положеннями Особливої частини КК України, тобто становить собою кримінальне правопорушення, з огляду на що не може вважатися зловживанням процесуальним правом, оскільки позбавлена його характерної властивості – формальної відповідності правовим приписам.

Серед випадків поведінки потерпілого, коли судьями було констатовано наявність в його діях ознак зловживання процесуальними правами, можна зазначити такі: систематична неявка в судові засідання (з посиланням на карантинні обмеження) – слідчим суддею підкреслено, що такі дії очевидно демонструють суб'єктивне став-

лення потерпілого до провадження [5]; ненаданням потерпілим медичних документів в повному обсязі для проведення судово-медичної експертизи [16]; подання «позовної заяви про відшкодування матеріальної та моральної шкоди свідками, прокурором, слідчим» (розцінено як зловживання процесуальним правом, оскільки подання позову до цих суб'єктів є «проявом незгоди потерпілого з кваліфікацією діяння та намаганням встановити вину інших осіб в цивільному порядку» [17]; самовільне залишення судового засідання по розгляду скарги особи, поданої в порядку ст. ст. 303–307 КПК [18]; неявка потерпілого на допити до слідчого, при тому що потерпілий не ініціював проведення допиту в інший час, а використав прийоми для подальшого оскарження прийнятого слідчим рішення про закриття кримінального провадження в суді [19] тощо.

Стосовно переважної більшості наведених прикладів процесуальної поведінки потерпілого, що може мати ознаки зловживання процесуальними правами, зауважимо таке. Аналізуючи зазначений нами приклад із судової практики зловживання потерпілим у вигляді неявки на допити до сторони обвинувачення, доцільно підкреслити, що, на наш погляд, у цій ситуації все ж скоріше йдеться про невиконання процесуального обов'язку, за яке КПК у статті 139 передбачено кримінальну процесуальну санкцію, а саме – можливість накладення грошового стягнення.

Утім, спробуємо окремо розглянути той аспект процесуальних прав, що можуть стати предметом зловживання саме з боку потерпілого, з урахуванням особливостей його процесуального статусу. Не викликає сумніву, що одним із ключових стандартів захисту особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення, є забезпечення їй права на відшкодування шкоди, завданої ним. Окремі науковці, як наприклад С.В. Давиденко, пропонують розширити зміст ст. 2 КПК, передбачивши у них, як самостійне завдання кримінального провадження, відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням. З позиції авторки це дозволить конкретизувати фундаментальні положення Основного Закону України [20].

Окремі міжнародно-правові документи також відмічають важливість забезпечення потерпілій від кримінального правопорушення особі права на «сатисфакцію». Зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою у статті 8 містить положення, згідно з яким за відповідних обставин

правопорушники чи треті особи, що несуть відповідальність за їх поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям чи утриманцям [21]. Це, вочевидь, може спонукати осіб прагнути набути у кримінальному провадженні процесуального статусу, що дасть їм можливість у перспективі отримати гіпотетичну сатисфакцію, навіть коли для цього відсутні об'єктивні підстави. З огляду на це видається можливим звернутися до питання зловживання в кримінальному провадженні правом на відшкодування шкоди.

Наведене право у національному кримінальному процесуальному законодавстві регламентовано у п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК, де закріплено основні права потерпілого у кримінальному провадженні. Крім того, з огляду на відсильні положення ч. 3 ст. 61 КПК, правом на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди наділений також цивільний позивач. У цьому контексті важливо звернути увагу на ту юридичну поведінку наведених учасників, що створює для них можливість претендувати на відшкодування у кримінальному провадженні.

Аналіз положень КПК в цьому ракурсі свідчить про те, що для цивільного відповідача юридичними діями, з якими закон пов'язує для нього появу проспективного права на відшкодування шкоди, є подання ним позовної заяви до органу досудового розслідування або суду. Водночас, стосовно потерпілого слід відмітити, насамперед, що для нього існують декілька способів відшкодування шкоди. Так, В.Т. Нор з цього питання вказує на такі з них: (1) добровільне відшкодування (усунення) завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим; (2) пред'явлення цивільного позову про відшкодування; (3) застосування кримінальної процесуальної реституції; (4) компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України [22, с. 33]. І якщо перше, третє та четверте прив'язане до набуття особою статусу потерпілого, яке залежить від подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого, то друге, аналогічно із цивільним позивачем, корелює із поданням позовної заяви.

Для набуття особою статусу потерпілого, як зауважує М.І. Демура, необхідна наявність фактичної (достатні підстави вважати, що особі завдано певного виду шкоди) та інформаційної (подання відповідного процесуального документа, встановленого у ч. 2 ст. 55 КПК, або прийняття процесуального рішення слідчим, прокурором, судом

про визнання особи потерпілим за умови отримання від останньої згоди на це) [23, с. 38–44]. При цьому дослідниця цілком раціонально вказує на те, що по суті процесуальні статуси потерпілого та цивільного позивача притаманні одній особі, але водночас, для розгляду та задоволення її вимоги про відшкодування шкоди необхідним є пред'явлення цивільного позову до відповідних органів. М. І. Демура підкреслює, що якщо потерпілий не пред'явив цивільний позов, він не набуває статусу цивільного позивача [23, с. 140].

У юридичній літературі підкреслюється, що саме пред'явлення цивільного позову є найпоширенішим способом відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням [23, с. 17; 24, с. 174]. Як видається, це може бути пов'язано із суттєвими перевагами подання позовної заяви в кримінальному провадженні (порівняно з цивільним процесом). Серед тих з них, що можуть стати мотивацією для пред'явлення позову і через прагнення зловживання процесуальним правом, можна вказати, зокрема, такі: відсутність потреби окремого судового розгляду (в порядку цивільного судочинства), перенесення тягаря доказування виду та розміру шкоди, в силу положень ст. 91 КПК, на слідчого, дізнавача, прокурора (оскільки це входить в предмет доказування, що вони зобов'язані довести), звільнення від сплати судового збору¹ [25; 26]. Цікаво, що саме в цивільному позові, як в інституті кримінального процесуального права, реалізуються положення інших галузей права, передусім, цивільного процесу. Наведена особливість стала підставою для розгляду інституту цивільного позову в кримінальному провадженні як інституту «з'єднаного процесу» [27].

Утім, у контексті цієї роботи, слід відмітити, що не всі способи зловживання, пов'язані із поданням позовної заяви, що є поширеними у цивільному процесі, доступні особам у кримінальному провадженні. Так, наприклад, «подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями», так само як «необґрунтоване або штучне об'єднання

¹ Особливості звільнення особи від сплати судового збору у разі пред'явлення позову щодо відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, конкретизовані в Постанові ОП ВС від 23 січня 2019 року (справа № 187/291/17), Постанові ККС ВС від 16 травня 2019 року (справа № 462/5779/15-к) та інших.

позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою», що безпосередньо закріплені у ч. 1 ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), не мають сенсу при пред’явленні цивільного позову в кримінальному провадженні, оскільки питання про територіальну підсудність вирішуються згідно з вимогами ст. 32 КПК і жодним чином не залежать від позовної заяви.

Серед прикладів зловживання, наявних у вітчизняній та міжнародній судовій практиці, що пов’язані з поданням цивільного позову, враховуючи, серед іншого й рішення ЄСПЛ, можна згадати: (1) подання завідомо безпідставного позову або позову щодо спору, який очевидно має штучний характер (постанова Верховного Суду від 11 вересня 2019 р. (справа № 757/64933/17-ц) [28]); (2) подання позовної заяви за відсутності реальної мети або якщо вона не стосується законних об’єктивних інтересів заявника («Бок (Bock) проти Німеччини» [29]); (3) подання заяви, що не ґрунтується на реальних фактичних даних, зокрема, і через підробку документів, що надаються суду, або свідоме замовчування важливих для справи обставин («Жіан (Jian) проти Румунії» [30], «Аль-Нашиф (Al-Nashif) проти Болгарії» [31]).

У вітчизняному ЦПК також згадується «подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер» як процесуальна поведінка особи, що може бути визнана судом зловживанням процесуальними правами. Вочевидь, такі діяння можуть мати місце й в кримінальному провадженні при пред’явленні цивільного позову. При цьому доводиться погодитися з висловленою в публікаціях думкою про те, що відсутність у процесуальному законодавстві критеріїв визначення безпідставного або штучного позову, що суттєво ускладнює або робить взагалі неможливим встановлення факту наявності такого зловживання без повноцінного дослідження всіх обставин справи. Водночас, робляться спроби витлумачити зміст використаних у положеннях п. 3 ч. 1 ст. 44 ЦПК категорій – наприклад, що «подання завідомо безпідставного позову означає, що позивач заздалегідь усвідомлював безпідставність свого позову та всупереч інтересам правосуддя, а також засадам судочинства, звернувся з таким позовом» (як свідчення цього пропонується розглядати дії позивача, які за своєю суттю та наслідками суперечать один одному) [32].

До речі, Верховний Суд у своїй постанові від 11 вересня 2019 р. (справа № 757/64933/17-

ц) також відмітив, що «висновок про штучний характер позову не повинен ґрунтуватися на припущеннях суду... суд першої інстанції прийшов до висновку про штучний характер позову ... не навівши обґрунтованих підстав для того, не дослідивши усіх обставин справи та не надавши оцінку доводам і запереченням сторін, а також доказам, поданим на їх підтвердження» [28], тим самим де-факто вказавши на те, що наведене зловживання може бути констатовано судом тільки як результат ретельного аналізу обставин справи.

Звертаючись до проблеми запобігання проявам зловживання процесуальним правом на пред’явлення цивільного позову в кримінальному провадженні, відмітимо, що безпосередньо у ситуації з поданням позовної заяви можуть бути застосовані різні заходи реагування. Так, М. В. Афанасьєва, на підставі аналізу підходів національних судів та правових позицій ЄСПЛ, виокремлює певні засоби протидії зловживанню відповідним процесуальним правом, наприклад: заходи адміністративної та кримінальної відповідальності, повернення або залишення заяви без розгляду (у розумінні Євросуду, має бути виключною мірою), накладення судових штрафів з метою попередження, покладення судових витрат на суб’єкта, що здійснив зловживання, постановлення окремої ухвали та ініціювання питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності, обмеження права на звернення (інститут «vexatious litigant», що існує в окремих державах) тощо [33, с. 258].

Очевидно, що не всі із наведених вище засобів можуть корелювати із положеннями вітчизняного законодавства. Утім, на наш погляд, зважаючи на положення ч. 5 ст. 128 КПК, якими дозволяється застосування норм ЦПК у ситуаціях, коли процесуальні відносини, що виникли у зв’язку з цивільним позовом, не врегульовані КПК, за умови, що норми ЦПК не суперечать засадам кримінального судочинства, може бути використаний ще один спосіб запобігання. Йдеться, зокрема, про право суду залишити без розгляду або повернути заяву особі, яка її подала, що закріплено ч. 3 ст. 44 ЦПК.

Висновки. Таким чином, проведене узагальнення судової практики, а також вивчення відповідної теоретичної основи дозволило дійти висновку про розповсюдженість фактів зловживання потерпілим своїми правами, регламентованими у ст. 56 КПК. Резюмовано, що випадки безпідставного подання особами заяв про вчинення щодо них кримінальних правопорушень або щодо залучення їх до кримінального провадження як потерпілих, є близькими за змістом до зловжива-

ння процесуальними правами потерпілими. Однак оскільки така поведінка прямо заборонена положеннями Особливої частини КК України, тобто становить собою кримінальне правопорушення, вона не може вважатися зловживанням процесуальним правом, бо позбавлена його характерної властивості – формальної відповідності правовим приписам.

Не всі способи зловживання, пов'язані із поданням позовної заяви, що є поширеними у цивільному процесі, доступні особам, що заявляють

цивільний позов у кримінальному провадженні. Проте у кримінальному процесі наявна можливість здійснення окремих різновидів поведінки, що прямо визначена в цивільному процесуальному законодавстві зловживанням процесуальними правами. А тому, зважаючи на положення ч. 5 ст. 128 КПК, запропоновано застосування судьями такого способу запобігання та протидії можливим зловживанням, як залишення цивільного позову без розгляду або повернення особі, яка його подала.

Список літератури:

1. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 20 квітня 2017 р. у справі № 711/1888/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66067073> (дата звернення: 11.07.2023).
2. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 31 січня 2018 р. у справі № 303/6556/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71913632> (дата звернення: 11.07.2023).
3. Ухвала Красилівського районного суду Хмельницької області від 23 березня 2018 р. у справі № 677/10/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72940150> (дата звернення: 11.07.2023).
4. Ухвала Буського районного суду Львівської області від 06 квітня 2020 р. у справі № 943/263/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88594969> (дата звернення: 11.07.2023).
5. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 02 квітня 2020 р. у справі № 359/3600/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88554973> (дата звернення: 11.07.2023).
6. Ухвала Львівського апеляційного суду від 15 червня 2020 р. у справі № 446/188/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89840463> (дата звернення: 11.07.2023).
7. Ухвала Котелевського районного суду Полтавської області від 06 грудня 2017 р. у справі № 535/1005/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70741797> (дата звернення: 11.07.2023).
8. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 20 березня 2020 р. у справі № 263/3407/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88333957> (дата звернення: 11.07.2023).
9. Ухвала Погребищенського районного суду Вінницької області від 12 грудня 2017 р. у справі № 143/1472/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71043105> (дата звернення: 11.07.2023).
10. Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області від 06 квітень 2020 р. у справі № 671/366/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88607920> (дата звернення: 11.07.2023).
11. Зловживання забезпеченням позову. Фондація DEJURE: веб-сайт. URL: <https://dejure.foundation/skhemy-zabezpechennia-rozovu> (дата звернення: 11.07.2023).
12. Вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 5 червня 2020 р. у справі № 700/223/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89661468> (дата звернення: 11.07.2023).
13. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 31 січня 2022 р. у справі № 161/11099/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102842561> (дата звернення: 11.07.2023).
14. Вирок Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 8 лютого 2019 р. у справі № 683/30/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79712774> (дата звернення: 11.07.2023).
15. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 02 квітня 2020 р. у справі № 359/3600/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88554973> (дата звернення: 11.07.2023).
16. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 13 лютого 2018 р. у справі № 712/1319/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72173302> (дата звернення: 11.07.2023).

17. Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 23 жовтня 2019 р. у справі № 266/4171/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85168303> (дата звернення: 11.07.2023).
18. Ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 13 січня 2020 р. у справі № 219/13947/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86854617> (дата звернення: 11.07.2023).
19. Ухвала Монастириського районного суду Тернопільської області від 15 травня 2019 р. у справі № 607/7539/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81736576> (дата звернення: 11.07.2023).
20. Давиденко С. В. Проблеми забезпечення відшкодування завданої злочином шкоди у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 221–227. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1572> (дата звернення: 11.07.2023).
21. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою : резолюція Ген. Асамблеї ООН від 29 листоп. 1985 р. № 40/34 / Харківська правозахисна група. URL: <https://khp.org/1080460475> (дата звернення: 11.07.2023).
22. Нор В. Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 32–41.
23. Демура М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: монографія. Харків : Право, 2019. 224 с.
24. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики / Орлеан А. та ін.; за ред. В. Човгана. Київ: «Видавничий дім «Артек», 2020. 206 с.
25. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 січня 2019 р. у справі № 187/291/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726> (дата звернення: 11.07.2023).
26. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 травня 2019 р. у справі № 462/5779/15-к // ipLex. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81925880&red=100003f50a31aa16c4ab992b0b25ab91b3f57c&d=5> (дата звернення: 11.07.2023).
27. Кахнич Х. Р. З'єднаний процес як спосіб захисту прав потерпілого від злочину у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2013. 20 с.
28. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 вересня 2019 р. у справі № 757/64933/17-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84375507> (дата звернення: 11.07.2023).
29. Case of Bock v. Germany (Application no. 11118/84) : Judgment of the ECtHR, 29 Mar. 1989 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57440> (дата звернення: 11.07.2023).
30. Case of Jian v. Romania (Application no. 46640/99) : Decision of the ECtHR, 30 Mar. 2004 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-4474> (дата звернення: 11.07.2023).
31. Case of Al-Nashif v. Bulgaria (Application no. 50963/99) : Judgment of the ECtHR, 20 June 2002, final 20/09/2002 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60522> (дата звернення: 11.07.2023).
32. Лазовський О. Зловживання процесуальними правами: нові тренди та шляхи боротьби. *Юридична газета*. 2019. 3 груд. (№ 49). С. 20–21.
33. Афанасьєва М. В. Зловживання правом на звернення до суду за захистом. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 трав. 2021 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 256–258.

Tumanians A.R., Kryvoruchko D.V. ABUSE OF THE RIGHTS BY A VICTIM DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines problems of abuse of the rights of victims during a pre-trial investigation in criminal proceedings. It is emphasized that protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings, along with ensuring a quick, complete and impartial investigation and trial is of great importance. However, not every behavior of subjects in criminal procedural relations is always aimed at achieving the tasks outlined above. Obviously, a certain role in the emergence of such a negative phenomenon, certainly together with the inadequate level of legal culture of particular law enforcers and private individuals, is also played by the fact that the currently valid Criminal Procedure Code of Ukraine is quite progressive in terms of providing participants in criminal proceedings with a fairly wide range of possible options for behavior in criminal procedure, as it provides a significant range of dispositive norms that determine a certain degree of possible behavior of a person, while not obliging him to act in a way clearly defined by the law,

but leaving the right to choose the model of his actions. This became a factor in emergence of such behavior of participants as abuse of the right. Attention is drawn to the fact that cases of groundless submission of claims by persons about the commission of criminal offenses against them or their involvement in criminal proceedings as victims are similar in content to the abuse of procedural rights by victims. However, since such behavior is expressly prohibited by the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, i.e. constitutes a criminal offense, it cannot be considered as an abuse of procedural law, because it is deprived of its defining feature - formal compliance with legal prescriptions. It is noted that not all of the abuses associated with the filing of a claim, which are common in civil proceedings, are available to persons who bring a civil action in criminal proceedings. However, in criminal proceeding there is the possibility of carrying out certain types of behavior, which is directly defined in the civil procedural legislation as the abuse of procedural rights. And therefore, taking into account the provisions of Part 5 of Art. 128 of the Code of Civil Procedure, it is expedient for judges to use such a method of preventing and countering possible abuse as leaving a civil claim without consideration or returning it to the person who filed it.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, abuse of the right, victim, victim's rights, participants in criminal proceedings.*

Федчак І.А.

Львівський державний університет внутрішніх справ

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА ПОТРЕБИ ГРОМАД (COMMUNITY POLICING)

Статтю присвячено дослідженню керівних принципів застосування проактивної моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) як однієї з найбільш поширених концепцій упереджувальної поліцейської діяльності за останні кілька десятиліть.

Констатовано, що двома ключовими компонентами успішної реалізації моделі поліцейської діяльності орієнтованої на потреби громад (Community Policing) є розвиток партнерства та відносин із представниками територіальних громад для ідентифікації та дослідження персональних проблем. Другим ключовим компонентом поліцейської діяльності орієнтованої на потреби громад (Community Policing) є процес спільного напрацювання заходів реагування для нейтралізації ідентифікованих проблем та загроз.

Реалізація упереджувальної (профілактичної) функції правоохоронних органів в межах моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) залежить від реалізації фундаментального принципу організації діяльності – встановлення сталих відносин партнерства з представниками громади, заохочення співпраці, яке будується на основі довіри та підзвітності.

Установлено, що успішна реалізація упереджувального потенціалу моделі правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) забезпечується реалізацією таких концептуальних принципів організації діяльності співробітників правоохоронних органів як: доступність для населення; оперативність визначення та якісне реагування на потреби населення; розуміння проблем та потреб мешканців територіальних громад; залучення і мобілізація ресурсів місцевого населення до вирішення завдання створення безпечного простору, а також підзвітність про свої дії та про досягнуті результати перед представниками громади, у взаємодії з якими реалізовується модель правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing).

Ключові слова: принципи, модель, проактивність, потреби громад, взаємодія, партнерство, злочинність, запобігання, вирішення проблем.

Постановка проблеми. З огляду на динамічні зміни в умовах та середовищі реалізації правоохоронних повноважень співробітники правоохоронних органів різних країн, а також науковці, які досліджують специфіку функціонування правоохоронних органів з реалізації функції забезпечення правопорядку вимушені здійснювати пошук новітніх підходів до виконання покладених завдань протидії поширенню злочинності. Такі підходи, які комплексно змінюють напрацьовану організацію виконання покладених на правоохоронні органи завдання в межах наявних ресурсів та вимог нормативно-правових актів визначають терміном “модель” правоохоронної діяльності. Необхідність розроблення таких новітніх само-

стійних моделей (підходів, або концепцій) протидії поширенню злочинності обумовлено тенденціями зміни акцентів в діяльності правоохоронних органів з реактивної форми (реагування на інциденти) до проактивної (заходи упереджувального, запобіжного характеру). Однією з таких результативних моделей, яка набула значного поширення у зарубіжних країнах (є складовою частиною діяльності поліції у Бельгії, Данії, Німеччини, Ірландії, Нідерландів, Великої Британії та особливо у США) є проактивна модель правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing). Видається, що дослідження та висвітлення зарубіжного досвіду розроблення концептуальних засад та практичних аспектів

застосування проактивних моделей правоохоронної діяльності становить підвищений інтерес для організації реалізації повноважень з протидії поширенню злочинності і для правоохоронних органів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концептуальним та науково-практичним аспектам застосування моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) присвячені наукові дослідження зарубіжних вчених, зокрема: Лі П. Браун (Lee P. Brown) [1], Томас Боттерман (Thomas Botterman) [2], К. Дж. Пік (K.J. Peak) та Р. В. Гленсор (R.W. Glensor) [3], С. Лоуренс (S. Lawrence) та Б. Маккарті (B. McCarthy) [4], П. Вілсон [5], та інші, проте самостійних комплексних досліджень змісту керівних принципів моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) проведено не було.

Метою статті є дослідження та висвітлення змісту керівних принципів моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing).

Виклад основного матеріалу. Як модель, яка зосереджується на підході активного запобігання злочинності, зусилля правоохоронці в межах моделі Community policing скеровують на вирішення індивідуальних проблем громад та розвиток довірливих взаємних стосунків між співробітниками правоохоронних органів та представниками територіальних громад, що у підсумку дозволяє розвинути колективну ефективність та розширити можливості для зміцнення безпекового середовища, запобігання злочинності та вирішення місцевих проблем.

Концептуальними положеннями моделі правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) є те, що правоохоронні органи реалізують свої повноваження, враховуючи думку членів громади щодо проблем безпеки та громадського порядку на території обслуговування. Застосування моделі Community Policing дозволяє визначати організаційні стратегії і тактики діяльності, спрямовані на систематичне використання партнерства (взаємодії) та проактивних методик вирішення проблем для усунення безпосередніх умов, що породжують проблеми громадської безпеки (злочинність, правопорушення, страх, породжуваний злочинністю тощо).

Першим ключовим компонентом моделі поліцейської діяльності в громаді (Community Policing) є розвиток партнерства та відносин із

громадою для розуміння проблем і реагування на них, а також для заохочення співпраці, щоб таке партнерство було значущим. Другим ключовим компонентом поліцейської діяльності в громаді (Community Policing) є процес вирішення індивідуальних змінних проблем громад за участю представників місцевого населення.

Проактивна модель правоохоронної діяльності Community Policing в кінцевому підсумку з науково-практичної сторони стосується принципів (іншими словами – цінностей) її функціонування. Зміни принципів у роботі правоохоронних органів є необхідною умовою адаптації до швидкозмінних умов операційного середовища, і вони повинні бути інтегровані в організаційну і тактичну складову діяльності правоохоронного органу. Вони повинні бути відображені в цілях, політиці та діях особового складу правоохоронних органів.

Як визначають учені Р. Вассерман (R. Wasserman) та М. Мур (M. Moore) принципи – це переконання, якими керується організація, і поведінка її співробітників. Принципи впливають на формування способів вирішення завдань, що стоять перед організацією, вони надають послідовності та передбачуваності діям вищого керівництва та є основою дій співробітників [6, с. 3]. Також чітке формулювання переконань і цілей визначає напрямки функціонування правоохоронного органу та допомагає забезпечити перетворення принципів у відповідні дії та поведінку. Принципи роботи правоохоронних органів мають бути широко розповсюдженими як всередині, так і поза межами правоохоронного органу для залучення громадської підтримки. Реалізація моделі Community Policing, за якої зусилля щодо вирішення проблем та відповідальність розподіляються між поліцією та представниками місцевої громади, потребує чіткого формулювання керівних принципів. Це критично важливо для розподілу відповідальності та залучення та мобілізації підтримки та ресурсів громади. Модель Community Policing значною мірою спирається на формулювання принципів діяльності поліції, які включають участь громадян у питаннях, які безпосередньо впливають на безпеку та якість життя. Тому філософія роботи поліції має бути такою, яка не лише визнає переваги залучення членів громади, але безпосередньо залучає їх до організації та управління діяльністю поліції щодо ідентифікації та нейтралізації проблем громади [1, с. 5].

Основною передумовою взаємодії (партнерства) між поліцією та представниками громади є теза про необхідність підвищення ступеня

участі місцевого населення в зміцненні безпеки і громадського порядку, а також у вирішенні проблем злочинності в місцях проживання, оскільки поліція не в змозі вирішити це завдання у межах власних сил та ресурсів.

Для того, щоб спонукати громадськість розділити відповідальність за підвищення якості та безпеки життя, і тим самим активно підтримати поліцію в її зусиллях з протидії та запобігання злочинності, поліція повинна встановити відносини довіри і партнерства з громадою.

Для досягнення подібного партнерства поліції слід краще інтегруватися в суспільство, і зміцнити свою легітимність в громаді за допомогою здійснення діяльності на основі узгодженості своїх дій та покращення якості правоохоронних послуг для населення. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна визначити, що співробітникам правоохоронних органів слід прагнути реалізувати наступні принципи роботи під час реалізації моделі Community Policing за наступними напрямом:

1. бути доступними для місцевого населення;
2. знати місцевих жителів і бути відомими їм;
3. оперативно та якісно реагувати на потреби населення;
4. чути і розуміти проблеми населення;
5. залучати і мобілізувати місцеве населення;
6. звітувати про свої дії та про досягнуті результати.

Доступність вимагає, щоб особовий склад правоохоронного органу був доступним для жителів територіальної громади, що забезпечується їх впізнаваністю. Присутність поліції не має викликати дискомфорту на території адміністративної одиниці [2, с. 31]. Щоденні особисті контакти також можуть допомогти місцевому населенню ближче познайомитися зі «своїми» поліцейськими.

Поліцейські повинні бути добре обізнані про соціальну структуру населення своїх зон відповідальності (адміністративно-територіальних одиниць). Іншими словами, вони повинні скласти «соціальну карту» закріплених за ними районів, зокрема, слід виділити уразливих осіб, групи ризику, порушників спокою і злочинців, потенційні місця скоєння кримінальних правопорушень, місця концентрації кримінальної активності «гарячі точки» (Hot Spots), види бізнесу і підприємництва, сфери соціального обслуговування в адміністративно-територіальній одиниці тощо.

Чуйність є найважливішим принципом правоохоронної діяльності, заснованої на демократичних принципах, за яким поліція чуйно реагує на

потреби і проблеми всіх місцевих жителів, і докладає всіх зусиль для негайного надання сприяння в неупередженій манері, проявляючи співчуття до потребуючих у допомозі та повагу до прав людини [7, с. 10]. Організація роботи поліції має бути спеціально пристосованою до норм і систем цінностей жителів громади, в якій реалізовує своє призначення правоохоронний орган [8, с. 10].

Необхідність проведення консультацій з місцевою громадськістю заснована на визнанні того факту, що закрита поліцейська система, що вирішує в односторонньому порядку, що необхідно місцевому населенню, в майбутньому не матиме успіху [9, с. 22].

Проведення консультацій з громадськістю, мобілізація і залучення населення в процес виявлення проблем району, аналізу причин, що лежать в їх основі, встановлення пріоритетних завдань та їх реалізації також є важливими аспектами іншої відмінної характеристики роботи правоохоронців з населенням по місцю проживання – попереджувального підходу до вирішення проблем. За допомогою проведення консультацій з населенням, поліція наочно демонструє готовність враховувати проблеми, цінності та поради жителів району. Передбачається, що в обмін, населення буде надавати інформацію та ресурси, а також надавати моральну підтримку діям поліції. Фактично, це означає, що місцеві жителі повинні стати активними партнерами співробітників правоохоронних органів у справі виявлення і вирішення цих питань.

Підзвітність, яка також є основоположним принципом демократичної поліцейської діяльності, передбачає відкритість поліцейських структур при здійсненні різними інститутами нагляду контролю над їх діяльністю, включаючи поведінку конкретних співробітників поліції, стратегії проведення поліцейських операцій, витрат коштів тощо. Поліція також зобов'язана на добровільній основі надавати громадськості інформацію та підтримку. Діяльність поліції повинна бути прозорою і підзвітною суспільству.

До базових принципів, що мають центральне значення для успішної реалізації проактивної моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing), також відносяться довіра, співпраця, спілкування, винахідливість, добросовісність, ініціативність, розсудливість, лідерство, відповідальність, повагу та розширення прихильності до громадського порядку та безпеки. Ці принципи мають бути вирішальними при підготовці систем

оцінювання результативності Community Policing [10, с. 24–25].

Учений Г. Шевчук визначає, що поліція України сьогодні, завершуючи черговий етап свого функціонування та розвитку, повинна весь час будувати свою діяльність на основі тих демократичних цінностей та керівних принципів, які покладені в основу їхньої діяльності. Водночас передумовою успішної та ефективної реалізації поліцією своїх завдань є досконале законодавство, що наразі повинно бути більш точним, зрозумілим та доступним. У зв'язку з цим, на думку вченого, є нагальним внести зміни та доповнення шляхом законодавчого роз'яснення таких понять, як «принцип взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства» та «оцінка рівня довіри», та розширити права незалежних соціологічних досліджень й визначити сутність категорії «поліцейські послуги». Слід погодитись із твердженням вченого Г. Шевчука про те, що реалізація вказаних законодавчих пропозицій значною мірою вплине на ефективність роботи поліції, наблизить громадськість до їхньої діяльності, що в кінцевому підсумку буде сприяти більш високим показникам рівня довіри населення до поліції. Вказане зумовлює подальші наукові дослідження з питань визначення принципів та завдань поліції з урахуванням успішного міжнародного досвіду з метою його подальшої імплементації в практичний складник діяльності органів та підрозділів Національної поліції України [11, с. 123–124].

Для успішної реалізації моделі Community Policing, виконання обов'язків співробітниками поліції має бути зосереджено на творчому та активному вирішенні проблем та їх попередженні, а не просто на реагуванні на кримінальні правопорушення та порушення громадського порядку. Модель здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад, –

одна з найбільш широко впроваджуваних стратегій здійснення правоохоронної діяльності за останні тридцять років. На певному етапі її було запроваджено майже в 100 % великих правоохоронних структур у США. Незважаючи на всі труднощі, пов'язані з пошуком чіткого визначення та досягнення консенсусу щодо змістовного наповнення поняття «поліцейська діяльність, орієнтована на громаду» (Community Policing), безсумнівно, лежить в основі однієї з найголовніших (у теорії) поліцейських реформ останніх десятиліть [12, с. 6], а чітке та відповідальне ставлення до реалізації керівних принципів моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад є запорукою досягнення позитивних упереджувальних результатів у протидії поширенню злочинності.

Як висновок слід підкреслити, що концептуальним (фундаментальним) принципом цієї проактивної моделі діяльності є те, що поліція та громадяни повинні обов'язково працювати разом, щоб допомагати ефективно виявляти та вирішувати індивідуальні проблеми своєї громади. Основна мета й концепція проактивності у моделі Community Policing полягають у з'ясуванні причин та умов, що сприяють появі та поширенню злочинності та суміжних проблем, загроз та ризиків і реорганізації організації діяльності, щодо усунення цих причин, а також налагодження тісної та сталої взаємодії з населенням на засадах взаємної допомоги, довіри та партнерства. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є вивчення практичних компонентів моделі діяльності поліції, орієнтованої на громаду (Community Policing) а також ролі кримінальної аналітичної складової в діяльності правоохоронних органів під час реалізації змістових елементів моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад.

Список літератури:

1. Brown, Lee P. Community Policing: A Practical Guide for Police Officials. Perspectives on Policing. Washington, D.C.: National Institute of Justice and John F. Kennedy School of Government, Harvard University. 1989.
2. Thomas Botterman. Community Policing in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Challenges and Recommendations (Контрольна миссія ОБСЄ в Скоп'є, 2007).
3. Peak, K. J., & Glensor, R. W. Community Policing & problem solving: Strategies and practices. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 2001.
4. Sarah Lawrence, Bobby McCarthy. What Works in Community Policing? A Best Practices Context for Measure Y Efforts. 2013.
5. Вілсон П. Практичний посібник для поліцейських, що взаємодіють з громадою / Пітер Вілсон, за ред. Є. Зимич, О. Чернишенко, Ю. Загуменна; Консультативна Місія Європейського Союзу. [Харків : EUAM, 2018]. 49 с.
6. Wasserman, Robert, and Mark H. Moore. Values in Policing. Perspectives on Policing. Washington, D.C.: National Institute of Justice and John F. Kennedy School of Government, Harvard University. 1988.

7. United Nations, Draft UN Technical Guidance on Community-based Policing Techniques.
8. Andy Myhill. Engagement in Policing. Lessons from the Literature, (Home Office, U.K., London ND 2005).
9. Frank Harris. The Role of Capacity-Building in Police Reform. Місія ОБСЄ в Косово, департамент підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських, Приштина. 2005.
10. Understanding Community Policing. A Framework for Action. Bureau of Justice Assistance. Monograph. August 1994. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/understanding-community-policing-framework-action> (дата звернення 06.07.2023).
11. Шевчук Г. Принципи та завдання діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право* № 7/2019. С. 120–124. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/22.pdf> (дата звернення 06.07.2023).
12. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепція, теорія та практика. Серія посібників EUCPN. Посібник № 2. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/eucpn> (дата звернення 06.07.2023).

Fedchak I.A. GUIDING PRINCIPLES OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES, ORIENTED TO THE NEEDS OF COMMUNITIES (COMMUNITY POLICING)

The article is devoted to the study of the guiding principles of the application of a proactive model of law enforcement activities focused on the needs of communities (Community Policing) as one of the most widespread concessions in preventive police activity over the past few decades.

It was established that two key components of the successful implementation of the model of Community Policing (Community Policing) are the development of partnerships and relations with representatives of territorial communities for the identification and investigation of personal problems. The second key component of Community Policing is the process of jointly developing response measures to neutralize identified problems and threats.

Implementation of the preventative (preventive) function of law enforcement agencies within the framework of the model of law enforcement activities focused on the needs of communities (Community Policing) depends on the implementation of the fundamental principle of the organization of activities - establishing stable partnership relations with community representatives, encouraging cooperation, which is built on the basis of trust and accountability.

It has been established that the successful implementation of the preventive potential of the model of law enforcement activities focused on the needs of communities (Community Policing) is ensured by the implementation of such conceptual principles of organizing the activities of law enforcement officers as: accessibility for the population; speed of determination and high-quality response to the needs of the population; understanding the problems and needs of residents of territorial communities; involving and mobilizing the resources of the local population to solve the task of creating a safe space, as well as accountability for their actions and the results achieved before community representatives, in interaction with whom the model of law enforcement activities focused on the needs of communities (Community Policing) is implemented.

Key words: principles, model, proactivity, community needs, interaction, partnership, crime, prevention, problem solving.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

UDC 341

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/17>**Grabchak G.V.**

Yaroslav Mudryi National Law University

THE IDEA OF THE MULTILATERAL INVESTMENT COURT CREATION

Global changes of the political and economic situation all over the world are influence on the current investor-state investment dispute resolution system. The current settlement dispute system has demonstrated a number of issues such as unpredictability of the dispute outcome, the aggressive and expansive jurisdiction approaches, lack of transparency, high cost, impossibility to appeal on the substance, high amounts of compensation and many other. All these issues has been triggering the process of rapid changes in the investor-state investment dispute resolution system – the discussion of possible creation of the Multilateral Investment Court.

The number of investment disputes increases every year and the number of issues in investment arbitration increases as well. Despite the international community is deeply concerned by it at least since 2004, only half-measures are taken. For instance, International centre for investment disputes reviewed its own Rules twice – in 2006 and in 2022. However, the main problem is not an incorrect process, but a lack of appeal review and control of the concluded awards. The different conclusions in similar questions have become more frequent. Moreover, the practice of the legal representatives to have a «secondment» work as an arbitrator poses high corruption risks.

Taking all issues into account UNCITRAL Working Group III, UNCTAD and the European Commission started the unprecedented process of pushing the idea of the Multilateral Investment Court creation.

The article is devoted to the review and analysis of the idea of creating a Multilateral investment court. The article reveals the actual problems of investment arbitration, as well as the advantages and disadvantages of creating a Multilateral Investment Court, and found that the creation of a Multilateral Investment Court would be a more positive than a negative project. From our perspective, the issues of investment arbitration can no longer progress.

In this article below we will try to take part in this discussion, consider the main issues and think about the possible resolution.

Key words: *Multilateral Investment Court, investor-state dispute settlement, predictability, transparency, consistency, UNCITRAL Working Group III.*

Problem Statement. The improvement of the current investor-state dispute resolution system is a subject of discussion last twenty years. The impossibility of the appeal on the substance and conflicts of interests as well as many other questions are calling into question the legality and the necessity of existence of the such problematic dispute resolution sphere. From the other side, foreign investors need the neutral forum of dispute resolution where they can claim for all illegal acts of the host State on an equal footing. This article shows the boldest and most interesting way to solve this dilemma.

Analysis of recent studies and publications. The Ukrainian legal science of international law remains

silent on the matter, On the contrary, the Multilateral investment court was studied by Paradell-Trius L., Hodgson M., Campbell A., Nica A., MacKenzie C., Burgenberg M., Reinisch A., Benedetti C., Brown C. Particularly, this issue was discussed by Caplan M. and Zárte J. Despite the fact that I could agree with some of their concerns, their main message is unacceptable. I will try to reflect briefly in the final part of my article.

Purpose and objectives of the studies. The purpose of the article is to discuss the key features of the potential Multilateral Investment Court creation. The objectives are as follows: analysis and synthesis of the current situation with investment dis-

putes, identification of the issues and try to answer on the question regarding the need to create the Multilateral Investment Court.

Statement of a parent material. The improvement of the investor-state dispute settlement (ISDS) system is a subject of hot debates during last 20 years. The crucial issues in these discussions are the legitimacy of the ISDS, unpredictability of the dispute outcome, the aggressive and expansive jurisdiction approaches, lack of transparency, high cost, impossibility to appeal on the substance, high amounts of compensation and many other. From the other side, the investment arbitration becomes more and more popular, the number of cases increases every year. Despite the fact that International centre for settlement of investment disputes (ICSID) was a revolutionary project, which was created during «a period of prosperity» of the international courts development such as International Court of Justice and European Court of human rights, now the main stakeholders are not satisfied by the ISDS [1, p. 90].

Many countries are concerned regarding the above-mentioned issues of the ISDS. The European Union (EU) and some other countries propose to create the so called «Multilateral Investment Court» (MIC). According to theirs position, MIC has the opportunity to decide the ISDS problems, at least partially.

The first issue which we want to discuss, is a **legitimacy issue**. It should be noted, that the ISDS system serves as a dispute settlement authority in parallel with other areas of law. Many arbitrators interpret such a special niche sphere in the abusing manner. They maliciously interpret the Investment treaty provisions and give them the priority and completely ignoring other treaties, as well as national legislation of the host States [2].

The next issue is a **transparency**. The ISDS system has two opposing principles – the confidentiality of the proceeding (particularly awards) and the transparency principle. The legal basis of the transparency (among the parties' agreement to publish the final award and procedural positions) is a UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration [3] and Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration (Mauritius Convention) [4]. The Mauritius Convention obliges the Contracting Parties to hold public hearings, publish awards, written positions of the parties and other relevant information etc. However, the number of members speaks for itself. There are only 9 Member-States to date.

To our mind the lack of transparency harms the democratic foundations. The published awards

and written positions force the host State to be responsible not only before the investors, but also before the society.

The **unpredictability** issue is a sensitive as for the investors, as for the host States. When the investors think whether to trigger the dispute, they cannot predict how the proceedings would finish. This thesis as well as the high arbitration costs and costs for the interests representation make them think. For instance, there were two similar cases between the CME [5] and Lauder [6] respectively versus the Czech Republic. Despite they are similar, the arbitral tribunals concluded them differently. As a result, the investors increasingly reluctant to go to the investment arbitration [7, p. 8–10]. Instead they look for other ways how to decide, and such ways promote corruption and other dirty tricks.

Mr. Hodgson and mr. Campbell analyzed the average expenditure of the investment arbitration for investors and for States and found that the average cost amount for investors is circa 6 million dollars and for States – 4 million dollars [8]. It should be kept in mind, that it's only the first stage of proceeding. Usually after the arbitration one of the parties (depending on the result of the arbitration) starts the procedure of award annulment in the arbitration jurisdiction and (if the investor was double-successful) the award enforcement in the convenience forum. We think that such a **high cost** dispute settlement from the one side is beyond the reach of the majority of those in need and on the other side puts too high a financial frontier, which makes this way unfair even for those with finances.

All these issues are interconnected and in complex create uncomfortable conditions with unpredictable results for both dispute parties.

UNCTAD in 2013 published the paper which explains a summary of a possible reform of ISDS [9]. To our knowledge, it's the first official reflection of international organizations in ISDS sphere regarding MIC. Thereafter UNCITRAL created a special Working Group III which deeply investigates the MIC creation process and proposes several issues about it. As of today, the next UNCITRAL Working Group III will take place on 9-13 October 2023. In particular, UNCITRAL Working Group III during 2017–2020 has discussed all the above-mentioned ISDS issues.

The European Commission (EC) has also reflected on the MIC topic in 2015. The main idea of the EC paper was to create a more transparent system for attraction of foreign investments. The EU, as the largest exporter and importer of the foreign investments wants to stabi-

lize and protect the rules of foreign investments regime because the transparent rules formulate the favorable investment climate, which has a great impact on the economy of the EU host States [10].

One of the features of the MIC is a «new» method of judges'¹ appointment. The appointment should be transparent, based on the competence, gender, nationality, equal representation of the States etc. According to UNCITRAL Working Group III the geographical diversity helps to present different legal and cultural background of the appointed judges [11]. According to Mr. Mackenzie the transparent appointment of the MIC judges would be the most advantage of the MIC system. The Contracting Parties of the MIC treaty would have a right to appoint a candidate and the MIC plenary authority would select the best candidates according to the requirements [12]. From our point of view, such approach of appointment is similar to the almost same procedure in the International Court of Justice.

The next upgrade of the appointment is a prohibition for judges to work as private lawyers in parallel. For the involvement of the most qualified professionals, a good salary is offered for covering all expenses. As an alternative, the EC proposes the part-time appointment. However, it seems more questionable from the transparency and independency prospective [13, p. 44–45]. We think there is no place for half measures in such matters.

One more interesting question regarding the appointment is the appointment term. From the one side, the judges should serve a long term, but without a right of re-appointment. The long-time term is necessary because of the issue of unpredictability and inconsistency of the awards. From the other side, this can result in the insufficient level of the MIC treaty Contracting States representation. Finally, the one term-appointment should decrease the risks of partiality².

Last but not the least, the MIC creation would formulate the appellate mechanism. As we mentioned several times above, one of the common issues to date is an inconsistency of the case outcome. From our point of view the appeal instance would handle this moment and ensure consistency of law application. Two-instance dispute settlement system is exactly what is missing in the current ISDS. Lack of control mechanism was one of the main motives of the MIC creation [14]. It should be noted that the appeal mech-

anism creation was the topic of discussion by a number of treaty created international dispute forums including ICSID. Furthermore, the appeal option is already included in a number of treaties - EU with CETA, EU-Vietnam and EU-Singapore IPA.

The great example of two-instance necessity is a *CMS Gas Transmission Company v. The Argentine Republic* case, where the ICSID annulment committee found two legal inconsistencies. However, it could not be fixed because of the lack of the competence of the ICSID *ad hoc* committee to annul the award on such ground.

The predictability issue is one of the most important things in any dispute settlement system, whatever we discuss national or international system. Obviously, the investment disputes are one of the most complicated disputes all over the world and to predict how the dispute will going is impossible. However, the existence of the appeal option would fix this moment mainly through the consistent interpretation and application of the treaties and relevant international law in general. Moreover, the creation of the appeal body would provide the consistency also because of a control mechanism (which is typical function of appeal courts). Further, the obligation of the first instance to follow the appeal instance practice often does not need to be explicit [15].

From our prospective it is important to minimize the quantity of appeal judges. This argument is based on the necessity for further accuracy and correctness of the MIC precedents as well as the continuity of the interpretation and application of the relevant law. The big number of judges potentially can lead to the unnecessary discussions on the sidelines [16]. To put it simply, «one head is good, two is better». The appellate mechanism is would allow to make a double-check of the settlement body conclusions and filtrate some inaccuracies of the first instance.

Near the end of this article, I want reflect a little on two articles of scholars, that I really respect – Mr. Lee M Caplan [17] and Mr. José Manuel Alvarez Zárata [18]. Both have commented the MIC idea and came to the conclusion that the MIC conception would not decide the ISDS issues. Theirs concerns divide on two major arguments – political appointments of judges and uselessness of consistency, because «*it may be important to have a second bite at the apple*» [17, p. 58]. Particularly Mr. Caplan proposes as an alternative the stringent code of conduct for arbitrators (which, by the way, was drafted by the UNCITRAL Working Group III [19]). Only practice will show the result, but from my point of view the code of conduct in such worse situation is not enough.

¹ Honestly the stakeholders of the MIC idea call them «adjudicators» although in fact they are judges. For accuracy, I will call them «judges» in this Article. Authors remark.

² For instance, ICJ Article 13 allows the re-election of the judge, while ECHR's Article 23 prohibits this practice.

Regarding political appointments I want to note, that there are no ideal ways how to settle the dispute. Perhaps humanity has not yet invented them. The absolute majority of the court systems have the political lobby and political appointments. However, the ultimate chaos which we shortly described above is also not an option. The arbitrators which work as legal representatives in parallel is a hotbed of corruption as well as lobbying of investors or States interest (depends on what side the particular arbitrator works). Thus, we cannot avoid the lobbying of the interests in any case.

What concerns the second bite at the apple, from our prospective the question is not posed on the right way. We think that more correct would be to ask, how to create the ISDS general principles of application of the public interest as well as some other crucial issues in almost all investment disputes, which are usually on the table. Answering this question, we cannot think about any other tries to get the second chance. We should proceed from the fact that a future precedent system would give a clear understanding of guideline how to evaluate the State behavior and compare it with the acts of the investor. In such way, the State must analyze their potential action and understand the risks of the action. The State cannot afford, in exercising its own powers, to constantly look back and wonder whether it will accidentally

result in the reimbursement of several billion dollars or not. Investor, in his turn, also should understand whether his investing in a gross dispute resolution be justified.

Considering all the above mentioned, with all due respect I cannot agree with Mr. Lee M Caplan and Mr. José Manuel Alvarez Zárate.

All stated above clearly demonstrates the lack of common consensus regarding the MIC creation. However, the ISDS issues continue to progress. In absence of any alternatives, the investors and the States continue to engage in disputes with unexpected and uncontrollable results. The necessity of creation of an impartial and transparent ISDS system is still relevant. From our prospective, the MIC creation perhaps not the ideal, but the best alternative to investment arbitration.

Conclusions. The ISDS system is a part of infrastructure of international commercial activity, which importance is difficult to assess. How we tried to argue in this article, the MIC creation would potentially decide the big pool of ISDS issues: lack of transparency, unpredictability, inconsistency etc. It should be noted that the MIC creation would not put a cross on the general principles of the traditional investment arbitration. Rather, it should be seen as a new logical development circle. We will follow with a great interest further development.

Bibliography:

1. Paradell-Trius L, The Legitimacy of Investment Treaties: Between Exit, Voice, and James Crawford's quest for a more democratic International Law. *Cambridge University Press*. 2015. P. 90–109. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107360075.009>.
2. Mineur A., Scholz H., Cadentey L. Position paper for the UNCITRAL Working Group III (Investor-State Dispute Settlement Reform), New York, 1–5 April 2019. URL: https://left.eu/content/uploads/2019/04/GUE-NGL-Position-paper-about-the-evaluation-of-ISDS_2019_04_01.pdf (last access 26 July, 2023).
3. UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. 2014. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/rules-on-transparency-e.pdf> (last access 26 July, 2023).
4. United Nations Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. 2015. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/transparency-convention-e.pdf> (last access 26 July, 2023).
5. Award. *CME Czech Republic B. V. v. Czech Republic*. Dated by 14 March, 2003. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0180.pdf> (last access 26 July, 2023).
6. Award. *Ronald S. Lauder v. Czech Republic*. Dated by 3 September, 2001. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0451.pdf> (last access 26 July, 2023).
7. UNCTAD. Transparency: UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II. 2012. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/unctaddiaeia2011d6_en.pdf (last access 26 July, 2023).
8. Hodgson M., Campbell A. Damages and costs in investment treaty arbitration revisited. Global arbitration review web-site. 2017. URL: <https://www.itd.or.th/wp-content/uploads/2019/09/Annex-2-Allen-and-Overy-Damages-and-costs-in-investment-treaty-arbitration-revisited-December-2017.pdf> (last access 26 July, 2023).
9. UNCTAD. Reform of investor-state dispute settlement: in search a roadmap. 2013. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/webdiaepcb2013d4_en.pdf (last access 26 July, 2023).
10. European Commission. Multilateral Investment Court project. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/multilateral-investment-court-project_en (last access 26 July, 2023).

11. Nica A. UNCITRAL Working Group III: One Step Closer to a Multilateral Investment Court?. *Kluwer Arbitration Blog*. 2020. URL: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/03/24/uncitral-working-group-iii-one-step-closer-to-a-multilateral-investment-court/> (last access 26 July, 2023).
12. MacKenzie C. Summarizing Risk Using Risk Measures and Risk Indices. *Risk Analysis*. 2014. Vol. 34, № 12. P. 2143–2162. doi: <https://doi.org/10.1111/risa.12220>.
13. Burgenberg M., Reinisch A. From Bilateral Arbitral Tribunals and Investment Courts to a Multilateral Investment Court. *European Yearbook of International Economic Law*. 2020. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-662-59732-3>.
14. Benedetti C. The proposed Investment Court System: does it really solve the problems?. *Revista derecho del Estado*. 2018. Vol. 42 P. 83–115. doi: <https://doi.org/10.18601/01229893.n42.04>.
15. Brown C. A Multilateral Mechanism for the Settlement of Investment Disputes. Some Preliminary Sketches. *ICSID Review*. 2017. Vol. 32, № 3. P. 673-690. doi: [doi:10.1093/icsidreview/six018](https://doi.org/10.1093/icsidreview/six018).
16. Garzon A. Designing a Multilateral Investment Court: Blueprints for a New Route in Investor-State Dispute Settlement. *ZEuS Zeitschrift für Europarechtliche Studien*. 2019. Vol. 22, № 3. P. 477–502. doi: <https://doi.org/10.5771/1435-439X-2019-3>.
17. Caplan M. ISDS Reform and the Proposal for a Multilateral Investment Court. *Ecology Law Quarterly*. 2019. Vol. 46, № 1. P. 53-60. <https://doi.org/10.15779/Z38736M27Q>.
18. Zárate J. Legitimacy Concerns of the Proposed Multilateral Investment Court: Is Democracy Possible?. *Boston College Law Review*. 2018. Vol. 59, № 8. URL: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol59/iss8/9> (last access 26 July, 2023).
19. UNCITRAL Draft code of conduct for arbitrators in international investment dispute resolution and commentary. 2023. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V23/030/32/PDF/V2303032.pdf?OpenElement> (last access 26 July, 2023).

Грабчак Г.В. ІДЕЯ СТВОРЕННЯ БАГАТОСТОРОННЬОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО СУДУ

Глобальні зміни політичної та економічної ситуації в усьому світі впливають на поточну систему вирішення інвестиційних спорів. Поточна система врегулювання спорів продемонструвала ряд питань, таких як непередбачуваність результату спору, агресивний і експансивний підхід до юрисдикційних питань, відсутність прозорості, висока вартість, неможливість оскарження по суті, високі суми компенсації та багато іншого. Всі ці питання ініціювали процес швидких змін у системі вирішення інвестиційних спорів між інвестором та державою - обговорення потенційного створення Багатостороннього інвестиційного суду.

Кількість інвестиційних спорів збільшується з кожним роком, а разом з нею збільшується кількість питань в інвестиційному арбітражі. Незважаючи на глибоку стурбованість міжнародної спільноти проблемою принаймні з 2004 року, вживаються лише напів-заходи. Наприклад, Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів двічі переглядав власні Правила - у 2006 та 2022 роках. Однак головною проблемою є не некоректний процес, а відсутність апеляційного розгляду та контролю за прийнятими рішеннями. Різні висновки в подібних питаннях зустрічаються все частіше. Крім того, практика юридичних представників паралельно надавати послуги у якості арбітра створює високі корупційні ризики.

Беручи до уваги всі проблемні питання, Робоча група III ЮНСІТРАЛ, ЮНКТАД та Європейська комісія розпочали безпрецедентний процес просування ідеї створення Багатостороннього інвестиційного суду.

Стаття присвячена огляду та аналізу ідеї створення Багатостороннього інвестиційного суду. У статті розкрито актуальні проблеми інвестиційного арбітражу, а також переваги та недоліки створення Багатостороннього інвестиційного суду, та з'ясовано, що створення Багатостороннього інвестиційного суду було б більш позитивним, ніж негативним проєктом. З нашої точки зору, проблеми інвестиційного арбітражу більше не можуть прогресувати.

У цій статті ми спробуємо взяти участь у цій дискусії, розглянути основні питання і обміркувати їх можливе вирішення.

Ключові слова: Багатосторонній Інвестиційний Суд, врегулювання спорів між інвестором та державою, передбачуваність, прозорість, послідовність, Робоча група III ЮНСІТРАЛ.

Мамедов Н.Н.

Бакинський державний університет

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Метою статті є дослідження сфери застосування міжнародного гуманітарного права щодо конфлікуючих сторін.

У статті послідовно аналізуються питання застосування міжнародного гуманітарного права щодо ситуації, осіб, часу і місця.

Методи та методології. Автор широко використовував методи порівняльного аналізу документів щодо застосування актів міжнародного гуманітарного права, методи опису характеристик застосування цих актів, контент-аналіз законодавчих актів різних країн з питань застосування міжнародного гуманітарного права.

Новизна. Вперше у вітчизняній науковій літературі автором класифіковано різні підходи, виходячи з досвіду різних країн у різні роки розвитку міжнародного гуманітарного права, до результатів тих чи інших збройних конфліктів, де вирішувалися долі ні в чому невинних людей, питання компенсації у зв'язку із втратами їхнього життя тощо.

Висновки. Автор зазначає, що галузь застосування міжнародного гуманітарного права є дуже складною та багатогранною категорією, випадки, що входять до цієї галузі застосування, та критерії, що її визначають, до кінця не визначені. Також наголошується на необхідності закріплення інституту обміну військовополоненими в конвенціях, що становлять джерело міжнародного гуманітарного права у правовому аспекті, особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права до миротворчих операцій, а також застосування міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів, що відбуваються в кіберпросторі.

Зазначається, що в плані вирішення особливо актуальної та досить складної проблеми застосування міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів, що відбуваються у кіберпросторі, важливо сформувати єдиний підхід, чіткий правовий механізм чи процедуру застосування норм міжнародного гуманітарного права до випадків, коли збройний конфлікт по суті відбувається у цьому просторі з використанням ІКТ як зброї.

Міжнародні законодавчі акти мають чітко визначати ознаки та обсяг об'єктів цивільної інфраструктури, які можуть бути пошкоджені внаслідок кібератаки та перебувають під захистом норм міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародний збройний конфлікт, Женевські конвенції, застосування міжнародного гуманітарного права.

Постановка проблеми. Метою міжнародного гуманітарного права є обмеження наслідків збройних конфліктів, але повне та точне коло випадків, що підпадають під сферу його матеріального застосування, чітко не визначено. Оскільки у відповідних конвенціях згадуються різні види збройних конфліктів, важливо зрозуміти правові критерії цього багатогранного поняття. Проте усвідомлення цього пропонує критерії, що дозволяють з достатньою точністю визначити зміст цього поняття. Тут потрібне деяке пояснення. Адже залежно від того, як юридично визначено ситуацію, у різних випадках застосовуються різні

норми. Розглянуті правові режими не завжди однакові і залежать від того, чи вони відображають, наприклад, умови міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту [1].

Метою статті є дослідження сфери застосування міжнародного гуманітарного права щодо конфлікуючих сторін.

У статті послідовно аналізуються питання застосування міжнародного гуманітарного права щодо ситуації, осіб, часу та місця.

Новизна. Вперше у вітчизняній науковій літературі автором класифіковано різні підходи, виходячи з досвіду різних країн у різні роки розвитку

міжнародного гуманітарного права, до результатів тих чи інших збройних конфліктів, де вирішувалися долі ні в чому невинних людей, питання компенсації у зв'язку із втратами їхнього життя тощо.

Виклад основного матеріалу. Як правило, виділяють такі сфери застосування міжнародного гуманітарного права, як:

- а) ситуаційне застосування (раціональні ситуації);
- б) заява осіб (*ratione personae*);
- в) тимчасове застосування (*ratione temporis*);
- г) заявка на місцезнаходження (*ratione loci*).

Ситуаційне застосування означає, що міжнародне гуманітарне право застосовується лише у разі збройного конфлікту. Іншими словами, наявність стану збройного конфлікту є важливою умовою для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Слід зазначити, що застосування норм міжнародного гуманітарного права зумовлене лише наявністю об'єктивних умов і залежить від того, як воюючі сторони описують ситуацію. Якщо між двома чи більше державами виникає збройний конфлікт, навіть якщо самі воюючі сторони не визнають і не підтверджують стан війни, такий конфлікт характеризується міжнародним конфліктом. У разі міжнародного збройного конфлікту застосовуються чотири Женевські конвенції та Додатковий протокол I [2, с. 23]. Залежно від конкретних ситуацій ці випадки можуть бути відкритим конфліктом між державами або втручанням у наявний внутрішній конфлікт. У такому разі конфлікт стає міжнародним.

Коментар до Женевських конвенцій свідчить, що будь-яка суперечка, яка призводить до застосування збройних сил між державами, незалежно від тривалості конфлікту, руйнівного впливу, кількості жертв, вважається збройним конфліктом за змістом статті 2; що збройний конфлікт має міжнародний характер, якщо він відбувається між двома або більше державами. Крім того, внутрішній військовий конфлікт, що розпочався на території держави, може набути і міжнародного характеру. Це відбувається, коли в цей конфлікт втручається інша держава або деякі учасники внутрішнього військового конфлікту виступають від імені цієї держави, що втручається [2, с. 22].

У коментарі Міжнародного товариства Червоного Хреста до першої Женевської конвенції говориться, що наявність стану збройного конфлікту визначається наявністю протистояння між двома або більше державами, що супроводжується застосуванням збройних сил під час військових дій. Це визначення стосується міжнародних збройних конфліктів. Широко визнана в діяльності міжнарод-

них кримінальних трибуналів дефініція як на доктринальному, так і на практичному рівні визначає збройний конфлікт незалежно від того, чи носить він міжнародний характер: «застосування збройних сил у міждержавних відносинах чи тривале збройне насильство між органами державної влади та організованими збройними групами між такими групами в межах кордонів держави» [3, с. 44–53]. Збройний конфлікт може існувати здебільшого у трьох конкретних ситуаціях:

- збройний конфлікт між сторонами до оголошення війни;
- збройний конфлікт без війни;
- збройний конфлікт, що є проявом боротьби за свободу.

Додатковий протокол II складається під час збройного конфлікту, який не досяг певної інтенсивності і не носить міжнародного характеру. Слід зазначити, що норм міжнародного гуманітарного права про неміжнародні збройні конфлікти значно менше, ніж норм про міжнародні збройні конфлікти. Збройним конфліктом неміжнародного характеру є збройний конфлікт, що відбувається на території будь-якої з узгоджених високих сторін між її збройними силами та антиурядовими збройними формуваннями або іншими організованими збройними формуваннями, що контролюють частину її території.

Р. А. Ахундов показує, що з міжнародно-правової точки зору, якщо право збройних конфліктів застосовується загалом до міжнародних збройних конфліктів, то певна його частина застосовується до конфліктів неміжнародного характеру. У цьому сенсі окрема підгалузь (інститут) міжнародного гуманітарного права діє щодо неміжнародних збройних конфліктів [3, с. 15].

Хоча стаття 3, загальна для Женевських конвенцій, не визначає збройний конфлікт неміжнародного характеру, Додатковий протокол II до Женевських конвенцій є важливим з точки зору визначення змісту та структури таких конфліктів. Зазначений протокол не кваліфікує порушення внутрішнього порядку, порядку та дисципліни, а також випадки внутрішньої напруженості як збройний конфлікт, у зв'язку з чим ці випадки виключаються з розряду збройних конфліктів неміжнародного характеру.

У статті 1 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій зазначено, що «цей Протокол, який додається до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, покращуючи та доповнюючи загальну статтю 3, без зміни існуючих умов та додатків Конвенції, не підпадає під дію Про-

токолу 1 та на території однієї з Високих Сторін, які домовилися зі збройними силами цієї Сторони під відповідальним керівництвом вести безперервні та скоординовані воєнні дії, та територія зазначеної Сторони буде в змозі здійснювати цей Протокол, що застосовуватиметься до всіх збройних конфліктів і між силами опозиції або іншими збройними організованими групами, що контролюють частину. Цей Протокол не поширюється на масові заворушення, окремі та випадкові акти насильства та інші подібні акти внутрішніх заворушень та напруженості, оскільки вони не є збройним конфліктом» [3, с. 44–53].

Р. А. Ахундов зазначає, що гуманітарне право починає діяти одразу після створення реальних умов, що відображають ознаки збройного конфлікту. Згідно з Женевськими конвенціями, міжнародне гуманітарне право починає застосовуватися «з припиненням першого вогню» і закінчується «із загальним припиненням військових дій». У разі оголошення війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, навіть якщо одна зі сторін не визнає наявність стану війни, виникає підстава для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Захистом норм міжнародного гуманітарного права користуються особи, які безпосередньо не беруть участі у військових діях. Це люди, які склали зброю, а також припинили участь у бойових діях через хворобу, поранення, конфіскацію та інші причини. Стосовно цих осіб забороняється:

- посягання на їхнє життя та фізичну недоторканність, у тому числі всілякі вбивства, нанесення каліцтв, жорстоке поводження, тортури та страждання;
- взяття в полон;
- дії, що принижують людську гідність, зокрема образлива поведінка, що принижує гідність;
- засудження та покарання без попереднього рішення, винесеного належним чином встановленим судом [3].

Міжнародне гуманітарне право має більш обмежену сферу застосування щодо окремих осіб. Більшість норм, що застосовуються у разі міжнародного збройного конфлікту, стосуються осіб, що «заступаються». Ті, хто перебувають під владою держави, громадянами якої вони є, не належать до цих осіб. Проте норми, які застосовуються у разі внутрішнього збройного конфлікту, визначають зобов'язання держави щодо своїх громадян. Слід зазначити, що обов'язок надавати допомогу пораненим, хворим і потерпілим аварію корабля поширюється на всіх осіб, незалежно від того, до якої сторони вони належать [4, с. 113].

Женевське законодавство організує взаємодію правових режимів для захисту різних класів людей, наприклад особливо вразливих у збройному конфлікті, некомбатантів та військовополонених [5, с. 78]. У цьому контексті слід зазначити, що Перша Женевська конвенція передбачає захист поранених і хворих у сухопутних боях, Друга Женевська конвенція – поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії в морських боях, III Женевська конвенція передбачає захист військовополонених, а IV Женевська конвенція – захист громадян.

Будь-який юридичний підхід до захисту особистості часто стикається з дилемою. Для забезпечення більш ефективного захисту необхідно чітко визначити коло осіб, на яких поширюється цей захист. Надання їм більш високих заходів захисту ризикує підірвати загальний захист, передбачений іншим особам. Точне визначення кола осіб, на яких поширюється захист гуманітарного права, може викликати суперечки щодо віднесення тієї чи іншої категорії осіб до цього кола осіб. Це може призвести до затримок і труднощів у наданні допомоги жертвам збройного конфлікту. Прикладом таких справ є суперечка про надання статусу комбатантів членам транснаціональних збройних формувань, які не мають держави. У міжнародному гуманітарному праві існують різні норми для цивільного населення, комбатантів, поранених та хворих, жінок та дітей, полонених та знезброєних, військовополонених, мешканців окупованих або обложених територій. Перевага такого підходу полягає в тому, що він дозволяє сформулювати більш адекватні правові норми захисту окремих категорій осіб від конкретних загроз, на які вони наражаються залежно від ситуації [6]. Недоліком цього методу є те, що чим точніше визначено коло осіб, тим вищим є ризик того, що окремі особи будуть виключені з-під захисту конвенцій.

У сучасних умовах особливо актуальним стало питання щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо персоналу ООН, який безпосередньо бере участь у миротворчих операціях у світі. Натепер спектр таких операцій розширюється, і водночас вони стають більш різноманітними та складними. На відміну від класичних миротворчих операцій, де застосування сили обмежується самообороною, персонал ООН у сучасний час може застосовувати зброю і в інших ситуаціях, наприклад, для запобігання спробам перешкодити виконанню ним свого мандата. Тому виникає багато невирішених питань щодо засто-

сування норм міжнародного гуманітарного права у разі проведення миротворчих операцій на практиці: чи застосовні норми міжнародного гуманітарного права до миротворчих операцій; з якого моменту та в якому обсязі необхідно їх дотримуватись; чи може бути сумісний статус військовослужбовців, які представляють сили ООН, зі статусом комбатантів та військовополонених тощо [7]. Слід зазначити, що ні у джерелах міжнародного гуманітарного права, ні з досвіду міжнародних судових органів на ці питання немає однозначної відповіді.

Як відомо, під час збройних конфліктів застосовуються як норми у галузі прав людини, так і норми у галузі міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право часто є більш ефективним під час збройного конфлікту. Так, норми міжнародного гуманітарного права якраз і спрямовані на обмеження та запобігання порушенням прав людини щодо військовослужбовців та цивільних осіб, які безпосередньо постраждали в ході збройного конфлікту та іншим чином виключені з участі у військових діях [8]. Якщо військові дії не досить інтенсивні (на тому рівні, який робив би це необхідним) для застосування норм міжнародного гуманітарного

права, а також якщо ті чи інші особи не входять до категорії осіб, які захищаються Женевськими конвенціями, у цих випадках застосовуються міжнародно-правові документи, що встановлюють основні гарантії права і свободи людини.

Висновки. Женевські конвенції та додаткові протоколи передбачають особливі заходи захисту медичних працівників та журналістів, а також інших уразливих категорій осіб, які перебувають під захистом. Положеннями IV Женевської конвенції встановлено комплексні заходи, спрямовані на захист інвалідів, людей похилого віку, дітей віком до 15 років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років, від негативних наслідків війни [9]. Також особливе місце у сфері дії норм міжнародного гуманітарного права посідає захист життя та прав жінок та дітей під час збройного конфлікту.

У період збройного конфлікту норми міжнародного гуманітарного права, що визначають заходи захисту та захисту окремих категорій осіб, повинні застосовуватися без будь-якої дискримінації, а для цього мають бути розроблені оперативні ефективні механізми, які би більше відповідали характеру умов сучасного збройного конфлікту.

Список літератури:

1. Aslanov Z.N. Silahlı münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericilikdə həyata keçirilməsi. *Dirçəliş-XXI əsr*. 2013. № 178–179. S. 278–294.
2. Qasımova A.M. Müasir beynəlxalq hüquqda hərbi münaqişələr zamanı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi : Diss. Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı, 2021. 136 s.
3. Axundov R.A. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı tətbiqi : diss avtoreferatı. Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı, 2017. 28 s.
4. Doswald-Beck L., Vite S. Le droit international humanitaire et le droit des droits de l'homme. RICR. 1993. № 800. P. 112–114.
5. Allahverdiyev A. Beynəlxalq hüquqda insanlığa qarşı cinayətlər. Bakı: Elm və texnologiya, 2017. 396 s.
6. International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict. New York and Geneva, 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.
7. United Nations. Report of the International Law Commission Fifty-fifth session (5 May – 6 June and 7 July – 8 August 2003). General Assembly Official Records Fifty-eighth session. Supplement № 10 (A/58/10).
8. Dadaşova R. Terrorçu Ermənistan dövləti beynəlxalq hüquq normalarına qəti surətdə əməl etmir. 07.10.2020 15:32. URL: <https://science.gov.az/az/news/open/14492>.
9. İmamverdiyev Yu.N. Yeni nəslin milli kibertəhlükəsizlik strategiyaları. *İnformasiya cəmiyyətinin problemləri*. 2013. № 2(8). S. 42–51.

Mamedov N.N. SCOPE OF APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS

The purpose of this article is to study the scope of international humanitarian law in relation to the conflicting parties.

The article consistently analyzes the issues of application of international humanitarian law by situation, by person, by time and place.

Methods and methodologies. With the help of the analyzes carried out and on the basis of the experience of applying international humanitarian law, the author widely used the methods of comparative analysis of documents on the application of acts of international humanitarian law, methods for describing the characteristics of the application of these acts, content analysis of legislative acts of various countries on the application of international humanitarian law.

Novelty. For the first time in the domestic scientific literature, the author has classified various approaches based on the experiences of various countries in different years of the development of international humanitarian law on the results of various armed conflicts, where the fate of innocent people was decided, issues of compensation in connection with the loss of their lives, etc.

Conclusions. The author points out that the scope of international humanitarian law is a very complex and multifaceted category, the cases included in this scope and the criteria that determine it are not fully defined. It is also noted that the need to consolidate the institution of the exchange of prisoners of war in the conventions that constitute the source of international humanitarian law in the legal aspect, the features of the application of international humanitarian law to peacekeeping operations, as well as the application of international humanitarian law in relation to armed conflicts taking place in cyberspace.

It is noted that in terms of solving the particularly relevant and rather complex problem of the application of international humanitarian law in relation to armed conflicts taking place in cyberspace, it is important to form a unified approach, a clear legal mechanism or procedure for applying the rules of international humanitarian law to cases where an armed conflict essentially occurs in this space using ICT as a weapon.

International legislative acts should clearly define the signs and scope of civilian infrastructure that can be damaged as a result of cyber attack and are protected by international humanitarian law.

Key words: international law, international humanitarian law, international armed conflict, Geneva Conventions, application of international humanitarian law.

Фомічов К.С.

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті досліджено міжнародні стандарти соціального захисту осіб з інвалідністю.

Актуалізовано, що проблема соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні набула особливої актуальності в силу наявності значної кількості таких осіб внаслідок різноманітних причин її виникнення – від суто медичних до техногенних, екологічних катастроф та бойових чи терористичних дій.

Констатовано, що Україна, як держава, що прагне інтеграції у світовий соціогуманний простір, не може не враховувати основоположні міжнародно-правові акти у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

Розкрито поняття та ознаки таких стандартів. З'ясовано зміст та сутність загальних та спеціальних міжнародних правових стандартів захисту прав осіб з інвалідністю. Акцентовано увагу на загальному характері таких стандартів та необхідності їх конкретизації у національному законодавстві. Досліджено загальні міжнародні акти у сфері прав людини в частині закріплення прав осіб з інвалідністю. Проаналізовано зміст основних спеціальних міжнародних актів у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

Встановлено що Міжнародні стандарти соціального захисту осіб з інвалідністю пройшли тривалий шлях розвитку, і навіть сьогодні міжнародно-правові акти підкреслюють динамічний характер вимог до соціального захисту таких осіб. Загальність та універсальність правових вимог міжнародних стандартів соціального захисту осіб з інвалідністю не є їх недоліком, а означає їх всеосяжний та всеохоплюючий характер, що вимагає від держав належної їх конкретизації у національному законодавстві.

Окреслено, що світоглядний розвиток людства в руслі гуманістичної ідеології призвів до зміни ставлення до осіб з інвалідністю, причин їх появи, їх потреб. По суті, людство перейшло від благодійного та медичного характеру політики щодо осіб з інвалідністю до їх комплексного соціального захисту та створення для них умов реалізації їх прав як повноцінних членів суспільства. Власне, на цій засадничій позиції і побудовані сучасні міжнародні стандарти захисту осіб з інвалідністю, які полягають у закріпленні певних достатніх умов соціального залучення осіб з інвалідністю до освітнього, трудового, економічного, культурного життя суспільства.

Визначено, що Міжнародні правові стандарти за своєю суттю є орієнтиром та квінтесенцією сучасної гуманної та правової ідеології, який Українська держава повинна прагнути досягти при реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

Ключові слова: міжнародні стандарти, права людини, соціальний захист осіб з інвалідністю, права осіб з інвалідністю, інвалідність.

Постановка проблеми. Проблема соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні набула особливої актуальності в силу наявності значної кількості таких осіб внаслідок різноманітних причин її виникнення – від суто медичних до техногенних, екологічних катастроф та бойових чи терористичних дій. Соціальний захист осіб з інвалідністю за своєю суттю полягає в утвердженні та забезпеченні їх прав і свобод на основі сучасної адміністративно-правової доктрини, заснованої

на публічно-сервісній сутності адміністративного права (людиноцентристський підхід).

Україна, як держава, що прагне інтеграції у світовий соціогуманний простір, не може не враховувати основоположні міжнародно-правові акти у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. У зв'язку із цим особливої актуальності набувають питання адаптації міжнародних стандартів їх соціального захисту у національну правову систему, чого не може бути без їх дослідження.

З'ясування сутності міжнародних стандартів соціального захисту таких осіб сприятиме розробці власної системи державної політики із забезпечення реалізації стандартів соціального захисту осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній правовій науці до загальних проблем взаємодії суб'єктів публічної адміністрації зверталися такі науковці, як Питання міжнародних стандартів захисту прав осіб з інвалідністю досліджували такі науковці, як А. М. Жорняк, В. М. Кондратенко, О. І. Капітан, С. С. Коханчук, В. С. Маринець, С. В. Пасічніченко, Є. Ю. Соболев, Л. П. Шумна та ін.

Основною метою даного дослідження є визначення сутності поняття та дослідження міжнародних правових стандартів соціальної захищеності осіб з інвалідністю загального та спеціального спрямування

Виклад основного матеріалу наукового дослідження. Сучасне розуміння інвалідності як соціального явища та його правових наслідків пройшло тривалий шлях розвитку, який супроводжувався різноманітними соціальними, економічними та політичними умовами. При цьому, глобалізація економічної, культурної, політичної, правової та інших сфер життя унеможливило розвиток правового регулювання захисту прав осіб з інвалідністю у відриві від міжнародного співтовариства та міжнародних актів у цій сфері.

Відтак, усталеною правовою традицією є обов'язковість того, що будь-який національний законодавчий акт має відображати та бути продовженням вимог міжнародно-правових актів, особливо в частині регулювання прав і свобод людини. Не є виключенням і українське законодавство, оскільки стаття 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачають, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1; 2].

Тобто, міжнародно-правові акти мають верховенство над національним законодавством та визначають мінімальний комплекс основних прав та свобод, який у єдності з конституційними

правами повинен забезпечити нормальну життєдіяльність людину. Якщо певне право людини не отримало правового закріплення з боку держави, воно повинно визначатися відповідним міжнародним актом.

Так, згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 від 04.12.1986 року «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» при розробленні міжнародних актів вони повинні: узгоджуватись з базовими міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності; бути джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й реалізації; передбачати дієвий механізм контролю, включаючи системи подання доповідей; користуватися широкою міжнародною підтримкою [3].

Що ж до поняття самих міжнародних правових стандартів, то окремі науковці розуміють їх як закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники прав людини, щодо досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави [4, с. 320].

П. М. Рабінович та О. Л. Венецька йдуть ще далі та вважають, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні принципи та норми, які за допомогою вельми абстрактних, здебільшого оцінних понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру [5, с. 28].

Водночас, однозначно погодитися з даним твердженням не можемо, оскільки теза про обов'язкову відповідальність суверенних держав за недотримання цих міжнародних актів є явно перебільшеною та не відповідає як їх змісту (зазвичай декларативного чи договірної характеру) так і практичній їх реалізації (країни чи їх посадові особи несуть відповідальність лише у виключних та поодиноких випадках за наявності консенсусу більшості країн світу).

Так само наголос на оціночності та абстрактності застосовуваних у міжнародних актах понять не відповідає їх фактичному змісту. В даному випадку, доречніше вказувати про їх загальний або універсальний характер.

У свою чергу, В. М. Кондратенко, досліджуючи міжнародні стандарти у сфері державного

забезпечення прав осіб з інвалідністю, вказує, що міжнародні стандарти діяльності публічної адміністрації щодо реалізації та захисту прав і свобод осіб з інвалідністю – це закріплені у міжнародно-правових актах і документах правила рекомендаційного чи обов'язкового характеру та вимоги щодо напрямів, змісту діяльності та контролюючих функцій органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших інституцій, які виконують роль публічної адміністрації, у сфері реалізації та захисту прав і свобод осіб з інвалідністю [6, с. 53]. В даному випадку дослідник акцентує увагу на публічно-правовому характері таких міжнародних актів, оскільки виконання їх приписів покладається в першу чергу на суб'єктів публічної адміністрації відповідних держав.

Також, С. М. Ляхівненко вказує на такі ознаки міжнародних правових стандартів: 1) містять єдині принципи і норми щодо дій суб'єктів, які зафіксовані в як в універсальних, так і в регіональних джерелах міжнародного права; 2) узгоджують оптимальні юридичні вимоги відносно правових систем держав; 3) відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та міжнародного співробітництва; 4) фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; 5) об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; 6) є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; 7) є основою для узгодження міжнародного і національного права [7, с. 667].

Однак, дані ознаки описують в першу чергу зовнішнє вираження таких міжнародних стандартів, але не їх сутність. Відтак, можемо стверджувати, що *міжнародні правові стандарти соціальної захищеності осіб з інвалідністю* – це закріплені в міжнародних актах загальноновизнані універсальні вимоги до рівня соціального захисту осіб з інвалідністю. До їх ознак ми можемо віднести такі: 1) особлива форма закріплення – міжнародно-правовий акт, який є наслідком консенсусу більшості держав світу 2) є обов'язковими для держав, що ратифікували чи іншим чином підтримали даний акт, та бажаним до виконання іншими державами; 3) закріплюють загальноновизнані цінності у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю; 4) закріплені цінності мають загальний, універсальний характер, який за необхідності повинен бути конкретизований у національному законодавстві; 5) при цьому, відсутній механізм відповідальності держав за їх недотримання в силу суверенного характеру їх існування та діяльності.

Слід відзначити, що світоглядний розвиток людства в руслі гуманістичної ідеології призвів до зміни ставлення до осіб з інвалідністю, причин їх появи, їх потреб. По суті, людство перейшло від благодійного та медичного характеру політики щодо осіб з інвалідністю до їх комплексного соціального захисту та створення для них умов реалізації їх прав як повноцінних членів суспільства. Власне, на цій засадничій позиції і побудовані сучасні міжнародні стандарти захисту осіб з інвалідністю, які полягають у закріпленні певних достатніх умов соціального залучення осіб з інвалідністю до освітнього, трудового, економічного, культурного життя суспільства.

Розглядаючи міжнародні стандарти соціальної захищеності осіб з інвалідністю слід звернути увагу, що вони поділяються на такі, що містяться в міжнародних актах загального (поряд з іншими основоположними правами і свободами людини), спеціального (захист прав саме осіб з інвалідністю) та галузевого характеру (захист прав осіб з інвалідністю у певній сфері). У цій статті ми розглянемо перші дві групи.

Так, право кожної людини на соціальний захист осіб з інвалідністю закріплено в таких *загальних* міжнародних актах як Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, Декларації про права дитини 1959 року та Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Дані міжнародні акти є основою світової системи захисту прав людини, які закріплюють зобов'язання державних інституцій забезпечити права і свободи соціально малозахищених груп населення.

Відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини 1948 року кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі інвалідності як певного випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [8].

Як вбачається з ч. 1 ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [9].

Із принципу 5 Декларації про права дитини 1959 року дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта

і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан [10]. У свою чергу, Конвенція ООН про права дитини 1989 року у ст. 23 встановлює обов'язок держав-учасниць забезпечити неповноцінній в розумовому або фізичному відношенні дитині повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства. Така дитина має право на особливе піклування та відповідну допомогу від держави. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини їй повинен бути забезпечений безкоштовний ефективний доступ до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку [11].

Тобто, дані міжнародні стандарти в загальних рисах окреслюють необхідність забезпечення особам з інвалідністю належного рівня життя поряд з іншими людьми.

У контексті європейської інтеграції України слід також згадати і Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 року, яка встановлює основні політичні, соціальні та економічні права громадян Європейського Союзу. Згідно із ст. 26 цієї Хартії Європейський Союз визнає та поважає право осіб з інвалідністю отримувати для себе переваги із заходів, покликаних забезпечити їхню самостійність, соціальну та професійну інтеграцію, а також участь у житті суспільства [12].

До спеціальних міжнародних стандартів у сфері соціального захисту прав осіб з інвалідністю, що визначають засади правового регулювання та змісту прав і свобод саме осіб з інвалідністю, належать, зокрема, Декларація про права інвалідів 1975 року, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 року, Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 року.

Так, Декларація про права інвалідів 1975 року встановлювала, що «інвалідом» є особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково свої потреби у нормальному особистому та/або соціальному житті через певні недоліки (вроджених чи ні), її фізичних або розумових здібностей. Особи з інвалідністю мають ті ж основні права, що й інші люди того ж віку, зокрема право на задовільне життя, яке повинно бути повноцінним. За особами з інвалідністю закріплювалося право на заходи, метою яких є надання їм можливості набути більшої самостійності. Особи з інвалідністю мають право на лікування, відновлення здоров'я та становища в суспільстві, на освіту,

професійну підготовку, відновлення працездатності, на допомогу, яка дозволить їм максимально проявити їх можливості та здібності. Також, у Декларації закріплено обов'язок держав враховувати потреби осіб з інвалідністю під час економічного та соціального планування [13].

При цьому, політичну та моральну основу Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 року [14] становлять Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Дані Правила передбачають істотні моральні й політичні зобов'язання від імені держав щодо урівняння можливостей осіб з інвалідністю, містять важливі принципи відповідальності, діяльності і співпраці. Дані Правила звертають увагу на сфери, що мають вирішальне значення для якості життя осіб з інвалідністю та досягнення їх повноцінної участі та рівності. Ці Правила пропонують особам з інвалідністю та їх організаціям інструмент для вироблення відповідної політики та діяльності [15, с. 8].

В. С. Маринець також зазначає, що дані Правила констатують об'єктивну необхідність партнерства державної влади та громадських організацій в рішенні проблем інвалідів і вказують на паритетну відповідальність кожної зі сторін у цій діяльності. До основних напрямів спільної діяльності держави та об'єднань інвалідів Правила відносять визначення потреб і першочергових проблем інвалідів, планування, здійснення і оцінку послуг і заходів, які необхідно прийняти у сфері життєдіяльності інвалідів. Також, Правила передбачають залучення громадських організацій інвалідів до розробки й оцінки відповідного національного законодавства, використання їхнього досвіду при розробці та експертизі державних реабілітаційних програм, стандартів і норм доступності для них життєвого середовища. Дані Правила мають рекомендаційний характер для держав-учасників, у число яких входить і Україна. Проте вони послідовно стають нормами міжнародного права, перетворюючись на органічну складову частину національного законодавства цих держав [16, с. 507].

У свою чергу, у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року, за своєю суттю є основоположним міжнародним актом у сфері прав осіб з інвалідністю, вже не загострюється увага на певній «неправильності» людини, коли в порушенні здоров'я вбачається її неповноцінність або вада як у Декларації про права інвалідів 1975 року. Навпаки, проблема інвалідності в Конвенції розглядається як проблема суспільства, яке нездатне

охопити всіх без винятку та увібрати в себе індивідуальні відмінності. Змінюватися потрібно суспільствам, а не окремій людині, тому Конвенція для таких змін стала дорожньою мапою та є відправною точкою тих правових процесів і дій, які сьогодні лежать в основі рішень проблем доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до своїх фундаментальних політичних, соціальних, економічних і культурних прав [16, с. 507].

У преамбулі даної Конвенції визначено, що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми з інвалідністю, та перешкодами у стосунках і середовищі. Інвалідність – поняття, що еволюціонує». Конвенція прописує динамічний підхід, що дозволяє адаптації із збігом певного проміжку часу та в різних соціально-економічних обставинах. До осіб з інвалідністю Конвенція відносить осіб зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [17].

Підхід до інвалідності, визначений Конвенцією, також наголошує на значному впливі бар'єрів в оточенні та ставленні, які панують у суспільстві відносно людей з інвалідністю. Конвенція більшою мірою вказує, ніж визначає тих осіб, яких можна вважати особами з інвалідністю. Безумовним є усвідомлення того, що держави самі можуть розширювати коло осіб, на яких буде поширюватися такий захист, для того, щоб включати у це коло, наприклад, осіб із нетривалою непрацездатністю [18, с. 16].

Держави, які підписали цю Конвенцію, беруть на себе зобов'язання забезпечувати реалізацію всіх прав та свобод людей з обмеженими можливостями без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Для досягнення цієї мети держави взяли на себе зобов'язання: вживати всіх належних законодавчих, адміністративних й інших заходів; враховувати у всіх видах планування та прогнозування питання реалізації прав людини особами з інвалідністю; утримувати від будь-яких дій або методів, що суперечать цій Конвенції [17].

Необхідно звернути увагу, що Конвенція про права осіб з інвалідністю на відміну від попередніх документів передбачає безпрецедентний рівень захисту, оскільки детально визначає всі права, якими повинні користуватися особи з інвалідністю, а також зобов'язання держав та інших суб'єктів щодо забезпечення їх дотримання [16, с. 508–509]. Так, дійсно дана Конвенція регламентує загальні права осіб з інвалідністю у таких

питаннях та сферах як: рівність і недискримінація, обізнаність суспільства про права та потреби осіб з інвалідністю, безбар'єрність (доступність комунікацій), рівність перед законом, доступ до правосуддя, свобода та особиста недоторканність, недоторканність приватного життя, самостійний спосіб життя і включення до місцевої спільноти, свобода слова, право на освіту, охорону здоров'я право на габілітацію та реабілітацію, право на зайнятість, право на соціальний захист, право на повноцінну участь у політичному, суспільному, культурному, спортивному житті, тощо.

Дана Конвенція закріпила новий сучасний підхід до інвалідності не як до проблеми, недоліку чи як суто медичної (фізіологічної) категорії, а як до причини, що унеможливує повноцінне життя осіб з нею. Зазначений підхід обумовлює позитивну дискримінацію осіб з інвалідністю, наданням їм додаткових гарантій, пільг чи переваг з метою не скільки урівняння їх у правах (вони і так мають рівні права з іншими людьми), скільки урівняння можливостей для їх реалізації. Власне, Конвенція не закріплює права осіб з інвалідністю, а закріплює додаткові можливості для їх реалізації саме особами з інвалідністю.

Висновки. Міжнародні стандарти соціального захисту осіб з інвалідністю пройшли тривалий шлях розвитку, і навіть сьогодні міжнародно-правові акти підкреслюють динамічний характер вимог до соціального захисту таких осіб. Загальність та універсальність правових вимог міжнародних стандартів соціального захисту осіб з інвалідністю не є їх недоліком, а означає їх всеосяжний та всеохоплюючий характер, що вимагає від держав належної їх конкретизації у національному законодавстві.

Так, держави вправі розширити набір прав на соціальний захист осіб з інвалідністю, однак не звузити його. При цьому, саме по собі закріплення відповідних прав у міжнародно-правих актах не свідчить про їх повну реалізацію у тій чи іншій країні. Саме виконання взятих на себе зобов'язань як міжнародно-правового, так і конституційного характеру, а не їх декларування у нормативних актах, свідчить про те, що держава забезпечила всі належні умови для повної реалізації особами з інвалідністю своїх прав, в тому числі і на соціальний захист. Міжнародні правові стандарти за своєю суттю є орієнтиром та квінтесенцією сучасної гуманної та правової ідеології, який Українська держава повинна прагнути досягти при реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 17.07.2023)
2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. Дата онволення 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 15.07.2023)
3. Здійснення Світової програми дій щодо інвалідів: суспільство для всіх у XXI столітті: Резолюція 58/132 Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.2003 р.: URL: <http://www.un.org/russian/> (дата звернення 19.07.2023)
4. Кондратев Я.Ю., Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика: [довідникове видання]. К. КНТ. 2006. 740 с.
5. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28.
6. Кондратенко В.М. Міжнародні стандарти у сфері державного забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 15. С. 51–57.
7. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.
8. Загальна Декларація прав людини ООН, 10.12.1948 року URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 21.07.2023)
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 16.12.1966 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення 20.07.2023)
10. Декларація ООН про права дитини 1959 року. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331> (дата звернення 20.07.2023)
11. Конвенція ООН про права дитини 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 20.07.2023)
12. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yeuropejskogo-soyuzu/> (дата звернення 20.07.2023)
13. Декларація про права інвалідів від 09.12.1975 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169546___169546 (дата звернення 20.07.2023)
14. Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» від 20.12.1993 року URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93310> (дата звернення 20.07.2023)
15. Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів були прийняті Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на сорок восьмій сесії 20 грудня 1993 року (резолюція 48/96). Товариство «Надія». Львів. 1998. 49 с.
16. Маринець В.С. Конвенція ООН про права інвалідів та її вплив на українське законодавство у сфері соціального захисту осіб з порушенням слуху. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 506–515.
17. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН 13.12.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#n387 (дата звернення 20.07.2023)
18. Іпатов А.В., Ханюкова І.Я. Поняття інвалідності і аспекти сучасного міжнародного права. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. № 3. 2015. С. 15–21.

Fomichov K.S. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF SOCIAL SECURITY FOR PERSONS WITH DISABILITIES GENERAL AND SPECIAL DIRECTION

The article examines international standards of social protection of persons with disabilities.

It has been updated that the problem of social protection of persons with disabilities in Ukraine has become particularly relevant due to the presence of a significant number of such persons due to various causes of its occurrence - from purely medical to man-made, environmental disasters and military or terrorist actions.

It was established that Ukraine, as a state striving for integration into the global socio-humane space, cannot fail to take into account the fundamental international legal acts in the field of social protection of persons with disabilities.

The concepts and features of such standards are disclosed. The content and essence of general and special international legal standards for the protection of the rights of persons with disabilities have been clarified. Attention is focused on the general nature of such standards and the need to specify them in national legislation. General international laws in the field of human rights have been studied in terms of securing the rights of persons with disabilities. The content of the main special international acts in the field of social protection of persons with disabilities is analyzed.

It has been established that the International Standards of Social Protection of Persons with Disabilities have gone a long way of development, and even today international legal acts emphasize the dynamic nature of the

requirements for social protection of such persons. The generality and universality of the legal requirements of the international standards of social protection of persons with disabilities is not their shortcoming, but means their comprehensive and all-embracing nature, which requires states to properly specify them in national legislation.

It is outlined that the worldview development of humanity in the direction of humanistic ideology has led to a change in the attitude towards persons with disabilities, the reasons for their appearance, and their needs. In essence, humanity has moved from the charitable and medical nature of policy towards persons with disabilities to their comprehensive social protection and creation of conditions for them to realize their rights as full members of society. Actually, modern international standards for the protection of persons with disabilities are built on this fundamental position, which consist in establishing certain sufficient conditions for the social involvement of persons with disabilities in the educational, labor, economic, and cultural life of society.

It was determined that international legal standards are, in their essence, a reference point and the quintessence of modern humane and legal ideology, which the Ukrainian state should strive to achieve in the implementation of state policy in the field of social protection of persons with disabilities.

Key words: *international standards, human rights, social protection of persons with disabilities, rights of persons with disabilities, disability.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/20>

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ВИПЛАТИ ПРЕМІЙ ВИБОРНИМ ПОСАДОВИМ ОСОБАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Губанов О.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовано, що положення законодавства України, що визначають порядок встановлення та виплати премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей практики їх застосування та відповідного прогресивного зарубіжного досвіду потребують вдосконалення шляхом: 1) відсторонення виборних посадових осіб місцевого самоврядування від прийняття рішень про встановлення та виплату їм премій, у тому числі за підсумками розгляду цього питання ієрархічно залежними від них структурними підрозділами органів місцевого самоврядування, адже у протилежному випадку матиме місце реальний конфлікт інтересів під час прийняття цих рішень через необмежені дискреційні повноваження відповідних виборних посадових осіб щодо визначення доцільності її виплати та її розміру; 2) запровадження на загальнодержавному рівні модельних правил преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування та рамкових інституційних моделей організації та здійснення преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування, які, зокрема, мають визначати уповноважений структурний підрозділ місцевих рад та порядок формування його персонального складу, які б забезпечили справедливість преміювання; 3) встановлення того, що оприлюднюватись на офіційному веб-сайті відповідної ради має не лише рішення про встановлення премій, інших грошових виплат виборним посадовим особам, а й рішення про їх виплату цим особам; 4) законодавчого визначення того, що обґрунтовуватись має конкретний розмір виплачених виборним посадовим особам місцевого самоврядування премій з прив'язкою до об'єктивних показників, що виражають їх видатні заслуги у службовій діяльності та масштаб особистого внеску в загальний результат роботи системи місцевого самоврядування.

Ключові слова: запобігання корупції, запобігання та регулювання конфлікту інтересів, конфлікт інтересів, служба в органах місцевого самоврядування, оплата праці виборних посадових осіб місцевого самоврядування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Забезпечення справедливого рівня винагороди виборних посадових осіб місцевого самоврядування, включаючи закріплення спеціальних стимулюючих виплат за досягнення особливо високих показників ефективності реалізації ними владних повноважень у сфері соціально-економічного розвитку територіальних громад, управління комунальною власністю та за іншими напрямками діяльності органів місцевого самоврядування, є фактором, який вирішальною мірою позначається на інституційній та функціональній спроможності системи

місцевого самоврядування. Зокрема, це підвищує привабливість служби в органах місцевого самоврядування на посадах із найбільшим обсягом та ступенем складності завдань та рівнем нервово-емоційного навантаження, а також позитивно позначається на стійкості виборних посадових осіб місцевого самоврядування до підкупу з боку приватного сектора економіки та інших найбільш тяжких корупційних правопорушень. Разом з тим, недостатньо повне та виважене регулювання матеріально-правових та процедурних аспектів оплати праці виборних посадових осіб місцевого самоврядування, особливо її частини, яка є змінною, та надання цим посадовим особам дискреції

щодо встановлення та призначення стимулюючих виплат самим собі та на користь найближчого оточення може породжувати конфлікт інтересів та так само сприяти корупційним зловживанням й неефективному використанню коштів бюджетів місцевого самоврядування. Практика вирішення українськими виборними посадовими особами місцевого самоврядування питань про встановлення та виплати премій на свою користь та численні медійні скандали й правозастосовні заходи з боку антикорупційних органів показують, що потребує значного покращення стан правового регулювання питань запобігання конфлікту інтересів під час встановлення та виплати премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування, навіть з урахуванням нещодавно прийнятого Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 р. № 3077-ІХ (набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, але не раніше ніж через 6 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Теоретична основа дослідження цих питань має охоплювати, зокрема, праці О. Р. Ковалишина [1] та В. М. Шамрасвої [2], у яких аналізується зарубіжний досвід правового регулювання ключових аспектів запобігання корупції у контексті оплати праці публічних службовців. Разом з тим, стан опрацювання цих питань на цей момент є далеким від достатнього, що актуалізує подальші дослідження у цьому напрямку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є визначення шляхів запобігання конфлікту інтересів під час встановлення та виплати премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи дослідження, ознайомимось з положеннями законодавства України про службу в органах місцевого самоврядування, які визначають порядок преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування.

Так, за змістом ч. 7 ст. 86 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» виборним посадовим особам встановлюється місячна або квартална премія за фактично відпрацьований час відповідно до особистого внеску в загальний результат роботи органу місцевого самоврядування. Премії виборним посадовим особам встановлюються у порядку, визначеному

сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі створення), районною, обласною радою (ч. 8 ст. 86 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»). Преміювання сільських, селищних і міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад, заступників голів районних у містах, районних, обласних рад, надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань у розмірі середньомісячної заробітної плати здійснюються за рішенням відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради (ч. 9 ст. 86 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»). Рішення про встановлення премій, інших грошових виплат виборним посадовим особам з їх обґрунтуванням оприлюднюються на офіційному веб-сайті відповідної ради не пізніше 10 календарних днів з дня прийняття відповідного рішення (ч. 10 ст. 86 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування») [3].

Для порівняння, службовцям місцевого самоврядування премія встановлюється за результатами щорічного оцінювання службової діяльності за умови, що вони отримали відмінну оцінку за результатами оцінювання їх службової діяльності, в однакових відсотках до розміру посадового окладу без урахування фактично відпрацьованого часу в межах фонду преміювання такого органу місцевого самоврядування. Розмір такої премії не може перевищувати розмір посадового окладу відповідного службовця місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 49 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування») [3].

Таким чином, приписи законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, що стосуються встановлення та здійснення виплат премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування, уповноважують місцеві ради на прийняття рішень з цього питання, покладаючи на них обов'язок наступного оприлюднення рішень про встановлення премій виборним посадовим особам з їх обґрунтуванням. Водночас, може викликати непорозуміння у практичній діяльності органів місцевого самоврядування те, що закон передбачає прийняття місцевими радами рішень як про преміювання виборних посадових осіб, так й про встановлення премій виборним посадовим особам. Також, видається недостатнім ступінь деталізації законодавчих положень про обґрунтування преміальних виплат виборним посадовим особам місцевого самоврядування, оскільки не визначається, чи обґрунтовуватись має конкретний розмір

виплачених цим особам премій з прив'язкою до об'єктивних показників, що виражають їх видатні заслуги у службовій діяльності та масштаб особистого внеску в загальний результат роботи системи місцевого самоврядування. Відкритим залишається й питання про запровадження на загальнодержавному рівні модельних правил преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування та рамкових інституційних моделей організації та здійснення преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування, які, зокрема, мають визначати уповноважений структурний підрозділ місцевих рад та порядок формування його персонального складу, які б забезпечили справедливість преміювання.

Через ці та деякі інші недоліки законодавчого та локального регулювання матеріально-правових та процедурних аспектів встановлення та виплати премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування, під час вирішення цих питань відповідними виборними посадовими особами місцевого самоврядування у них нерідко виникає конфлікт інтересів.

У цьому контексті, насамперед, зауважимо, що відповідно до визначення, викладеного у положеннях ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Ці особи, серед іншого, зобов'язані повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника, а у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності у неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство з питань запобігання корупції чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів, відповідно (п. 2 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції»). Зокрема, правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності голів, заступників голів обласних та районних рад, міських, сільських, селищних голів, секретарів міських, сільських, селищних рад, депутатів місцевих рад визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів (ч. 1 ст. 35-1 Закону України «Про запобігання корупції») [4]. Закон України

«Про місцеве самоврядування в Україні», до якого відсилає положення антикорупційного законодавства, встановлює, що сільський, селищний, міський голова, секретар, депутат сільської, селищної, міської ради, голова, заступник голови, депутат районної, обласної, районної у місті ради публічно повідомляє про конфлікт інтересів, який виник під час участі у засіданні ради, іншого колегіального органу (комісії, комітету, колегії тощо), відповідному колегіальному органу та не бере участі у розгляді, підготовці та прийнятті рішень відповідним колегіальним органом (ч. 1 ст. 59-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [5].

Однак, всупереч вищевикладеним правилам публічне повідомлення виборними посадовими особами місцевого самоврядування про конфлікт інтересів навколо їх рішень про пряме або опосередковане прямо залежними від них структурними підрозділами органів місцевого самоврядування встановлення та виплати премій на свою користь, так само як й повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) про це. Як зауважили його працівники, більшість адміністративних протоколів, які НАЗК складало до війни з конфлікту інтересів стосувалися премій та надбавок, які посадовці призначали самі собі. Конфлікт інтересів під час призначення собі стимулюючих виплат або при внесенні пропозиції (подання) щодо такого призначення виникає тоді, коли в посадовця є дискреційні повноваження. Наприклад, він може обрати більше чи менше призначити собі виплат або ж взагалі призначити чи ні [6].

Натомість, якщо в нормативно-правових актах передбачена процедура погодження стимулюючих виплат керівнику із суб'єктом призначення/керівником вищого рівня, то преміювання самого себе не буде порушенням закону. У такому випадку рішення про встановлення стимулюючих виплат приймається одним зі способів:

1) погодження рішення про встановлення стимулюючих виплат керівнику отримується за зверненням інших осіб;

2) перед прийняттям керівником рішення про встановлення собі стимулюючих виплат він подає відповідні пропозиції на погодження іншій особі (суб'єкту призначення/керівникові вищого рівня) [6].

Однак, як показує аналіз практики судового правозастосування у справах про відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, вони нерідко не дотримуються цих рекомендацій, не допускаючи до прийняття рішень про їх преміювання неза-

лежних та компетентних посередників з достатніми повноваженнями для впливу на це рішення та, замість того, прямо чи опосередковано замикаючи на собі контроль над процесом прийняття цього рішення.

Зокрема, це підтверджується справою міського голови Тернополя, який за відомостями НАЗК з 2021 та протягом 2022 року преміював себе в максимальному розмірі (до 250% від посадового окладу) та надавав собі допомогу на оздоровлення, матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань також у максимальних гранично допустимих обсягах [7]. Обґрунтовуючи безпідставність твердження про прийняття цих рішень в умовах реального конфлікту інтересів, міський голова вказав на те, що: 1) підставою для преміальних виплат було рішення Тернопільської міської ради від 4 грудня 2010 р. № 6/1/17 «Оплата праці міського голови»; 2) розмір преміювання мерів визначає комісія з визначення розміру преміювання міського голови, яка створена виконавчим комітетом ради; 3) на етапі підписання розпоряджень про виплату премій працівникам відсутні дискреційні повноваження не тільки щодо встановлення розміру премії, але й щодо самої технічної функції підписання цього документу. Із цими доводами погодився Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області, зазначивши, що підписуючи ці розпорядження, міський голова виконав номінальний обов'язок щодо підписання документів для розпорядження коштами, призначення яких на момент підписання вже було визначено радою у рішенні Тернопільської міської ради від 4 грудня 2010 р. № 6/1/17 «Оплата праці міського голови», у відповідному рішенні Тернопільської міської ради про затвердження бюджету Тернопільської міської територіальної громади, рішенні комісії з визначення розміру преміювання міського голови у відповідному періоді (Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 18 квітня 2023 р. у справі № 607/6094/23) [8]. Разом з тим, оскільки комісія з визначення розміру преміювання міського голови створена виконавчим комітетом ради, тобто складається винятково з підлеглих осіб тернопільського міського голови, а рішення міської ради, яке встановлює премії цій виборній посадовій особі місцевого самоврядування, встановлює лише рамкові положення про можливість її преміювання, залишаючи вирішення цього питання на його розсуд, очевидним є те, що за обставин цієї справи розпорядження про виплату премій міському голові в умовах реального конфлікту інтересів, адже він має необме-

жені дискреційні повноваження щодо визначення доцільності її виплати та її розміру. Жодного їх обґрунтування не наводилось у відповідних розпорядженнях, жоден достатньою мірою незалежний та неупереджений орган не залучався до процесу їх прийняття та жодних можливостей у громадськості висловити її думку з цього питання не було.

Водночас, як показує зарубіжний досвід зару- біжний досвід правового регулювання питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів під час вирішення питання про виплату премій публічним службовцям, найбільш розвинені держави дотримуються більш прогресивних підходів до забезпечення справедливості та нейтральності їх преміювання.

Зокрема, звернувшись до аналітичних джерел, присвячених положенням нормативно-правових актів, які встановлюють порядок преміювання виборних посадових осіб американських муніципалітетів, зазначимо, що законодавство штату Вашингтон передбачає необхідність створення комісії із заробітної плати для встановлення заробітної плати виборних посадових осіб, таким чином віддаляючи їх від процесу прийняття рішень щодо оплати їх праці. Більше того, після того як комісія з питань заробітної плати встановлює рівень заробітної плати (або змінює рівень) для виборних посадових осіб, вони все ще можуть бути переглянуті на референдумі, якщо юрисдикція прийняла повноваження референдуму. Якщо протягом 30 днів не буде ініційовано референдум, нові зарплати можуть набути чинності негайно [9].

На доповнення до того, привертає увагу й правило, яке було широко поширеним у багатьох американських муніципальних юрисдикціях штату Джорджія на початку 21 століття правило за яким, будь-яка пропозиція щодо підвищення винагороди виборним посадовим особам місцевого самоврядування публікувалась у газеті. Повідомлення про намір збільшити компенсації цим посадовим особам мало публікуватись в офіційній газеті загального розповсюдження відповідного муніципалітету, принаймні один раз на тиждень протягом 3 тижнів, що безпосередньо передують тижню, протягом якого уповноважений орган приймає рішення про підвищення винагороди [10].

Європейський досвід упорядкування процедури преміальних виплат виборним посадовим особам місцевого самоврядування також відображає заходи, спрямовані на запобігання конфлікту інтересів під час прийняття відповідних рішень.

Зокрема, Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи зауважив, що рівень винагороди

виборних посадових осіб місцевого самоврядування зазвичай має встановлюватись в межах національних рамок, щоб уникнути розбіжностей між органами влади в межах однієї країни. Водночас, якщо рішення щодо надбавок приймаються на місцевому рівні, їх має визначати комісія, повністю незалежна від місцевої влади, з урахуванням відповідних контрольних показників. Рішення комісії мають бути остаточними [11]. Більше того, у більшості європейських держав усі виплати окремим виборним посадовим особам місцевого самоврядування (як надбавки, так і витрати) оприлюднюються через зростаючий інтерес громадськості та засобів масової інформації до ретельного вивчення виплат, які фінансуються з місцевих бюджетів [12].

Також, у цьому контексті згадується розкриті у наукових працях О. Р. Ковалишина правило «say on pay», в основі якого лежить участь акціонерів щодо затвердження винагороди для менеджменту компаній та необхідність затвердження ними на загальних зборах звіту щодо винагороди менеджменту товариства, який має містити: загальну суму винагороди, співвідношення фіксованої та змінної частини винагороди менеджменту, показники зростання чи зменшення винагороди по роках, обґрунтування, як саме вплине на показники діяльності компанії винагородження менеджменту компанії [1, с. 178].

Висновки з дослідження. Положення законодавства України, що визначають порядок встановлення та виплати премій виборним посадовим особам місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей

практики їх застосування та відповідного прогресивного зарубіжного досвіду потребують вдосконалення шляхом: 1) відсторонення виборних посадових осіб місцевого самоврядування від прийняття рішень про встановлення та виплату їм премій, у тому числі за підсумками розгляду цього питання ієрархічно залежними від них структурними підрозділами органів місцевого самоврядування, адже у протилежному випадку матиме місце реальний конфлікт інтересів під час прийняття цих рішень через необмежені дискреційні повноваження відповідних виборних посадових осіб щодо визначення доцільності її виплати та її розміру; 2) запровадження на загальнодержавному рівні модельних правил преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування та рамкових інституційних моделей організації та здійснення преміювання виборних посадових осіб місцевого самоврядування, які, зокрема, мають визначати уповноважений структурний підрозділ місцевих рад та порядок формування його персонального складу, які б забезпечили справедливість преміювання; 3) встановлення того, що оприлюднюватись на офіційному веб-сайті відповідної ради має не лише рішення про встановлення премій, інших грошових виплат виборним посадовим особам, а й рішення про їх виплату цим особам; 4) законодавчого визначення того, що обґрунтовуватись має конкретний розмір виплачених виборним посадовим особам місцевого самоврядування премій з прив'язкою до об'єктивних показників, що виражають їх видатні заслуги у службовій діяльності та масштаб особистого внеску в загальний результат роботи системи місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Ковалишин О. Р. Запозичення правила «say on pay» в корпоративному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. № 59. С. 177–180. DOI: 10.32782/2307-3322.59-1.37.
2. Шамраєва В. М. Забезпечення норм службової етики у структурах державної влади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. №1 (35). С. 384–392. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2009_1_50.pdf.
3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 року № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>.
4. Про запобігання корупції : Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Дата оновлення: 3 серпня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#n1709>.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Дата оновлення: 3 серпня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv#n1145>.
6. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції щодо наявності/відсутності конфлікту інтересів під час реалізації повноважень з окремих питань оплати праці від 13 червня 2022 року № 11. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Rozyasnennya-11-vid-13.06.2022-shhodo-konfliktu-interesiv-1.pdf>.
7. Національне агентство з питань запобігання корупції. Тернопільський мер впродовж війни випишував собі максимальні премії. НАЗК уже склало протокол. 2023. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ternopilskyj-mer-vprodovzh-vijny-vypysuvav-sobi-maksymalni-premiyi-nazk-uzhe-sklalo-protokol/>

8. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 18 квітня 2023 року у справі № 607/6094/23 про притягнення до адміністративної відповідальності. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110294843>

9. Municipal Research and Services Center. Salaries for Elected Officials. 2022. URL: <https://mrsc.org/stay-informed/mrsc-insight/march-2022/salaries-for-elected-officials>.

10. Summer E. Compensation: Increasing Municipal Elected Official Pay. 2001. URL: <https://www.gacities.com/Resources/Reference-Articles/Compensation-Increasing-Municipal-Elected-Officia.aspx?feed=93d3a9e3-258c-4a31-8540-e69641995743>.

11. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Conditions of office of elected representatives (CG/2015(29)15FINAL). 2015. URL: <https://rm.coe.int/168071a951>.

12. Resolution of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe 316 (2010) Rights and duties of local and regional representatives: the risks of corruption. URL: <https://rm.coe.int/rights-and-duties-of-local-and-regional-elected-representatives-the-ri/1680718f96>.

Hubanov O.O. PAYMENT OF MONETARY BONUSES TO ELECTED OFFICIALS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: PREVENTING CONFLICT OF INTEREST

The author substantiates that the statutory provisions of the Ukrainian law, which determine the procedure for setting and paying monetary bonuses to elected officials of local self-government, taking into account the peculiarities of the practice of their implementation and relevant progressive foreign experience, need to be improved through: 1) removing elected officials of local self-government from decision-making process regarding setting and paying monetary bonuses to them, regardless of whether these decisions are made as outcomes of consideration of these matters issue by hierarchically dependent structural subdivisions of local self-government bodies, because otherwise there would inevitably be a real conflict of interests when making these decisions due to the unlimited discretionary powers of the respective elected officials to determine the expediency of payment and size of monetary bonuses; 2) introduction at the national level of model rules for awarding elected officials of local self-government and framework institutional models for this process, which, in particular, should determine the authorized structural unit of local councils and the procedure for forming its personnel, which would ensure fairness awarding; 3) establishing that not only decisions on setting bonuses and other monetary payments to elected officials, but also decisions on their payment to these persons should be published on the official website of the relevant council; 4) determination that the specific amount of bonuses paid to elected officials of local self-government must be substantiated with reference to solid indicators that confirm their outstanding merits in and the scale of personal contribution to the overall result of the local self-government system.

Key words: conflict of interests, corruption prevention, monetary bonuses of elected officials of local self-government, prevention and settlement of conflict of interests, service in local self-government bodies.

Тильчик В.В.

Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Шпак Н.А.

Державний податковий університет

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЇ В СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ, ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ, ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

У статті здійснено аналіз поняття корупції та її особливості в сфері національної інфраструктури, геопросторових даних, земельних відносин та землеустрою. Закцентовано увагу на діяльності Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, його посадових осіб як суб'єкта корупційних проявів (суб'єкта кримінальних корупційних правопорушень та правопорушень пов'язаних з корупцією). Наголошено, що особливою сферою розповсюдження корупції є сфера національної інфраструктури, геопросторових даних, земельних відносин та землеустрою. Розповсюдження корупційних проявів у названій сфері прямо пов'язується із діяльністю майже усіх інституцій, оскільки їх більшість виступає суб'єктами земельних (інших, перелічених вище) відносин. У наведеному контексті варто погодитися із тими вченими, котрі наголошують, що запобігання та протидія корупції в такій сфері не може бути ізольованою. Наведена діяльність має стати частиною цілеспрямованого впливу на таке негативне явище у межах комплексної національної політики доброчесності (нетерпимості до корупційних проявів). Здійснено типологізацію корупційних проявів в аналізованій сфері, а саме: за сферою, формою корупції та факторами ризику: – у діяльності Держгеокадастру України (підкуп посадових та правоохоронних органів: хабарництво і пошук корупційної ренти посадовими особами для надання земельної інформації, послуг та дозволу на розробку, висновку, затвердження документації із землеустрою та реєстрації землі; фаворитизм та кумівство при прийнятті рішень посадовими особами Держгеокадастру України; захоплення земель через механізми безоплатної приватизації землі; маніпулювання та несанкціоноване втручання до поземельних книг, земельних ділянок винесення рішень, вирішення суперечок на користь впливових осіб та інвесторів; – маніпуляція з оцінкою землі для забезпечення вищих цін та/або заниження сум виплати компенсацій, офіційних платежів; шахрайство та виготовлення фальшивої документації на землю; розкрадання державних фінансів для виконання землевпорядних робіт та доходів від землі посадовими особами та політиками; використання державних підприємств як платформи для приватної практики (інженерами-геодезистами та інженерами-землевпорядниками); зловживання під час публічних закупівель); невідповідні земельні закони та процедури; надмірна або неоприлюднена плата за земельні послуги; відсутність визнання прав на землю: нерозвинена та непрозора система реєстрації земель; відсутність сучасних та точних земельних записів; існування численних органів землеустрою; нерегулярні практики збору земельних податків; обмежена доступність послуг; відсутність ефективних механізмів оскарження та незалежного нагляду; відсутність кодексу поведінки, тощо.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, суб'єкт корупційного правопорушення, суб'єкт правопорушень пов'язаних з корупцією, склад правопорушення, кримінальна відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані з корупцією, запобігання корупції, національна інфраструктура, геопросторові дані, земельні відносини, землеустрій.

Актуальність та своєчасність вибору предмету дослідження. В сучасних умовах орієнтації України на цінності європейського співтовари-

ства протидію корупції визнано одним із основних напрямів діяльності уповноважених органів та умовою набуття членства Європейського

Союзу. Таким чином, можна констатувати, що корупція загрожує національній безпеці та сталому розвитку, а також послаблює довіру громадськості до вітчизняних та міжнародних інституцій. Означена загроза лише посилюється, а її мінімізація ускладнюється тим фактом, що її негативний вплив не завжди усвідомлюється.

Особливою сферою розповсюдження корупції є сфера національної інфраструктури, геопросторових даних, земельних відносин та землеустрою. Розповсюдження корупційних проявів у названій сфері прямо пов'язується із діяльністю майже усіх інституцій, оскільки їх більшість виступає суб'єктами земельних (інших, перелічених вище) відносин. У наведеному контексті варто погодитися із тими вченими, котрі наголошують, що запобігання та протидія корупції в такій сфері не може бути ізольованою. Наведена діяльність має стати частиною цілеспрямованого впливу на таке негативне явище у межах комплексної національної політики доброчесності (нетерпимості до корупційних проявів).

Відтак, особливості корупції в сфері національної інфраструктури, геопросторових даних, земельних відносин та землеустрою потребує ґрунтовного дослідження, що й визначає актуальність обраного предмету дослідження.

Огляд досліджень та публікацій. Ґрунтом для проведення дослідження стали висновки, пропозиції та рекомендації вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них В.Д. Гвоздецький, Т.О. Коломоєць, О.В. Тильчик, В.М. Трепак, Р.М. Тучак, D. Kaufmann, С. Pedro, А. Graycar, J.S. Hellman, G. Jones, M. Schankerman, P. Van der Molen, A. Tuladhar, та інші.

Виклад основного матеріалу. Термін корупція походить від латинських слів «corruptus» та «corruptio» у перекладі з англійської мови – «пошкодження», «знищення» чи «псування», що означають трансформаційний процес, який призводить до руйнування [1]. Оксфордський довідник визначає корупцію у загальному значенні як отримання приватної вигоди від публічної посади шляхом підкупу, вимагання та розкрадання публічних коштів [2]. У термінологічному словнику виданого Координатором проєктів ОБСЄ в Україні [3], автори розуміють під «корупцією – використання державної посади для отримання особистої вигоди та зазначають, що визначення, в цілому, зображає різні незаконні вчинки й дії, зокрема, привласнення чужої власності (при якій кошти або майно, що належать державі, використовуються державними посадовими особами

для отримання особистої вигоди) і зловживання службовим становищем (при якому корумпований чиновник має особистий інтерес в рішеннях, прийнятих ним як публічною посадовою особою)». Це визначення також включає хабарництво як зі «сторони, що вимагає хабар», коли посадова особа бере хабар (іноді називається «пасивним» хабарництвом), так й від «сторони, що дає хабар», коли фізична або юридична особа пропонує хабар (іноді називається «активним» хабарництвом). Різноманіття словникових визначень поняття «корупції» не розкривають в повній мірі суті цього негативного явища. А тому, вважаємо доцільним звернення до законодавчої ретроспективи наведеного поняття.

Так, з набуттям незалежності Україною Законом України «Про боротьбу з корупцією» закріплено термін корупція під яким законодавець пропонував розуміти діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або переваг [4].

Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [5] законодавець визначав корупцію як «використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей».

У редакції Закону України «Про запобігання корупції» [6] корупція визначається як «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей».

В окремих зарубіжних країнах поняття «корупція» тлумачиться для потреб та з урахуванням особливості протидії. Наприклад: Transparency International корупція – це неправильне використання довіреної влади для особистої вигоди [7]. Світовий Банк визначає корупцію як зловживання публічною посадою для особистої вигоди [8]. Визначення корупції, яке застосовується у Рекомендаціях ФАТФ не обмежується операціями за участю політичних діячів, а поширюється також на чиновників (включаючи членів їхніх сімей і близьких осіб), ділові відносини і компанії, чий корупційні операції можуть опинитись в сфері компетенції підзвітних організацій [9]. В антикорупційних міжнародних договорах (Конвенції ООН проти корупції [10] і Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію [11]) корупція являє собою хабарництво чи будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання певних обов'язків у державному чи приватному секторі, що призводить до порушення обов'язків, покладених на них за статусом публічної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, і має на меті одержання будь-яких незаконних вигод для себе та інших.

Вчені Хеллман, Джонс, Кауфманн і Шианкерман досліджуючи захоплення держави, як симптом основних інституційних слабкостей, вважають, що корупцію потрібно розглядати в більш широкій рамці управління. На думку авторів корупція процвітає там, де держава не в змозі панувати над своєю бюрократією, захищати власність та договірні права або забезпечити інституції, що підтримують верховенство права. Крім того, невдачі в управлінні на національному рівні не можуть бути відокремлені від взаємозв'язку між корпоративним та державним секторами, зокрема, від раніше недооціненого впливу, який фірми можуть чинити на державу. За певних умов корпоративні стратегії можуть посилити неналежне управління на національному рівні [12]. Хеллман і Кауфманн виділили дві широкі категорії корупції – адміністративна корупція та захоплення держави. Вчені визначили адміністративну корупцію як спроби приватних осіб та фірм змінити імплементацію законів, політики та нормативних актів на свою користь шляхом надання незаконної приватної вигоди публічним посадовим особам. Хоча деякі автори зазвичай називають цю форму корупції «дрібною корупцією», науковці вважають, що така корупція є чим завгодно, крім «дрібною» [13].

Корупція ж в публічному управлінні та публічних службах є загальною рисою земельного сек-

тору. Вона приймає форму у вигляді невеликих хабарів, які потрібно платити за реєстрацію майна, зміну чи підробку прав власності, отримання інформації про землю, обробку кадастрових зйомок та формування вигідних планів землекористування [14]. Такому підкупу сприяють складні процеси та обмежена інформація про доступні послуги та відповідні збори; неповний та незрозумілий доступ до інформації для громадськості про адміністративні процедури; складні процеси реєстрації, надання відомостей з Державного земельного кадастру та Державного реєстру прав про майнові права та їхні обмеження.

У загальному під корупцією варто розуміти зловживання довіреною владою з метою отримання приватної вигоди, а корупційні практики в контексті землеустрою названі «земельною корупцією».

Для протидії корупції в контексті Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік було опубліковано Сеульську декларацію – разом до 2030 року [15]. Основною ідеєю висунуто «за майбутнє, засноване на довірі, правді та прозорості, що підкреслює важливість глобального руху у відновленні та посиленні глобальних норм у боротьбі з корупцією». Одним із ключових напрямків боротьби із земельною корупцією є створення відкритих та прозорих систем управління земельними ресурсами. Забезпечення відкритого доступу до даних адміністрування земель та їхня загальнодоступність є ключовим інструментом протидії земельній корупції в системах землеустрою, управління земельними ресурсами та розподілу земель.

Відсутність прозорості даних про право власності на землю у всьому світі, що характеризується нерівномірністю та часто помилки обліку та неадекватними процесами управління даними суттєво підриває зусилля у боротьбі із земельною корупцією та забезпеченням безпеки землекористування для всіх. Дані про право власності на землю стабільно займають найнижчі рейтинги як за Глобальним індексом відкритих даних [16], так і за Глобальним барометром даних [17], а також як дані, найменш вірогідні для відкриття.

Світове співтовариство з питань управління земельними ресурсами наполегливо працює, пілотуючи ініціативи, використовуючи відкритих даних для протидії земельній корупції у всьому світі. Використовуючи інновації та цифрові технології, ці ініціативи розробляють нові земельні інформаційні системи, що підвищують прозорість та сприяють підзвітності на всіх рівнях. Проте, незважаючи на зростаючий консенсус щодо вико-

ристання відкритих даних та інформаційних систем як інструментів боротьби з корупцією, ступінь їх впливу на земельну корупцію залишається незрозумілою. Земельна корупція визначається як зловживання довіреною владою для отримання приватної вигоди під час виконання функцій земельною адміністрацією та землеустрою [18].

Земельна корупція впливає на національну економіку та перешкоджає досягненню багатьох цілей сталого розвитку. Transparency International визнає чіткий зв'язок між питаннями управління земельними ресурсами, та корупцією та надає політикам, практикам та зацікавленим сторонам, які беруть участь в управлінні землею, чіткі рекомендації, які дозволять протидіяти корупції та нерівності щодо земельних питань як конкретні кроки до досягнення означених цілей. Результати опитування у 2009 році свідчать про те, що державні органи, які здійснюють нагляд за земельним сектором, є одними з державних структур в яких найбільше випадків підкупу на рівні надання послуг. Лише поліція та судова влада мають вищий рівень хабарництва. Серед 69 країн, опитаних у ході дослідження, більше одного з кожних 10 людей, які звернулись до земельної служби, повідомили про сплату хабара. Цей показник перевищує зареєстровані рівні хабарництва у школах, медичних закладах, податкових органах та комунальних службах. Як і в інших секторах, результати вказують, що групи з низьким рівнем доходу часто страждають більше [19]. Результати цього ж опитування вказують, що хоча 34% людей у всьому світі вважають корупцію в земельній сфері є дуже серйозною проблемою, результати різняться за регіонами. Хоча кожен другий респондент у країнах з високим рівнем доходу зауважив, що корупція у сфері управління земельними ресурсами є серйозною проблемою, майже чотири з кожних п'яти людей у країнах з низьким рівнем доходу поділяють ту ж стурбованість [20].

В Україні одним із проявів корупції в сфері земельних відносин варто визнати конфлікт інтересів. Останній протиправний прояв є однією із найбільших проблем на державній службі. Не є виключенням й сфера діяльності Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр).

Конфлікт інтересів виникає у разі:

– порушення особою обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁴ КУпАП);

– порушення особою встановлених обмежень щодо отримання подарунків (ст. 172⁵ КУпАП);

– порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172⁷ КУпАП);

– незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку із виконанням службових повноважень (ст. 172⁸ КУпАП).

Насамперед, конфлікт інтересів може виникнути у земельній сфері, коли у службових осіб наявні дискреційні повноваження:

– проведення публічних закупівель товарів, здійснення робіт та надання послуг;

– здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів;

– підготовка і прийняття рішень про розподіл бюджетних коштів, квот, відведення земельних ділянок тощо;

– продаж земельних ділянок державної власності;

– укладення договорів оренди земельних ділянок, що перебувають у державній власності;

– прийняття рішень що впливають на визначення суми податків і зборів, а також пені і штрафів;

– сертифікація землевпорядних та геодезичних видів діяльності;

– проведення державної експертизи і видача висновків щодо погодження землевпорядної документації тощо.

Конфлікт інтересів може виникнути у зв'язку із порушенням встановлених заборон, а саме: отримання подарунків, працевлаштування після звільнення з публічної служби, використання службової інформації тощо.

Відповідно до пункту 1 Положення [21] Держгеокадастр України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Корупція в Держгеокадастрі України визначається як зловживання посадовими особами довіреною владою для отримання приватної вигоди під час виконання функцій у сфері топографо-

геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Слабке управління земельними ресурсами має тенденцію до процвітання через складні, непослідовні та застарілі закони, відсутність мотивації у посадових осіб Держгеокадастру України, невідповідність підготовки кадрів та оплати праці, непрозорі процеси прийняття рішень без залучення громадянського суспільства. Залишені без розгляду, пов'язані із земельними питаннями скарги можуть перерости у насильство та конфлікти. Водночас, впровадження земельної реформи є одним із найскладніших сфер боротьби з корупцією в країні чи організації програм. Проблема корупції у цьому секторі добре ілюструє політичні виклики, пов'язані із змінами, що мають глибоке коріння соціальних структур, а також технічний потенціал, необхідний для проведення реформ.

Типологія корупції в земельному секторі складена на основі розробленої FAO та TI [22] у розрізі: за сферою, формою корупції та факторами ризику:

– у діяльності Держгеокадастру України (підкуп посадових та правоохоронних органів: хабарництво і пошук корупційної ренти посадовими особами для надання земельної інформації, послуг та дозволу на розробку, висновку, затвердження документації із землеустрою та реєстрації землі; фаворитизм та кумівство при прийнятті рішень посадовими особами Держгеокадастру України; захоплення земель через механізми безоплатної приватизації землі; маніпулювання та несанкціоноване втручання до поземельних книг, земельних ділянок винесення рішень, вирішення суперечок на користь впливових осіб та інвесторів;

– маніпуляція з оцінкою землі для забезпечення вищих цін та/або заниження сум виплати компенсацій, офіційних платежів; шахрайство та виготовлення фальшивої документації на землю; розкрадання державних фінансів для виконання землевпорядних робіт та доходів від землі посадовими особами та політиками; використання державних підприємств як платформи для приватної практики (інженерами-геодезистами та інженерами-землевпорядниками); зловживання під час публічних закупівель; невідповідні земельні закони та процедури; надмірна

або неоприлюднена плата за земельні послуги; відсутність визнання прав на землю; нерозвинена та непрозора система реєстрації земель; відсутність сучасних та точних земельних записів; існування численних органів землеустрою; нерегулярні практики збору земельних податків; обмежена доступність послуг; відсутність ефективних механізмів оскарження та незалежного нагляду; відсутність кодексу поведінки;

– землеволодіння (зловживання владою керівниками; зміна права власності та одержання доходів начальниками та впливовими особами; інтереси національних інституцій та ділових кіл переважають над місцевими правами на землю): відсутність юридичного визнання та розмежування земель; обмін традиційними практиками платежів та непрозорі системи, відсутність зовнішнього контролю та чіткої процедури розподілу землі; монетизація та спекуляція з продажу землі;

– у сфері управління державними землями (підкуп посадових осіб для отримання земельної ділянки загального користування за частку від ринкової вартості; маніпуляція примусовими процесами придбання та компенсації за землю посадовими особами та інвесторами; незрозумілі інституційні обов'язки механізми прийняття рішень; нерегулярне перетворення державними чиновниками статусу майна та класифікації земель): відсутність інвентаризації, розмежування та управління державними землями; нерівномірність цін на право розпорядження та придбання землі; відсутність чітких норм щодо оренди землі; відсутність ефективного оскарження та незалежного нагляду;

– планування землекористування, конверсія та інвестиції (захоплення прибутку і переваг, отриманих від переоформлення земель та перепланування земель посадовими особами та інвесторами, орендної плати та зловживання дискреційними повноваженнями пропонувати нерухомість та земельні ділянки, що збільшують вартість її/його особистого майна; придбання землі шляхом державного захоплення та/або інвесторами та забудовниками, які отримали «інсайдерську» інформацію від посадових осіб; підкуп інвесторами та/або забудовниками публічних службовців): відсутність прозорості процесів землеустрою та процедур виділення земель; непрозорі, повільні та бюрократичні процеси видачі будівельних проєктів; незрозуміле землекористування та майнові права; відсутність ефективного оскарження, механізму незалежного нагляду;

– екологічні платежі (захоплення коштів розробниками, інвесторами та публічними службовцями);

– придбання земельних ділянок, придатних для оплати, розробниками, інвесторами та публічними службовцями): відсутність юридичного визнання прав власності на землю; відсутність визнання заповідних територій та земель зарезервованих для охорони навколишнього середовища; непрозора, повільна та бюрократична платіжна система.

Окремо варто наголосити, що земельний сектор вразливий для зловживань та корупції, прозорість є критично важливою для забезпечення справедливого та підзвітного використання та розподілу земель, а також захисту прав власності.

Наслідки відсутності прозорості призводять до проблем вилучення вартості землі як активу, недостатнього усвідомлення земельної політики та правових рамок, які можуть підірвати безпеку землекористування, що потенційно може призвести до неправильного розподілу прав на землю. Непрозорий характер систем землеустрою та механізмів прийняття рішень посилює корупцію, починаючи від дрібної корупції, коли громадяни намагаються здійснювати операції із землею, закінчуючи великою політичною корупцією в управлінні землею, наприклад, незаконним продажем чи орендою державної землі публічними службовцями – практика стає більш очевидною з огляду на сучасний феномен «захоплення землі». Нарешті, без інформації про статус та передачу земель, що перебувають у державній власності, посередники та громади не мають можливості виступати за захист прав на землю чи боротися за невизнані офіційні права.

Незважаючи на явну необхідність прозорості управління земельними ресурсами, дані, необхідні для виявлення ланцюгів зв'язків, залишаються закритими. Потенціал відкритих даних, які масово надаються у вільний доступ, будь-кому для доступу, використання та спільного використання та заповнення цих прогалів, надзвичайно невивчений. Наприклад, публічні дані про землю, такі як кадастрові карти та інформація про право власності, доступні лише суб'єктам, які мають достатні ресурси, завдяки платним послугам. На міжнародному рівні організації, такі як Світовий банк, які в минулому пильно зберігали свої дані щодо управління земельними ресурсами, перейшли на повністю відкриті дані в рамках Оцінки управління земельними ресурсами [23], проте багато організацій досі вагаються щодо переходу до моделі відкритих даних.

Щодо того, які дані про землю повинні бути доступними та наскільки «відкритими» залишаються неоднозначними. Отже, відкриття даних необхідно забезпечити таким чином, щоб врахувати проблемні аспекти, визначити рівні умови використання, щоб усі – окремі особи, громади, Уряд та приватний сектор – могли отримати користь від земельної інформації.

Принципи відкритих даних: відкриті за замовчуванням; своєчасно та в повному обсязі оновлюватись; доступні та зручні для використання; придатні для порівняння та інтегрованих; спрямовані на вдосконалення управління та залучення громадян; використання для інклюзивного розвитку та інновацій.

Нова Європейська рамка інтегрованих даних (далі – EIF) [24] спрямована на сприяння безперервному обслуговуванню та потокам даних для європейських державних адміністрацій, а також на об'єднання зусиль з оцифрування державного сектору та координації на європейському та національному рівнях з метою уникнення цифрової фрагментації послуг та даних, щоби допомогти єдиному цифровому ринку ЄС працювати безперервно забезпечуючи більш ефективні транскордонні зв'язки між громадами та між державними службами та органами влади.

Метою EIF є: мотивувати європейські державні адміністрації розробляти та надавати безперешкодні європейські державні послуги іншим державним адміністраціям, громадянам та підприємствам, які, наскільки це можливо, цифрові за замовчуванням (тобто надання послуг та даних, бажано через цифрові канали), транскордонне за замовчуванням (тобто доступні для всіх громадян в ЄС) і відкриті за замовчуванням (тобто надання можливості повторного використання, участі / доступу та прозорості); надавати вказівки державним адміністраціям щодо розробки та оновлення національних систем взаємодії (NIF) або національної політики політики та стратегій та керівні принципи, що сприяють сумісності; сприяти встановленню єдиного цифрового ринку, транскордонної та міжгалузевої взаємодії для надання послуг Європейською державною службою.

Висновки. Для розв'язання проблеми стосовно відкриття даних необхідно об'єднати зусилля всіх зацікавлених сторін для забезпечення ефективного управління земельними ресурсами, включаючи розуміння зв'язків між прозорістю та глобальними проблемами, такими як подолання бідності, посилення гарантій захисту майнових прав для вразливих верств населення, підвищення продовольчої безпеки та протидії корупції.

Список літератури:

1. Latin dictionary. Latin definition for: corrumpo, corrumpere, corrupti, corruptus. URL: <http://www.latin-dictionary.net/definition/14433/corrumpo-corrumpere-corrupi-corruptus>
2. Oxford Reference. Overview corruption. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095640745>
3. Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. Київ : Ваіте, 2018. 826 с.
4. Про боротьбу з корупцією. Закон України від 05.10.1995 року за № 356/95-ВР (втрата чинності від 01.01.2011 року, підстава – 1506 – VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр#Text>.
5. Про засади запобігання і протидії корупції. Закон України від 07.04.2011 року за № 3206-VI (втрата чинності від 01.09.2016 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text>.
6. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 року за № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. What is corruption? Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>.
8. Anti Corruption Initiatives. World Bank. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/365421591933442799/pdf/Anticorruption-Initiatives-Reaffirming-Commitment-to-a-Development-Priority.pdf>
9. FATF Report: Specific Risk Factors in Laundering the Proceeds of Corruption – Assistance to reporting institutions (June 2012) URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Specific%20Risk%20Factors%20in%20the%20Laundering%20of%20Proceeds%20of%20Corruption.pdf>.
10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції за № 995_с16 від 31 жовтня 2003 року (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року за № 251-V). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_с16#Text
11. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією № ETS173 від 27 січня 1999 року (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 жовтня 2006 р. № 252-V). URL: https://data.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
12. Joel S. Hellman, Geraint Jones, Daniel Kaufmann, Mark Schankerman. Measuring Governance, Corruption, and State Capture. How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies. Bank World Bank Institute Governance, Regulation, and Finance and European Bank for IR reconstruction and Development Chief Economist's Office The World, April 2000. Policy Research Working Paper 2312. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18832/multi_page.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
13. Joel Hellman and Daniel Kaufmann. State Capture in Transition. Submission to the Judicial Commission of Inquiry into Allegations of State Capture, Corruption and Fraud in the Public Sector including Organs of State. URL: <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/state-capture-in-transition.pdf>.
14. Paul Van der Molen and Arbind Tuladhar, Corruption and land administration, International Federation of Surveyors (FIG) article of the month (Copenhagen, Denmark: FIG, 2007).
15. 19th IACC: Designing 2030: Truth, Trust & Transparency, VIRTUAL EDITION, 30 November – 5 December, 2020. URL: <https://iaccseries.org>.
16. Global Open Data Index. Land Ownership. URL: <https://index.okfn.org/dataset/land/>.
17. Global data barometer. URL: <https://opendatabarometer.org/leadersedition/report/#opendata>.
18. Land corruption. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/our-priorities/land-corruption>.
19. Findings from TI's Global Corruption Barometer have consistently shown that the poor pay more when it comes to petty bribery. URL: www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb.
20. Transparency International, Global Corruption Barometer 2009. Berlin, Germany: TI, 2009. URL: <https://www.transparency.org/en/gcb/global/global-corruption-barometer-2009>
21. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру. Положення затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року за № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-п#n12>.
22. Corruption in the Land Sector. TI Working Paper № 04/2011. URL: <http://www.fao.org/3/am943e/am943e00.pdf>; Curbing Corruption: Land sector review. (2018). URL: <https://curbingcorruption.com/wp-content/uploads/2018/10/181007-Land-sector-review-Download-7-10-2018.pdf>.
23. Land Governance Assessment Framework. Official site of World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/land-governance-assessment-framework#5>.
24. European Interoperability Framework – Implementation Strategy. Communication (COM(2017)134). URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2c2f2554-0faf-11e7-8a35-01aa75ed71a1.0017.02/DOC_1&format=PDF; New European Interoperability Framework. URL: https://ec.europa.eu/isa2/sites/isa/files/eif_brochure_final.pdf.

Tylchyk V.V., Shpak N.A. CONCEPT AND FEATURES OF CORRUPTION IN THE NATIONAL INFRASTRUCTURE, GEOSPATIAL DATA, LAND RELATIONS AND LAND MANAGEMENT

The article analyzes the concept of corruption and its features in the field of national infrastructure, geospatial data, land relations and land management. Attention is focused on the activities of the State Service of Ukraine for geodesy, cartography and cadastre, its officials as subjects of corruption (subjects of criminal corruption offenses and offenses related to corruption). It was emphasized that a special sphere of the spread of corruption is the sphere of national infrastructure, geospatial data, land relations and land management. The spread of corruption in the mentioned sphere is directly related to the activities of almost all institutions, since most of them are subjects of land (other, listed above) relations. In this context, it is worth agreeing with those scientists who emphasize that the prevention and counteraction of corruption in such a field cannot be isolated. This activity should become part of a targeted impact on such a negative phenomenon within the framework of a comprehensive national policy of integrity (intolerance to corruption manifestations). The typology of corruption manifestations in the analyzed sphere was carried out, namely: by sphere, form of corruption and risk factors: – in the activity of the State Geocadastre of Ukraine (bribery of officials and law enforcement bodies: bribery and corruption rent-seeking by officials for providing land information, services and permission for development, conclusion, approval of documentation on land management and land registration; favoritism and nepotism in decision-making by officials of the State Geocadastre of Ukraine; seizure of land through mechanisms of free land privatization; manipulation and unauthorized interference with land registers, land plots, decision-making, resolution of disputes in favor of influential persons and investors - manipulation of land valuation to ensure higher prices and/or underestimation of compensation payments, official payments, fraud and production of false documentation for land, embezzlement of public finances for land management works and income from land by officials and politicians; use of state-owned enterprises as a platform for private practice (by surveying engineers and land management engineers); abuses during public procurement): inappropriate land laws and procedures; excessive or undisclosed fees for land services; lack of recognition of land rights: underdeveloped and opaque land registration system; lack of modern and accurate land records; the existence of numerous bodies of land management; irregular land tax collection practices; limited availability of services; lack of effective appeal mechanisms and independent oversight; lack of code of conduct, etc.

Key words: *corruption, corruption risks, the subject of a corruption offense, the subject of offenses related to corruption, composition of the offense, criminal liability for corruption criminal offenses, administrative liability for offenses related to corruption, prevention of corruption, national infrastructure, geospatial data, land reference, land management.*

Харь І.О.

Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-7676-8273

СУБ'ЄКТИ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розкривається законодавче визначення суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень за чинним кримінальним законодавством України. Крім того, з'ясовуються особливості та доцільність застосування зарубіжного досвіду стосовно суб'єкта корупційних злочинів в сучасній українській практиці.

Визначаються додаткові засоби та заходи протидії корупції в контексті кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за результатами аналізу окремих зарубіжних держав. Досліджено досвід Франції, Австрії, Швеції, Швейцарії, Великобританії з протидії корупційним діянням за допомогою законодавства про кримінальну відповідальність. З'ясовано суб'єктів злочинів за законодавством Франції, Австрії, Швеції, Швейцарії, Великобританії за вчинення злочинів щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Визначені основні аспекти корупційних злочинів та їх суб'єктів у кримінальному законодавстві Франції, Австрії, Швеції, Швейцарії, Великобританії, які можна використати у вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність щодо протидії корупційним кримінальним правопорушенням, які пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди.

Відзначено, що в законодавстві Австрії важливою кваліфікуючою ознакою – є монопольне право або можливість реалізації власної правосуб'єктності, яка чітко детермінує, що особа вчиняє кримінальний злочин лише тоді, коли крім неї подібну дію не може вчиняти ніхто та що це не лише коло службових обов'язків чи функцій, покладені державою, а що це монополія на прийняття конкретного управлінського рішення і що це є визначальним. Відзначено, що підхід австрійського законодавця до розуміння природи корупційного діяння – монопольне право на прийняття або утримання від прийняття управлінських рішень, здатних змінювати характер діяльності суб'єктів господарювання, осіб приватного права, – розкриває виключність та особливість суб'єктивної сторони злочину, а також причинно-наслідкового зв'язку між метою протиправного діяння, самим діянням та наслідками, до якого воно призвело. Це положення може бути використане у вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення.

Ключові слова: прийняття; пропозиція; обіцянка; одержання неправомірної вигоди; корупційні злочини; корупційні кримінальні правопорушення; закордонний досвід; протидія корупції; кримінальне законодавство; корупція; суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень; суб'єкти корупційних злочинів; особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Протидія корупційним злочинам та попередження їх – це один із найбільш актуальних напрямів реалізації політики багатьох держав у світі. Ключовий елемент такої системи в зарубіжних країнах визначити важко, оскільки всі вони підходять до вирішення проблеми корупційних злочинів системно, розробляючи механізми та інструменти, що мають

комплексний характер дії та комплексний ефект. Водночас політика протидії корупційним злочинам, і особливо тим із них, які пов'язані із одержанням неправомірної вигоди, часто має особливості, що виражають ментальні, соціальні, цивілізаційні особливості розвитку суспільства. Крім того, більшість заходів, які вживаються в цій сфері у закордонних країнах, пов'язані із нетриві-

альним поглядом на проблему корупції, її економічну природу та соціальні наслідки. Такі заходи є цікавими для дослідження, особливо враховуючи той факт, що здебільшого вони демонструють ефективність, якої бракує вітчизняній системі протидії корупційним злочинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут суб'єкта кримінального правопорушення у вітчизняному кримінальному праві знаходився в центрі уваги багатьох науковців, зокрема, в працях таких вчених як: П.П. Андрушка, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тація, В.К. Гришука, С.С. Яценка та ін., які, займаючись питаннями порівняльного правознавства в галузі кримінального права, досліджували різні аспекти інституту суб'єкта злочину в кримінальному праві зарубіжних країн і їх співвідношення з українським кримінальним правом. Але до цього часу жодної роботи не було присвячено дослідженню суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень, тому до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Законодавче визначення корупції надається у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, яка визначає корупцію «як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [1]. Крім того, як впливає з аналізу чинного КК України, що «вчинення корупційного кримінального правопорушення розглядається як підстава для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, відповідно до КК України (ч. 1 ст. 96-3), до таких підстав належать: по-перше, вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у частинах 1 і 2 ст. 368-3, частинах 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 цього Кодексу; по-друге, незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами

юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у частинах 1 і 2 ст. 368-3, частинах 1 і 2 ст. 368-4, ст.ст. 369 і 369-2 цього Кодексу» [2].

Слід сприйняти визначення корупційного кримінального правопорушення, яке пропонує С.М. Гусаров, а саме: «корупційне кримінальне правопорушення – зловживання службовим становищем або умисне зловживання шляхом використання службових повноважень чи службового становища, тобто здійснення службовою особою будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, з метою одержання або прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших адресатів або, відповідно, здійснення службовою особою дій у вигляді обіцянки/пропозиції або надання такої вигоди певним адресатам з метою схилити уповноважену особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень» [3, с.53].

Таке розуміння корупційного кримінального правопорушення, на наше переконання узгоджується з його загальним визначенням у ст. 19 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, зі змісту якої випливає, що таким кримінальним правопорушенням є умисне зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи [4].

Корупційні кримінальні правопорушення вичерпно визначені в КК України – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що містить ознаки корупції і вчинене лише суб'єктом корупційного кримінального правопорушення [3, с. 53]. У цьому контексті важливо акцентувати увагу на тому, що «до ознак, які дають змогу відрізнити корупційні кримінальні правопорушення від інших видів кримінальних правопорушень, науковці зазвичай відносять сферу їх вчинення, спеціальний суб'єкт, особливі ознаки суб'єктивної та об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення» [5, с. 5]. Особливістю корупційних правопорушень є те, що їх зазвичай вчиняють спеціальні суб'єкти, визначені у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» – особи, уповноважені на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, особи при-

рівняні до них для цілей цього закону, та службові особи юридичних осіб приватного права [1]. Таким чином, спеціальний суб'єкт корупційних кримінальних правопорушень – це особа, яка порушує свої службові обов'язки з метою тим чи іншим способом задовольнити власні інтереси, або інтереси інших осіб, які суперечать принципам і завданням публічної служби.

Законом України «Про запобігання корупції» встановлюється перелік осіб, які можуть визнаватися суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. У відповідності до ч. 1 ст. 3 цього закону: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, - у випадках, передбачених цим Законом; 4) кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом.

В літературі неодноразово піднімалося питання характеристики суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень за міжнародними антикорупційними конвенціями, а також законодавством зарубіжних держав, в тому числі і кримінального законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення та їх порівняння з положеннями вітчизняного антикорупційного законодавства. Вирішення даних питань визнається надзвичайно проблемним з огляду на відмінності, перш за все, в юридичній техніці вказаних міжнародних актів та Кримінального кодексу України, а подекуди й через розбіжність концептуальних ідей, що лежать в їх основі.

Вивчення законодавства про кримінальну відповідальність зарубіжних держав з позиції порівняльного правознавства завжди вважалося одним із необхідних напрямків у роботі з удосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність, в тому числі стосовно відповідальності за корупційні кримінальні правопо-

рушення. Значимим є те, що в розвитку кримінального права звернення до базових категорій є пріоритетним, оскільки дозволяє з'ясувати ставлення до них законодавця тієї чи іншої держави, залученої до міжнародних відносин, а тому зобов'язаної погоджувати своє внутрішнє право з правом іноземних держав.

З чотирьох елементів складу кримінального правопорушення, відомих теорій кримінального права, нами був обраний суб'єкт корупційного кримінального правопорушення як ключовий елемент складу, що вчиняє суспільно небезпечне діяння, яке визнається корупційним кримінальним правопорушенням за чинним КК України.

Інститут суб'єкта кримінального правопорушення у вітчизняному кримінальному праві знаходився в центрі уваги багатьох науковців, зокрема, в працях таких вчених як: П.П. Андрушка, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тація, В.К. Грищука, С.С. Яценка та ін., які, займаючись питаннями порівняльного правознавства в галузі кримінального права, досліджували різні аспекти інституту суб'єкта злочину в кримінальному праві зарубіжних країн і їх співвідношення з українським кримінальним правом [6, с. 137-143; 7, с. 1-248; 8, С. 1-1048].

Разом з тим, окремі питання законодавчого визначення суб'єкта кримінального правопорушення (злочину), в тому числі і суб'єкта корупційного кримінального правопорушення в кримінальному законодавстві держав Європейського союзу та інших провідних держав світу науковцями недостатньо досліджені.

Аналізуючи досвід зарубіжних держав у сфері боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями важливо зробити основний акцент на тих особливостях, які мають перспективу для України, але неможливі в межах сучасного правового поля. Тому стає необхідною зміна нормативно-правового забезпечення у процесі протидії корупційним кримінальним правопорушенням, потрібна реалізація більш ефективних засобів, до яких сучасний формат соціально-корупційних зв'язків не здатен швидко адаптуватися, є важливим на сучасному етапі в Україні.

Тому, досліджуючи зарубіжний досвід, необхідно виходити з таких критеріїв прийнятності його окремих заходів для цілей протидії корупційним кримінальним правопорушенням, пов'язаним з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди: 1) про-перше, заходи, які планується запроваджувати, повинні відпо-

відати стратегічним пріоритетам та напрямам правової політики, а також не обмежувати права та інтереси осіб, не повинні спричиняти зменшення обсягу демократичних прав і свобод; 2) по-друге, важливою є здатність заходів, які планується імплементувати, інтегруватися у вітчизняну правову реальність із найменшими проблемами для функціонування системи протидії корупційним злочинам загалом.

Відповідно до Кримінального кодексу Франції [7], як зазначає В.В. Шмигельський, «караними є такі корупційні діяння, як:

– пропозиція без законних на те підстав у будь-який момент прямо або опосередковано підношень, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг;

– дія або утримання від будь-якої дії, що входить у коло повноважень функціонера держави-члена ЄС або зумовлена його обов'язками чи мандатом, або дії, здійснення якої полегшене його посадою, обов'язками або мандатом;

– вимагання функціонером держави-члена ЄС без законних на те підстав, у будь-який момент, прямо або опосередковано підношень, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг для того, щоб зробити або утриматися від здійснення якої-небудь дії» [9, с. 187–188]. Аналіз цих діянь дає нам можливість зазначити, що: по-перше, суб'єктом п. 1 є особа, яка пропонує без законних на те підстав у будь-який момент прямо або опосередковано підношень, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких переваг; по-друге, суб'єктом п. 2 є функціонер держави-члена ЄС; по-третє за п. 3 також суб'єктом є функціонер держави-члена ЄС.

Таким чином, системний аналіз положень Кримінального кодексу Франції свідчить, що до відповідальності можуть бути притягнуті як посадові та службові особи публічного, так і особи приватного права.

Має цінність досвід криміналізації діяння за прийняття пропозиції/обіцянки, або одержання неправомірної вигоди у Великобританії. Офіційно в національному законодавстві Великобританії такий злочин, як зазначає О.І. Гузоватий – ««незаконне збагачення», посилаючись на інститут так званого «незрозумілого порядку погодження статків» (unexplained wealth orders) (далі – UWO) чітко не визначено» [10, с. 58–59]. Важливо зауважити, що системний аналіз положень Circular 003/2018 «Criminal Finances Act: unexplained wealth orders», яким власне і запроваджується UWO, демонструє неможливість ідентифікації детермінованих його ознак із відомим вітчизня-

ному закону про кримінальну відповідальність кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 368 або ст. 368-5 КК. Так О.І. Гузоватий справедливо стверджує, що «відповідно до вказаного вище нормативного правового акту UWO – це сукупність заходів, які перевіряють природу, джерела та спосіб походження статків особи, і вже залежно від того, чи був порушений закон у процесі їх накопичення, до особи застосовується відповідальність, але не за сам процес збагачення, а за кожну конкретну дію, яка призвела до незаконного накопичення статків» [10, с. 58–59]. Існує думка в юридичній літературі, що «UWO передбачає необхідність з'ясування обставин, як було отримано майно, де воно перебувало до того часу, як його отримала особа, обґрунтованість підстави протизаконного отримання доходів тощо. UWO – це інструмент розслідування. Він вимагає від відповідача надати інформацію з певних питань (законне право власності на майно та засоби, якими воно було отримано)» [11].

Нам уявляється, що UWO видається досить вдалим інструментом підвищення ефективності боротьби та протидії корупційним проявам, а тому потребує детального вивчення та запровадження у вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність, а також як організаційний механізм підвищення ефективності функціонування окремих органів сфери правопорядку за участі інститутів громадянського суспільства, адже UWO передбачає залучення до контролю за діями правоохоронців неурядових та громадських організацій. Виходячи із змісту законодавства Великобританії суб'єктом незаконного збагачення є відповідно службова особа та особа уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Відповідно до Кримінального кодексу Австрії за § 265 передбачено кримінальну відповідальність за такі дії: пропозиція, обіцянки або гарантія винагороди в тому разі, якщо особа не вчинятиме певних дій, або вчинятиме їх на користь інших осіб; вимагання, прийняття або обіцянка винагороди особою, яка володіє необхідним монопольним колом повноважень чи можливостей реалізації власної правосуб'єктності [12]. У цьому випадку важливу звернути увагу на кваліфікуючу ознаку – монопольне право або можливість реалізації власної правосуб'єктності, яка чітко детермінує, що особа вчиняє кримінальний злочин лише тоді, коли, крім неї, подібну дію не може вчинити ніхто. Це не лише коло службових обов'язків чи функцій, покладені державою, – це монополія на

прийняття конкретного управлінського рішення, і це, на нашу думку, є визначальним [12]. Слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «такий підхід австрійського законодавця до розуміння природи корупційного діяння – монопольне право на прийняття або утримання від прийняття управлінських рішень, здатних змінювати характер діяльності суб'єктів господарювання, осіб приватного права, – розкриває виключність та особливість суб'єктивної сторони злочину, а також причинно-наслідкового зв'язку між метою протиправного діяння, самим діянням та наслідками, до якого воно призвело. Такої чіткої логіки бракує вітчизняному законодавству» [13, с. 178].

Питанню корупції та хабарництва приділено увагу в загальному шведському законодавстві, зокрема Кримінальному кодексі, Кодексі про судочинство, Акті про аудит та інших законодавчих і підзаконних актах. Особливістю шведської моделі протидії і корупційним кримінальним правопорушенням є пряме залучення до процесу кримінального переслідування за них відповідного Омбудсмена за напрямом суспільних відносин, у межах яких було вчинено корупційне кримінальне правопорушення [14, с. 200–201]. У Швеції активну участь у запобіганні корупції здійснюють громадські організації, такі як, наприклад, «Інститут проти хабарів», який зосередився на детальному роз'ясненні тонкощів антикорупційного законодавства [15, с. 27]. В існуючих публікаціях зазначається, що ««Інститут проти хабарів» виступає своєрідним засобом контролю за особами, які потенційно можуть стати

суб'єктами корупційних злочинів, функціонуючи в площині суспільної моралі. Більше того, саме неурядові організації в Швеції розробили Code of gifts, Rewards and other benefits in business – своєрідне Положення або Кодекс про подарунки, нагороди та винагороди. Хоча він є тотожним до норм кримінального законодавства, але є обов'язковим для дотримання у всіх суб'єктах владних повноважень, а також є елементом корпоративної культури більшості суб'єктів корпоративного права» [15, с. 27]. Таким чином, суб'єктом корупційного кримінального правопорушення виступає суб'єкт владних повноважень.

Кримінальний кодекс Швейцарії містить спеціальний Розділ XIX «Хабарництво», який визначає «такі склади корупційних злочинів, як: підкуп швейцарської посадової особи; давання хабара (ст. 322 ter); згода посадової особи на підкуп (ст. 322 quater); надання вигоди (ст. 322 quinquies); отримання вигоди (ст. 322 sexies); підкуп посадової особи іноземної держави (ст. 322 septies). Також декілька злочинів визначені в Розділі XVIII «Злочинні діяння проти службових і професійних обов'язків» [16]. Тут суб'єктами злочинів відповідно виступають посадові особи. Ці положення є важливими для вдосконалення вітчизняного досвіду у сфері протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Існують й інші цікаві приписи зарубіжного законодавства щодо корупційних кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, які потребують подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Гусаров С.М. Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких встановлено кримінальну відповідальність. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2019 р.). С. 52-56.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
5. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення: навч. посіб. / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова, М.О. Тучак. Харків : Магістр, 2012. 260 с.
6. Вереша Р. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Право України*. 2006. № 9. С. 137–143.
7. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
8. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. К. : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
9. Шмигельський В.В. Кримінальна відповідальність за неправомірну вигоду за законодавством іноземних держав. Університетські наукові записки. 2014. № 4. С. 186–191.

10. Гузоватий О.І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження): дис. к.ю.н. ; спеціальність 12.00.08. Дніпро: ДДУВС, 2016. 273 с.
11. Circular 003/2018: Criminal Finances Act: unexplained wealth orders. URL: <http://surl.li/nmddd>
12. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 08.06.2021 Druckansicht(Accesskey D) URL: <http://surl.li/nmdko>
13. Комарницька М.О. Закордонний досвід законодавчої регламентації та практичних аспектів боротьби зі злочинами у сфері прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) № 3 2020. С. 176-181.
14. Супрун Т.М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. Вип. 2–3. С. 199–206.
15. Теоретико-правові засади протидії корупції : науково-аналітична доповідь / авторський колектив : Дейнека В.Ф., Кармаліта М.В., Розум О.М., Шавло І.А., Шкуренко Н.Г. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с.
16. Swiss Criminal Code. URL: <http://surl.li/nmefx>

Khar I.O. SUBJECTS OF CORRUPTION-RELATED CRIMINAL OFFENCES ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF AN UNLAWFUL BENEFIT: FOREIGN EXPERIENCE

The article reveals the legislative definition of subjects of corruption criminal offences under the current criminal legislation of Ukraine. In addition, the author elucidates the peculiarities and expediency of applying foreign experience in relation to the subject of corruption offences in modern Ukrainian practice.

The author identifies additional means and measures to combat corruption in the context of criminal liability for accepting an offer, promise or receipt of an unlawful benefit based on the results of the analysis of certain foreign countries. The author studies the experience of France, Austria, Sweden, Switzerland, and the United Kingdom in combating corruption through criminal liability legislation. The author identifies the subjects of crimes under the laws of France, Austria, Sweden, Switzerland, and the United Kingdom for committing crimes of accepting an offer, promise, or receiving an undue advantage.

The author identifies the main aspects of corruption offences and their subjects in the criminal legislation of France, Austria, Sweden, Switzerland and the United Kingdom which can be used in the national legislation on criminal liability for combating corruption criminal offences related to acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit.

It is noted that in Austrian legislation, an important qualifying feature is the monopoly right or the ability to exercise one's own legal personality, which clearly determines that a person commits a criminal offence only when no one else can commit such an action and that this is not only the range of official duties or functions assigned by the State, but also a monopoly on making a specific managerial decision and this is decisive. It is noted that the Austrian legislator's approach to understanding the nature of a corruption act - the monopoly right to make or refrain from making management decisions which may change the nature of activities of business entities and private individuals - reveals the exclusivity and peculiarity of the subjective side of the crime, as well as the causal link between the purpose of the unlawful act, the act itself and the consequences to which it led. This provision may be used in the national legislation on criminal liability for corruption-related criminal offences.

Key words: acceptance; offer; promise; obtaining an unlawful benefit; corruption crimes; corruption criminal offences; foreign experience; combating corruption; criminal law; corruption; subjects of corruption criminal offences; subjects of corruption crimes; persons authorised to perform the functions of the state or local self-government; persons equated to persons authorised to perform the functions of the state or local self-government.

Харитоновна О.І.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Авторка при постановці завдань наукового дослідження зазначає, що теорія корпоративного права України наразі стоїть перед необхідністю пошуку відповіді на два головних виклики сучасності: 1) адаптація вітчизняного права (у тому числі, правової доктрини і концепції законодавства) до права ЄС; 2) трансформація основних понять та категорій юриспруденції відповідно до вимог (умов) інформаційного суспільства. Причому визначальним є саме другий виклик, оскільки він адресований не лише одній чи кільком державам, і навіть, не тільки європейській цивілізації, а усьому людству. І в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства важливу роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології, які дозволяють збирати, обробляти, отримувати та передавати інформацію на локальному, загальнодержавному та міжнародному рівнях, провідне місце серед таких технологій посідає – Інтернет.

Звертається увага, що діджиталізація наряду торкнулася і корпоративного права, що зумовило необхідність дослідження відповідних процесів і їх вплив на корпоративне право і корпорації. Тому метою статті визначено безпосередній аналіз діджиталізаційних процесів, що відбуваються у корпоративному праві.

Зроблено висновок, що навіть побіжний огляд змін, що відбулися у сфері ведення бізнесу у зв'язку із діджиталізацією, свідчить про великий вплив цифрових технологій, починаючи із процесу створення корпорацій, управління ними і закінчуючи появою нових, віртуальних організацій, які існують лише у віртуальній реальності. Нова реальність, у якій діють корпорації, не завжди є врегульованою достатнім чином. Це стосується, зокрема, необхідності розмежування юридичних і віртуальних (квазі-юридичних) осіб, розробка онлайн-формату загальних зборів, питань ідентифікації учасників та присутніх, наприклад, за допомогою індивідуальних паролей доступу, фіксації ходу загальних зборів та результатів голосування, збереження даних тощо.

Ключові слова: корпоративне право, діджиталізація, інтернет, ІТ-право, бізнес, інформаційне суспільство, господарське право, юридичні особи, корпоративні відносини, он-лайн реєстрація юридичних осіб, електронні загальні збори, корпоративна прозорість, віртуальні організації, «віртуальні особи».

Актуальність теми. Теорія корпоративного права України наразі стоїть перед необхідністю пошуку відповіді на два головних виклики сучасності: 1) адаптація вітчизняного права (у тому числі, правової доктрини і концепції законодавства) до права ЄС; 2) трансформація основних понять та категорій юриспруденції відповідно до вимог (умов) інформаційного суспільства. Причому визначальним є саме другий виклик, оскільки він адресований не лише одній чи кільком державам, і навіть, не тільки європейській цивілізації, а усьому людству.

В умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства важливу роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології, які дозволяють збирати, обробляти, отримувати та передавати інформацію на локальному, загальнодержавному

та міжнародному рівнях. Провідне місце серед таких технологій посідає Інтернет – найбільша телекомунікаційна мережа у світі, яка зародилася у 1969 році і починаючи з 80-х років ХХ століття стала активно розвиватися та розповсюджуватися. Основною метою мережі Інтернет є поширення інформації серед користувачів, обмін такою інформацією. Вона є унікальним засобом комунікації, яка не знає часових і просторових меж, оскільки обмін інформацією відбувається блискавично і незалежно від відстані і кордонів. Саме мережа Інтернет є інформаційним підґрунтям інтеграційних процесів, які відбуваються в світі. Діджиталізація наряду торкнулася і корпоративного права, що зумовлює необхідність дослідження відповідних процесів і їх вплив на корпоративне право і корпорації.

Метою статті є аналіз діджиталізаційних процесів, що відбуваються у корпоративному праві.

Ступінь дослідження проблеми. Дослідженню проблем діяльності товариств, визначенню порядку формування, компетенції органів управління юридичних осіб, відповідальності їх членів присвячувалось багато робіт вчених-юристів. Серед них наукові праці таких вчених, як В. І. Борисова, А. Блюмхардт, О. М. Вінник, Н. С. Глусь, О. Р. Кібенко, В. М. Кравчук, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Р. Б. Сивий, І. В. Спасибо-Фатєєва, С. В. Томчишен, В. С. Щербина, О. В. Щербина, О. С. Яворська, В. Л. Яроцький та ін.

Безпосередньо проблемам діджиталізації корпоративного права приділяли увагу такі науковці, як О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, Р.А. Майданик [1, с. 76-81], І.О. Ромашенко [2, с. 99-101], О.С. Орлова [3] та ін. Але, з огляду на зростання значення діджиталізації в усіх сферах суспільного життя, цих наукових розвідок має бути набагато більше.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація корпоративного права, на думку О.Р. Кібенко, це зміни в процедурах, врегульованих корпоративним законодавством та пов'язаних з переходом від процесів у паперовій формі, під час яких присутність особи заявника перед компетентним органом є обов'язковою, до прямих он-лайн процедур, які не потребують безпосередньої участі посередника чи компетентного органу (end-to-end direct online procedure).

При цьому робиться акцент на трьох базових елементах: 1) он-лайн процедура (on-line) – процедура, яка може здійснюватись через веб-мережу і є доступною для кінцевих споживачів послуг; 2) пряма он-лайн процедура (direct) – процедура, яка може бути проведена напряду самостійно кінцевим споживачем, тобто без втручання посередника чи компетентного органу; 3) безперервна он-лайн процедура (end-to-end) – процедура, всі етапи чи дії якої відбуваються виключно он-лайн, жодний елемент не передбачає необхідності використання паперового носія чи фізичної присутності [4].

Діджиталізація стрімко входить у сферу бізнесу. У своєму дослідженні Лірі Андерссон (Liri Andersson), засновник консалтингової компанії This Fluid World, та Лудо Ван дер Хейден (Ludo Van der Heyden), професор INSEAD.» Directing Digitalisation: Guidelines for Boards and Executives (PDF) зауважили, що ще 10 років тому на запитання «З чим у вас асоціюється слово «цифровий»?» лідери в основному відповідали: це щось,

пов'язане із соціальними медіа. Сьогодні ж керівники корпорацій кажуть, що це програмні додатки, «великі дані», тривимірний друк, «хмара» чи інші цифрові технології. «Всі ці відповіді є одночасно як правильними, так і неправильними; бо найважливішим є не окремі «плоди» діджитал-революції, а їхній кумулятивний ефект, що змінює саму сутність бізнесу та організацій, – пишуть автори, додаючи: «Більше немає границі, яка б розмежувала світ до і після цифризації; зараз діджиталізація – це бізнес, а бізнес – це діджиталізація» [5].

Таким чином, ми стикаємося з необхідністю дослідження тих процесів, що відбуваються у зв'язку із діджиталізацією і проблем, нею породжених, у корпоративному праві.

Враховуючи необхідність адаптації вітчизняного права (у тому числі, правової доктрини і концепції законодавства) до права ЄС, зазначимо, що метою діджиталізації корпоративного права ЄС є вирівнювання можливостей використання он-лайн інструментів для проведення компаніями з різних країн ЄС своїх основних операцій. Основним завданням є забезпечення повної он-лайн доступності таких процесів: реєстрація компанії; подання та отримання інформації про компанію; реорганізація; добровільна ліквідація (розпуск) компанії; он-лайн комунікації між компанією та акціонерами, органами компанії (внутрішні комунікації).

25 квітня 2018 р. Єврокомісія запропонувала зміни до регулювання корпоративних відносин, що мають полегшити ведення бізнесу на внутрішньому ринку ЄС та забезпечити гарантіями транскордонні операції. Було запропоновано два проекти: стосовно гармонізації корпоративного права в умовах цифрових технологій та транскордонної мобільності компаній.

Відповідно до цих проектів, пропонується можливість реєструвати компанії в онлайн-режимі (в т.ч. транскордонні), а також переміщувати та реорганізовувати компанії в межах ЄС, не зазнаючи зайвих витрат - лише за умови, що такі дії не є фіктивними та не зачіпають інтересів зацікавлених сторін - працівників, кредиторів, акціонерів [6].

Підґрунтям діджиталізації має стати також корпоративна культура Цифрова революція за своєю сутністю носить більшою мірою культурний, а не лише технологічний характер. Як і будь-яка інша масштабна культурна зміна, діджиталізація може втілитись у реальність тільки за умови, що її «ядром» стануть топ-менеджери та члени ради директорів [5].

В українському законодавстві до нормативної бази, що регулює цифрову трансформацію, можна віднести такі нормативні акти, як: Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, Постанова Кабінету Міністрів України про «Деякі питання цифрового розвитку» 2019 року, тощо. У вересні 2019 році в Україні було створено Міністерство цифрової інформації. Серед його завдань була розробка проєкту «держава у смартфоні». Офіційно його запустили у 2020 році під назвою Дія. Він поєднує мобільний застосунок та портал державних послуг.

Україна має електронну систему державних закупівель Prozorro. Також одними з перших ми впровадили систему для продажу державного майна — Prozorro.Sale. Тут проходять аукціони з приватизації, оренди комунального майна чи земельних ділянок [7].

Цікавим доробком у сфері діджиталізації став новий модельний статут, який містить не одну редакцію, а набір правил, які можна обирати при генерації документів. Усі положення діляться на: 1) обов'язкові для всіх ТОВ; 2) обов'язкові для ТОВ, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави; 3) варіативні (де можна обрати один з декількох пунктів); 4) рекомендовані (цей варіант буде обрано «за замовчуванням», якщо немає наміру його змінити. Як зазначається, документ виглядає досить незвично, тому що його не можна просто скопіювати і роздрукувати. Однак, фактично, Постановою було затверджено не сам модельний статут, а алгоритм для його генерації [8].

Крім того, запущена система, за допомогою якої користувачі за кілька кліків зі стовідсотковою точністю можуть встановити зв'язки між компаніями та бенефіціарами. Швидкість обробки запитів у системі досить висока, реалізовано повномасштабний мобайл клієнт, що дає можливість працювати зі смартфонів і планшетів так само повноцінно та швидко, як зі стаціонарних комп'ютерів. Навіть аналітичний інструмент «Зв'язки» функціонує чітко та оперативно і в зручному для користувача інтерфейсі. До ключових переваг оновленої версії CONTR AGENT відносять: 1) швидкий пошук та побудова точних зв'язків між компаніями, засновниками, спільними керівниками, адресами і контактами, 2) актуальне досьє та історичні дані про кожну українську компанію, 3) максимально детальна інформація про ФОПи, 4) мобільність і доступність у режимі 24/7, 5) зручний функціональний інтерфейс мобільної версії. З CONTR AGENT легко самостійно перевірити дані про контрагентів в Єдиному держав-

ному реєстрі, відкриті виконавчі провадження, період існування компанії/реєстрації ФОП, частоту змін керівництва, власників, бенефіціарів, накладені санкції. У поміч - цілодобова онлайн-підтримка.

Система надає інформацію виключно з офіційних та відкритих джерел: Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Бази оголошень з тематики банкрутства, опублікованих на сайті Вищого господарського суду України, Єдиного державного реєстру судових рішень, Плану державних перевірок підприємств, Інформації про суб'єктів господарювання, що мають податковий борг [9].

Діджиталізація дозволяє, таким чином, спростити як реєстрацію корпорацій, так і управління ними.

У багатьох країнах законодавство дозволяє проводити загальні збори як повністю віртуально, так і в гібридній формі, коли частина учасників присутня фізично в одному місці, а частина долучається онлайн. Багато відомих компаній проводять загальні збори акціонерів онлайн, наприклад, HP Inc., PayPal Holdings, Inc., в той час як інші надають перевагу гібридній формі (Microsoft Corporation, Johnson & Johnson).

Першим кроком у врегулюванні дистанційного проведення зборів акціонерів в акціонерних товариствах було прийняття Верховною Радою України 30 березня 2020 р. Закону України №540-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (Covid-2019)». Зокрема, цим законом вносилися зміни до перехідних та прикінцевих положень закону України «Про акціонерні товариства» №514-VI від 17 вересня 2008 р., якими було встановлено, що у випадку, якщо з огляду на дію обмежувальних заходів у зв'язку з дією карантину на території України проведення зборів акціонерів у загальному порядку (тобто спільною присутністю в одному місці) є неможливим, збори можуть бути проведені дистанційно в порядку та строки, визначені «Тимчасовим порядком дистанційного проведення зборів акціонерів», затвердженим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Новий закон України «Про акціонерні товариства» передбачає можливість проведення очних загальних зборів, електронних загальних зборів та дистанційних загальних зборів. При цьому електронні загальні збори не передбачають спільної присутності на них акціонерів (їх представників)

та проводяться виключно шляхом електронного заочного голосування акціонерів з використанням авторизованої електронної системи, а дистанційні загальні збори проводяться шляхом дистанційного заповнення бюлетенів акціонерами і надсилання їх до товариства через депозитарну систему України у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Запроваджується також можливість скороченої процедури скликання загальних зборів. У такому випадку повідомлення про проведення позачергових загальних зборів здійснюватиметься не пізніше ніж за 15 днів.

В Україні Закон про товариства з обмеженою відповідальністю також передбачає проведення загальних зборів учасників в режимі відеоконференції, що дозволяє бачити та чути всіх учасників одночасно. Щодо гібридної форми загальних зборів у законі відсутні положення, які б обмежували використання компаніями такого варіанту.

Порядок проведення загальних зборів у формі відеоконференції законом не регламентований. Тому, як зазначають практики, у статуті або внутрішньому положенні варто врегулювати питання ідентифікації учасників та присутніх, наприклад, за допомогою індивідуальних паролей доступу, фіксації ходу загальних зборів та результатів голосування, наприклад, відеозапис або шляхом збереження електронних повідомлень, формування електронного протоколу [10].

Слід також дуже обережно підходити до онлайн формату членам органів управління компанії, які ухвалюють рішення знаходячись за межами України. Наприклад, податкові органи іноземних країн можуть визнати українську компанію податковим резидентом тієї країни, з якої здійснюється ефективне управління, тобто країни, з якої топ-менеджмент приймає на постійній основі рішення певної важливості щодо української компанії (так зване правило місця ефективного управління).

Рух до корпоративної прозорості (corporate transparency) є світовим трендом, який останнім часом набирає обертів. У низці розвинених країн вже діють стандарти прозорості фінансової інформації у формі процедури «KnowYour Client (Customer)» (KYC), принципи якої, серед іншого, закладені у Сорока рекомендаціях Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF) від 25 вересня 2003 року а також Директиві Європейського Парламенту та Ради 2005/60ЕС про боротьбу з відмиванням коштів від 25 жовтня 2005 р. Відповідно сьогодні все більше країн запроваджують або готуються

до запровадження публічного розкриття кінцевих власників бізнесу.

25 листопада 2014 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» № 1701-VII. Відтак, інформацію про кінцевих власників усіх українських компаній оприлюднено на Єдиному державному порталі відкритих даних. З цим кроком Україна приєдналась до Глобального реєстру бенефіціарних власників – ініціативи Transparency International щодо сприяння прозорості й запобігання корупції. Таким чином, Україна стала однією з країн-лідерів у розкритті інформації про бенефіціарних власників серед країн, що впроваджують Ініціативу прозорості видобувних галузей. При реєстрації юридичної особи інформацію про структуру власності засновників, кінцевого вигодоодержувача представник юридичної особи включатиме до реєстраційної картки. При подальшій зміні вигодоодержувачів та/або власників істотної участі юридична особа зобов'язана подати реєстраційну картку про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Головною новелою Закону було те, що тепер відомості про вигодоодержувачів та власників істотної участі будуть у відкритому доступі в ЄДР. Раніше в реєстрі можна було побачити лише поточних засновників (учасників) юридичної особи.

Доступ до вказаної вище інформації є відкритим для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади. Зазначена інформація повинна містити дані про прізвище, ім'я та по батькові кінцевого бенефіціарного власника, країну громадянства, серію та номер паспорта громадянина України або паспортного документа іноземця, місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності).

Важливе значення має діджиталізація і у зв'язку з війною. Так, щоб швидко повернутися до роботи та бути стійким до нових криз, український бізнес має використовувати хмарні технології. Наприклад, для організації дистанційної роботи працівників підключаються віртуальні робочі столи, а а збереження даних стає життєво необхідним. Azure Virtual Desktop – це хмарне рішення для віртуалізації робочих столів та додатків. З ним бізнес може налаштувати віртуальний робочий простір своєї команди з необхідним набором програм, індивідуально адаптуючи його

під кожного співробітника або окремих відділів. Працівнику потрібен лише доступ до інтернету та будь-який пристрій для доступу до хмарного робочого столу – ноутбук, смартфон, планшет тощо [11, с.756-758].

На основі сучасних інформаційних технологій створюються системи реорганізації існуючих організацій і принципово нові типи організацій – віртуальні організації. Віртуальна корпорація (ВК) представляє собою електронне об'єднання капіталів (ресурсів) різного типу - фінансового технологічного людського (зокрема інтелектуального) в інтересах виконання складних унікальних проєктів створення продукції світового класу і максимально повного задоволення вимог замовника. До відмінних рис таких корпорацій відносять: 1) непостійний характер функціонування; 2) здійснення зв'язків та управлінських дій на основі інтегрованих і локальних інформаційних систем і телекомунікацій; 3) взаємовідносини з усіма партнерськими та іншими зацікавленими організаціями через серію угод договорів і взаємне володіння власністю; 4) створення тимчасових альянсів організацій в суміжних областях діяльності; 5) часткова інтеграція з материнською компанією і збереження відносин спільної власності доти, доки це вважається вигідним; 6) договірні відносини працівників з адміністрацією у всіх ланках [12, р. 54-57].

Таким чином, розширення кола суб'єктів економічного (торгового, цивільного) обігу за рахунок учасників ІТ-сфери («віртуальних осіб, організацій») тягне необхідність певного перегляду розуміння правосуб'єктності таких осіб, оскільки вона є необхідною умовою їх участі у цивільному обігу. Зокрема, стосовно юридичної особи традиційно розрізняють такі елементи її правосуб'єктності: 1) правочиноздатність; 2) деліктоздатність; 3) трансдідздатність; 4) бізнесдідздатність. Наразі такий перелік елементів правосуб'єктності юридичної особи, на нашу думку, вже виглядає застарілим, а тому має бути доповненим згадкою про такий елемент як «кіберздатність», під якою ми маємо на увазі здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері (зокрема, укладати договори у якості

сторони, що надає ІТ-послуги, та як їхній споживач, бути учасником відносин е-комерції, соціальних мереж, приймати участь в інтерактивних акціях тощо). Відмінність від правочиноздатності тут полягає в тому, що «кіберздатність» може реалізовуватися за допомогою не лише правочинів, а й юридичних вчинків). Крім того, внаслідок спеціальних вимог до особи, яка надає ІТ-послуги, «кіберздатність» у певних випадках може бути елементом спеціальної правосуб'єктності юридичної особи.

Аналізуючи структуру правосуб'єктності «віртуальних осіб (організацій)», слід зазначити, що тут, на нашу думку, неприйнятне застосування положення ст. 91 ЦК, згідно якому «юридична особа може мати такі ж права і обов'язки, як і особа фізична, за винятком тих, передумовою володіння якими є природні властивості людини». Застосування її в порядку аналогії закону неможливе, оскільки йдеться саме про «юридичну особу», а тому відсутні умови для застосування останньої.

Натомість, може йтися про застосування аналогії права, котра має тут підставою визнання за «віртуальними особами (організаціями)» такої якості як «кіберздатність». На такому підґрунті далі в порядку аналогії права можуть застосовуватися концепти «правочиноздатність»; «деліктоздатність»; «бізнесздатність» [13, с. 242-246].

Висновки. Навіть побіжний огляд тих змін, що відбулися у сфері ведення бізнесу у зв'язку із діджиталізацією, свідчить про великий вплив цифрових технологій, починаючи із процесу створення корпорацій, управлінням ними і закінчуючи появою нових, віртуальних організацій, які існують лише у віртуальній реальності. Нова реальність, у якій діють корпорації, не завжди є врегульованою достатнім чином. Це стосується, зокрема, необхідності розмежування юридичних і віртуальних (квазі-юридичних) осіб, розробка онлайн-формату загальних зборів, питань ідентифікації учасників та присутніх, наприклад, за допомогою індивідуальних паролей доступу, фіксації ходу загальних зборів та результатів голосування, збереження даних тощо.

Список літератури:

1. Майданик Р.А. Віртуальні активи як об'єкт корпоративних прав у країнах загального та цивільного права. *Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: шлях до європейських стандартів* : Збірник наукових праць за матеріалами XXI Міжнародної науково-практичної конференції (6 жовтня 2023 року, м.Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2023. С. 76-81.
2. Ромащенко І.О. Впровадження конструкції віртуального місцезнаходження юридичної особи в право Європейського Союзу. *Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: шлях до європейських стан-*

дартів: Збірник наукових праць за матеріалами XXI Міжнародної науково-практичної конференції (6 жовтня 2023 року, м. Івано-Франківськ) Івано-Франківськ, 2023. С. 99-101.

3. Орлова О.С. Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 195-201

4. Кібенко О.Р. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava?fbclid=IwAR0wvX1KGtqv2HyZwr3St77rgbNTbJq-1p5kzD6VBMr3SNWR9HvqntDqBjQ>

5. Leadership Guidelines for the Digital Age», INSEAD Knowledge. URL: <http://www.management.com.ua/tend/tend922.html>

6. Корпоративне регулювання: пропозиції від Єврокомісії. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/korporativne-regulyuvannya-propozyciyi-vid-evrokomisiyi.html>

7. Що таке діджиталізація та які переваги вона надає бізнесу. URL: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-didzhitalizacija-ta-jaki-perevagi-vona-nadae-biznesu>

8. Машинозчитувальні статuti в Україні. URL: <http://loyer.com.ua/uk/mashinozchituvalni-statuti-v-ukrayini/>

9. Знайти зв'язки між компаніями та бенефіціарами тепер можна за кілька кліків. URL: https://biz.ligazakon.net/ua/news/187756_znayti-zvyazki-mzh-kompanyami-ta-benefitsarami-teper-mozhna-za-klka-klkv?_ga=2.165056566.869249519.1567508156-332517034.1567508156

10. Корпоративне управління онлайн або діджиталізація корпоративних відносин в українських компаніях: адвокат Литовченко. URL: <https://advokatpost.com/korporatyvne-upravlinnia-onlajn-abo-didzhitalizatsiia-korporativnykh-vidnosyn-v-ukrainskykh-kompaniiakh-advokat-lytovchenko/>

11. Габур О. С. Діджиталізація корпоративного сектору і війна. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права: у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 756-758.

12. Kharytonova O., Kharytonova Y., Bignyak O. “Quasi corporations” and Euro- integration. *Development of national Law in the context of integration into the European legal space*. Collective monograph. Warszawa: Instytut Integracji Europejskiej, 2018. P. 54-73.

13. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Деякі проблеми правосуб'єктності корпорацій у цифрову добу. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики*: Збірник наукових праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6-7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2017. С. 242-246.

Kharytonova O.I. DIGITALIZATION OF CORPORATE LAW: PROBLEMS AND PROSPECTS

The author, while setting the tasks of the scientific research, notes that the theory of corporate law of Ukraine is currently faced with the need to find an answer to two main modern challenges: 1) adaptation of domestic law (including legal doctrine and the concept of legislation) to EU law; 2) transformation of the main concepts and categories of jurisprudence in accordance with the requirements (conditions) of the information society. Moreover, it is the second challenge that is decisive, since it is addressed not only to one or several states, and even not only to European civilization, but to all humanity. And in the conditions of the formation and development of the information society, information and communication technologies play an important role, which allow collecting, processing, receiving and transmitting information at the local, national and international levels, the leading place among such technologies is occupied by the Internet.

Attention is drawn to the fact that digitization has directly affected corporate law, which necessitated the study of relevant processes and their impact on corporate law and corporations. Therefore, the aim of the article is a direct analysis of digitalization processes taking place in corporate law.

It is concluded that even a cursory review of the changes that have taken place in the field of conducting business in connection with digitalization shows the great impact of digital technologies, starting from the process of creating corporations, managing them and ending with the emergence of new, virtual organizations that exist only in the virtual world. reality The new reality in which corporations operate is not always adequately regulated. This concerns, in particular, the need to distinguish between legal and virtual (quasi-legal) persons, development of the online format of general meetings, issues of identification of participants and attendees, for example, with the help of individual access passwords, recording of the progress of general meetings and voting results, data storage, etc.

Key words: corporate law, digitalization, Internet, IT law, business, information society, economic law, legal entities, corporate relations, online registration of legal entities, electronic general meetings, corporate transparency, virtual organizations, «virtual entities».

Бехруз Х.Н.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРИМУСОВІ СУДОВІ ЗАХОДИ МКС В УМОВАХ ОХОРОНИ СУВЕРЕННОСТІ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду проблемам, які пов'язані з діяльністю Міжнародного кримінального суду та його впливом на суверенітет держав. Стаття зосереджується на питаннях, пов'язаних із застосуванням примусових судових заходів МКС, що породжує питання щодо збереження суверенітету держав. Автор зазначає про причини, з яких деякі країни відмовилися ратифікувати Римський статут, зокрема через побоювання втрати суверенітету. Робота висвітлює спірні аспекти в контексті побоювань примусових судових заходів МКС та їх вплив на суверенітет держави, зокрема в контексті України.

В роботі аналізуються погляди дослідників на питання суверенітету та його відносини з міжнародним кримінальним правом. Зазначається, про те наскільки це питання стосується України та ратифікації Римського статуту, адже Україна визнала юрисдикцію МКС щодо певних злочинів, вчинених на її території, що надає суду повноваження розглядати відповідні міжнародні злочини. Аналізується роль МКС у контексті конфлікту в Україні, зокрема визначаються підстави та обставини, за яких Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних на її території протягом певних періодів. Автор розглядає спірні аспекти використання примусових судових заходів МКС в контексті збереження суверенітету держави та його можливі наслідки для України. У статті підкреслюється, що приєднання до міжнародних організацій, як МКС, не завдає суттєвої шкоди суверенітету держав, а навіть може підсилити його.

Особливий акцент у статті приділяється економічному примусу як окремому напрямку у рамках раціонального дослідження міжнародних відносин, що підкреслюється працею Девіда Болдвіна, який намагався вивчити економічні інструменти політики зовнішніх справ та інтегрувати їх в загальний аналітичний контекст. В роботі також оцінюється внесок Томаса Шеллінга у дипломатію насильства, зауважуючи про важливість сили у переговорах міжнародної політики. Вказується на складні відносини між суверенітетом держав та міжнародним кримінальним правом, звертаючи увагу на різноманітні аспекти цієї взаємодії та підкреслюючи необхідність збереження балансу між ними.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, суверенність, примусові заходи, міжнародні злочини, злочини проти людяності, ратифікація Римського статуту.

Постановка проблеми. Міжнародний кримінальний суд виступає як важливий міжнародний орган, спрямований на розгляд тяжких міжнародних злочинів, що становлять загрозу для світового співтовариства. Однак, застосування примусових судових заходів цим органом досі породжує питання щодо збереження суверенітету держав, які підпадають чи не підпадають під його юрисдикцію. У зв'язку з цим деякі країн не ратифікували чи навіть не приєднались до Римського статуту на основі вищезгаданих побоювань. МКС дійсно передбачає певне жертвування суверенітетом, оскільки суд втручається, коли держава відмовляється або не може використовувати свій національний апарат кримінального правосуддя для боротьби з міжнародними злочинами визначеними Римським статутом. Однією з причин не

ратифікації Римського статуту Україною може заключатися саме в цих побоюваннях, їх ґрунтовність розглядаються автором. Також у даній статті визначаються спірні аспекти побоювань примусових судових заходів МКС у контексті збереження суверенітету держави та те, що МКС накладає певні обмеження на державну владу та конкурує з державою у здійсненні влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації відображають актуальність теми взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом та висвітлюють різні аспекти цієї проблематики. Низка авторів, таких як О. Боднар, В. Кучер, С. Кучевська, М. Антонович, М. І. Смирнова, В. М. Попович, Є. В. Щербань, Н. В. Камінська розглядають важливість імплементації Римського статуту українським

законодавством та проблеми співробітництва України з МКС у контексті військової агресії росії проти України. Автори підкреслюють важливість МКС у світлі його ролі у забезпеченні правосуддя на міжнародному рівні та відстоюванні принципів суверенітету в контексті української ситуації.

Ці дослідження засвідчують значущість проблеми примусових заходів МКС в контексті збереження суверенності та взаємодії держав з міжнародними кримінальними структурами. Однак, узагальнення проблематики застосування примусових судових заходів Міжнародного кримінального суду в умовах забезпечення суверенітету держави в контексті сучасних викликів, що стикаються з Україною є необхідним.

Мета статті полягає в аналізі важливості та впливу Міжнародного кримінального суду на суверенітет держав у контексті його застосування та примусових судових заходів. Стаття спрямована на визначення побоювань деяких країн, які відмовляються або не можуть приєднатися до Римського статуту, через збереження свого суверенітету перед втручанням МКС. Автор пропонує глибше дослідити спірні аспекти, пов'язані з впливом судових заходів МКС на державний суверенітет та конкуренцію за владу між цим міжнародним органом та суверенними державами.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних причин створення Міжнародного кримінального суду після закінчення Другої світової війни було те, що багато скоєних міжнародних злочинів: злочинів проти людяності, геноциду, воєнних злочинів, злочину агресії ігнорувалися державами через «військову необхідність», або відповідно до положення про національний суверенітет і територіальну цілісність. Право притягувати людей до відповідальності та прагнення до міжнародного гуманітарного права є частиною однієї космополітичної ідеології. Сучасні технології, доступні міжнародній спільноті, дозволяють стежити за подіями на державних територіях. В свою чергу, просторове охоплення міжнародної спільноти природно веде до побудови міжнародної моральної солідарності проти порушення прав особистості.

Зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність у світі ведуть до перевизначення суверенітету з точки зору його обов'язку дотримуватися міжнародних правил. За словами колишнього Генерального секретаря ООН Хав'єра Переса де Куельяра: «Суверенітет і міжнародна відповідальність - це різні сторони однієї медалі...Зв'язок між суверенітетом і гуманізмом відкриває нам поняття міжнародного верховенства права... Суверенітет

і міжнародна відповідальність веде назад до міжнародного верховенства права» [1].

Раціоналістичне вивчення примусової сили в міжнародних відносинах, що було розпочато Томасом Шеллінгом у 1960-х та 1970-х роках [2] було спрямоване (з очевидних причин) на ядерні загрози, проте дослідження з тих пір вийшло далеко за рамки розгляду холодної війни. Навіть якщо загроза і використання ядерної сили залишається домінуючим елементом, дослідження тепер охоплює також різноманітні не насильні засоби, включаючи силу політичного тиску та економічні санкції. Слід зауважити, що теорія примусу, як іноді називають цей підхід, не була розроблена з питанням попередження вчинення міжнародних злочинів.

Дослідження економічного примусу розвивалося як у рамках раціоналістичного дослідження примусу в міжнародних відносинах, і як окреме поле. Наприклад, Девід Болдвін у своїй книзі 1985 року «Економічна дипломатія» [3] намагався побудувати аналітичний фреймворк для вивчення економічних інструментів політики, переконати колег, що «економічні техніки дипломатії слід описувати і оцінювати, використовуючи той самий інтелектуальний апарат, що використовується для аналізу інших технік дипломатії». Це підкреслювало, що економічні техніки дипломатії є просто одним з типів інструментів зовнішньої політики, і саме тому зовнішня політика є відповідною перспективою для аналізу цього інструменту.

Говорячи про наукові внески А. Шеллінга у дипломатію насильства важливо враховувати, що він виходив з припущення, що теорія примусу може бути розвинута на основі дедуктивного мислення та розуміння того, що у міжнародній політиці «сила завдати шкоди є силою переговорів». Виходячи з цього положення, Шеллінг працював над розвитком кількох основних уявлень про примус у міжнародних відносинах. Це включало уявлення про те, що примусові загрози повинні бути як потужними, так і вірогідними для успішного застосування, що опонентам було надано достатньо часу для виконання загроз, але не занадто багато, щоб це не спричинило появу нових вимог після виконання. А також, примусові конфлікти не повинні представляти собою ситуації нульової суми, якщо вони мають бути успішними. Крім того, Шеллінг вказав, що стратегії примусу не завжди повинні спрямовуватися на особу, яка знаходиться при владі, щоб бути успішними. Часто ця особа може бути занадто залученою до певної політики. У таких випадках корисніше спробувати

змусити наступний рівень опонентів, які можуть мати можливість вплинути на особу при владі або зняти її з посади [2]. Ці висновки робіт Шеллінга досі актуальні та використовуються в академічній літературі.

Зазвичай міжнародні обов'язки держав пов'язані з їх зовнішнім суверенітетом. Право бути рівноправним членом міжнародного співтовариства є важливою складовою зовнішнього суверенітету. Деякі автори, такі як Алан Джеймс, вважають розподіл суверенітету на зовнішній та внутрішній складові небезпечним для єдності характеру суверенітету. Вони розглядають суверенітет як «конституційну незалежність», яка не може бути поділена або розділена [4].

Однак інші автори, наприклад, Джордж Соренсен, визнаючи непорушність «конституційної незалежності», вводять поділ суверенітету на «конституційні правила» та «регулятивні правила». Ядро «конституційних правил» складається з конституційної незалежності, яка залишається стабільною. Але за словами Соренсена, «регулятивні правила» залишаються змінними. Відмінність між поглядами Джеймса і Соренсена на «конституційну незалежність» можна знайти в давньому питанні: що з'явилося спочатку, яйце чи курка? Тоді як Джеймс вважає, що міжнародне право є наслідком суверенітету, Соренсен вважає, що суверенітет є паспортом для вступу в уже складене міжнародне співтовариство. Підхід Джеймса, орієнтований на єдність «конституційної незалежності», залишає мало місця для зовнішнього втручання у справі окремої держави. Однак Соренсен бачить конституційну незалежність лише як шматок паперу, який приманює держави в міжнародне суспільство, де їх суверенітет може бути регульований за допомогою іншого набору норм [5].

Варто зазначити, що суд не є наднаціональним органом, він лише визначає певні основні конституційні цінності, які є спільними для всіх національних суспільств. Тому не існує відносин «господар-раб» між суверенними державами та міжнародними установами. Однак держави завжди будуть підпорядковані МКС, оскільки останній має територіальні права на примусове виконання державами його вимог. Співробітництво між державами і МКС є одностороннім. Тільки держави зобов'язані щось надавати (особу чи документи). МКС нічим не зобов'язаний державам і нічого їм не обіцяє, окрім обіцянки громадянам держав про захист їхніх прав.

Атул Харадвай влучно зазначає, якщо держава – це умовна особа, то суверенітет – її хребет.

На думку неореалістів, сила хребта (економічного, військового) визначає внутрішній і міжнародний авторитет країни. Проте конструктивісти стверджують, що оскільки жодна людина (держава) не може довго тримати свій хребет рівним, отже, саме гнучкість хребта дозволяє державі виконувати та підтримувати здоровий баланс між своїми внутрішніми та міжнародними зобов'язаннями. Але спірне питання полягає в тому, наскільки держава повинна прогнутися, щоб не зламати спину. Приєднання до міжнародних організацій, таких як МКС, може не завдати шкоди суверенітету до такої міри, якою він би постраждав, якби був змушений увійти до глобальних структур, створених глобальним гегемоном [6].

Щодо питання України та ратифікації нею Римського статуту, то варто зазначити, що Україна визнала юрисдикцію МКС відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту щодо злочинів проти людяності, що стосуються подій, які відбулися на території України у період з листопада 2013 р. до лютого 2014 р. [7] та лютому 2015 р. щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, скоєних вищими посадовими особами рф й керівниками терористичних організацій ДНР та ЛНР у період з лютого 2014 р. [8].

Тож, Україні не слід хвилюватися щодо порушення державного суверенітету через дії Міжнародного кримінального суду, оскільки Україна вже визнала юрисдикцію МКС відповідно до Римського статуту. Зазначена юрисдикція стосується злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних на території України протягом певних періодів. Це вже надає суду повноваження розглядати будь-які міжнародні злочини, що сталися в Україні. Ратифікація Римського статуту стане важливим кроком для внесення змін у національне законодавство, щоб мати можливість самостійно розслідувати злочини проти людяності та мобілізувати допомогу та увагу міжнародної спільноти до цих подій, що сталися на території країни, окупованої ворогом. Це допоможе Україні не лише самостійно вжити заходи до розслідування злочинів, але й отримати підтримку та визнання на міжнародному рівні щодо страждань та подій, які відбулися на її території. На додачу, нашій країні однозначно потрібна допомога міжнародної спільноти та розголосу щодо притягнення до відповідальності за будь-які злочини вчинені країною-окупантом на нашій території.

Висновки. Ендрю Клепхем у своїй книзі «Правосуддя за злочини проти людяності» зазначає: «Суверенітет як такий є мінливим поняттям, яке

приспосовується до природи міжнародного права, що розвивається... зрештою, дебати зводяться до того, що розуміти під терміном «суверенітет» і кого слід захищати... Правило про те, що не повинно бути ніякого втручання в державний суверенітет, просто назріває питання: які права і обов'язки пов'язані з суверенітетом?» [9].

Не дивлячись на те, що міжнародне кримінальне право дійсно ставить певні виклики перед суверенітетом, воно також потребує, і до певної міри зміцнює цей суверенітет. Надмірність суверенітету та влади держави може призвести до міжнародних злочинів, як трапилось з Голокостом, але

також може не мати авторитету суверенної влади, як у Сомалі чи Сьєрра-Леоне. Іронічно, ми діємо через державний суверенітет, щоб обмежити дії, виправдані ім'ям державного суверенітету [10]. Суверени потребують обмежень, але можливо, що і всі ми. У будь-якому випадку, сподіваємося незважаючи на природу людської природи, суверенітет все ще є частиною суспільства, в якому ми знаходимося, і його відносини з міжнародним кримінальним правом багатогранні та не можуть бути зведені нанівець ні з одного боку, ні з іншого. І, схоже, така ситуація залишатиметься такою ще довгий час.

Список літератури:

1. Corn G. S., Aldykiewicz J. E. New Options for Prosecuting War Criminals in Internal Armed Conflicts. *The US Army War College Quarterly: Parameters*. 2002. Vol. 32, no. 1 P. 30-43.. URL: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2076>
2. Barbier M., Schelling T. C. The Strategy of Conflict. *Econometrica*. 1963. Vol. 31, no. 3. P. 614. URL: <https://doi.org/10.2307/1910005>
3. D. Byman and M. Waxman. The Dynamics of Coercion: American Foreign Policy and the Limits of Military. *Might Choice Reviews Online*. 2003. Vol. 40, no. 09. P. 40–5460–40–5460. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.40-5460>
4. James A. The Practice of Sovereign Statehood in Contemporary International Society. *Political Studies*. 1999. Vol. 47, no. 3. P. 35-51 URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00212>
5. Sorensen G. Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution. *Political Studies*. 1999. Vol. 47, no. 3. P. 590–604. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00218>
6. International Criminal Court and the Question of Sovereignty. CIAO: Columbia International Affairs Online. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_jan03bha01.html#note*
7. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року : Заява Верхов. Ради України від 25.02.2014 р. № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
8. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верхов. Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
9. M. Lattimer, P. Sands. *Justice for crimes against humanity* / ed. by L. Mark, S. P. 1960-. Oxford : Hart Pub., 2003. 512 p
10. Cryer R. International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round?. *European Journal of International Law*. 2005. Vol. 16, no. 5. P. 979–1000. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chi156>

Behruz H.N. THE ICC'S COERCIVE JUDICIAL MEASURES IN THE CONTEXT OF SOVEREIGNTY PROTECTION IN THE CONTEXT OF UKRAINE

The article examines the issues related to the activities of the International Criminal Court and its impact on the sovereignty of states. The article focuses on the problems associated with using coercive judicial measures by the ICC, which raises questions about preserving state sovereignty. The author points out why some countries refused to ratify the Rome Statute, mainly due to fears of losing power. The paper highlights the controversial aspects of fears of coercive judicial measures of the ICC and their impact on state sovereignty, particularly in the context of Ukraine.

The paper analyzes the views of researchers on the issue of sovereignty and its relationship with international criminal law. It is noted that this issue is relevant to Ukraine and the ratification of the Rome Statute since Ukraine has recognized the jurisdiction of the ICC over certain crimes committed on its territory, which gives the court the authority to consider relevant international crimes. The author analyzes the role of the ICC

in the context of the conflict in Ukraine, in particular, the grounds and circumstances under which Ukraine recognized the jurisdiction of the ICC over crimes against humanity and war crimes committed on its territory during specific periods. The author examines the controversial aspects of using the ICC's coercive judicial measures in the context of preserving the state's sovereignty and its possible consequences for Ukraine. The article emphasizes that joining international organizations, such as the ICC, does not significantly harm the power of states and may even strengthen it.

The article pays special attention to economic coercion as a separate area within the rational study of international relations, which is emphasized by the work of David Baldwin, who tried to study the financial instruments of foreign policy and integrate them into the overall analytical context. The paper also evaluates Thomas Schelling's contribution to the diplomacy of violence, noting the importance of force in negotiating international politics.

In conclusion, the article points to the complex relationship between state sovereignty and international criminal law, drawing attention to the various aspects of this interaction and emphasizing the need to maintain a balance between them.

Key words: *International Criminal Court, sovereignty, coercive measures, international crimes, crimes against humanity, ratification of the Rome Statute.*

УДК 343.77

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/25>**Назимко Є.С.**

Донецький державний університет внутрішніх справ

Семенішина-Фіголь Б.М.

Донецький державний університет внутрішніх справ

Пономарьова Т.І.

Донецький державний університет внутрішніх справ

КОРУПЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА, ЩО ВПЛИВАЄ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються окремі детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні. Вказується, що неможливо запобігти кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері земельних відносин, не вивчивши їх природу, сутність, закономірності розвитку, причини, що їх відтворюють та негативні наслідки. Успішне проведення запобіжної роботи можливе лише на основі науково обґрунтованих уявлень про причини злочинності, глибокого розкриття умов, з якими пов'язана злочинність у тій чи іншій сфері. Звертається увага на тісний взаємозв'язок між кримінальними правопорушеннями проти довкілля та корупційними протиправними діяннями. Нинішня антикорупційна діяльність Української держави не адекватна сучасному стану корупції. Вона зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій із «вдосконалення» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Уже досить тривалий досвід такої протидії в Україні свідчить про її малу результативність. Аналіз практики протидії корупції в Україні показує, що вона не заснована на адекватних уявленнях про причини та ключові проблеми поширення корупції, чільне місце серед яких посідають недоліки організаційно-управлінської діяльності. Зазначається, що необхідною умовою, яка дозволить скоординувати сферу земельних відносин на державному рівні, є закріплення за підрозділами Держгеокадастру України повноважень розпорядження землями, які розташовуються поза населеними пунктами. Визначення органу, який відповідатиме за відведення земельної ділянки, є одним із важливих важелів подолання економічної та екологічної кризи в державі, вдосконалення системи управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів, унеможливлення здійснення порушень, зловживань, корупції.

Ключові слова: службові особи, корупція, кримінальні правопорушення проти довкілля, земельні відносини, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, економічна та екологічна криза, організаційно-управлінська діяльність.

Постановка проблеми. Феномен криміналізації суспільства на початку ХХІ століття є одним з визначальних у процесі загальноцивілізаційного розвитку, вносячи до нього корективи, що ставлять під сумнів етичну основу багатьох державних та міждержавних конгломератів, окремих елементів позитивного права, руйнують моральний фундамент як базовий, вітальний елемент колективної безпеки окремого суспільства й людства в цілому. Кримінальна загроза сьогодні стоїть в одному ряду з екологічною серед найбільш суттєвих чинників обструкції виживання і розвитку біологічного виду *homo sapiens*. У зв'язку з цим одним із першочергових завдань наукового співтовариства видається всебічне вивчення детермінаційного

комплексу злочинності й вироблення на цій підставі ефективних, сучасних, системних та перспективних заходів запобігання [1, с. 114]. Тому запобігання злочинам у будь-якій сфері пов'язано із з'ясуванням джерел злочинів та інших правопорушень.

Метою дослідження є визначення основних детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду кримінальних правопорушень проти довкілля присвятили свої праці такі учені як: О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський, С.С. Вітвіцький та інші. Водночас, окремі проблемні аспекти залишилися невирішеними.

Викладення основного матеріалу. Неможливо запобігти кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері земельних відносин, не вивчивши їх природу, сутність, закономірності розвитку, причини, що їх відтворюють та негативні наслідки. Успішне проведення запобіжної роботи можливе лише на основі науково обґрунтованих уявлень про причини злочинності, глибокого розкриття умов, з якими пов'язана злочинність у тій чи іншій сфері.

Причинність у кримінології ніколи не реалізується в «чистому» вигляді, звільненому від присутності інших форм зв'язку, і тільки абстрактно може бути відділена від них. Однак така абстракція може бути плідною й ефективною, оскільки допомагає розкрити причинність кримінальних явищ як основи, на якій ґрунтується вся система соціальних явищ. Але коли причинний зв'язок розкритий, ми повинні знову повернутися до цілісної картини криміногенності, тобто впровадити вивчення причин у складну мережу взаємозалежностей. Усі форми причинного і функціонального зв'язку охоплюються одним поняттям детермінації. Детермінація – вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та причинну зумовленість усіх явищ. Вона протистоїть індетермінізму, котрий заперечує загальний характер причинності. Дійсно, причинність у кримінології ніколи не реалізується в «чистому» вигляді, звільненому від присутності інших форм зв'язку, і тільки абстрактно має можливість відокремитися від них. Однак така абстракція може стати плідною і ефективною, оскільки допомагає розкрити причинність кримінальних явищ як основи, на якій ґрунтується вся система соціальних явищ. Але коли причинний зв'язок розкритий, ми повинні знову повернутися до цілісної картини криміногенності, тобто впровадити вивчення причин у складну мережу взаємозалежностей. Усі форми причинного і функціонального зв'язку охоплюються одним поняттям детермінації. Детермінація – вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та причинну зумовленість усіх явищ. Вона протистоїть індетермінізму, котрий заперечує загальний характер причинності.

Правовими факторами, що зумовлюють таку злочинність, є недоліки чинного законодавства, що не визначає цілісної системи заходів запобігання корупційній злочинності, не передбачає вплив на її причини та умови, а окремі чинні правові норми безпосередньо сприяють корупції. Також необхідно зазначити, що мають місце значні недоліки в діяльності правоохоронних орга-

нів щодо виявлення, розслідування та судового розгляду фактів вчинення корупційних злочинів. А саме це проявляється у відсутності системного підходу у процесах підготовки законопроектів (зокрема, аналізу стану і тенденцій корупції, врахування результатів досліджень у цій сфері тощо), що призводить до незадовільної якості підготовлених законопроектів або ж їх положення містять корупційні фактори.

Економічні фактори, що сприяють корупційній злочинності, зумовлені тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-економічних відносин, а неефективний розподіл державного бюджету, особливо при виділенні державних замовлень та кредитів, не дає можливості ефективно реалізовувати соціальні та економічні програми [2, с. 32]. Головними причинами та умовами корупційної злочинності, є: нестабільна економічна ситуація в державі, нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету, одержання державної підтримки, кредитів тощо; непрозорість процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних і господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду» для службовця; зниження рівня життя громадян, що супроводжується безробіттям, невилплатою заробітної плати, позбавленням соціальних пільг, утворює соціальну основу детермінації злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб населення; наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають навіть помірного достатку [3, с. 319]; масштабна криміналізація та тінізація економіки, значна деформація соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, наявність глибоких суперечностей у реалізації економічних потреб людей. Важливим фактором є і низька заробітна плата державних службовців (наприклад, соціально-бюджетна сфера).

Організаційно-управлінські чинники. Нинішня антикорупційна діяльність Української держави не адекватна сучасному стану корупції. Вона зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій із «вдосконалення» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Уже досить

тривалий досвід такої протидії в Україні свідчить про її малу результативність. Аналіз практики протидії корупції в Україні показує, що вона не заснована на адекватних уявленнях про причини та ключові проблеми поширення корупції, чільне місце серед яких посідають недоліки організаційно-управлінської діяльності.

Непрозорість системи державного управління, процесів вироблення політики та прийняття рішень на національному, регіональному й місцевому рівнях. Формування й закріплення в суспільній свідомості уявлення про державну систему як своєрідну «чорну скриньку», продукт діяльності якої є результатом дії непізнаних, часто ірраціональних, механізмів і процесів, є прямим наслідком її не транспарентності та мінімізації участі громадян у справах держави. За таких умов корупція стає органічним елементом державної системи, до того ж корупційні діяння стають невід'ємною сполучною ланкою між етапами процесів вироблення політики та прийняття рішень [2, с. 32].

Це проявляються в нерішучості та непослідовності виконання функцій і повноважень представниками різних гілок влади, у проведенні суспільних перетворень, безсистемному й нерішучому впровадженні демократичних засад у різні сфери суспільного життя і управління, гальмуванні реформи політичної системи, в підміні реальної антикорупційної політики антикорупційною риторикою та імітацією боротьби з корупцією показовими акціями тощо.

Позитивними зрушеннями на шляху запобігання корупції слід визнати:

- 1) запровадження системи електронного декларування;
- 2) створення системи антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, ДБР, НП України, САП, АРМА, Антикорупційний суд);
- 3) криміналізацію незаконного збагачення та декларування недостовірної інформації;
- 4) появу вироків відносно топкорупціонерів – службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище.

Водночас загалом механізм запобігання корупції в Україні працює недостатньо ефективно. Про даний факт, зокрема, свідчать численні факти злочинної діяльності, повідомлені представниками медіа або виявлені правоохоронними органами, які так і не доведені до кінця у формі логічного завершення шляхом винесення обвинувального вироку суду. Звичайно, у певній частині випадків такі факти можуть не підтверджуватися, однак здебільшого за найбільш масштабні розкрадання

та інші зловживання службові особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несуть справедливої міри покарання або ж взагалі не притягуються до кримінальної відповідальності [4, с. 44].

До таких організаційних факторів, які сприяють корупційній злочинності, Л. С. Анохіна [5, с. 74] пропонує відносити порушення в підборі і розстановці кадрів, порушення в організації та низьку якість контрольно-ревізійної діяльності, відсутність вимогливості з боку вищих службових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності, неналежні умови для виконання службових обов'язків на окремих ділянках. При цьому, зважаючи на організаційний характер даних факторів злочинності, вони мають усуватись, насамперед, на рівні організаційних форм діяльності відповідних інституцій. Запобігання організаційним факторам корупційної злочинності має зосереджуватись у напрямі підвищення якості роботи відповідних службових осіб і посилення відповідальності їх керівництва за точним й неухильним дотриманням приписів правових норм, що у свою чергу також вимагає забезпечення належного нормативного регулювання.

Соціально-психологічними факторами є нерозвиненість у значній частині службовців високого рівня громадянської свідомості, поширення корисливої спрямованості в діяльності державних службовців, їх готовності до порушення закону, норм моралі, професійної честі тощо. Професійна та моральна деформація частини керівників і службових осіб виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до порушень службових обов'язків, службової етики.

На особистісному рівні серед основних причин її виникнення необхідно визначити:

- наявність певної соціальної, емоційної чи моральної патології особистості;
- психологічну схильність до вчинення правопорушень;
- недосконалість (відсутність) належного особистісного супроводження в органах державної влади.

Залежно від джерел та умов буття людини як соціальної істоти сутність зовнішніх поведінкових форм потенційного корупціонера зумовлюється такими факторами: впливом на психіку соціуму, тобто мікро- та макросередовища; умовами соціалізації, тобто засвоєнням соціальних норм у процесі навчання і виховання; індивідуально-психологічними властивостями; біологічними засадами формування особистості.

Безумовно, що людина є біосоціальною істотою і частина її потреб – суто фізіологічні. Для ілюстрації звернемося до теорії А. Маслоу, яка часто називається пірамідою потреб або ж ієрархічною моделлю потреб людини. Це одна з найбільш відомих і популярних теорій мотивації (need theory чи hierarchy theory), викладена в його роботі «Motivation and Personality» (1954) [6].

Дуже тісно корислива мотиваційна сфера пов'язується з низьким рівнем правової культури та правосвідомості, зневагою до вимог законодавства, що нерідко поєднується зі стійкою переконаністю у прийнятності і доцільності задоволення власних інтересів. Крім цього, не слід залишати поза увагою дію такого вагомого фактора всієї корупційної злочинності як панівне в суспільстві моральне виправдання та підтримка корупції, що може створювати моральні умови тиску. Водночас такі обставини сприятливим чином позначаються на інтенсифікації упевненості службових осіб у своїй безкарності, що на рівні з такою умовою корупційної злочинності як неспроможність держави забезпечити повне і своєчасне правосуддя, створюють несприятливий фон детермінації корупційних злочинів. Щодо факторів, то вони також безпосередньо обумовлюються особою злочинця, а саме тією її рисою, що вона уповноважена на виконання організаційно-розпорядчих або інших владних функцій. Загалом причини вчинення злочинів у сфері службової діяльності можна звести до корисливої орієнтації особистості службової особи, а також «конформізму, схильності діяти під впливом інших осіб, уникнення прийняття самостійних рішень».

Таким чином, питання запобігання корупції серед державних службовців – серед нагальних викликів, що стоять перед сучасною Україною в умовах подолання національних загроз. І не

лише через узяті нею міжнародні зобов'язання в цій сфері, а передусім у зв'язку з тим, що корупція залишається головним стримувальним фактором соціально-економічного розвитку країни. Її наслідки – поступове знищення демократичних засад, зубожіння населення, нівелювання принципу соціальної справедливості. Високий рівень корупції підриває довіру населення до влади, перешкоджає налагодженню конструктивного її діалогу з громадськістю, шкодить іміджу нашої держави в колах світової спільноти. І лише рішучі дії з викорінення цього явища, формування в суспільстві нульової толерантності до всіх його виявів спроможні кардинально змінити ситуацію.

На нашу думку, необхідною умовою, яка дозволить скоординувати сферу земельних відносин на державному рівні, є закріплення за підрозділами Держгеокадастру України повноважень розпорядження землями, які розташовуються поза населеними пунктами. Визначення органу, який відповідатиме за відведення земельної ділянки, є одним із важливих важелів подолання економічної та екологічної кризи в державі, вдосконалення системи управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів, унеможливлення здійснення порушень, зловживань, корупції.

Висновки. Отже, аналіз правового регулювання сфери земельних ресурсів дозволив дійти висновків, що в законах і підзаконних нормативно-правових актах міститься низка положень, які утруднюють діяльність оперативних підрозділів, що у свою чергу викликає необхідність внесення відповідних законодавчих змін, зокрема щодо: створення належних умов із зонування та інвентаризації земель; набуття права власності на землю; порядку визначення орендних ставок та оціночної вартості на землю; встановлення відповідальної особи за прийняття рішення.

Список літератури:

1. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса-плюс, 2013. С. 114–115.
2. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко ; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : Пріоритети, 2010. 88 с.
3. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, НАДУ, 2016. С. 319.
4. Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 44–45.
5. Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 73–76.
6. Maslow Abraham H. Motivation and personality, 2nd Ed. New York : Harper & Row, 2017. 369 p.

Nazymko Ye.S., Semenyshyna-Fihol B.M., Ponomarova T.I. CORRUPTION AS A DETERMINANT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT IN UKRAINE

The article examines individual determinants affecting the commission of criminal offenses against the environment in Ukraine. It is indicated that it is impossible to prevent criminal offenses committed in the field of land relations without studying their nature, essence, patterns of development, causes that reproduce them and negative consequences. Successful preventive work is possible only on the basis of scientifically based ideas about the causes of crime, in-depth disclosure of the conditions associated with crime in one or another area. Attention is drawn to the close relationship between criminal offenses against the environment and corruption offenses. The current anti-corruption activity of the Ukrainian state is not adequate to the current state of corruption. It boils down to manipulation of changes in legislation (which has the appearance of its improvement) and chaotic actions to “improve” criminal justice institutions (law enforcement agencies). Already quite a long experience of such opposition in Ukraine testifies to its low effectiveness. The analysis of the practice of countering corruption in Ukraine shows that it is not based on adequate ideas about the causes and key problems of the spread of corruption, among which the shortcomings of organizational and management activities occupy a prominent place. It is noted that a necessary condition that will allow coordination of the field of land relations at the state level is the establishment of powers to dispose of lands located outside populated areas by the units of the State Geocadastr of Ukraine. Determining the body that will be responsible for land allocation is one of the important levers for overcoming the economic and ecological crisis in the state, improving the management system in the field of land resources use and protection, and preventing violations, abuses, and corruption.

Key words: *officials, corruption, criminal offenses against the environment, land relations, criminal offence, criminal legislation, economic and environmental crisis, organizational and managerial activity.*

Берлач А.І.

Київський національний університету імені Тараса Шевченка

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Відповідно до політико-програмних документів прокуратура України планує посилити свій потенціал щодо виконання її конституційних функцій за рахунок надання прокурорам більш широких меж свободи розсуду під час прийняття рішення про початок та завершення досудового розслідування зі зверненням з обвинувальним актом до суду з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності, закріплених у затвердженій прокуратурою кримінальній політиці. Таке нововведення обґрунтовується необхідністю використання ресурсів правоохоронних органів для досягнення якомога більш високих показників ефективності їх діяльності в умовах обмежених ресурсів, за яких неможливо з однаковою максимальною інтенсивністю вести розслідування та судове переслідування у зв'язку з усіма діями, які мають усі ознаки складів злочинів. Забезпечити дотримання принципів верховенства права та належного рівня захисту прав людини, насамперед потерпілих, у кримінальному процесі, від неправомірного використання прокурорами дискреції, як показує зарубіжний досвід, можна за допомогою деяких інструментів. Зокрема, позитивною практикою є видання адміністративних регламентів або порадників з питань вирішення прокурорами питань на виконання повноважень, якими їм надається певна свобода розсуду. Відступ від принципів та рекомендацій, викладених у цих документах має бути допустимим в інтересах досягнення більшого ступеня справедливості та ефективності у процесуальній діяльності прокурора та за умови його схвалення керівником прокуратури відповідного рівня або його заступником, якщо йдеться про істотний відступ від положень зазначених документів. Також, особливе значення має дотримання прокуратурою послідовності у реалізації її дискреційних повноважень, яка може бути забезпечена, у тому числі, виданням узагальнень практики прокурорського правозастосування. Судовий контроль за реалізацією прокурорами їх дискреційних повноважень має забезпечувати можливість для суспільства та потерпілих зобов'язати прокурорів переглянути їх рішення, які не відповідають закону та/або затвердженій кримінальній політиці, будучи довільними та нераціональними, непідтвердженими доказами або ж такими, що є помилковими щодо фактів, на підставі яких будь-який компетентний та добросовісний прокурор не прийняв би оскаржуване рішення.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус органів прокуратури, прокуратура, дискреційні повноваження прокурорів, зарубіжний досвід правового регулювання діяльності прокуратури.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап реформування прокуратури та органів правопорядку характеризується підвищеною увагою до шляхів комбінування як прагнення забезпечувати швидке, повне та неупереджене розслідування та судовий розгляд щодо кожного кримінального правопорушення суцільним порядком, так й розподіл ресурсів правоохоронних органів з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності залежно від її стану, структури, динаміки і тенденцій, а також необхідності більш виваженого регулювання навантаження на прокурорів

та працівників органів досудового розслідування із одночасним додержанням принципів верховенства права та захисту прав людини. Посилити свій стратегічний та операційний потенціал з метою належного виконання конституційних функцій органи прокуратури, як показують політико-програмні документи, у яких викладається стратегія їх розвитку, мають за рахунок законодавчого забезпечення їм більшого ступеня гнучкості та формалізації критеріїв визначення пріоритетності того чи іншого кримінального провадження для досягнення якомога більш високих показників виконання прокуратурою покладених на неї завдань. Однак, закріплення за органами про-

куратури дискреційних повноважень має супроводжуватись їх збалансованими обмеженнями та гарантіями проти зловживання дискреційними повноваженнями або недостатньо ефективного їх виконання. Це викликає необхідність звернутись до правових джерел адміністративно-правового циклу та напрацювань науки адміністративного права, що стосуються дискреційних повноважень, для висловлення науковою спільнотою комплексних рекомендацій щодо належного регулювання питань дискреційних повноважень органів прокуратури як складового елементу їх статусу. Також, належна увага має бути приділена моделі управління органами прокуратури держав сім'ї загального права, яка служить референтним зразком у контексті вдосконалення повноважень органів прокуратури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Стан наукового опрацювання цих питань дозволяє спиратись на значний масив наукових положень, висновків та рекомендацій, які присвячені прокурорській дискреції. Зокрема, особливий інтерес мають напрацювання С. О. Кахновець [1] та Д.-Х. Хлоє [2]. Водночас, наукові знання з комплексу питань, що присвячені прокурорській дискреції, перспективам її утвердження у законодавстві України та відповідному зарубіжному досвіду, мають бути актуалізовані та поглиблені.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є окреслення зарубіжного досвіду правового регулювання питань дискреційних повноважень органів прокуратури та шляхів його запозичення у законодавство України у світлі реформування його частини, що пов'язана із організацією та діяльністю органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, на підтвердження прихильності розробників політико-програмних документів, що стосуються перспектив розвитку законодавства про організацію та діяльність прокуратури, до курсу на розширення прокурорської дискреції, зазначимо, що Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 рр., схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023 як захід підвищення оперативності кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права передбачає розширення меж дискреції прокурора в криміналь-

ному провадженні для забезпечення виконання покладених на нього функцій, зокрема на початковому і завершальному етапах досудового розслідування, з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності [3]. Так само, Стратегія розвитку прокуратури на 2021-2023 рр., затверджена Наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 р. № 489 стратегічним пріоритетом розвитку прокуратури визначає формування кримінально-правової політики, згідно з якою у прокурора є, серед іншого, дискреційні повноваження щодо пріоритезації під час організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження [4]. Таким чином, для підвищення ефективності діяльності органів прокуратури планується розширити прокурорську дискрецію під час організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням у питаннях пріоритезації того чи іншого кримінального провадження у світлі затверджених національною прокуратурою засад кримінально-правової політики.

Продовжуючи дослідження, слід підкреслити, що правильне розуміння сутності дискреційних повноважень прокурорів, виражене встановлення їх меж та забезпечення дієвого правового й інституційного інструментарію контролю дотримання цих меж має важливе як кримінально-процесуальне, так й адміністративно-правове значення, оскільки за підсумками оцінки дотримання прокурором законодавчих принципів та правил під час прийняття рішень, вчинення дії або бездіяльності визначається наявність підстав для застосування до прокурора наслідків дисциплінарного характеру. Також, слід усвідомлювати й те, що правовою основою для рішення про це, на яку уповноважена особа може покладатись прямо або за аналогією закону, є адміністративно-правові норми та практика їх застосування, що стосуються дискреційних повноважень у діяльності загальних суб'єктів владних повноважень. Більше того, кримінальна політика органів прокуратури, яка, як передбачається, затверджуватиметься прокуратурою, являтиме собою адміністративний акт, який з високою часткою вірогідності матиме нормативно-правовий характер.

Переходячи до з'ясування сутності дискреційних повноважень, зазначимо, що за визначенням, викладеним у п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» дискреційним є повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варі-

антів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано (ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру») [5]. Це визначення значною мірою збігається із тим, якого дотримується Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, за висновком якого поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо [6].

Загальні правила здійснення дискреційного повноваження викладені у положеннях ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», згідно з якими воно вважається законним у разі дотримання таких умов:

1) дискреційне повноваження передбачено законом;

2) дискреційне повноваження здійснюється у межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законом;

3) правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і відповідає принципам адміністративної процедури, які включають, зокрема:

- обґрунтованість;
- безсторонність (неупередженість);
- добросовісність і розсудливість;
- пропорційність;

4) вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків [5].

Ці законодавчі положення значною мірою узгоджуються з усталеним підходом Європейського суду з прав людини до визначення меж та способів контролю шляхів реалізації управлінського розсуду. Як зауважив Верховний Суд у справі № 826/10085/16, Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював позицію стосовно судового контролю за дискреційними адміністративними актами суб'єктів владних повноважень, згідно з якою національні суди мають перевіряти, чи не є викладені у них висновки адміністративних органів щодо обставин у справі довільними

та нераціональними, непідтвердженими доказами або ж такими, що є помилковими щодо фактів, на підставі яких будь-яка відповідна компетентна та добросовісна посадова особа не прийняла би оскаржуваний адміністративний акт [7].

Вищевикладене розуміння сутності дискреційних повноважень та критерії правомірності їх реалізації вже деякою мірою знайшли своє відображення у адміністративній правозастосовній практиці, що стосується діяльності прокурорів. Зокрема, ознайомившись із публікацією Центру політико-правових реформ, присвяченою дисциплінарній відповідальності прокурорів в Україні, зазначимо, що Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів торкалась питання розсуду прокурора про початок кримінального провадження. У її рішенні вона зазначила, що «частина перша ст. 214 КПК України зобов'язує внести відомості лише за наявності обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Це не виключає можливості для іншої оцінки ситуації з боку захисника, слідчого та суду, відповідає принципу змагальності й часто знаходяться в зоні виправданого професійного ризику» (Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №82дп-18 від 21 лютого 2018 р.). Поняття «зона виправданого професійного ризику», за твердженням авторів публікації, за своїм змістом відповідає поняттю «дискреційні повноваження прокурора», яке також вживається комісією. Детальніше сутність зони виправданого професійного ризику розкривається в іншій справі, де зазначено, що комісія не наділена повноваженнями з надання оцінки законності проведених окремих слідчих чи процесуальних дій та рішень, здійснених у кримінальному провадженні. При цьому ці вимоги до процесуальних дій сформульовані за допомогою оціночних категорій, що створюють об'єктивну підставу для альтернативних точок зору, допускають інтерпретаційні альтернативи й інтерпретаційні позиції, знаходяться в зоні виправданого професійного ризику (Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №132дп-18 від 18 березня 2018 р.) [8, с. 78].

Водночас, прокурорська дискреція у цих межах зони виправданого професійного ризику лежить у площині концепції законності у діяльності прокуратури, яка є фундаментальною для органів прокуратури держав сім'ї континентального права. Уособленням цієї традиції у зарубіжній науковій літературі є правова основа діяльності прокуратури Німеччини. Як зазначила у цьому

зв'язку Д.-Х. Хлоє, достатність доказів для висування обвинувачення є визначальним критерієм у переслідуванні за злочини, оскільки принцип законності у німецькому праві означає, що прокурор має звернутись до суду з обвинувальним актом в усіх випадках, коли має місце достатньо доказів для цього, не маючи жодних дискреційних повноважень щодо цього рішення [2, с. 93].

Натомість, американська федеральна система правосуддя, як констатується у виданому Міністерством юстиції США посібнику з питань правосуддя, надає прокурорам широкий обсяг розсуду у визначенні того, коли, кого, як та чи у принципі переслідувати за ймовірні порушення федерального кримінального закону. Широка прокурорська дискреція охоплює, передусім, питання ініціювання або припинення кримінального переслідування, визначення або рекомендація конкретних звинувачення, припинення кримінального переслідування шляхом укладення угоди про визнання винуватості. Разом з тим, оскільки федеральні прокурори мають широкі повноваження у прийнятті важливих рішень у рамках загальнонаціональної системи кримінального правосуддя, американське законодавство встановлює необхідність того, щоб в інтересах справедливого та ефективного відправлення правосуддя у федеральній системі всі федеральні прокурори керувалися керівництвами щодо принципів та практик, яких слід дотримуватися, під час виконання прокурорами їх службових обов'язків. Водночас, цілком допустимим визнається відступ від цих принципів та рекомендацій настільки, наскільки це є доцільним для досягнення більшого ступеня справедливості та ефективності правозастосування. Істотний відступ, при цьому, має схвалюватись керівником відповідного підрозділу прокуратури [9].

Подібний внутрішній інструментарій сприяння правомірності рішень, прийнятих у межах прокурорського розсуду, рекомендує наукова спільнота. Так, С. О. Кахновець у цьому зв'язку зауважує, що закріплення на законодавчому рівні принципів реалізації дискреційних повноважень забезпечить однаковий підхід до вирішення аналогічних ситуацій. Проте, як зазначає вчена, найкращий результат щодо регулювання дискреційних повноважень прокурорів забезпечить наявність розвинених процедур у їх діяльності. Це вимагає комплексного підходу до вирішення питань встановлення меж в кримінальному провадженні [1, с. 171].

Аналіз американського досвіду правового регулювання питань дискреційних повноважень органів прокуратури показує, що одним з найбільш

яскравих проявів особливостей меж дискреції прокурорів цієї держави є те, що самих по собі переконання прокурора в тому, що поведінка особи є федеральним правопорушенням, а також наявності доказів для її засудження, недостатньо для того, щоб почати висунути їй обвинувачення. Поруч із цими умовами, обвинувачення також має служити істотним федеральним інтересам, що визначається з урахуванням міркувань, з-поміж яких:

1) пріоритети федеральних правоохоронних органів, включаючи будь-які ініціативи або операції федеральних правоохоронних органів, спрямовані на виконання цих пріоритетів – ресурси федеральних правоохоронних органів не є достатніми для забезпечення розслідування та судового переслідування за кожне правопорушення під у межах їх сфери відання, через що генеральний прокурор (а також окружні федеральні прокурори у межах їх компетенції) має затверджувати та оновлювати національні пріоритети у контексті розслідування та судового переслідування;

2) характер і тяжкість правопорушення – враховується реальний та потенційний вплив правопорушення на суспільство та потерпілих, у тому числі той, що має економічне вираження, проявляється у фізичній загрозі людям або ушкодженні власності, підриві душевного спокою та почуття безпеки мешканців (натомість, недоцільним визнається переслідування за правопорушення формальні або із незначними наслідками приватного характеру без заінтересованості потерпілого у переслідуванні тощо);

3) стримуючий ефект кримінального переслідування – враховується під час прийняття рішення щодо того, чи має бути підставою притягнення до відповідальності за злочин, який виглядає відносно незначним, адже деякі правопорушення, хоча й самі по собі не мають великого значення, але якщо вони вчиняються масово, вони мають значний кумулятивний вплив на суспільство;

4) винуватість особи у вчиненні правопорушення – визначається ступінь вини особи у вчиненні правопорушення як абстрактно, так й у взаємозв'язку з іншими співучасниками (наприклад, якщо особа була відносно незначним учасником злочинної діяльності або її мотиви не були злочинними і жодні інші фактори не вимагають кримінального переслідування, прокурор може дійти висновку, що доцільним є притягнення її до відповідальності іншого виду);

5) кримінальна історія особи – якщо відомо, що особа має судимість або обґрунтовано вважається, що вона брала участь у злочинній діяльності

раніше, це слід брати до уваги при визначенні того, чи починати кримінальне переслідування;

6) готовність особи співпрацювати в розслідуванні чи кримінальному переслідуванні інших осіб – можуть бути випадки, коли цінність співробітництва особи явно переважає федеральний інтерес у її переслідуванні (це оцінюється, здебільшого, у контексті угод про визнання винуватості та угод про імунітет від переслідування в обмін на співробітництво);

7) обставини особистого характеру – деякі обставини, що характеризують обвинуваченого, такі як надзвичайна молодість, похилий вік або психічні чи фізичні вади, можуть свідчити про те, що судове переслідування не є найкращою реакцією на його злочин;

8) інтереси будь-яких потерпілих – прокурору належить брати до уваги такі аспекти, як серйозність завданої шкоди потерпілим та їх бажання притягти до відповідальності її заподіювача (думка про це може з'ясовуватись без посилання на будь-якого конкретного обвинуваченого);

9) ймовірне кримінальне покарання та інші наслідки засудження особи – прокурор має мати уявлення про вирок або інші наслідки, які, ймовірно, будуть застосовані до обвинуваченого, якщо судове переслідування виявиться успішним, а також про те, чи виправдає такий вирок час і зусилля, витрачені на переслідування (наприклад, якщо правопорушник уже засуджений до значного покарання або вже перебуває у в'язниці внаслідок засудження за іншим злочин, прокурор має зважити ймовірність того, що інше засудження призведе до суттєвого збільшення його покарання чи іншим чином чинитиме стримуючий ефект, є необхідним для забезпечення того, щоб досє правопорушника точно відображало її злочинну поведінку [9]).

Таким чином, очевидним є те, що на основі американського досвіду правового регулювання питань дискреційних повноважень органів прокуратури прокуратура України планує підвищити ефективність використання ресурсів правоохоронних органів, відмовившись від кримінального переслідування у зв'язку з усіма злочинами та пріоритезуючи ті з них, які відповідають закріпленим кримінальною політикою ознакам, що вказують на особливий інтерес держави у їх розслідуванні та судовому розгляді. Цими ознаками цілком можуть бути передбачені американськими керівництвом з діяльності прокурорів обставини, такі як характер і тяжкість правопорушення, стримуючий ефект кримінального переслідування,

ступінь вини особи у вчиненні правопорушення, її кримінальна історія, її готовність співпрацювати в розслідуванні чи кримінальному переслідуванні інших осіб, обставини особистого характеру підозрюваного, інтереси будь-яких потерпілих, а також ймовірне кримінальне покарання або інші наслідки засудження особи. Водночас, захист суспільства та потерпілих від зловживання прокурорами їх дискреційними повноваженнями має бути забезпечений за рахунок судового контролю та розгортання деяких інших запобіжних механізмів, зазначених вище.

Висновки з дослідження. Відповідно до політико-програмних документів прокуратура України планує посилити свій потенціал щодо виконання її конституційних функцій за рахунок надання прокурорам більш широких меж свободи розсуду під час прийняття рішення про початок та завершення досудового розслідування зі зверненням з обвинувальним актом до суду з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності, закріплених у затвердженій прокуратурою кримінальній політиці. Таке нововведення обґрунтовується необхідністю використання ресурсів правоохоронних органів для досягнення якомога більш високих показників ефективності їх діяльності в умовах обмежених ресурсів, за яких неможливо з однаково максимальною інтенсивністю вести розслідування та судове переслідування у зв'язку з усіма діями, які мають усі ознаки складів злочинів. Забезпечити дотримання принципів верховенства права та належного рівня захисту прав людини, насамперед потерпілих, у кримінальному процесі, від неправомірного використання прокурорами дискреції, як показує зарубіжний досвід, можна за допомогою деяких інструментів. Зокрема, позитивною практикою є видання адміністративних регламентів або порадишників з питань вирішення прокурорами питань на виконання повноважень, якими їм надається певна свобода розсуду. Відступ від принципів та рекомендацій, викладених у цих документах має бути допустимим в інтересах досягнення більшого ступеня справедливості та ефективності у процесуальній діяльності прокурора та за умови його схвалення керівником прокуратури відповідного рівня або його заступником, якщо йдеться про істотний відступ від положень зазначених документів. Також, особливе значення має дотримання прокуратурою послідовності у реалізації її дискреційних повноважень, яка може бути забезпечена, у тому числі, виданням узагальнень практики прокурорського правозастосування. Судовий контроль за реаліза-

цією прокурорами їх дискреційних повноважень має забезпечувати можливість для суспільства та потерпілих зобов'язати прокурорів переглянути їх рішення, які не відповідають закону та/або затвердженій кримінальній політиці, будучи

довільними та нераціональними, непідтвердженими доказами або ж такими, що є помилковими щодо фактів, на підставі яких будь-який компетентний та добросесний прокурор не прийняв би оскаржуване рішення.

Список літератури:

1. Кахновець С. О. Механізм формування та межі дискреційних повноважень прокурора. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 168-172. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/36.pdf.
2. Choe D.-H. Prosecutors' role and their relationship with the police in South Korea in a comparative perspective. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2018. Volume 55. pp. 88-96. DOI: 10.1016/j.ijlcrj.2018.10.003.
3. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
4. Стратегія розвитку прокуратури на 2021-2023 роки, затверджена Наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 року № 489. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text>.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Дата оновлення: 31 березня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
6. Постанова Верховного Суду від 3 липня 2019 року у справі № 569/7737/17 у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12017180010002134. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82858595>.
7. Постанова Верховного Суду від 30 липня 2020 року у справі № 826/10085/16 про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити дії. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674285>.
8. Дисциплінарна відповідальність прокурорів в Україні / О. Банчук, М. Каменев, Є. Крапивін, Б. Малишев, В. Петраковський, М. Цапок. К.: Москаленко О. М., 2019. 140 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1548703302disciplinary-responsibility-of-prosecutors-in-ukraine_ukr-3.pdf.
9. U.S. Department of Justice. Justice Manual. 9-27.000 – Principles Of Federal Prosecution. URL: <https://www.justice.gov/jm/jm-9-27000-principles-federal-prosecution>.

Berlach A.I. DISCRETIONARY POWERS OF PROSECUTOR'S OFFICES AS CONSTITUENT ELEMENT OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS: FOREIGN EXPERIENCE

The article indicates that according to Ukrainian strategic policy documents the Prosecutor's Office of Ukraine plans to strengthen its potential in the performance of its constitutional functions by providing prosecutors with wider latitude in deciding on the initiation and completion of a pre-trial investigation taking into account priority directions of combating crime, enshrined in the criminal policy approved by the prosecutor's office. Such an amendment is justified by the need to use the limited resources of law enforcement agencies to achieve the highest possible indicators of the effectiveness of their activities, bearing in mind the fact that it is impossible to conduct investigations and trials with the same utmost intensity in connection with all actions amounting to crimes. According to the author the foreign experience shows that it is possible to ensure compliance with the principles of the rule of law and afford the appropriate level of protection of human rights (primarily of victims) in criminal proceedings from improper use of prosecutorial discretion. In particular, the author is of the view that it is a positive practice to issue administrative regulations or advisory materials on key aspects of use of discretionary powers by prosecutors. It is, moreover, asserted that deviation from the principles and recommendations set forth in these documents should be permissible in the interests of achieving a greater degree of fairness and efficiency in the prosecutor's activities and subject to its approval by the head of the prosecutor's office of the appropriate level or his (her) deputy, if it is a significant deviation from the provisions of the specified documents. In addition, it is of particular importance for the prosecutor's office to observe consistency in the exercise of its discretionary powers, which can be ensured, among other things, by issuing summaries of prosecutorial practice. Judicial review of prosecutorial discretion should provide an opportunity for the public and victims of crimes to compel prosecutors to reconsider decisions that are inconsistent with the law and/or established criminal policy, are arbitrary and irrational, are unsupported by evidence, or are factually erroneous, on the basis of which any competent prosecutor would not have in good faith made the contested decision.

Key words: administrative and legal status of prosecutor's offices, foreign experience of governing the prosecutorial activities, prosecutorial discretion.

ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПАРАДИГМІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Бородін І.Л.

Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238

Христинченко Н.П.

Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7473-7193

У статті актуалізовані ознаки та структура правової системи України в парадигмі Євроатлантичної інтеграції. Визначено, що до особливостей рис сучасної правової відноситься її нерозривний зв'язок з Романо-германською правовою сім'єю, що обумовлює наявність в українському праві рис, традиційних для Романо-германського права. В якому провідна роль надається нормативно-правовим актам, як джерелам права, здійснення кодифікації основних галузей права з поділом їх на публічне та приватне. Євроінтеграційний та Атлантичний вектори політичного та правового розвитку України, засвідчують наближення національного права України до цінностей та правових стандартів Європейської та Північно-Американської спільноти. Україна стала членом Ради Європи та практично виконала взяті на себе зобов'язання щодо реформування правової системи. Верховна рада України в значній мірі вже здійснила впровадження європейських стандартів у правову систему України. Зокрема в неї були імплементовані норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейської хартії місцевого самоврядування, Основної конвенції про захист національних меншин, взаємної допомоги у кримінальних справах. Було скасовано смертну кару, реформовано виборчу, судову та правоохоронну системи. Хоча останні дві не дуже успішно. Прийнято Конституцію України та десятки нових законів, зокрема Цивільний, Кримінальний, Господарський, Податковий, Виборчий, Кримінально-процесуальний, Цивільно-процесуальний кодекси, Кодекс адміністративного судочинства, закони «Про політичні партії», «Про правотворчу діяльність», «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру» та ін. Визнання рішень Європейського суду з прав людини національними судами стало переломним для утвердження верховенства права в Україні. В умовах сьогодення здійснюється запровадження стандартів НАТО у Збройних силах України та виконання вітчизняною владою зобов'язань України, як кандидата в члени Європейського Союзу.

Ключові слова: Англосаксонська правова сім'я, євроатлантична інтеграція, компаративістика, національне право, парадигма, право європейського союзу, правова система, Романо-германська правова сім'я, структура законодавства, Україна.

Вступ. Порівняльне правознавство є наукою швидко розвивається. Вчені-компаратисти займаються аналізом проблем взаємодії різних правових систем, вивченням їх особливостей та дослідженням актуальних методологічних проблем цієї науки. Сучасні напрями, що вивчаються в рамках порівняльних досліджень, включають унікальні особливості світових правових систем, їх типи, структуру, особливості функціонування, класифікацію та типологію сучасних правових систем, їх поділ на правові сім'ї та їх взаємовідносини. формування правових систем, особливо міждержав-

них і релігійних правових систем, формування нових правових систем. Цей інтерес до порівняльного правознавства має об'єктивний характер. Широкомасштабний розвиток відносин між державами та населенням цих держав призводить до посилення взаємодії національних правових систем і потребує пошуку компромісних шляхів вирішення існуючих протиріч між цими правовими системами. Необхідний розвиток економічних, політичних, соціальних, культурних та інших відносин неможливий без знання особливостей правового регулювання, правозастосування

та правової культури країн. Для успішної інтеграції України в європейський правовий і культурний простір порівняльно-правові дослідження мають особливе значення. Крім того, необхідно звернути увагу на те, що без вивчення та врахування зарубіжного досвіду в сучасних умовах неможливо ефективно розвивати правову систему будь-якої країни. [8].

Історія життєдіяльності різних держав свідчить, що політика ізоляції в державному будівництві та правотворенні – це шлях у нікуди. Не слід забувати, що існує багато державно-правових доктрин, а саме: про верховенство права; поділ влади; демократична, соціальна, правова держава; права і свободи людини і громадянина реалізуються в багатьох країнах світу. Тому вивчення та використання цього досвіду збагатить Україну. Усе це дозволяє зробити припущення, що сучасний юрист не може вважатися компетентним, якщо він не володіє достатніми знаннями в галузі порівняльного правознавства. Поняття правова система як наукова категорія почала активно використовуватися лише в 20 столітті. Причиною була необхідність формування такої теоретичної структури, яка б системно охоплювала всі правові явища і давала можливість описати їх внутрішні та зовнішні зв'язки. Методологічною основою тут є застосування системного підходу до аналізу правових явищ. З його допомогою досліджувані об'єкти розглядаються як складне, багатогранне явище, що складається з різноманітних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру і забезпечують її цілісність. Використання «правової системи» для юриспруденції дає можливість проаналізувати всю правову сферу суспільства, визначити закономірності, що існують між її частинами та у відносинах з іншими суспільними явищами. [9].

У науковому вимірі правова система розуміється як сформована на основі закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними явищами. Зважаючи на те, що поняття правової системи належить до загальних понять юридичної науки, яке має відображати складне, багатомірне явище, будь-яке його визначення не охоплює всіх його характеристик [9].

Огляд останні досліджень. До наукової проблемі знак та структури правової системи України в парадигмі Євроатлантичної інтеграції в тій чи іншій мірі звертали свої наукові погляди українські та зарубіжні вчені С. Драгічі, А. Кудіна,

О. Лисенко, Д. Лук'янов, О. Макеєва, Д. Марченко, В. Оксамитний, Н. Онищенко, К. Степаненко, I. Chapitre, V. Palmer та ін. Проте безпосередньо предметом їхнього дослідження аналізована проблематика не була. Вони свої наукові пошуки зосереджували на найбільш загальних чи суміжних суспільних відносин присвячених правовій системі України та зарубіжних держав.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії держави і права, засад права, доктринальних поглядів вчених правників на цю проблематику та діючого законодавства актуалізувати певні ознаки та структуру правової системи України в парадигмі Євроатлантичної інтеграції.

Виклад основних положень. Щоб створити більш повну картину правової системи, необхідно показати її особливості. Правова система є одним із видів суспільного ладу. Соціальна система – це політика, економіка, релігія тощо. Правова система – це насамперед національна правова система в межах держави. Таким чином були створені релігійні правові системи: мусульманська, канонічна, індуїстська, іудейська та міжнародна. Правові системи мають різний рівень розвитку. Правова система формується під впливом національних, релігійних, економічних та інших об'єктивних історичних закономірностей. Вони є унікальними для кожного суспільства і визначають різноманіття правових систем. При цьому кожна правова система відрізняється своєю цілісністю. Він має дуже стійкі властивості в часовому і просторовому відношенні, оскільки вони формуються протягом тривалого часу і не можуть бути змінені за короткий час. Основним елементом правової системи є право, але це не єдина її складова. До його складу вчені відносять законодавство, правові інститути, юридичну практику, реалізацію права, права, свободи та обов'язки громадян, правовідносини, правосвідомість, правову культуру, законність і правопорядок тощо. Правова карта сучасного світу є дуже складним і неоднорідним об'єктом. Таке розуміння спрощується, якщо його визначити як сукупність національних правових систем. З цього приводу Р. Девід зазначив, що в сучасному світі кожна держава має своє законодавство, а в одній державі існує кілька конкуруючих правових систем. Недержавні спільноти теж можуть мати свої закони, а міжнародне право існує окремо [1; 10]. Водночас національні правові системи є основним структурним елементом правової карти сучасного світу. Аналіз цих систем починається з відповіді на запитання – скільки національних правових систем існує у світі? Відповідь починається з того факту,

що в даний час в Організації Об'єднаних Націй є 192 держави, і кожна має свою національну правову систему. Але не варто забувати, що є невідомі країни, які теж мають свою правову систему. Значна кількість змішаних систем, географія поширення та різноманітність зумовлюють важливість їх виділення та спеціального вивчення. Адже разом вони регулюють життя понад 150 мільйонів людей і займають територію розміром з півконтиненту. Відомий професор В. Палмер (США) навіть заснував ідею об'єднання цих систем в окрему правову сім'ю [3].

В інших країнах існує одночасно кілька правових систем, які навіть формуються і будуються на основі різних принципів, наприклад Квебек у Канаді, шотландська правова система у Великій Британії. Такі правові системи мають певну автономію і, хоч і мають власний характер, існують у рамках єдиної національної системи. Отже, правових систем на політичній карті світу більше, ніж окремих країн. Крім того, існують національні правові системи, які поширюють свою юрисдикцію на національні правові системи кількох країн. Це, наприклад, правова система Європейського Союзу. Окремим об'єктом дослідження залишається питання особливостей взаємовідносин правової системи України з ними. У контексті наукового аналізу особливий інтерес становлять релігійні правові системи, які мають національне забарвлення та мають свої особливості. Релігійні правові системи поширюють свою юрисдикцію не лише на адміністративно-територіальну одиницю, а й на конкретну релігійну громаду. Слід погодитися, що порівняльне правознавство як наука в узагальненому вигляді охоплює: теорію порівняльно-правового методу; загальні принципи та закономірності створення, діяльності та розвитку різних юридичних осіб [4].

Отже, під правовою картою світу слід розуміти складну систему національних і національно-релігійних правових систем. Правова система України формувалася в складних умовах, зумовлених несаможиттєвістю держави у важкі періоди її історії, а також геополітичним положенням України та відповідним ідеологічним впливом різноманітних правових і соціальних концепцій. Специфіку вітчизняної правової системи зумовлюють певні історичні обставини: зв'язок із «Руською Правдою». Цей акт посів особливе місце серед джерел права в Україні та мав значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського та Королівства Польського, до складу яких входила більшість українських земель.

Вплив польсько-литовського права у формування національної правової традиції є значним. Розвиток права в ту добу, зокрема надання «привілеїв» на права і вольності королями та князями Литви та Польщі, статuti Литви та новий статус українських земель торкнулися української шляхти, середнього класу, священників і згодом й козаків. Загалом для середньовічної української правової системи характерна конкуренція між традиційною, як спадок Русі та новітніми на той час західними правовими традиціями. Спочатку переважали традиції, засновані на звичаєвому праві Русі, а в період створення Статутів Великого князівства Литовського, на перший план вийшли західні наративи. Вплив магдебурзького права на територію України (XIII-XVIII ст.) був вагомим. Магдебурзьке право одна з найвідоміших та найуспішніших систем міського права, що діяла на території України. Згідно з якою окремі міста наприклад, Київ, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Житомир, Дубно, Ковель, Берестечко, Брацлав, Корсунь, Острог, Переяслав, Канів, Вінниця отримали право на самоврядування, тому числі щодо збору та розподілення податків. Державно-правовий досвід гетьманської доби (Війська Запорізького) є унікальним явищем у європейській політичній історії [11]. Велике позитивне значення у формуванні тогочасної національної правової системи мали Зборівська угода 1649 р., Корсунська угода зі Швецією 1657 р., Гадяцька угода 1658 р. та ін. А також трагічне значення відіграла Переяславська угода 1654 р [12]. Для державно-правової сфери цікавим був досвід Пилипа Орлика, який розробив і прийняв «Пакти і Конституцію про закони і вольності Війська Запорізького» 1710 р. розподіл повноважень між органами влади. Розподіл українських земель у XIX-XX ст. у складі різних державних структур призвів до того, що українська правова система відчуває на собі, як певний позитивний вплив, наприклад стосовно правової системи Австро-Угорщини, так й виражено негативний що стосується правової системи російської імперії [8]. Вхідження українських земель до радянської імперії стало, трагічним етапом існування українського народу [13], а відновлення Незалежності України вищим благом [14].

В умовах сьогодення правова система України активно наповнюється Європейськими та Атлантичними цінностями. Цьому сприяють зобов'язання, які взяла перед собою Україна, як кандидат у члени Європейського Союзу [15], а також перехід Збройних Сил України на стандарти НАТО [16]. Реа-

лізація першого напрямку сприяє наповненню правової системи України кращими надбаннями Романо-германської правової сім'ї, другого призводять до компаративістичного запозичення певних ефективних спеціальних військових положень Англосаксонської правової сім'ї.

Висновки. До особливостей рис сучасної правової системи України можна назвати наступні її нерозривний зв'язок з Романо-германською правовою сім'єю, що обумовлює наявність в українському праві рис, традиційних для Романо-германського права. В якій провідна роль надається нормативно-правовим актам у системі джерел права. Коли здійснюється кодифікації основних галузей права з поділом їх на публічне та приватне. Євроінтеграційний та Атлантичний вектори політичного та правового розвитку, свідчать про наближення національного права України до цінностей та правових стандартів Європейської та Північно-Американської спільноти. У 1995 р. Україна стала членом Ради Європи і виконує взяті на себе зобов'язання щодо реформування правової системи та впровадження європейських стандартів у національну правову систему. В україн-

ське законодавство були імплементовані норми Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейська хартія місцевого самоврядування, Основна конвенція про захист національних меншин, взаємна допомога у кримінальних справах. Було скасовано смертну кару, реформовано виборчу, судову та правоохоронну системи. Було прийнято Конституцію України, десятки інших законів, зокрема Цивільний, Кримінальний, Цивільно-процесуальний кодекси, Закон «Про політичні партії» та інші. Визнання та активне застосування у судовій практиці рішень Європейського суду з прав людини вітчизняними судами внесла провідник влад в забезпечення в Україні верховенства права. Реалізація законодавчою та виконавчою гілками влади України зобов'язань щодо євроатлантичної інтеграції призводять до того що правова система України активно наповнюється кращими західними зрізками Романо-германської правової сім'ї, та в певних аспектах Англосаксонської. В останньому випадку, в першу чергу це здійснюється у зв'язку з переходом Збройних сил України, інших сил безпеки оборони на стандарти НАТО.

Список літератури:

1. Chapitre I. La Dans Introduction au droit comparé. 2014, pages 9 à 30. 2014. <https://www.cairn.info/introduction-au-droit-compare--9782130624554-page-9.htm>.
2. Оксамитний В. Правові системи сучасного світу: проблеми ідентифікації: Відкрита лекція. Київ: ІДіП ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. С. 29–30.
3. Palmer V. Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 516 p.
4. Лисенко, О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Київ. нац. ун-т. Київ, 2001. 18 с.
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. ст. 367. 2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
7. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України. Концепція від 21.11.2002 № 228-IV. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/228-15>.
8. Порівняльне правознавство: підручник за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.
9. Хаустова М. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 48. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6178/1/Khaustova_48.pdf.
10. David (René) Les grands systèmes de droit contemporains. *Revue française de science politique Année 1965* 15-3 pp. 572-574.
11. Слабченко М. Малоруський полк в адміністративному відношенні: історико-юрид. нарис. Одеса: Технік, 1909. 436, III с.
12. Михайло Грушевський про Переяславську угоду 1654 року. Ужгородський національний університет. 2023. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40154/1D1%83.pdf>
13. Агеева В. За що більшовики розстрілювали митців після захоплення України. BBC. 2019. <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-48599988>
14. Левко Лук'яненко про незалежність України і московську імперію. Радіо Свободи. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29348891.html>

15. Саміт на половині шляху: як Україна виконує 7 вимог до кандидата у члени ЄС. Європейська правда. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/1/7155269/>

16. Україна запровадила стандарт НАТО з повітряних і космічних операцій. Європейська правда. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/11/28/7174499/>

Borodin I.L., Khrystynchenko N.P. FEATURES AND STRUCTURE OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM IN THE PARADIGM OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION

The article updates the characteristics and structure of the legal system of Ukraine in the paradigm of Euro-Atlantic integration. It was determined that the peculiarities of the modern legal system include its inextricable connection with the Romano-Germanic legal family, which determines the presence in Ukrainian law of features traditional to the Romano-Germanic law. In which the leading role is given to normative legal acts as sources of law, implementation of codification of the main branches of law with their division into public and private. The European integration and Atlantic vectors of the political and legal development of Ukraine testify to the approximation of the national law of Ukraine to the values and legal standards of the European and North American communities. Ukraine became a member of the Council of Europe and practically fulfilled its obligations regarding the reform of the legal system. The Verkhovna Rada of Ukraine has already largely implemented European standards into the legal system of Ukraine. In particular, it implemented the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Charter of Local Self-Government, the Basic Convention on the Protection of National Minorities, and mutual assistance in criminal matters. The death penalty was abolished, the electoral, judicial and law enforcement systems were reformed. Although the last two are not very successful. The Constitution of Ukraine and dozens of new laws were adopted, including the Civil, Criminal, Economic, Tax, Electoral, Criminal Procedure, Civil Procedure Codes, Code of Administrative Procedure, Laws "On Political Parties", "On Law-Making Activities", "On Administrative Services", "On administrative procedure" and others. The recognition of the decisions of the European Court of Human Rights by national courts became a turning point for the establishment of the rule of law in Ukraine. In today's conditions, NATO standards are being implemented in the Armed Forces of Ukraine and the domestic authorities are fulfilling Ukraine's obligations as a candidate for membership in the European Union.

Key words: Anglo-Saxon legal family, Euro-Atlantic integration, comparative studies, national law, paradigm, European Union law, legal system, Romano-Germanic legal family, structure of legislation, Ukraine

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/28>**Новікова М.М.**Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-0334-3979**Зварич Р.В.**Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0000-0002-3296-9591**Дручек О.В.**Національної гвардії України факультету державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID ID: 0000-0002-7460-8137

ВПЛИВ КОНВЕРГЕНЦІЇ АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ТА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ НА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розкриті основні фактори впливу на правову систему України внаслідок конвергенції романо-германської та англо-саксонської правових сімей. Встановлено, що явище правової конвергенції тісно пов'язане з процесом глобалізації та взаємодією держав у різних сферах суспільного життя. Підкреслено, що знаходячись у постійній, вимушеній взаємодії, правові сім'ї здійснюють взаємний вплив. У роботі визначено поняття конвергенції англо-саксонської та романо-германської правових сімей. Під нею розуміється процес взаємодії між правовими сім'ями або їх складовими, що призводить до підвищення взаємозв'язку та узгодженості в правовому регулюванні суспільних відносин. Встановлено, що конвергенція може здійснюватися у чотирьох основних напрямках: 1) формування правових систем змішаного типу; 2) розвиток регіональних правових систем; 3) уніфікація міжнародного права; 4) трансформація права «самобутніх» країн, право яких традиційно пов'язується з конкретною правовою системою. Відповідно, конвергенція романо-германської та англо-саксонської правових сімей може сприяти як формуванню правових систем змішаного типу, так і регіональних правових систем (наприклад, правова система ЄС).

У роботі проаналізовані можливі позитивні та негативні наслідки правової конвергенції англо-саксонської та романо-германської правових сімей, що можуть вплинути на правову систему України. До позитивних наслідків було віднесено: збільшення юридичної стабільності; посилення міжнародного співробітництва; підвищення ефективності системи юстиції; стимулювання економічного зростання; підвищення рівня захисту прав та свобод громадян; розвиток правової культури. Серед негативних наслідків конвергенції виділені: втрата національної ідентичності та автентичності; втрата чи обмеження суверенітету; неможливість реалізації усіх прийнятих стандартів; потенційне зниження прийнятих стандартів до мінімуму.

Ключові слова: конвергенція, правова система, Англосаксонська правова сім'я, Романо-германська правова сім'я, українська правова система, самоідентифікація української правової системи, євроінтеграція.

Актуальність дослідження. Захоплення ідеями глобалізації та універсалізації суспільних відносин на міжнародному рівні, спонукає світову спільноту до пошуку та формування спільних рис у багатьох соціальних процесах – економічних, культурних, політичних тощо. На підставі глобалізації формується світова модель життєтворчості, яка призводить до зближення, на перший погляд, далеких систем, що мають дуже незна-

чну кількість спільних рис. Однак, знаходячись у постійній, вимушеній взаємодії, подібні системи поступово зближаються, впливаючи одна на одну. Означений вплив, в залежності від системи, може мати різні назви, зокрема, уніфікації, акультурації, асиміляції тощо. У разі ж наближення, взаємопроникнення та розвитку подібних рис у правових системах науковцями найчастіше застосовується термін конвергенція.

Одним із академічних прикладів поступової конвергенції правових систем виступають правові системи країн Європейського Союзу. Водночас не слід відкидати більш сповільнене, але наявне зближення в окремих рисах правових систем держав, що долучаються до міждержавних інтеграційних об'єднань. Зокрема, до таких відносять Організацію Американських держав, Союз Незалежних Держав, Шанхайську організацію співробітництва, Асоціацію країн Південно-Східної Азії, Митний та економічний союз Центральної Африки [1] тощо. Згуртовані на тлі економічного співробітництва, ці об'єднання поступово розширюють питання впливу з економіки на соціально-політичні процеси держав-учасниць. Означене неминує призводити до створення уніфікованих норм, які інтегруються до правових систем країн-учасниць, створюють спільні риси, зближаючи їх.

Україна, закріпивши в Конституції незворотність європейського та євроатлантичного курсу, обрала формування власної правової системи у контексті європейських цінностей та стандартів ЄС. Спостерігаючи за євроінтеграційними процесами в Україні, вже можна говорити, що обраний шлях веде до наближення всіх основних складових правової системи України до рис, характерних для правової системи Євросоюзу. При цьому, правова система ЄС поєднує в собі риси двох домінуючих систем – англо-саксонської та романо-германської [2, с. 85], що обумовлює особливості її розвитку та зміни у правових системах країн, які є потенційними кандидатами на членство в Європейському Союзі.

Відповідно, слід визнати, що перспективи вступу нашої держави до Європейського Союзу вимагають більш детального аналізу особливостей, притаманних правовій системі ЄС на тлі конвергенційних процесів між романо-германською та англо-саксонською правовими сім'ями. Зближення цих систем має цілу низку і позитивних і негативних наслідків, до яких має бути готовим українське суспільство у світлі євроінтеграційних процесів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Спектр досліджень розвитку правової системи України на сьогоднішній день достатньо широкий. Теоретичним аспектам стану та тенденціям її розвитку присвячені роботи Л. Богачової, В. Бажанова, Я. Дячишина, А. Кудін, О. Макеева, Н. Онищенко, О. Петришина, Н. Пильгун, П. Рабіновича, М. Хаустової та ін. Зміни правової системи України в умовах необхідного вступу до ЄС розкриті в роботах Я. Ліховицького, Л. Луця, К. Трихліб,

Л. Удовика, І. Яковюка. Однак, тут слід звернути увагу на те, що науковці висвітлюють лише окремі грані таких змін відповідно до предмету власних досліджень, не вдаючися до системного аналізу процесів конвергенції в правовій системі ЄС та її наслідків для правових систем країн-учасниць.

Більш предметними є роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, які стосуються змін правової системи України в контексті глобалізації та розвитку романо-германської й англо-саксонської правових сімей. Зокрема, проблемам правових систем в умовах глобалізації присвячені дослідження А. Бірюкової, В. Липник, М. Хаустової, Л. Удовика. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї визначені в роботі В. Шагненка [3]; окремі проблеми типології української правової системи наведені у доробку В. Чукаєвої [4]. У контексті нашої проблеми також слід відмітити низку робіт А. Кудін [5; 6], що характеризують розвиток англо-саксонської та романо-германської правових сімей та їх вплив на правові системи світу взагалі та України зокрема.

Проте, зазначені вчені безпосередньо особливості впливу конвергенції романо-германської та англо-саксонської правових сімей на правову систему України в умовах сьогодення не аналізували.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає у формуванні єдиного розуміння конвергентних факторів, які впливають на українську правову систему в контексті зближення англо-саксонської та романо-германської правових сімей.

Виклад основних положень. Приступаючи до аналізу процесів конвергенції у англо-саксонській та романо-германській правових сім'ях, необхідно відмітити, що одним із вагомих факторів активізації конвергенції цього типу виступає процес глобалізації. Глобалізація активізує процеси конвергенції правових систем, оскільки зростання міжнародних взаємозв'язків та інтеграція країн у глобальну спільноту, спонукає до адаптації та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами і принципами. Саме завдяки глобалізації національні правові системи стають більш схожими або зближеними у своїх принципах, нормах та підходах до правотворення та правореалізації.

В якості механізмів, які підкреслюють зв'язок між глобалізацією та конвергенцією можна віднести: укладання міжнародних угод та конвенцій, поширення впливу міжурядових міжнародних організацій, зростання ролі міжнародного права та прецедентів міжнародних судів, поширення ідей та цінностей, які потребують захисту. Відпо-

відно, логічною особливістю процесу глобалізації виступає формування все більшої кількості міжнародних об'єднань, до яких залучається все більша кількість країн, що сприяє закономірним змінам у їх правових системах. І ці процеси не тільки заохочуються на рівні міждержавного співробітництва, але й закріплюються в якості «*jus cogens*» як, наприклад, принцип співробітництва держав, закріплений у статуті ООН. Отже, конвергенція правових систем виступає закономірним результатом добровільного співробітництва і об'єднання держав для підтримки та задоволення їх інтересів у реалізації міжнародних відносин різного характеру (забезпечення безпеки, загальної поваги до прав людини, розвитку економічної, культурної, торгівельної, науково-технічної та інших сфер).

Ключовим поняттям у зазначених процесах стає саме добровільність, оскільки держави з доброї волі на підставі принципу суверенної рівності у міжнародних відносинах обирають свій шлях у формуванні власної правової системи, беручи на себе зобов'язання щодо сумлінного виконання міжнародних зобов'язань шляхом їх інтеграції до власної правової системи. Найчастіше вступ до міждержавних інтеграційних об'єднань сприймається як суто позитивний аспект зовнішньополітичної діяльності держави, який сприяє розвитку та удосконаленню всіх систем суспільства. Однак, як і будь-якого процесу, у конвергенції правових систем є позитивні та негативні аспекти, які необхідно дослідити.

Аналіз наукових досліджень [7; 8] дає нам можливість дати поняття конвергенції англо-саксонської та романо-германської правових сімей як процесу взаємодії між цими сім'ями або їх складовими, що призводить до підвищення взаємозв'язку та узгодженості в правовому регулюванні суспільних відносин, проявляється у поступовому формуванні толерантності та схожості між ними.

О.В. Волошенюк, аналізуючи процеси конвергенції у правових системах визначає, що вони знаходять свій прояв у чотирьох основних напрямках: 1) формування правових систем змішаного типу; 2) розвиток регіональних правових систем; 3) уніфікація міжнародного права; 4) трансформація права «самобутніх» країн, право яких традиційно пов'язується з конкретною правовою системою [7, с. 128]. З огляду на висвітлену позицію, конвергенція романо-германської та англо-саксонської правових сімей може сприяти формуванню змішаних правових систем, які утворюються локально (наприклад, історично у Шотландії).

А може слугувати і розвитку регіональних правових систем, як ми бачимо, на прикладі формування самобутньої правової системи ЄС, яка увібрала в себе особливості як романо-германської, так і англо-саксонської правової сім'ї.

Г.Ю. Лук'янова стверджує, що зв'язок і взаємодія між романо-германською та англосаксонською правовими сім'ями стає найбільш очевидним у рамках права Європейського Союзу. Ці дві правові системи розглядаються як основа для встановлення спільних європейських стандартів, які формуються на основі загальноєвропейської та західної правової культури. Процес європейської правової інтеграції базується на зближенні цих правових систем. Важливим фактором, який сприяє цьому зближенню, є тісний контакт та співпраця між країнами-учасниками різних правових систем в ЄС. У цьому процесі кожна з цих правових «сімей» впливає постійно одна на одну, виконуючи схожі організаційні, технічно-юридичні та соціально-політичні функції [9, с. 8]. При цьому формується явище так званої когерентності, коли відмінності між правовими системами при регулюванні однотипних правових відносин незначна.

Аналізуючи механізм правової конвергенції, запропонований С.В. Васильєвим [8], бачимо, що автор відносить до нього принципи процесу конвергенції, об'єкт конвергенції, її суб'єктів, засоби, форми та види юридичної конвергенції. Не поринаючи у наукову дискусію щодо точності запропонованої структури, звернемо увагу безпосередньо на засоби юридичної конвергенції. На думку науковця, вони представляють собою «правові та неправові явища, що мають діяльно-інструментальний характер, за допомогою яких реалізується процес правової конвергенції» [8, с. 20]. Обираються такі засоби в залежності від мети та об'єкта правової конвергенції безпосередньо суб'єктами правової конвергенції. Загальновідомо, що саме від обраних засобів правової конвергенції, отриманий результат може бути як позитивним, так і негативним для суб'єктів правової конвергенції і, відповідно, представлених ними правових систем. Отже, конвергенція, як і будь-яке явище може мати позитивні та негативні наслідки.

Позитивними наслідками правової конвергенції Англо-саксонської та Романо-германської правових сімей можна вважати:

– тяжіння до збільшення юридичної стабільності, яка формується на підставі уніфікованих норми та стандартів, що підвищує рівень взаємодії між країнами у різних сферах;

– посилення міжнародного співробітництва через збільшення спільних ініціатив та зменшення кількості правових обмежень у різних сферах правового регулювання;

– підвищення ефективності системи юстиції у зв'язку з впровадженням в неї єдиних стандартів якості та ефективності;

– стимулювання економічного зростання шляхом спільного (чи схожого) нормативного регулювання сприятливих умов для бізнесу та інвестицій;

– підвищення рівня захисту прав та свобод громадян: При зближенні правових систем може підвищуватися рівень захисту прав людини та громадян, оскільки встановлюються спільні стандарти для всіх учасників;

– підвищення рівня правової культури шляхом обміну досвідом та найкращими практиками між різними системами, що веде до підвищення правової культури взагалі та, що важливо, у публічному секторі зокрема.

Відповідно, ці позитивні наслідки правової конвергенції підвищують рівень співпраці між країнами, забезпечують більш ефективну систему правосуддя та сприяють захисту прав і свобод людей.

Водночас, хоча конвергенція англо-саксонської та романо-германської правових сімей може мати свої позитивні сторони, вона також може призвести до деяких негативних результатів та ризиків, у тому числі в ході процесів євроінтеграції, а саме до:

1) втрат національної ідентичності та автентичності через зникнення чи зменшення унікальних особливостей та культурних аспектів, які раніше відображалися у національному законодавстві;

2) неможливості реалізації усіх прийнятих стандартів у країнах, які мають нижчий рівень економічного, культурного розвитку або володіють іншими специфічними особливостями. Це також може визначатися населенням чи управлінським сектором як несправедливість, коли стандарти, які встановлюються на міжнародному рівні, не враховують контекст і потреби окремих країн чи регіонів.

3) втрат чи обмежень суверенітету країн, оскільки міжнародні (регіональні) стандарти та правила можуть бути нав'язані без належного врахування внутрішніх потреб і варіацій кожної конкретної національної системи.

4) потенційного зниження прийнятих стандартів до найменшого загального мінімуму, що може

знижити рівень захист прав людини та соціальних стандартів.

Окреслені негативні наслідки конвергенції правових систем варто урахувати при розробці та впровадженні міжнародних стандартів та при взаємодії між різними національними правовими системами.

На нашу думку, найважливішою проблемою з перелічених виступає проблема втрати правовою системою національної ідентичності. Це питання як ніколи є болючим для України та українського народу у світлі повномасштабного вторгнення з боку росії з її прагненням знищення української національної ідентичності у всіх сферах суспільного життя.

Саме тому неможливо не погодитися з позицією С.М. Скуріхіна [10, с. 303] відносно того, що до обов'язкових умов сучасної правової конвергенції (і в тому числі зближення правової системи України з правовою системою ЄС) слід відносити: взаємоповагу до суверенітету держав; визнання рівноправності сторін-учасниць конвергенції; визнання та врахування особливостей правової культури та відмову від правової експансії.

Висновки. Таким чином, досліджуючи вплив конвергенції англо-саксонської і романо-германської правових сімей на розвиток правової системи України в умовах євроінтеграції, ми прийшли до висновків, що:

– конвергенція англо-саксонської та романо-германської правових сімей є процесом взаємодії між цими сім'ями або їх складовими та призводить до підвищення взаємозв'язку та узгодженості в правовому регулюванні ідентичних суспільних відносин, проявляється у поступовому формуванні толерантності та схожості між ними;

– результат правової конвергенції залежить від обрання конвергенційних засобів, що може сприяти формуванню як позитивних, так і негативних наслідків правових систем-учасниць процесу конвергенції;

– при реалізації правових і неправових процесів, які сприяють різним проявам конвергенції правових систем необхідно прогнозувати та враховувати можливі негативні наслідки конвергенції правових систем;

– з метою попередження негативних наслідків правової конвергенції до обов'язкових її слід відносити: взаємоповагу до суверенітету задіяних держав; визнання рівноправності сторін-учасниць конвергенції; врахування особливостей правової культури та відмову від правової експансії.

Список літератури:

1. Тихончук Л.Х. Міждержавні інтеграційні об'єднання як інструмент регулювання міжнародних торговельних відносин. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: Електронний журнал. 2017. № 11. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1144>
2. Форманюк В.В. Система джерел права Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 83-88.
3. Шагненко В.П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-1. Том 1. С. 88-91.
4. Чукаєва В.О. До проблеми типології правової системи сучасної України. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 20-24
5. Кудін А. Сучасний стан розвитку правової системи України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 2. Т. 3. С. 4-10;
6. Кудін А. Роль Англосаксонської правової сім'ї у розвитку правових систем світу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 4. Т.2. С. 26-37.
7. Волошенко О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128. URL: Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovcpc.pdf>
8. Васильєв С.В. Механізм юридичної конвергенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 17-22.
9. Лук'янова Г.Ю. Залежність компліментарності праворозуміння від гетерогенності джерел права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 3-12.
10. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. /С. М. Скуріхін. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.

Novikova M.M., Zvarych R.V., Druchek O.V. THE IMPACT OF THE CONVERGENCE OF ANGLO-SAXON AND ROMAN-GERMANIC LEGAL FAMILIES ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM

The article outlines the main factors influencing Ukraine's legal system due to the convergence of the Roman-Germanic and Anglo-Saxon legal families. It establishes that legal convergence is closely linked to the process of globalization and state interaction in various spheres of public life. Emphasis is placed on the mutual influence exerted by legal families through constant and compelled interaction. The work defines the concept of convergence between the Anglo-Saxon and Roman-Germanic legal families as the process of interaction between legal families or their components, leading to increased interconnectedness and coordination in regulating social relations. It identifies four primary directions in which convergence can occur: 1) the formation of mixed-type legal systems; 2) the development of regional legal systems; 3) the unification of international law; 4) the transformation of the law of "indigenous" countries traditionally associated with a specific legal system. Accordingly, the convergence of the Roman-Germanic and Anglo-Saxon legal families can contribute to the formation of mixed-type legal systems and regional legal systems (e.g., the legal system of the EU). The study analyzes potential positive and negative consequences of the legal convergence between the Anglo-Saxon and Roman-Germanic legal families that could impact Ukraine's legal system. Among the positive consequences are highlighted: increased legal stability; enhanced international cooperation; improved judicial system efficiency; stimulation of economic growth; heightened protection of rights and freedoms of citizens; and the development of legal culture. Identified negative consequences of convergence include: loss of national identity and authenticity; loss or limitation of sovereignty; the impossibility of implementing all adopted standards; potential reduction of standards to a minimum.

Key words: convergence, Legal System, Anglo-Saxon legal family, Roman-Germanic legal family, Ukrainian legal system, self-identification of the Ukrainian legal system, European integration

Ярова Р.В.

Національний транспортний університет

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО СПЕЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ – ВОДИЇВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей адміністративних стягнень, які застосовуються до водіїв автотранспортних засобів, при чому адміністративні стягнення, що нині застосовуються до водіїв автотранспортних засобів, так і ті, які можуть застосовуватися після оновлення адміністративно-деліктного законодавства. Нині до спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів застосовується така система адміністративних стягнень: попередження, штраф, оплатне вилучення транспортного засобу, конфіскація спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв, громадські роботи, адміністративний арешт. Попередження до водіїв автотранспортних засобів як адміністративне стягнення застосовується фактично за одне протиправне діяння, передбачене ст. 125 КУпАП. Акцентовано увагу на тому, що найпоширенішим і найефективнішим адміністративним стягненням, яке застосовується до спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів, є штраф. Досліджено і систематизовано ознаки адміністративного штрафу. Доведено, що визначення розміру штрафу в неоподаткованих мінімумах громадян є невинуватим. Доцільніше встановити альтернативні розміри штрафу за протиправні діяння у гривневому еквіваленті. При накладенні стягнення обов'язково повинні враховуватися характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність.

Особливістю адміністративної відповідальності спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів є те, що до водіїв застосовуються таке адміністративне стягнення, як позбавлення спеціального права. Позбавлення права керування транспортними засобами має виконувати важливу профілактичну, попереджувальну, організаційну функції адміністративної відповідальності. Водій має усвідомлювати, що за вчинення протиправного діяння він неминуче понесе адміністративну відповідальність і не лише у вигляді «одномоментного» стягнення, наприклад штрафу, а й у вигляді «триваючого» стягнення – позбавлення права керування транспортними засобами. Наслідком цього стягнення є обмеження морального, а також деякою мірою і матеріального характеру. Крім того, таке адміністративне стягнення, як оплатне вилучення транспортного засобу в сучасних реаліях є малоефективним і не виконує свого призначення. Оплатне вилучення транспортного засобу доцільно замінити, наприклад, більшим розміром штрафу. Конфіскація спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв застосовується виключно за рішенням суду.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, попередження, штраф, позбавлення спеціального права, громадські роботи, водій, адміністративний арешт, забезпечення безпеки дорожнього руху.

Постановка проблеми. Дослідження інституту адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху має важливе теоретичне і практичне значення. Однак питанням адміністративної відповідальності на транспорті, у сфері дорожнього руху, чи безпосередньо адміністративної відповідальності водіїв, в адміністративно-правовій науці приділялося недостатньо уваги. Це питання досліджувалося фрагментарно або розглядалося в межах ширших наукових досліджень. Важливе значення має

також дослідження особливостей адміністративних стягнень, які застосовуються до спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми присвячені роботи таких науковців як Г. Бондаренко [4], Г. Джагапов [8], Т. Коломієць [6], Ю. Костюк [1], Н. Хорошак [3], В. Черній [5].

Мета та завдання дослідження. Метою цієї статті є аналіз особливостей системи адміністративних стягнень, які застосовуються до водіїв

автотранспортних засобів за вчинення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Для виконання цієї мети у статті здійснено такі завдання як аналіз та узагальнення сучасної системи адміністративних стягнень, які накладаються на спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів.

Виклад основного матеріалу. Наслідком вчинення адміністративного проступку є притягнення водія до адміністративної відповідальності. За адміністративний проступок накладається певне адміністративне стягнення. Саме особливостям та системі адміністративних стягнень присвячена дана стаття.

За порушення норми права неминуче має настати відповідальність у вигляді певної санкції. Суспільство, громадяни мають усвідомлювати, що будь-яке порушення норм права не залишається безкарним, чи хоча б без реагування певного юрисдикційного органу на викриття тих чи інших протиправних дій [1, с. 76].

В.І. Копейчиков при визначенні поняття «адміністративне стягнення» основою вважав його мету. Зокрема, під терміном «адміністративне стягнення» він розумів захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка скоїла адміністративний проступок, а також попередження скоєння нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами [2, с. 163].

Н.В. Хорошак визначає адміністративне стягнення як покарання, зафіксоване в санкції порушеної правової норми чи норми, яка забезпечує її захист, що застосовується в адміністративному порядку органами адміністративної юрисдикції до особи, яка вчинила адміністративний проступок [3, с. 45].

Г.П. Бондаренко визначає адміністративне стягнення як певну форму реагування державних органів щодо осіб, котрі вчинили адміністративний проступок, що виявляється у застосуванні до порушника виду адміністративного впливу, передбаченого законом [4, с. 5].

Адміністративні стягнення є важливим і дієвим правовим засобом боротьби з найбільш поширеними протиправними проявами, якими є адміністративні правопорушення, і досить широко застосовуються уповноваженими державними органами та їх посадовими особами в своїй повсякденній правоохоронній діяльності.

Застосування адміністративних стягнень має за мету не тільки покарання правопорушника, а й виховання його та інших громадян в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття,

а також запобігання вчиненню нових правопорушень [5, с. 12].

КУпАП встановлює чіткий перелік адміністративних стягнень. До водіїв автотранспортних засобів застосовуються такі адміністративні стягнення: попередження; штраф; позбавлення права керування транспортним засобом; адміністративний арешт; громадські роботи; оплатне вилучення транспортного засобу; конфіскація спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв. Усі ці стягнення застосовуються до порушників правил дорожнього руху – водіїв автотранспортних засобів. Більшість із них мають особливості. Адміністративні штрафи відрізняються великими розмірами, а також можливістю застосовувати на місці вчинення правопорушення, позбавлення спеціального права – позбавленням права на керування, оплатне вилучення і конфіскація – особливістю предметів, які конфіскуються і вилучаються.

Цей перелік адміністративних стягнень міститься в ст. 24 КУпАП «Види адміністративних стягнень», хоча доцільно її назвати «Система адміністративних стягнень». Адже ця норма права містить саме перелік усіх адміністративних стягнень, які й становлять систему адміністративних стягнень. Види адміністративних стягнень – це їх класифікація за різними критеріями. Так, нині в адміністративному законодавстві України закріплено різноманітні адміністративні стягнення, кваліфікувати які можна за різними ознаками. Зокрема, виділяють: основні і додаткові; орієнтовані на індивідуальних, колективних суб'єктів відповідальності, а також змішані; майнового і особистісного характеру; тривалої дії та разового впливу; що застосовуються виключно районними (міськими) судами і такі, що застосовуються будь-якими органами адміністративної юрисдикції; що застосовуються в порядку звичайного і «спрощеного» провадження тощо [6, с. 31].

КУпАП дає чіткий перелік адміністративних стягнень, які можуть бути застосовані до порушника норм адміністративного права. Відповідно до ч. 3 ст. 24 КУпАП законами України можуть бути встановлені інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень. На нашу думку, що стосується водіїв автотранспортних засобів, то види адміністративних стягнень мають бути встановлені виключно КУпАП, адже у цій сфері і так діє велика кількість бланкетних норм.

До водіїв автотранспортних засобів застосовуються майже всі адміністративні стягнення, передбачені КУпАП. Зупинимося на аналізі зазначених адміністративних стягнень.

Розглянемо попередження як вид адміністративного стягнення, який застосовується до водіїв автотранспортних засобів. Попередження є найменш суворішим адміністративним стягненням, яке виноситься виключно у письмовій формі або іншим, передбаченим законом способом.

Цей вид адміністративного стягнення до водіїв автотранспортних засобів практично не застосовується. Зокрема, попередження до водіїв автотранспортних засобів застосовується лише за проступок, передбачений ст. 125 КУпАП – інші порушення правил дорожнього руху. Мається на увазі порушення правил дорожнього руху, які не охоплені нормами КУпАП. Такі порушення правил дорожнього руху є незначними, не мають великої суспільної шкоди.

Тобто до водіїв автотранспортних засобів цей вид стягнення застосовується дуже рідко. Попередження як вид адміністративного стягнення недооцінений правозастосувачем. Враховуючи те, що однією із функцій адміністративного стягнення є попереджувальна, доцільно було б використовувати це адміністративне стягнення саме до водіїв автотранспортних засобів.

Досить тривалим був період, коли попередження оформлялося шляхом занесення попередження до талону до посвідчення водія. Талон попереджень з 2011 року був скасований. На нашу думку, це не призвело до покращення дисципліни водіїв автотранспортних засобів і зменшення кількості адміністративних проступків у сфері дорожнього руху. Наслідком скасування талону попередження водіїв автотранспортних засобів мало бути створення системи обліку попереджень та інших адміністративних стягнень, які застосовуються до водіїв та інших учасників дорожнього руху. Нині немає ефективної бази фіксування всіх порушень, які вчиняються водіями автотранспортних засобів, і стягнень, які до них застосовуються, відсутній механізм впливу на осіб, які повторно вчинили аналогічне правопорушення, яка б дозволила застосувати більш суворі стягнення.

Попередження як вид адміністративного стягнення може бути ефективним, якщо воно застосовується як альтернативне стягнення з іншими стягненнями, наприклад, штрафом. Тобто, враховуючи особу правопорушника, невелику суспільну шкідливість проступку, інші обставини, попередження як вид адміністративного стягнення доцільно застосовувати саме до водіїв автотранспортних засобів.

Найпоширенішим видом адміністративного

стягнення, яке застосовується до водіїв автотранспортних засобів, є штраф.

Санкції більшості статей КУпАП, що застосовуються до водіїв автотранспортних засобів, передбачають накладення штрафу як єдиного адміністративного стягнення або як альтернативного із позбавленням спеціального права, громадськими роботами чи адміністративним арештом. Штраф – це завжди основне адміністративне стягнення. Додатково із штрафом можуть застосовуватися оплатне вилучення транспортного засобу або конфіскація спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв.

Основною метою застосування штрафу як виду адміністративного стягнення є вплив на свідомість правопорушника. Насамперед це обмеження економічного, майнового характеру, які мають виконувати також профілактичну функцію. Якщо порушник буде розуміти, що за протиправне діяння він зазнає певних не лише моральних, а й матеріальних обмежень, то це повинно спонукати до зміни його негативної антисуспільної поведінки в майбутньому. Тобто штраф як адміністративне стягнення повинен у комплексі виконувати такі функції, як організаційна, правохоронна, профілактична. Також штраф повинен сприяти такій функції юридичної відповідальності, як невідворотність покарання. За своїм призначенням штраф є об'єднаним фактором майнового та психологічного впливу на поведінку правопорушника з метою приведення до позитивних змін у його поведінці в майбутньому.

Розмір штрафу на сьогодні визначається в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Коли був прийнятий КУпАП (1984 рік), розмір штрафу був фіксований і визначався в карбованцях. Внаслідок постійної інфляції, нестабільності грошової одиниці, необхідності постійної індексації розмірів штрафів у 1992 році одиницею виміру штрафу було встановлено мінімальний розмір заробітної плати. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення адміністративної відповідальності у вигляді штрафу» від 7 лютого 1997 року [7] за одиницю обчислення адміністративного штрафу прийнято неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

На нашу думку, визначення штрафу в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян є недоцільним. Головною причиною встановлення розміру штрафу в неоподатковуваних мінімумах громадян була швидка інфляція і, як наслідок, необхідність частих внесень змін до законодавства в час-

тині, що визначає розмір штрафу за протиправні діяння. Таким чином, фактично мала вирішитися проблема частого внесення змін до КУпАП. Враховуючи те, що протягом всього часу існування визначення розміру штрафу в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян він фактично залишався фіксованим – 17 грн, встановлення розміру штрафу в неоподатковуваних мінімумах громадян не виконало свого головного завдання – уникнення частих змін до законодавства.

Враховуючи це, ми вважаємо, що доцільніше встановлювати розмір штрафу за протиправні діяння, суб'єктами відповідальності за які є водії автотransпортних засобів, у гривневому еквіваленті.

Важливе практичне значення має те, що при визначенні розміру штрафу правозастосувачем повинні враховуватися різні фактори в своїй сукупності, а саме: об'єкт проступку, особа порушника, його характеристика з місця роботи чи навчання, а також майновий стан, розмір суспільної чи матеріальної шкоди, якщо остання мала місце, міра вини порушника тощо.

Однак на практиці при накладенні адміністративного стягнення до водіїв автотransпортних засобів майже не передбачена диференціація покарання. Тобто теоретично при визначенні розміру штрафу має враховуватися і особа порушника, і його протиправна поведінка в минулому, і ступінь вини, і майновий стан порушника, і його характеристика з місця роботи та навчання тощо. Але на практиці досить часто зазначені дії не проводяться. Особливо гостро постала ця проблема після внесених змін до законодавства у 2015 році, відповідно до яких процедура притягнення водія за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху значно спростилася.

На нашу думку, ефективним важелем, який би сприяв диференціації покарання, як уже зазначалося вище, є створення єдиної бази, де б фіксувалися всі постанови про притягнення до адміністративної відповідальності конкретного порушника (водія автотransпортного засобу). Доступ до цієї бази повинні мати оперативно уповноважені особи чи суд, які виносять постанову по справі про адміністративне правопорушення. В такому випадку уповноважена особа або суд, які притягають до відповідальності водія автотransпортного засобу, можуть враховувати його протиправну поведінку в минулому саме у сфері дорожнього руху. І на основі такої поведінки встановлювати розмір штрафу. Недопустимою є ситуація, коли на рівних умовах притягаються до адміністративної відповідальності водії, які вперше вчинили проти-

правне діяння у сфері безпеки дорожнього руху, та особи, які не вчиняли взагалі адміністративних проступків у цій сфері.

Наступним видом адміністративних стягнень, які застосовуються до водіїв автотransпортних засобів, є позбавлення спеціального права – права керування транспортними засобами. Це особливе адміністративне стягнення, яке застосовується виключно до водіїв транспортних засобів. Це адміністративне стягнення є досить дієвим видом стягнень.

Позбавлення права керування транспортними засобами закон допускає лише в разі грубого або систематичного недотримання (невиконання) порядку користування цим спеціальним правом, вчинення грубих порушень правил дорожнього руху, що створюють загрозу як життю, здоров'ю людей, так і об'єктам державної чи приватної власності, природі тощо [8, с. 93].

Позбавлення спеціальних прав як вид адміністративного стягнення передбачене у ст. 30 КУпАП.

Отже, відповідно до законодавства строк позбавлення спеціального права (до 3 років чи до 10 років) залежить від таких правових категорій, як грубе, систематичне та повторне порушення порядку користування наданим правом. На жаль, законодавець не наводить ознак чи критеріїв грубого правопорушення. Тобто фактично в кожному конкретному випадку суд на власний розсуд визначає «грубість» протиправного діяння водія автотransпортного засобу. Цю ситуацію необхідно вирішувати законодавчо, встановивши конкретніші строки позбавлення спеціального права за певний проступок із визначенням критеріїв, за якими правопорушення може визнаватися як грубе.

Аналогічна ситуація із визначенням систематичного та повторного проступку. На цей момент систематичність проступку або його повторність можна визначити на основі аналізу постанов у справі про адміністративне правопорушення та інших документів. Цю ситуацію могла б вирішити, як уже зазначалося, єдина база або реєстр проступків, які вчиняються водіями автотransпортних засобів.

Відповідно до КУпАП позбавлення права керування транспортними засобами за проступки, що вчиняють водії автотransпортних засобів, може виключно суд.

Позбавлення права керування транспортними засобами має виконувати важливу профілактичну, попереджувальну, організаційну функції адміністративної відповідальності. Водій має усвідом-

лювати, що за вчинення протиправного діяння він неминуче понесе адміністративну відповідальність і не лише у вигляді «одномоментного» стягнення, наприклад штрафу, а й у вигляді «триваючого» стягнення – позбавлення права керування транспортними засобами. Наслідком цього стягнення є обмеження морального, а також певною мірою матеріального характеру. Наприклад, для водія-любителя це обмеження морального характеру, позаяк це позбавляє його права управляти своїм транспортним засобом, а для водія-професіонала це фактично заборона займатися своєю професійною діяльністю, що призводить до матеріальних втрат. Застосування цього виду адміністративного стягнення має виступити пересторогою в учиненні в майбутньому аналогічних протиправних діянь.

Позбавлення права керування транспортними засобами означає, що особа позбавляється права керування не якимсь конкретним транспортним засобом (наприклад, на якому було здійснено протиправне діяння), а будь-яким транспортним засобом. Крім того, особа позбавляється права керування транспортними засобами всіх категорій. У водія-порушника фактично вилучається на певний час документ, який дає йому право на керування транспортними засобами, – посвідчення водія.

Позбавлення права керування транспортними засобами застосовується на певний проміжок часу. Протягом цього часу водій-правопорушник має усвідомити всю протиправність свого проступку. Це стягнення має негативні наслідки для водія-правопорушника, які розтягуються у часі, тим самим має переконати правопорушника у тому, що в майбутньому слід дотримуватися правил дорожнього руху. Тобто фактично це стягнення виконує завдання попередження проступку, запобігання вчиненню нових проступків, у ньому поєднуються попереджувальна та каральна функції.

Залишається дискусійним питання строку позбавлення права керування транспортними засобами. На нашу думку, для того, щоб все ж таки досягти балансу між «триваючим стягненням» та збереженням професійних навичок, необхідно строк позбавлення спеціального права встановити до 1 року, а за грубі й систематичні порушення – до 3 років, з обов'язковим перескладанням практичного та теоретичного іспитів на право керування транспортним засобом. Дійсно, строк позбавлення права керування транспортним засобом до 10 років, який встановлений законодавцем у 2008 році, є необґрунтовано великим. За такий проміжок часу водій повністю

втрапить навички водія. Зазначене адміністративне стягнення застосовується у виняткових випадках (ч. 3 ст. 130 КУпАП) і обґрунтовується високим ступенем суспільної шкідливості вчиненого діяння. На нашу думку, цю норму можна залишити для того, щоб вона виконувала важливу попереджувальну функцію, виступала пересторогою для недисциплінованих водіїв. Але в такому випадку, якщо це позбавлення права керування транспортними засобами до 10 років, мають бути обов'язковими для відновлення позбавленого права не лише іспит, а й курси підготовки водія.

Заслужує окремого наукового дослідження дефініція «позбавлення спеціального права». Можливо, варто її замінити на «обмеження спеціального права».

«Позбавити» означає відібрати надане право. Позбавлення права керування транспортним засобом – це відібрання цього права у особи-порушника – водія автотранспортного засобу. Коли йдеться про позбавлення права, то це не може бути позбавлення конституційного права. Водій може керувати транспортним засобом, яким він володіє, який перебуває у його власності, й під час реалізації права на працю. Право власності та право на працю – це конституційні права. Конституція України передбачає право на власність (ст. 41) – кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та право кожної людини на працю (ст. 43), яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується [9].

Отже, позбавлення спеціального права, як адміністративне стягнення, має відповідати таким вимогам: застосовується лише у виняткових випадках; застосовується спеціально уповноваженим органом (судом); має тимчасовий характер; не пов'язане з конституційними правами. Конституційні права – це права, які надаються людині від народження; право керування транспортним засобом надається спеціальному суб'єктові – водієві на основі дозвільної системи.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне назву адміністративного стягнення «Позбавлення спеціального права – права керування транспортним засобом» замінити на «Обмеження спеціального права – права керування транспортним засобом».

За КУпАП наступним адміністративним стягненням, яке зараз застосовується до водіїв автотранспортних засобів, є адміністративний арешт.

Адміністративний арешт є найсуворішим адміністративним стягненням, яке застосовується до водіїв автотранспортних засобів.

Враховуючи те, що адміністративний арешт є найсуворішим видом адміністративного стягнення, яке застосовується у виняткових випадках, у законодавстві за жоден адміністративний проступок адміністративний арешт не встановлено як єдиний вид стягнення. Адміністративний арешт, як адміністративне стягнення до водіїв автотранспортних засобів використовується виключно в альтернативі з позбавленням права керування транспортними засобами, штрафом, громадськими роботами.

Одним із видів адміністративних стягнень – є громадські роботи. На даний час громадські роботи як вид адміністративного стягнення застосовується до водіїв автотранспортних засобів лише за проступки передбачені ч. 7 ст. 121, ст. 122-4 КУпАП. Це пояснюється тим, що правозастосувачі вважають громадські роботи неефективним адміністративним стягненням. На нашу думку, громадські роботи як вид адміністративного стягнення, яке застосовується до водіїв автотранспортних засобів є недооціненим. Громадські роботи, якщо їх правильно застосовувати до водіїв-порушників, можуть стати дієвим адміністративним стягненням.

Наступним адміністративним стягненням, яке згідно із законодавством застосовується до водіїв автотранспортних засобів, є оплатне вилучення транспортного засобу.

На нашу думку, цей вид адміністративного стягнення не відповідає реаліям сьогодення. Він не виконує визначеної законодавством мети адміністративної відповідальності та адміністративного стягнення. Можливо, у радянські часи це стягнення було дієвим, позаяк взамін вилученому

транспортному засобу вкрай важко було придбати новий. Ми вважаємо, що оплатне вилучення транспортного засобу дієвіше замінити, наприклад, більшим розміром штрафу.

Наступним додатковим стягненням є конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфіскація вважається суворішим адміністративним стягненням порівняно з оплатним вилученням.

Висновки. Адміністративні стягнення, які застосовуються до водіїв автотранспортних засобів, мають свої особливості. Зокрема, є недооцінене значення попередження, необхідно встановити штраф у грошовому еквіваленті, а не в оподаткованих мінімумах доходів громадян і передбачити альтернативи сум штрафу (у форматі «від ... до») за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Доцільно назву адміністративного стягнення «Позбавлення спеціального права» замінити на «Обмеження спеціального права». Застосування такого адміністративного стягнення, як оплатне вилучення транспортного засобу, є малоефективним, його доцільніше замінити більшим розміром штрафу.

В оновленому адміністративно-деліктному законодавстві, доцільно встановити лише такі види адміністративних стягнень, які застосовуються до спеціальних суб'єктів – водіїв автотранспортних засобів як попередження, штраф, обмеження права на керування транспортним засобом.

Список літератури:

1. Костюк Ю. Окремі питання соціального значення виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 4. С. 74–77.
2. Правознавство : навч. посіб. / В.В. Копейчиков, В.І. Бобир, С.Е. Демський, А.М. Колодій та інші. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 704 с.
3. Хорошак Н.В. Адміністративні стягнення та їх застосування : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н.В. Хорошак. Київ, 2003. 211 с.
4. Бондаренко Г.П. Штраф як вид адміністративно-правової санкції. Львів : Львівський ун-т, 1965. 33 с.
5. Черній В.В. Адміністративні стягнення : посібник. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 52 с.
6. Коломоєць Т. Система адміністративних стягнень за законодавством про адміністративні правопорушення України. *Право України*. 2002. № 2. С. 31.
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення адміністративної відповідальності у вигляді штрафу : Закон України від 07.02.1997 № 55/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 14. Ст. 114.
8. Джагапов Г.В. Деякі проблеми виконання постанов про позбавлення спеціального права. *Українське адміністративне право : актуальні проблеми реформування* : Зб. наук. праць. Суми, 2000. С. 93–94.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Yarova R.V. FEATURES OF ADMINISTRATIVE CHARGES THAT APPLY TO SPECIAL SUBJECTS - DRIVERS OF MOTOR VEHICLES

The article is devoted to the study of the features of administrative fines applied to motor vehicle drivers, including administrative fines that are currently applied to motor vehicle drivers and those that may be applied after the update of the administrative tort law. Currently, the following system of administrative sanctions is applied to special subjects - drivers of motor vehicles: warning, fine, paid seizure of the vehicle, confiscation of special light or sound signaling devices, community service, administrative arrest. A warning to drivers of motor vehicles as an administrative sanction is actually applied for one illegal act provided for in Art. 125 of the Labor Code of Ukraine. Attention is focused on the fact that the most common and most effective administrative sanction applied to special subjects - drivers of motor vehicles - is a fine. The signs of an administrative fine have been studied and systematized. The signs of an administrative fine have been studied and systematized. It has been proven that determining the amount of the fine in the non-taxable minimums of citizens is unjustified. It is more appropriate to establish alternative amounts of fines for illegal acts in the hryvnia equivalent. When imposing a fine, the nature of the offense committed, the identity of the offender, the degree of his guilt, property status, mitigating and aggravating circumstances must be taken into account.

The peculiarity of the administrative liability of special subjects - drivers of motor vehicles is that drivers are subject to such an administrative sanction as the deprivation of a special right. Deprivation of the right to drive vehicles must perform important preventive, preventive, organizational functions of administrative responsibility. The driver must be aware that for committing an illegal act, he will inevitably bear administrative responsibility and not only in the form of a «one-time» penalty, such as a fine, but also in the form of a «long-term» penalty - deprivation of the right to drive vehicles. The consequence of this penalty is a limitation of a moral, as well as to some extent, a material nature. In addition, such an administrative penalty as paid seizure of a vehicle in modern realities is ineffective and does not fulfill its purpose. It is advisable to replace the paid seizure of the vehicle with, for example, a larger fine. Confiscation of special light or sound signaling devices is used only by a court decision.

Key words: *administrative responsibility, administrative penalty, warning, fine, deprivation of a special right, public works, driver, administrative arrest, ensuring road traffic safety.*

Гупалюк А.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДОПИТ, ЯК СЛІДЧА ДІЯ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МОТИВУ ТА МЕТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У статті розглядається допит як слідча дія, спрямована на встановлення мотиву та мети вчиненого злочину. Автором аналізуються нормативно-правові засади проведення допиту, а також його роль та значення у кримінальному процесі. Дослідження методів і подальше встановлення мотиву та мети вчинення злочину допоможе слідчим більш кваліфіковано здійснювати свою діяльність, а також прослідковувати закономірності вчинення злочинів різними групами осіб. В свою чергу, допит є одним із найбільш ефективних засобів встановлення мотиву і мети злочину. Під час допиту слідчий може ставити допитуваному питання, які дозволять йому зрозуміти, чому особа вчинила злочин і що вона хотіла досягти цим. У статті зазначається, що допит є однією з найважливіших слідчих дій, яка дозволяє отримати інформацію про обставини вчинення злочину, в тому числі про мотив і мету злочину. Мотив - це психічний стан особи, який спонукав її до вчинення злочину. Мета - це те, чого особа прагнула досягти, вчиняючи злочин.

Автор зазначає, що встановлення мотиву та мети вчиненого злочину має важливе значення для кримінального процесу, оскільки дозволяє: правильно кваліфікувати злочин; визначити ступінь вини особи; обрати правильну міру покарання; розробити програму ресоціалізації особи.

У статті також обговорюються деякі практичні аспекти проведення допиту з метою встановлення мотиву та мети вчиненого злочину. Автор зазначає, що слідчий повинен бути уважним до всіх деталей показань допитуваного, а також використовувати різні прийоми та методи допиту, щоб отримати максимально повну та достовірну інформацію.

Зроблено висновок, що допит є ефективним засобом встановлення мотиву та мети вчиненого злочину. Для того, щоб отримати максимально повну та достовірну інформацію, слідчий повинен бути уважним до всіх деталей показань допитуваного, а також використовувати різні прийоми та методи допиту.

Ключові слова: допит, слідчі дії, мотив та мета вчинення злочину, тактика проведення допиту, вербальні та невербальні дані.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільства, а разом з тим розвиток форм злочинності потребує розробку нових і вдосконалення існуючих методів встановлення особи злочинця. Серед ознак суб'єктивної сторони складу злочину значний інтерес викликають такі її ознаки як мотив і мета кримінального правопорушення. В кримінальному праві вони розглядаються як факультативні ознаки складу правопорушення. Проте для розкриття кримінального правопорушення вони є одними із визначальних обставин, що вказують на спрямованість протиправного діяння, на особу правопорушника, на характер і глибину його протиправної установки, причин вчинення ним правопорушення тощо. Дослідження методів і подальше встановлення мотиву та мети вчинення злочину допоможе слідчим більш кваліфіковано здійснювати свою діяльність, а також прослідковувати закономірності вчинення злочинів різними групами осіб.

Стан опрацювання цієї проблематики. В українській криміналістичній літературі питання злочинної мотивації, визначення ролі мотиву та цілі вчинення злочину для його успішного розкриття, методи та засоби їх встановлення залишалися недостатньо вивченими. Більшість уваги приділялося висвітленню поняття мотиву в кримінальному праві та кримінології, ролі мотиву в суб'єктивній стороні складу злочину тощо.

Можна виокремити вітчизняних дослідників, які приділили увагу питанням мотиву і мети вчинення злочину, в своїх працях: Л.І. Аркуша, П.А. Воробей, О.І. Груздь, М.В. Гедз, О.В. Землянська, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, А.А. Музика, С.І. Нежурбіда, Є.М. Рожик, В.В. Тіщенко, А.В. Савченко, Ю.А. Шевченко.

Метою статті є розглянути допит як слідчу дію, яка має важливе значення для встановлення мотиву та мети вчинення злочину.

Виклад основного матеріалу. Допит - це слідча дія, яка проводиться органами досудового розслідування, дізнання, а за дорученням слідчого, дізнавача - оперативними підрозділами, з метою отримання від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, спеціаліста відомостей, що мають значення для кримінального провадження [2; с.324]. Мотив і мета злочину - це важливі елементи складу злочину, які впливають на кваліфікацію злочину та міру покарання. Тому встановлення мотиву і мети злочину є одним з найважливіших завдань досудового розслідування. Встановлення мотиву та мети вчиненого злочину має важливе значення для кримінального процесу, оскільки дозволяє: правильно кваліфікувати злочин; визначити ступінь вини особи; обрати правильну міру покарання; розробити програму ресоціалізації особи.

В свою чергу, допит є одним із найбільш ефективних засобів встановлення мотиву і мети злочину. Під час допиту слідчий може ставити допитуваному питання, які дозволять йому зрозуміти, чому особа вчинила злочин і що вона хотіла досягти цим.

Показання, які прагнуть отримати зі свідчень під час допиту, проходить три етапи формування перш ніж стати доказами. Ці етапи є сприйняттям, запам'ятовуванням та відтворенням, і є характеристикою когнітивного процесу того, хто дає показання (свідок або підозрюваний, обвинувачений).

Процес запам'ятовування та якість пам'яті допитуваного залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити об'єктивні (зовнішнє середовище, обстановка події, погода, видимість тощо) та суб'єктивні (внутрішні чинники, особисте ставлення до події, власні мотиви, здатність точно запам'ятовувати тощо). До суб'єктивного фактору також відноситься наявність кваліфікації - освіти та досвіду, - яка дозволяє особі точно запам'ятати та оцінити подію [1; с. 84].

Для уникнення відповідальності за вчинене, підозрювані або обвинувачені вдаються до спотворення, викривлення, перекручування фактів, свідомої брехні, надання уявних свідчень. За різних обставин надавати неправдиві свідчення можуть також свідки і потерпілі. Коли людина йде на допит, вона не переживає лише в тому випадку, коли дійсно нічого протиправного або аморального не зробила, не мала ніякого відношення до конкретної події, до певних осіб тощо. В усіх інших ситуаціях сама подія допиту вже здійснює на допитуваного психологічний вплив, який шляхом відображення в рухах тіла, міміці, жестику-

ляції тощо може дати особі, яка проводить допит, цінну інформацію про характер свідчень допитуваних, їх психоемоційний стан, інтелектуальні здібності, характер тощо [1; с. 93].

З наукової точки зору, справедливо, що невербальні знаки взагалі не можуть вказати на те, що особа свідомо говорить неправду. І це логічно, оскільки на допит може прийти свідок, який від природи є людиною дуже чутливою, нервовою, тому не слід вважати, що якщо він червоніє або блідніє, в нього пітніють долоні, то він дає неправдиві показання.

Може бути багато інших причин, чому людина так себе поводить. У нормі, такої нервової реакції не відбувається, якщо особі нема чого приховувати від слідства. Однак, допитуваним дійсно може бути «нейровідмінна» (тривожна, нервова) особа, яка сама себе переконує в тому, що в чомусь винна. У реальності, підстав для цього може не бути - свідка охоплює страх, у якого немає реальних підстав. Тому слідчому потрібно бути уважним до особистості допитуваних та завжди розглядати можливість альтернативного пояснення їх поведінки. Наприклад, альтернативою тому, що особа нервує, може бути її тривожність, забудькуватість, особливості характеру або навіть функціонування головного мозку, центральної нервової системи, скрутна життєва ситуація або криза, труднощі з грошима, з сім'єю, особисті проблеми тощо. Таке різноманіття альтернативних пояснень і робить неможливим однозначну інтерпретацію невербальних знаків як доказових свідчень під час допиту.

Таким чином, з невербальними знаками слід бути обережними під час допиту і не поспішати з висновками стосовно того, що вони однозначно свідчать про неправдивість показань допитуваного.

Правильним буде висновок, що нервові рухи, міміка, погляд тощо свідчать про дискомфорт допитуваної особи, і далі вже міркувати над тим, що викликає цей дискомфорт. Його дійсно може викликати усвідомлення особою того, що вона бреше, приховує правду тощо, але це є лише одним з можливих пояснень. У ситуації, коли особа усвідомлює, що вона вчиняє щось погане, в неї активується префронтальна (лобова) кора головного мозку (кортекс, лат. *cortex praefrontalis*), яка відповідає за усвідомлення своїх дій та слідування моральним вчинкам. Ця зона мозку відповідає також за соціальну поведінку, слідування правилам. Крім цього, вона відповідає за планування та складну когнітивну діяльність, управління думками й емоціями відповідно до поставленої мети.

Отже, особа з одного боку усвідомлює, що вчиняє щось погане – порушує правила соціальної поведінки, з іншого – «тримає в умі», як збрехати так, щоб її не викрили. Виникає дисонанс, який спричиняє дискомфорт: я роблю щось погане, але я роблю це для себе [4; с.53].

Отже, під час допиту потік інформації можна поділити на *вербальний* (свідчення, які комунікуються шляхом мовлення) та *невербальний* (свідчення, які сприймаються і передаються за допомогою позамовних засобів, наприклад, рухів тіла, міміки, жестів тощо) [5; с.51]. Невербальна комунікація доповнює інформацію, передану шляхом мовлення, однак невербальна комунікація не може стати доказом винності особи в суді. Правильне «зчитування» слідчим комунікації допитуваних може допомогти йому встановити вину, однак це має підкріплюватися іншими, більш ґрунтовними доказами, ніж невербальна комунікація.

Як свідчить відомий криміналіст, відставний слідчий ФБР Джо Наварро, який спеціалізується на «мові тіла» та невербальній комунікації і провів більше 2,000 допитів, для того, щоб допит пройшов успішно, перш за все допитуваному потрібно створити комфортні, а не дискомфортні, умови. Це потрібно для того, щоб допитуваний міг розслабитися і перейти до діалогу, оскільки тиск і агресія лише сприятимуть захисній реакції, за якої більш вірогідно, що жодних свідчень ви не отримаєте [3; с.21].

Безконфліктний допит можливий тоді, коли слідчий висуває версію або задає запитання, відповіді на які підтверджують його версію. Конфліктна ситуація виникає тоді, коли версії слідчого та допитуваного суттєво відрізняються – одна заперечує іншу.

Однозначно викрити брехню допомагає лише перевірка свідчень. Для цього слідчим може знадобитися відвідати місце, яке фігурує в свідченнях допитуваного. Якщо слідчий має докази очевидної брехні допитуваного, і спростування брехні під час допиту не завдасть шкоди процесу, слідчий може пред'явити докази, які спростовують версію допитуваного, щоб змусити його визнати правду. Це може бути пред'явлення речових доказів або спростування брехні за допомогою логічної аргументації.

Для того, щоб збрехати, допитуваний може вдаватися до наступних прийомів: 1) замовчування місця, часу, способу вчинення злочину, власних або чужих думок, вчинків; 2) вигадання (доповнення вигаданих подій, обставин, речей, місць тощо); 3) зміщення елементів, послідовностей

розповіді в часі і просторі; 4) заміна реальних елементів події вигаданими обставинами і деталями. Таким чином, прийоми брехні умовно поділяються на замовчування та вигадання.

Отже, працівники правоохоронних органів мають декілька способів діагностувати брехню на допиті: 1) викриття за допомогою мовленнєвих засобів; 2) викриття за допомогою невербальної реакції. Джо Наварро наводить такий приклад: він проводив допит підозрюваного щодо вчинення ним вбивства через гнів свого приятеля. Інструментом для здійснення злочину виявилось шило. Про те, яким інструментом була заподіяна смерть, знав лише слідчий і підозрюваний. Слідчий запитав підозрюваного, чи йому відомо, якою зброєю було вчинено злочин, після чого слідчий спитав, за допомогою яких інструментів це можна було зробити. Після питань про ніж, пістолет, сокиру, слідчий запитав, чи можна було заколоти жертву шилом. Підозрюваний стиснув губи і нахилив підборіддя вниз [3; с.40]. Його сварку з потерпілим підтвердили свідки, після чого потерпілий був знайдений мертвим.

Відрізнити правду від брехні можна за допомогою формальних методів. Наприклад, Ю.В. Руль і Т.О. Мартинова в своїй книзі «Психологія профайлінгу» наводять приклади діагностики брехні на основі критеріїв висловлювань особи, яку аналізують [4; с.115]. Їх класифікація обирає критерій розподілу, після чого наводяться приклади, як відрізнити правдиві показання від неправдивих. Наведемо наступні приклади:

1. Компетентність, обізнаність. Правдиві вислови послідовні, виходять за межі очікуваної обізнаності та фаховості, знання легко встановити за допомогою перевірки фактологічної бази викладу суджень. Неправдиві вислови не проходять перевірку фактами, судження більше нагадують гіпотези, відсутня аргументація, мовець не може навести більше одного прикладу або більше одного аргументу на підтвердження своїх слів; судження легко спростовуються фактами та незнанням мовця в області, до якої він звертається в своїх показаннях.

2. Мовна характеристика. Правдиві висловлювання виглядають як типові для мовця. Розповідь виглядає вільно і невимушено. Відповіді лаконічні, повтори не характерні, оскільки особа свідчить стосовно того, що їй добре відомо, тому не викликає труднощів про це говорити, не повторюючи словосполучення, які мають обов'язково заповнювати «лакуни», без чого розповідь почне викликати підозри. Протилежна ситуація: мовець

вживає термінологію, постійно повторює конкретні словосполучення. Розповідь виглядає штучно, неприродно, вимушено, немов була заготована наперед. Особа не починає нервувати, коли її просять повторити історію. Раз по раз повтори доповнюються і коригуються.

Зазвичай, коли особу змушують повторити правду, її починає це виводити з рівноваги, тому що вона знає, що каже правду, але їй не вірять, що викликає негативні емоції (злість).

3. Унікальність. Правдиві судження індивідуалізовані, мовець може назвати конкретних осіб, розповісти про їх особистість і стосунки між собою. Неіндивідуалізовані судження виглядають як ідеальна безособова схема, оскільки її головне завдання – виключити будь-які сумніви, побудувавши «непробивну» історію. Таким історіям зазвичай бракує деталей.

4. Емоційна насиченість і переконливість. Правдиве мовлення невимушене і супроводжується ширими емоціями (експресію). Вимушена стриманість, «роботоподібність» є першою ознакою, що особа щось приховує, через це прагне «вимкнути» експресію. Звичайно, вона в такому стані може повідомляти і правдиві свідчення, однак скупість на міміку та рухи тіла забезпечує «прикриття» від «зчитування» «мови тіла». Якщо людина каже щирю правду, прикриття їй не потрібно.

5. Удавані невідповідності у висловлюваннях. У правдивих судженнях частіше можна зустріти невідповідності, неузгодженість деталей, що відображає факти реального, суперечливого життя. У неправдивих судженнях зазвичай немає невідповідностей та недоречностей, усі факти «приглажені» і узгоджені, що свідчить про нещирість людини.

6. Рольова позиція. Правдива рольова позиція мовця – від себе, відповідальність і пояснення вчинку відбувається через позицію «Я». Якщо людина хоче відмежуватися від особистої відпові-

дальності, її рольова позиція буде полягати в тому, що вона вчинила так, тому що так вчиняють інші, тому що її змусили, тому що так склалася ситуація, тому що в цьому винен хтось інший.

Таким чином, можемо побачити перехід відповідальності від опитуваної особи на когось іншого. У такій позиції особа буде переконувати, що її вчинки мотивовані не вибором, а об'єктивними факторами.

7. Невизначеність і неконкретність зв'язків. Неправдиві висловлювання в цій ситуації стосуються моменту, коли зв'язки в показаннях опитуваного відсутні або незрозумілі, або коли вони надмірно співпадають і немовби підігнані один під одного.

Ці критерії є лише орієнтовними рекомендаціями стосовно діагностування неправдивих висловлювань під час комунікації з допитуваним. Вони вказують на приклади неточностей, неспівпадінь, протиріч в показах свідків та опитуваних, які можуть вказувати на неправдиві свідчення. Тим не менше, вони не є прямими вказівками на те, що особа бреше, оскільки фінальне рішення належить тому, хто опитує, а для цього потрібно співставити всю наявну інформацію, отриману від опитуваних. Отже, неможливо вказати, що особа бреше, просто тому, що це відповідає формальному критерію. Встановлення брехні – це складний мисленнєвий процес, який потребує правильних засновків і правильного мислення для того, щоб прийти до правильного результату. Посилатися на конкретний критерій як на доказ брехні – недостатньо. Водночас, співпадіння одразу декількох критеріїв може свідчити про те, що особа дійсно каже неправду, намагається спутати слідство та приховати реальні причини своїх дій. Однак, для того, щоб це довести, потрібно оцінити всі факти і свідчення в їх сукупності і довести брехню логічним шляхом, коли не залишиться жодного іншого пояснення, окрім того, що особа бреше.

Список літератури:

1. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. пос. К.: МАУП, 2007. 512 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х ч. / за заг. ред Потебенька М. О., Гончаренка В.Г. [Андрушко П. П., Гончаренко В.Г., Шумило М.Е. та т.]. К. : Форум, 2001. 944 с.
3. Пяковський В.В. Тактика допиту. Курс лекцій «Криміналістика». К.: НАВС, 2016. 46 с.
4. Руль Ю.В., Мартинова Т.О. *Психологія профайлінгу*: навч. посіб. К.: ДП ВД «Персонал», 2018. 236 с.
5. Сафронов С. Тактика проведення допиту на предмет встановлення суб'єктивної сторони злочину. *Право України*. 2001. № 5. С. 50-52.

Hupaliuk A.S. INTERROGATION AS AN INVESTIGATIVE ACTION FOR ESTABLISHING THE MOTIVE AND PURPOSE OF COMMITTING A CRIME

The article considers interrogation as an investigative action aimed at establishing the motive and purpose of the committed crime. The author analyzes the normative and legal principles of interrogation, as well as its role and significance in the criminal process. Studying the methods and further establishing the motive and purpose of committing the crime will help investigators to carry out their activities in a more qualified manner, as well as to follow the patterns of committing crimes by different groups of persons. In turn, interrogation is one of the most effective means of establishing the motive and purpose of the crime. During the interrogation, the investigator can ask the interrogated questions that will allow him to understand why the person committed the crime and what he wanted to achieve with it. The article states that interrogation is one of the most important investigative actions, which allows obtaining information about the circumstances of the crime, including the motive and purpose of the crime. Motive is the mental state of a person that prompted him to commit a crime. The goal is what a person sought to achieve by committing a crime.

The author notes that establishing the motive and purpose of the committed crime is important for the criminal process, as it allows: classify the crime correctly; determine the degree of a person's guilt; choose the correct measure of punishment; develop a program of resocialization of the person.

The article also discusses some practical aspects of conducting an interrogation in order to establish the motive and purpose of the committed crime. The author notes that the investigator must be attentive to all the details of the interrogator's testimony, as well as use various techniques and methods of interrogation in order to obtain the most complete and reliable information.

It was concluded that the interrogation is an effective means of establishing the motive and purpose of the committed crime. In order to obtain the most complete and reliable information, the investigator must be attentive to all the details of the testimony of the interrogated, as well as use various techniques and methods of interrogation.

Key words: *interrogation, investigative actions, motive and purpose of committing a crime, interrogation tactics, verbal and non-verbal data.*

Угровецький О.П.

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Петрова І.А.

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Давиденко Д.О.

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Метою статті є окреслення складових професійної компетентності судового експерта, характеристика етапів їх формування та визначення напрямів розвитку. Зазначено, що поняття професійної компетентності судового експерта можна трактувати паралельно з поняттям професіоналізм, оскільки компетентність в цьому випадку буде характеристикою конкретної особи та її дій, а саме – індивідуальною характеристикою ступеню відповідності вимогам професії судового експерта. Встановлено, що професійну компетентність судового експерта можна тлумачити як сукупність умінь і навичок фахівця відповідної галузі знань вирішувати певний клас професійних завдань за умов наявності знань і досвіду, необхідних для ефективної професійної діяльності у заданій предметній галузі. Враховуючи зарубіжну практику, принципи та методичні умови стратегії формування професійної компетентності, переконані, що компетентнісні ознаки судового експерта (за виключенням основних, галузевих) мають складатись із окремого переліку знань і вмінь. Встановлено, що значного поширення у підготовці судових експертів набувають мережеві технології, які дозволяють використовувати можливості Інтернету для мультимодального представлення навчальної інформації, автоматизації контролю знань, моніторингу процесу навчання та засвоєння матеріалу, професійного спрямування змісту. Зауважено, що для формування професійної компетентності судового експерта слід актуалізувати спеціальні навчальні програми в межах курсів підвищення кваліфікації, організувати проведення стажувань, тренінгів тощо. Наголошено, що розвиток системи підбору кадрів у сфері судово-експертної діяльності має базуватись на професійній компетентності судових експертів. Констатовано, що за допомогою обов'язкової професійної підготовки, надбання нових знань, навичок, вмінь судовий експерт зможе обґрунтовано передбачати й прогнозувати діяльність, яка пов'язана із формуванням його професійної компетентності; приймати зважені рішення під час проведення експертиз тощо.

Ключові слова: професійна компетентність, рівень професійної компетентності, професіоналізм, компетентність, експертне забезпечення правосуддя, судова експертиза, судово-експертна діяльність, судовий експерт, система підготовки, навчання, мотивація, цілі та задачі.

Постановка проблеми. Зазначимо, що професійна компетентність є багатовекторним феноменом, який має складну структуру із значної кількості різнопланових складових. З точки зору підвищення ефективності професійної діяльності судових експертів, як осіб, що надають публічні послуги є професійна компетентність. Публічна діяльність, як складова судово-експертної діяльності, здійснюється за кількома напрямками, що орієнтовані або на різні суспільні групи, або на досягнення конкретної мети – експертного забез-

печення потреб правосуддя в Україні. Із цим пов'язана актуальність окреслення складових професійної компетентності судового експерта для визначення напрямів її формування та подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно питання професійної компетентності досліджуються у сферах менеджменту, управління, економіки, соціології та інших наукових сферах. Однак, в умовах нагальної потреби підвищення ефективності використання персоналу

судово-експертних установ сучасна наука спрямовує пошук і глибинний аналіз основних механізмів і способів впливу на розвиток професійної компетентності.

Цікавий погляд на цю проблему висвітлено у працях вчених, які аналізують поняття професійної компетентності орієнтуючись на особистісні характеристики фахівця, хоча по-різному описують цю складову компетентності. Вони розглядають професійну компетентність як багатфакторне та інтегративне особистісне утворення, що забезпечує успішне здійснення професійної діяльності, а також включає ціннісні орієнтації фахівця, мотиви його діяльності, загальну культуру, стиль взаємодії з оточуючими, здатність до самовдосконалення й саморозвитку [1]. Такий підхід також може знайти своє відображення в професійній компетентності судового експерта, оскільки розкривається наявний потенціал і формуються нові якості, що дають можливість людині завжди бути успішною в професійній діяльності.

У наукових працях С. П. Бондар обґрунтовувалась необхідність побудови змісту освіти на засадах фундаменталізації та компетентнісної спрямованості, коли розглядаються можливості інтеграції ключових і предметних компетенцій у зміст і структуру навчального предмета за типом провідного компонента – «наукові знання», «способи діяльності» [2].

Розглядаючи питання формування професійної компетентності судового експерта цікавою вбачається наукова праця М. Дернової, яка проаналізувала моделі емпіричного навчання, що існують в зарубіжній теорії та практиці освіти дорослих і наголосила, що в їх основі лежить трансформація та інтерпретація досвіду того, хто навчається, а той, хто навчає відіграє роль тренера, що створює унікальну можливість підготовки особи до професійної кар'єри [3]. Така точка зору може знайти своє впровадження у судово-експертній діяльності стосовно підготовки, перепідготовки та стажування судового експерта.

Зауважимо, що незважаючи на значну кількість публікацій із висвітлення питань щодо формування професійної компетентності фахівців-управлінців, система формування теоретичних знань і практичних навичок як складова професійної компетентності судового експерта (фахівця, що надає публічні послуги) не створена. Крім того подальшої розробки потребує визначення компетенцій судових експертів стосовно окремих експертних спеціальностей та їх закріплення у відповідних освітніх стандартах.

Мета статті є окреслення складових професійної компетентності судового експерта, характеристика етапів їх формування та визначення напрямів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття «професійна компетентність» можна розкрити через значення її складових і близьких понять: «компетентність», «компетентний», «компетенція», «професія», «професійний». У словнику іншомовних слів компетентність визначається як «володіння знаннями, які дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому авторитетну думку» або «володіння компетенція ми, поінформованість, обізнаність» [4, с. 15]. Поняття «компетентний» науковці пропонують тлумачити, як «поінформований у певній галузі, той, що має право на основі своїх знань або повноважень робити чи вирішувати що-небудь, судити про що-небудь» [5, с. 64]. Поряд із цим, у «Новому тлумачному словнику української мови» термін «компетентний» означає:

- «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований;
- який має певні повноваження; повноправний; повновладний» [6, с. 874].

У свою чергу «компетенцію» науковці пропонують розуміти як «коло повноважень будь-якої організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має повноваження, знання, досвід» [5, с. 31]. За логікою суджень інших вчених, з якими слід погодитись, тлумачення терміну «компетентність» потребує конкретизації контексту та наукового підходу через систему усвідомлених знань: «бути теоретично і практично компетентним означає зробити подвійний перехід: від знака – до думки, від думки – до дії або вчинку; перехід від інформації до її використання опосередковується думкою, що і робить цю інформацію знанням» [7, с. 55].

Оцінюючи застосування набутих знань у практичній діяльності Д. Брител так визначає компетентність особи: «людина або компетентна, або ні щодо певного рівня засвоєння». Дослідниця Вів'ян де Ландшеєр трактує компетентність як «особливий рівень обізнаності «поглиблене знання або засвоєне вміння», який потрібен людині, щоб успішно функціонувати в суспільстві» [8, с. 27, 56]. Цікавою є наукова праця Л. І. Мороз в якій компетентність визначається як «структуровані набори знань, умінь, навичок та ставлень людини, які формуються в процесі навчання і дозволяють людині визначати, тобто, ідентифіку-

вати та розв'язувати проблеми, що є характерними для певного напрямку продуктивної діяльності» [9, с. 31]. Таке подання розуміння «компетентності» є доцільним застосовувати і до судового експерта, враховуючи особливості судово-експертної діяльності, яка вимагає від нього постійного вдосконалення.

Аналогічної підтримки заслуговує і позиція Дж. Равена, який стверджує, що для того, щоб з'ясувати на скільки успішно людина досягатиме значимих цілей, потрібно оцінити кількість видій компетентностей, які проявляються в її поведінці в процесі досягнення цих цілей. Він включає компетентність до числа найважливіших характеристик людських ресурсів поряд з ініціативою, ціннісним компонентом тощо та доводить, що реалізація особистих та професійних цілей потребує зміни або актуалізації певної категорії цінностей і застосування відповідних видів компетентностей [10, с. 197].

Поняття професійної компетентності судового експерта можна трактувати паралельно з поняттям професіоналізм, оскільки компетентність в цьому випадку буде характеристикою конкретної особи та її дій, а саме – індивідуальною характеристикою ступеню відповідності вимогам професії судового експерта. Зауважимо, що у понятті «професіоналізм» відображено такий ступінь оволодіння особою структурою професійної діяльності, яка відповідає існуючим в суспільстві стандартам і нормам. Професійна діяльність судового експерта є об'єктивно складною, тому вона тяжка для освоєння, потребує тривалого періоду теоретичного та практичного навчання не тільки у відповідній галузі знань (експертна спеціальність) але й у галузі юриспруденції (процесуальне законодавство та інші нормативно-правові акти).

Слід також погодитись із Т. Ю. Морозовою, яка доводить, що «професіоналізм – це не тільки досягнення людиною високих показників праці (якості, надійності, ефективності тощо), але й особливості її професійної мотивації, професійного мислення, система її устремлень, ціннісних орієнтацій, сенсу праці – того, що складає професійну самосвідомість». Зупиняється вона й на характеристиці компетентності наголошуючи, що це індивідуальна характеристика людини, яка дозволяє їй діяти самостійно й відповідально, виконуючи певні функції. Оцінювання чи вимірювання кінцевого результату праці – єдиний науковий спосіб судити про її компетентність [11, с. 5]. Стосовно судового експерта необхідно зауважити, що його професійна компетентність завжди буде

залежати від його здатності й вміння виконувати покладені на нього функції.

Професійну компетентність судового експерта можна також тлумачити як сукупність умінь і навичок фахівця відповідної галузі знань вирішувати певний клас професійних завдань за умови наявності знань і досвіду, необхідних для ефективної професійної діяльності у заданій предметній галузі.

Мабуть мова йшла саме про судового експерта, коли стосовно компетентної особистості було науковцями зазначено, що «вона володіє не лише знаннями, високими моральними якостями і є професіоналом, але й вміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи знання й беручи на себе відповідальність за свою діяльність» [12, с. 68].

Погоджуємось із дослідниками, які в межах професійної компетентності виокремлювали такі компетентності, як: спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальну [13], оскільки їх можна екстраполювати на судового експерта із урахуванням особливостей судово-експертної діяльності:

- спеціальна компетентність – володіння у конкретній галузі знань професійною діяльністю на високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

- особистісна компетентність – володіння прийомами самовиявлення та засобами протистояння професійним деформаціям особистості враховуючи можливість об'єктів дослідження негативно впливати на психіку судового експерта;

- індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації та розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного росту, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень часу та сил;

- соціальна компетентність – володіння прийомами спільної (групової, командної) професійної діяльності та співробітництвом під час проведення комісійних та комплексних експертиз, а також уживаним в судово-експертній діяльності професійним спілкуванням;

- компетентність щодо відповідальності – володіння знаннями щодо юридичної та соціальної відповідальності за результати своєї професійної праці.

Розглядаючи систему підготовки професійно компетентних судових експертів слід наголосити, що вона має забезпечувати сучасні потреби правосуддя у працівниках з високим рівнем професіоналізму та культури, здатних компетентно виконувати функції експертів, упроваджувати новітні технології, сприяти інноваційним про-

цесам. Окреслені вимоги дозволяють говорити про необхідність створення нової системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації судових експертів. Це зумовлено насамперед стратегією й змістом реформ і перетворень, спрямованих на підвищення ролі наукових знань, професіоналізму та компетентності судових експертів. Зміст і рівень їх спеціального, фахового та професійного навчання мають відповідати реаліям сьогодення та мати випереджальний характер, враховувати динаміку соціальних та економічних процесів для ефективного експертного забезпечення правосуддя в Україні.

Важливо також зазначити, що правильно розроблена програма навчання в системі підготовки компетентних судових експертів має спиратись на ретельне планування двох основних компонентів – змісту (чому навчати?) та процесі (як викладати?). Програми, яка заснована на принципах теорії навчання, дозволяє не тільки комбінувати різні методи та стилі навчання, використовувати досвід учасників процесу, але й налагодити багатосторонню комунікацію, створити таку атмосферу, в якій відповідальність за результати покладається як на викладача (як викладається матеріал) так і на учасників навчання (на скільки правильно вони зрозуміли подану інформацію).

Враховуючи зарубіжну практику, принципи та методичні умови стратегії формування професійної компетентності, переконані, що компетентнісні ознаки судового експерта (за виключенням основних, галузевих) мають складатись із окремого переліку знань і вмінь. Інакше кажучи, судовий експерт, як фахівець має бути обізнаним та володіти спеціальними знаннями у відповідній галузі знань (згідно експертної спеціальності) і практичними навичками. Тому для формування професійної компетентності судового експерта слід актуалізувати спеціальні навчальні програми в межах курсів підвищення кваліфікації, організувати проведення стажувань, тренінгів тощо.

Значного поширення у підготовці судових експертів набувають мережеві технології, які дозволяють використовувати можливості Інтернету для мультимодального представлення навчальної інформації, автоматизації контролю знань, моніторингу процесу навчання та засвоєння матеріалу, професійного спрямування змісту. Крім того, це супроводжується активізацією пізнавальної діяльності, появою позитивної мотивації до здобуття знань, розвитком вольових якостей судових експертів, їхньої здатності до безперервного саморозвитку, а також сприяє формуванню їхньої

професійної компетентності [12]. У системі підготовки судових експертів можуть також бути використані інформаційно-комунікаційні технології, які мають такі основні етапи:

- впровадження уніфікованих процедур оцінювання кваліфікаційних навичок судових експертів у сфері застосування сучасних інформаційних технологій;

- створення та розвиток інфраструктури регіональних центрів по підготовці та підвищенню кваліфікації кадрів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій;

- розробка та фінансування програм для різних категорій судових експертів згідно їх експертних спеціальностей, а також формування необхідних методичних матеріалів;

- інформування судових експертів про передовий досвід та інновації у сфері інформаційних технологій;

- створення системи мотивації, заохочення та регламентації процесів використання судовими експертами інформаційних технологій;

- упровадження заходів із просування та популяризації технологій електронного урядування тощо.

Висновки. Зазначимо, що поняття професійної компетентності судового експерта можна трактувати паралельно з поняттям професіоналізм, оскільки компетентність в цьому випадку буде характеристикою конкретної особи та її дій, а саме – індивідуальною характеристикою ступеню відповідності вимогам професії судового експерта. Встановлено, що професійну компетентність судового експерта можна тлумачити як сукупність умінь і навичок фахівця відповідної галузі знань вирішувати певний клас професійних завдань за умови наявності знань і досвіду, необхідних для ефективної професійної діяльності у заданій предметній галузі.

Враховуючи зарубіжну практику, принципи та методичні умови стратегії формування професійної компетентності, переконані, що компетентнісні ознаки судового експерта (за виключенням основних, галузевих) мають складатись із окремого переліку знань і вмінь. Встановлено, що значного поширення у підготовці судових експертів набувають мережеві технології, які дозволяють використовувати можливості Інтернету для мультимодального представлення навчальної інформації, автоматизації контролю знань, моніторингу процесу навчання та засвоєння матеріалу, професійного спрямування змісту.

Слід наголосити, що розвиток системи підбору кадрів у сфері судово-експертної діяльності має

базуватись на професійній компетентності судових експертів. Констатовано, що за допомогою обов'язкової професійної підготовки, надбання нових знань, навичок, вмінь судовий експерт

зможе обґрунтовано передбачати й прогнозувати діяльність, яка пов'язана із формуванням його професійної компетентності; приймати зважені рішення під час проведення експертиз тощо.

Список літератури:

1. Волик В. Компетентності державних службовців України: наукові підходи до класифікації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 3 (14). С. 205–214.
2. Бондар С. П. Компетентнісна спрямованість змісту і структури навчального предмета в умовах фундаменталізації освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Вип. 20 : зб. наук. праць. Київ. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. С. 10–23.
3. Дернова М. Моделі емпіричного навчання дорослих: зарубіжний досвід. *Порівняльно педагогічні студії*. № 2 (24). 2015. С. 40–45.
4. Данілюк І.Г. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи. Донецьк. ТОВ ВКФ «БАО». 2008. 576 с.
5. Біла О. О., Гуменникова Т. Р., Кічук Я. В. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі. Півден. наук. центр АПН України ; Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. Ізмаїл, 2007. 235 с.
6. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1, А –К / Укладачі: В. В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ, Вид-во «АКОНІТ». 2006. 926 с.
7. Міляєва В. Психологічні аспекти професійної компетентності державних службовців та їх використання в процесі підвищення фахової кваліфікації. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наукових праць. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009. №27(51). 281 с.
8. Brittel D., Landshejer V. The wholistic competency profile: A model. Ottawa: Staffing Policy and Program Development Directorate, Public Service Commission of Canada, 1996.
9. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС) / Л. І. Мороз. К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ.; Івано-Франківськ: Надвірнянська друкарня, 2007. 311 с.
10. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. Author, John Raven. Publisher, H.K. Lewis, 1984. 251 p.
11. Морозова Т. Ю. Аналіз дефініцій компетентнісного підходу щодо освіти. *Освіта Донбасу*. 2005. № 3. С. 5–11.
12. Велігош О., Пометун О. Виконання положень Орхуської конвенції: Розробка та проведення навчання державних службовців: посібник для тренера. *Екологічна інформація, освіта та інформованість громадськості Europe Aid 020114*. Київ. 2004. 205 с.
13. Клименко І. В., Афонін Е. А., Журавльов А. В. Моделі компетенцій державних службовців. Київ. НАДУ. 2012. 72 с.

Uhrovetskyi O., Petrova I., Davydenko. D. DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FORENSIC EXPERT

The purpose of the article is to outline the components of the professional competence of a forensic expert, to characterize the stages of their formation and to determine the directions of development. It is noted that the concept of professional competence of a forensic expert can be interpreted in parallel with the concept of professionalism, since competence in this case will be a characteristic of a specific person and his actions, namely, an individual characteristic of the degree of compliance with the requirements of the profession of a forensic expert. It has been established that the professional competence of a forensic expert can be interpreted as a set of abilities and skills of a specialist in the relevant field of knowledge to solve a certain class of professional tasks, provided that he has the knowledge and experience necessary for effective professional activity in a given subject area. Taking into account foreign practice, the principles and methodical conditions of the strategy for the formation of professional competence, we are convinced that the competence characteristics of a forensic expert (with the exception of the main, branch ones) should consist of a separate list of knowledge and skills. It has been established that network technologies, which allow the use of Internet capabilities for multimodal presentation of educational information, automation of knowledge control, monitoring of the learning process and assimilation of material, and professional direction of content, are becoming widely used in the training of forensic experts. It was noted that in order to form the professional competence of a forensic expert, it is necessary to update special educational programs within the framework of professional development courses, organize internships, trainings, etc. It was emphasized that the development of the personnel selection system in the field of forensic expertise should be based on the professional competence of forensic experts. It was established that with the help of mandatory professional training, acquisition of new knowledge, skills, and abilities, a forensic expert will be able to reasonably anticipate and forecast activities related to the formation of his professional competence; make informed decisions during examinations, etc.

Key words: professional competence, level of professional competence, professionalism, competence, expert provision of justice, forensic examination, forensic expert activity, forensic expert, training system, training, motivation, goals and objectives

Пересоляк О.В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0003-1259-2488

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСНУВАННЯ ТА РЕЄСТРАЦІЇ НОВОГО БІЗНЕСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено проблематиці адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Проблема адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією із важливих проблем, належне вирішення котрої, є запорукою розвитку економіки України, підтримки підприємницьких ініціатив, захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, збереження економічної конкуренції, подальшого розвитку України як правової держави, розвитку ринкової економіки, сприяння процесу євроінтеграції України й відбудови України від наслідків російської агресії.

Сформульовано авторське визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні» як взаємоузгодженої сукупності норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Фізична особа – підприємець реєструється за місцем своєї реєстрації, або ж місця проживання як внутрішньо переміщеної особи. Якщо ж за місцем реєстрації (окупована територія рф), то одразу змінюється податкова адреса їх на підконтрольну територію України, в тому числі на адресу їх проживання як внутрішньо переміщеної особи.

Від власника нерухомості, який надав прихисток для внутрішньо переміщеної особи додаткових дозволів не потрібно, оскільки це не передбачено чинним законодавством України, так як це податкова адреса внутрішньо переміщеної особи, адреса для здійснення зв'язку з ними, а не місце здійснення ними господарської діяльності. У такому разі на фізичну особу – підприємця, в тому числі як й на громадянина, буде обов'язок покладено змінити податкову адресу свою протягом місяця із дня виникнення таких змін (зміна місця тимчасового проживання їх).

Результати щодо надання адміністративних послуг в сфері державної реєстрації, в тому числі виписки (окрім реєстраційних номерів облікових карток платників податків і паспортних даних), обов'язковому безоплатному оприлюдненню підлягають на порталі електронних сервісів в порядку, визначеному Міністерством юстиції України у Порядку надання відомостей із Єдиного державного реєстру.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, внутрішньо переміщені особи, права людини, заснування бізнесу, реєстрація нового бізнесу система адміністративно-правового забезпечення, забезпечення права на підприємницьку діяльність.

Постановка проблеми. У сучасній Україні, в контексті її розвитку як правової держави, євроінтеграції, еволюції публічного управління, потреби забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, адміністративної реформи, важливого значення набуває адміністративно-правове забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Дослідження питання адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні,

сприятиме пошуку оптимальних рішень задля удосконалення сучасної системи адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні і вдосконалення практики діяльності в цій сфері уповноважених суб'єктів.

Внаслідок цього дослідження проблематики адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні є важливим для подальшого розвитку науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження сучасних науковців, зокрема: О.Амоша, І.Алмаші, Д.Белова, І.Верещук та К.Крахмальової.

І.Верещук зазначає, що в перші тижні після переселення для внутрішньо переміщених осіб основними викликами є влаштування на новому місці, оформлення документів, предмети першої необхідності, грошова допомога, медична допомога, влаштування дітей в садочки і школи. Після первинної адаптації постають у них питання житла і працевлаштування. В міру обживання на новому місці однією із важливих стає проблема невизначеності їх майбутнього й необхідність планувати подальше життя[1].

К.Крахмальова під адміністративно-правовим забезпеченням статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні розуміє діяльність органів публічної адміністрації, врегульовану нормами адміністративного права, яка спрямована на реалізацію в Україні правового статусу внутрішньо переміщених осіб[2, с. 13].

Д.Белов та М.Белова вказують, що в умовах війни із метою захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб цифровізація саме сприяє злагодженому функціонуванню механізму захисту їх прав[3, с. 51].

Метою статті є охарактеризувати проблематику адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Завданнями даної статті є: Саме тому, в даному підрозділі охарактеризуємо ми проблематику, зокрема: сформулюємо авторське визначення поняття «адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні»; проаналізуємо адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні є однією із важливих проблем, належне вирішення котрої, є запорукою розвитку економіки України, підтримки підприємницьких ініціатив, захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, збереження економічної конкуренції, розвитку ринкової економіки, спри-

яння процесу євроінтеграції України й відбудови України від наслідків російської агресії. А тому Україна, ЄС та міжнародне співтовариство приділяють важливу увагу питанням забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні, їх фінансовій підтримці й формуванню ефективної практики у цій сфері.

Унаслідок зухвалої анексії АР Крим та м.Севастополь рф, збройного протистояння та окупації частини Донбасу Донецька та Луганська області, а також і Україна в цілому зазнали значних економічних та людських втрат[4, с. 45]. Внаслідок чого чимало мешканців АР Крим, м. Севастополь, Донецької та Луганської областей стали внутрішньо переміщеними особами – вимушеними переселенцями в інші регіони України, звідки змушені були переселитися приблизно 1,5 млн осіб. Нова, значно потужніша хвиля вимушених переселенців в Україні, спричинена повномасштабним вторгненням рф 24 лютого 2022 року. Оскільки воєнні дії ще тривають, а бомбардування і обстріли населених пунктів продовжуються, тільки частина захоплених територій ворогом деокупована, тому чисельність та й склад внутрішньо переміщених осіб постійно змінюються.

Внутрішньо переміщені особи зіткнулися зі специфічними проблемами захисту і забезпечення їх прав, пов'язаними з виживанням, фізичною безпекою, захистом їх майна, наявністю засобів до існування й обмеженою свободою пересування у зв'язку із внутрішнім переміщенням, що посилює їх вразливість. Спільні виклики, що постають перед приймаючими громадами й внутрішньо переміщеними особами, такі як безробіття й обмеженість можливостей з забезпечення житлом, були визнані як основні фактори, що можуть потенційно підвищити рівень напруженості у суспільстві й призвести до вторинних вимушених переміщень[5].

Російське вторгнення і атаки на критичну інфраструктуру спричиняють небачені виклики для сучасної України. Бойові дії внаслідок агресії рф в Україні спричинили значні пошкодження житлових будинків, призвели до масштабного переміщення населення, а також й руйнування критично важливої інфраструктури – систем енергопостачання, газопостачання, водопостачання та й опалення. Це призвело до того, що мільйони українців вимушені були виїхати із своїх громад в інші безпечніші регіони України або ж закордон.

Станом на середину травня 2023 р. було зареєстровано понад 4 млн. внутрішніх переселенців,

із яких по 20% – це діти віком до 17 років і особи, старші за 65 років[6].

Однак, за оцінками посадовців, реальна чисельність внутрішньо переміщених осіб набагато більша, оскільки біля 2 млн громадян, хоча й зазнали вимушених переселень, проте із різних причин як внутрішньо переміщені особи не зареєструвалися. Більше як мільйону українців через війну залишити довелося домівки вдруге. Тобто, спочатку із 2014 року вони виїхали із території ОРДЛО та Криму, а вже після 24 лютого 2022 року – знову змушені були покинути свої домівки та й переміститися в інші регіони.

Малі та середні підприємства є основою будь-якої економіки й вони відіграватимуть провідну роль в майбутній відбудові України. Значне зростання реального рівня безробіття, близько 20 відсотків, й зростання рівня бідності серед громадян України підкреслюють нагальність ситуації й потреби активних дій із підтримки підприємництва, особливо серед внутрішньо переміщених осіб. Забезпечення того, щоби Україна уникла кризи безробіття, є надзвичайно важливим, особливо для підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони мають великий потенціал для створення робочих місць та можливостей із працевлаштування, що є важливими для підтримки та й відновлення економіки України.

Програма розвитку ООН допомагає підтримувати бізнес в Україні через різні механізми. Вони надають невеликі гранти підприємствам, котрі почали або ж потребують відновлення. Багато малих підприємств частину втратили своїх активів та й обладнання, тому ми їх підтримуємо із цим. Також Програма розвитку ООН проводить різні тренінги. Діють мобільні центри, які пропонують освітні програми і тренінги для підприємців, котрі є майбутнім і яких потрібно заохочувати в Україні. Україна сприятливий має дух підприємництва, який генерувати може великий дохід й можливості для створення робочих місць й за допомогою малого та середнього бізнесу.

Також діють центри для переміщених осіб, адже люди в прифронтових районах зіткнулися з суттєвими проблемами, зокрема й втратою роботи і скороченням можливостей. Цей підхід передбачає формування навичок й надання можливостей людям. Ці заходи допомагають підвищенню обізнаності громадян про значущість малих й середніх підприємств й, що більш важливо, відчутний забезпечують розвиток навичок й можливі бізнес-можливості, які дають постраждалим від війни громадянам змогу ефективно

перебудувати і покращити своє життя і життя спільноти[5].

І.Алмаші зазначає, що права людини, захист і сприяння реалізації прав людини завжди були й залишаються пріоритетним напрямком діяльності України. На сучасному етапі в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні, необхідність вдосконалення існуючих механізмів захисту прав людини надзвичайної актуальності набуває, у тому числі біженців й вимушених переселенців, котрі змушені свої місця постійного проживання покидати. Важливою в цій сфері є діяльність нині Верховного Комісара ООН у справах біженців і його співпраця з Урядом України[7, с. 52].

На думку Т.Коломосець, сучасною тенденцією взаємовідносин громадян України й держави є те, що нині активно розвивається електронна форма взаємовідносин громадян із органами публічної влади, в тому числі й щодо надання адміністративних послуг та й роботи із зверненнями громадян[8, с. 367]. Поширення електронного врядування важливою є нині тенденцією в Україні.

Отже, поняття «адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні» можна визначити як взаємоузгоджену сукупність норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»[9] положення містить про реєстрацію і внесення інформації до державного реєстру щодо юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми, форми їх власності та підпорядкування, їх символіки (у випадках, які передбачені законом), громадських формувань, які не мають статусу юридичної особи, і фізичних осіб – підприємців.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців базується на таких основних принципах в Україні:

- обов'язковості державної реєстрації їх в Єдиному державному реєстрі;
- публічності державної реєстрації їх в Єдиному державному реєстрі і документів, які стали підставою для її проведення;
- державної реєстрації за заявницьким принципом;
- врегулювання відносин, пов'язаних із державною реєстрацією, і особливостей державної реєстрації виключно вищезгаданим Законом;

- об'єктивності, достовірності і повноти відомостей в Єдиному державному реєстрі;
- єдності методології державної реєстрації;
- внесення відомостей до Єдиного державного реєстра виключно на підставі і відповідно до вищезгаданого Закону;
- відкритості і доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

Для того, щоби зареєструвати фізичну особу як підприємця, подати потрібно такі документи: заяву про реєстрацію, в якій вказати можна бажання бути платником податку на додану вартість або ж скористатися спрощеною системою оподаткування, або ж інформацію про статус електронного резидента.

За загальним правилом здійснюється реєстрація фізичної особи – підприємця за місцем реєстрації його місця проживання. А для переселенців – за місцем їх тимчасового проживання, при цьому довідка про реєстрацію місця проживання внутрішньо переміщеної особи не потрібна.

На практиці реєстратор іноді може вимагати довідку про реєстрацію місця проживання внутрішньо переміщеної особи, але така вимога є неправомірною, оскільки проставляє міграційна служба відмітку про тимчасове місце проживання особи в довідці внутрішньо переміщеної особи, яку заявник отримує у органах соціального захисту[10].

До державного реєстру вносять відомості про фізичних осіб-підприємців, включаючи їх місцезнаходження.

Податкові зобов'язання передбачають, що фізичні особи, котрі сплачують податки, повинні контролюючі органи інформувати про зміни в своїх даних, які внесені до їх облікової картки. Зміни такі потрібно повідомляти за встановленою формою.

Згідно із Положенням про реєстрацію фізичних осіб в Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків, фізичні особи-підприємці інформувати контролюючі органи мають про зміни в своїх даних за допомогою заяви.

Фізичні особи-підприємці також повинні інформувати контролюючі органи про зміну їх місця проживання через відповідні документи, які підтверджують таку зміну, наприклад, договір оренди, довідка переселенця або ж договір купівлі-продажу.

На тимчасово окупованих рф територіях України, господарська діяльність відповідно юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і фізичних осіб, які займаються незалежною професійною

діяльністю на таких територіях, може бути проваджена тільки після зміни їх податкової адреси на інше місце у межах України.

За звичайних обставин, реєстрацію фізичної особи – підприємця здійснюють за місцем її реєстрації або ж місцем проживання. Щодо переселенців, то їх реєстрацію ведуть за місцем їх тимчасового проживання, і у цьому випадку довідка про реєстрацію місця проживання вимушеного переселенця не є необхідною.

Отже, фізична особа – підприємець реєструється за місцем своєї реєстрації, або ж місця проживання як внутрішньо переміщеної особи. Якщо ж за місцем реєстрації (окупована територія рф), то одразу змінюється податкова адреса їх на підконтрольну територію України, в тому числі на адресу їх проживання як внутрішньо переміщеної особи.

Від власника нерухомості, який надав прихисток для внутрішньо переміщеної особи додаткових дозволів не потрібно, оскільки це не передбачено чинним законодавством України, так як це податкова адреса внутрішньо переміщеної особи, адреса для здійснення зв'язку з ними, а не місце здійснення ними господарської діяльності. У такому разі на фізичну особу – підприємця, в тому числі як й на громадянина, буде обов'язок покладено змінити податкову адресу свою протягом місяця із дня виникнення таких змін (зміна місця тимчасового проживання їх)[11].

Єдиний державний реєстр створено з метою забезпечення державних органів і органів місцевого самоврядування, а також й інших учасників цивільного обороту інформацією достовірною про юридичних осіб, громадські формування, які не мають статусу юридичної особи, й фізичних осіб – підприємців із Єдиного державного реєстру.

Невід'ємною архівною частиною складовою Єдиного державного реєстру є Реєстр документів дозвільного характеру, Реєстр громадських об'єднань, Єдиний реєстр громадських формувань та і Єдиний реєстр підприємств, щодо котрих порушено провадження у справі про банкрутство.

Єдиний державний реєстр ведеться українською мовою із використанням програмного забезпечення, котре забезпечує його сумісність й взаємодію із іншими інформаційними системами і мережами, що становлять інформаційний ресурс України як держави.

Результати щодо надання адміністративних послуг в сфері державної реєстрації, в тому числі виписки (окрім реєстраційних номерів облікових

карток платників податків і паспортних даних), обов'язковому безоплатному оприлюдненню підлягають на порталі електронних сервісів в порядку, визначеному Міністерством юстиції України у Порядку надання відомостей із Єдиного державного реєстру.

Незважаючи на війну, в Україні постійно збільшується кількість послуг, які доступні через застосунок та портал «Дія». Зараз українці можуть відкрити ФОП без зайвої бюрократії у «Дії», наступним чином:

1. Необхідно зайти на Портал «Дія».
2. Необхідно натиснути «Подати заяву» і пройти авторизацію (за допомогою електронного підпису, BankID чи «Дія.Підпис»).
3. Необхідно вказати громадянство і адресу реєстрації. Також вказати можна унікальний номер запису у Єдиному державному демографічному реєстрі в разі його наявності. Внутрішньо переміщені особи вказують також адресу, яка зазначена в довідці внутрішньо переміщеної особи як місце її тимчасового проживання. Якщо місцем проживання її є, наприклад, гуртожиток, або ж особа хоче зареєструвати ФОП в своєму офісі, то слід обрати варіант «Інша адреса».
4. Необхідно обрати один чи кілька кодів видів економічної діяльності (далі – КВЕД). Під КВЕД розуміють код, котрий вказує на сферу діяльності підприємця і потрібен для класифікації і систематизації діяльності ФОП. Основний КВЕД може лише бути один, а інші види – скільки завгодно. Додати можна їх в будь-який час.
5. Необхідно обрати чи здійснювалась у цьому році підприємницька діяльність на спрощеній системі оподаткування. Якщо особа протягом року вдруге відкриває ФОП, то вона знову обрати спрощену систему оподаткування не зможе.
6. Необхідно обрати систему оподаткування: загальну чи спрощену. Портал підказки дає стосовно кожної із цих систем оподаткування. Щоби обрати систему оподаткування можна пройти тест.
7. Необхідно вказати місце провадження підприємницької діяльності: у межах всієї території України, за місцем реєстрації як ФОП або ж за іншою адресою.
8. Необхідно перевірити контактні дані і вказати додаткові за бажанням: основний і додатковий номери телефону, електронну адресу і сайт.
9. Необхідно перевірити інформацію в заяві і підписати за допомогою «Дія.Підпис» або ж електронного підпису. Стан розгляду цієї заяви можна переглянути в особистому кабінеті одразу.

Сповіщення про результат розгляду такої заяви надійде також на електронну пошту, вказану при реєстрації, і в кабінет громадянина в Дії розділі «Зверніть увагу».

Інформація про відкриття ФОП для особи автоматично надійде до ЄДР і податкової за місцем реєстрації його як ФОП або ж за місцем провадження господарської діяльності його. Виписка про державну реєстрацію доступна буде протягом трьох робочих днів із дня реєстрації його як ФОП, після постановки на облік в податковій і органах статистики. Завантажити виписку можна у розділі «Отримані документи»[12].

Отже, можливість реєстрації внутрішньо переміщеним особам як фізичних осіб-підприємців у застосунку Дія є важливим елементом адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні, і сприяє розвитку цифрової економіки, диджиталізації, електронного урядування, зменшує бюрократію та спрощує адміністративні процедури для реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

При зміні місцезнаходження внутрішньо переміщеної особи фізичної особи – підприємця, то ним подається заява про державну реєстрацію відповідних змін до Єдиного реєстру. Державна реєстрація після надходження комплексу документів відбувається протягом 24 годин. Перевірити результати такої державної реєстрації можна на сайті Міністерства юстиції, ця послуга безкоштовною є. Видача відповідної виписки проводиться вже за плату.

Для припинення підприємницької діяльності внутрішньо переміщена особа – ФОП подає держреєстратору його підприємницької діяльності. Державна реєстрація такого припинення ФОП здійснюється протягом 24 годин після надходження цих документів[13]. Платник податків внутрішньо переміщена особа втрачає статусу ФОП із дати внесення відповідного до ЄДР запису[14].

Висновки. На основі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки.

Військові дії спричинили не тільки масову міграцію населення і наявність мільйонів внутрішньо переміщених осіб в Україні, але й негативно вплинули на безпекові умови ведення бізнесу в Україні, економічні зв'язки комерційних суб'єктів України, логістичні ланцюги, виробничі процеси, а на територіях бойових дій є руйнування, пожежі, спричинені обстрілами окупантів, переважно цивільних об'єктів, пошкодження

та руйнації інфраструктури і виробничих потужностей суб'єктів підприємницької діяльності, унеможливили здійснення належного і ефективного господарювання у відповідних громадах та на тимчасово окупованих територіях й спричинили релокацію багатьох підприємств.

Адміністративно-правове забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні – це є взаємоузгоджена сукупність норм та й принципів права, форм та й методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів та їх діяльність, котрі мають на меті здійснення адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Фізична особа – підприємець реєструється за місцем своєї реєстрації, або ж місця проживання як внутрішньо переміщеної особи. Якщо ж за місцем реєстрації (окупована територія рф), то одразу змінюється податкова адреса їх на підконтрольну територію України, в тому числі на адресу їх проживання як внутрішньо переміщеної особи.

Від власника нерухомості, який надав прихисток для внутрішньо переміщеної особи додаткових дозволів не потрібно, оскільки це не передбачено чинним законодавством України, так як це податкова адреса внутрішньо переміщеної особи, адреса для здійснення зв'язку з ними, а не місце здійснення ними господарської діяльності. У такому разі на фізичну особу – підприємця, в тому числі як й на громадянина, буде обов'язок покладено змінити податкову адресу свою протягом місяця із дня виникнення таких змін (зміна місця тимчасового проживання їх).

При зміні місцезнаходження внутрішньо переміщеної особи фізичної особи – підприємця, ним подається відповідна заява про державну реєстра-

цію відповідних змін до Єдиного реєстру. Державна реєстрація після надходження комплексу документів відбувається протягом 24 годин.

Результати щодо надання адміністративних послуг в сфері державної реєстрації, в тому числі виписки (окрім реєстраційних номерів облікових карток платників податків і паспортних даних), обов'язковому безоплатному оприлюдненню підлягають на порталі електронних сервісів в порядку, визначеному Міністерством юстиції України у Порядку надання відомостей із Єдиного державного реєстру.

Можливість реєстрації внутрішньо переміщеним особам як фізичних осіб-підприємців у застосуванні Дія є важливим елементом адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні, і сприяє розвитку цифрової економіки, диджиталізації, електронного урядування, зменшує бюрократію та спрощує адміністративні процедури для реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: порівняльно-правового аналізу адміністративно-правового забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні та в державах-членах ЄС; міжнародного співробітництва з питань забезпечення права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб; реалізації права на підприємницьку діяльність внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Отже, у даній статті охарактеризовано проблематику адміністративно-правового забезпечення заснування та реєстрації нового бізнесу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Список літератури:

1. Верещук І. Верещук назвала кількість зареєстрованих і незареєстрованих переселенців в Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3727098-veresuk-nazvala-kilkist-zareestrovanih-i-nezareestrovanih-pereselenciv-v-ukraini.html> (дата звернення: 21.05.2023).
2. Крахмальова К.О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Автореф. дис ... к.ю.н. 12.00.07. адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. 23 с.
3. Белов Д.М., Белова М.В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 47–53.
4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
5. Тематичний Звіт: Внутрішнє переміщення внаслідок конфлікту в Україні: підвищена незахищеність постраждалого населення та чинники напруженості в громадах. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/261206.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
6. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення: 21.05.2023).

7. Алмаші І.М. Права та обов'язки біженців за законодавством України *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 77. Том 1. С. 52-58.
8. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 412 с.
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст.263.
10. Степаненко М. Реєстрація ФОП без довідки переселенця. URL: <https://regserv.biz/reestracziya-fop-bez-dovidki-pereselenczya> (дата звернення: 22.05.2023).
11. Юридичні особливості реєстрації ФОП, якщо ти ВПО. URL: <https://www.arr.ks.ua/yuridichni-osoblivosti-reyestratsiyi-fop-yakshho-ti-vpo/> (дата звернення: 22.05.2023).
12. Ігітян А. Швидко та зручно: як відкрити ФОП онлайн. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/shvidko-ta-zruchno-jak-vidkriti-fop-onlajn.html> (дата звернення: 23.05.2023).
13. Які дії необхідно зробити, щоб припинити підприємницьку діяльність? URL: <https://taxer.ua/uk/kb/yak-zakryty-fop> (дата звернення: 25.05.2023).
14. Як закрити ФОП в умовах воєнного стану. URL: https://buh.ligazakon.net/news/209966_yak-zakriti-fop-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 25.05.2023).

Peresolyak O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ESTABLISHMENT AND REGISTRATION OF A NEW BUSINESS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The article is devoted to the problematic of administrative and legal support for the establishment and registration of a new business of internally displaced persons in Ukraine.

The problem of administrative and legal support for the establishment and registration of a new business of internally displaced persons in Ukraine is one of the important problems, the proper solution of which is a guarantee of the development of the economy of Ukraine, support of entrepreneurial initiatives, protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine, preservation of economic competition, and further development of Ukraine as a legal state, the development of a market economy, the promotion of the process of European integration of Ukraine and the reconstruction of Ukraine from the consequences of russian aggression.

The author's definition of the concept of "administrative-legal provision of the right to entrepreneurial activity of internally displaced persons in Ukraine" is formulated as a mutually agreed set of norms and principles of law, forms and methods of administrative law, authorized subjects and their activities, which aim to implement administrative legal support for the establishment and registration of a new business of internally displaced persons in Ukraine.

A physical person – an entrepreneur is registered at the place of his registration, or the place of residence as an internally displaced person. If at the place of registration (the occupied territory by the rf), then their tax address is immediately changed to the controlled territory of Ukraine, including the address of their residence as an internally displaced person.

Additional permits are not required from the property owner who provided shelter for an internally displaced person, as this is not provided for by the current legislation of Ukraine, as this is the tax address of the internally displaced person, the address for communicating with them, and not the place of their economic activity. In such a case, the physical person – the entrepreneur, including as well as the citizen, will be obliged to change his tax address within a month from the date of such changes (change of their temporary residence).

The results regarding the provision of administrative services in the field of state registration, including extracts (except for registration numbers of tax payers' registration cards and passport data), are subject to mandatory free publication on the portal of electronic services in accordance with the procedure specified by the Ministry of Justice of Ukraine in the Procedure for providing information from the Unified state register.

Key words: *administrative and legal ensuring, internally displaced persons, human rights, business establishment, new business registration, system of administrative and legal support, ensuring of the right to entrepreneurial activity.*

Підберезних І.Є.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: 0000-0001-9906-4327

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГУЛЯТОРНИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ІТАЛІЇ ТА УКРАЇНИ

У статті здійснена порівняльна характеристика регуляторних органів публічного адміністрування телебачення Італії Та України. Узагальнено, що Орган регулювання зв'язку (AGCOM) відіграє є фундаментальну роль у публічного адміністрування медіа Італії, як незалежний гарантійний регулятор телебачення. З часом його регуляторні повноваження посилюються. Проте, досвід Італії засвідчує що один адміністративний орган, по типу як українська Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, а у Італії це регулятор Орган регулювання зв'язку Італії не може виконувати усіх повноважень регулятора. Складність у самій сутності телебачення, оскільки це водночас виробництво аудіовізуальних передач, це розмаїття каналів, телепрограм і телепередач, які створюються за особливими законами екранних мистецтв. А по друге, це ще й технології, пов'язані з безпроводною передачею рухомих зображень зі звуковим супроводом у реальному часі. Тому два абсолютно різні аспекти потребують різних інституцій що виконували б повноваження публічного адміністратора. Медіа ринок Італії вже надійно захистив авторські та інтелектуальні права своїх митців, надавши Органу регулювання зв'язку Італії (AGCOM) регуляторні повноваження і посиливши його функції в частині блокування роботи недоброчесних каналів, що порушують законодавство. Законодавчо Італії в сучасній редакції дозволяють справитися з такими викликами ефективно. І це дало також змогу контролювати інформаційний потік медіа від блогерів та інших медіа в прямих ефірах та трансляціях. Такий досвід є цікавим для українського медіа ринку. Адже у багатьох аспектах, зокрема щодо захисту права інтелектуальної власності, України знаходиться на початком етапі свого розвитку сфери медіа. Одним з перших серед країн ЄС Орган регулювання зв'язку Італії, забезпечив належний захист авторських права на медіа ринку країн Європи.

Ключові слова: адміністративний орган, захист авторських прав, інтелектуальна власність, Італія, медіа, публічне адміністрування, телебачення, Україна.

Вступ. Актуальність необхідність аналізу публічного адміністрування телебачення та медіа Італії полягає у пошуку оптимальних стратегій управління телевізійних медіа для забезпечення об'єктивності доступності та розвитку медіа простору. Аналіз досвіду публічного адміністрування Італії має сприяти створенню ефективних механізмів сприятливих умов для розвитку медіа в Україні

Види надання медіа послуг значно розширилися за останні роки. Причиною цього називають значне зростання технологічних інновацій у цьому секторі в Італії. Вони призвели до поширення телебачення, підключеного його до Інтернету, і так званої «конвергенції» між медіа, таким чином виходячи за рамки «загального ТБ» і дозволяючи використовувати нові способи насолоджуватися, зокрема спільним, контентом, переважно цифровим.

У цьому контексті захист споживачів і, водночас, ринку, став ще складнішим. Потреба в новому втручанні спочатку європейського законодавця, а, отже, національного, з подальшими імплементаційними нормативними актами, спрямованими на узгоджене застосування до досить складної дисципліни, де вирішальну роль відіграє Орган гарантій у комунікації AGCOM. І ця роль значно посилилася.

Виклад основних положень. 2022 рік продемонстрував суттєві зміни у споживанні українцями інформації. Повномасштабні військові дії кардинально змінили потребу людей у новинах, у них виникло відчуття необхідності постійного їхнього споживання з метою постійного перебування у інформаційному потоці. Контроль за новинами став одним з факторів відчуття безпеки, про це йдеться в одному з останніх досліджень медійного поля [4].

Разом з тим, телебачення в Україні залишається ключовим інформаційним ресурсом для суспільства. Саме через медіа суспільство отримує головні новини і вимагає глибокого розуміння його публічного адміністрування. Тему важливості та необхідності цього процесу нещодавно викладено в дослідженні української вченої Білякової А. йдеться про те, що така важлива для громадян мега сфера як медіа, не може бути поза правовим регулюванням та публічним контролем. Також вона описує що в Україні такі функції виконує Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення і її діяльність потребує правового вдосконалення.

Огляд останніх досліджень: До проблеми правового регулювання телебачення в Україні та дослідження світового досвіду, звертали свою увагу вітчизняні вчені, а саме: Л. Авраменко, А. Берлач., А. Білякова, О. Буханевич, В. Галунько, І. Глобенко, Т. Губанова, В. Ромащенко, О. Петришин, С. Стеценко, М. Цвік та ін. Проте, безпосередньо до аналізованих нами теми та проблематики вони свої наукові погляди не направляли. А більше на загальних чи спеціальних викликах теорії права, на аналізі українського законодавства та інших країн Європейського Союзу.

Мета статті полягає в розкритті досвіду публічного адміністрування в Італії, діяльності його головних регуляторних органів у медіа та зокрема дослідженні діючого законодавства, розкриття провідних ознак та рис адміністративно правових відносин у сфері телебачення та аналізі процесу імплементації нового регламенту Європейського закону про медіа EMFA, «Regulation for a European Media Freedom Act» . досліджено законодавчі ініціативи які допоможуть Італії впровадити нові правові норми. Та їхня цінність для України перед якою також стоять виклики адаптації діючого Закону «Про медіа» до європейського рівня.

Виклад основних положень. В Україні, до повноважень Національної ради зокрема відноситься: участь у розробці та реалізації державної політики у сфері медіа; визначає кількість каналів мовлення; бере участь у розробці та погоджує проект Плану розподілу і користування радіочастотним спектром в Україні; ухвалює рішення про зміну стандартів (радіотехнологій); проводить дослідження питання дотримання вимог до структури власності суб'єктів у сфері медіа, здійснює нагляд та контроль за дотриманням суб'єктами у сфері медіа з питань ліцензування, дотримання законодавства про рекламу, кінематографію, про вибори та референдуми, про державну мову;

здійснює ліцензування та реєстрацію у сфері медіа; здійснює офіційний моніторинг діяльності суб'єктів у сфері медіа; визначає порядок проведення перевірок, проводить перевірки суб'єктів у сфері медіа; розглядає питання про порушення законодавства та/або умов ліцензії і застосовує заходи реагування; ухвалює нормативно-правові та інші акти; надає роз'яснення з питань застосування власних нормативно-правових актів; затверджує положення про особливості ліцензування та реєстрації у сфері медіа в період воєнного чи надзвичайного стану; затверджує положення про особливості процедури застосування до суб'єктів у сфері медіа в період дії воєнного чи надзвичайного стану заходів реагування за грубі порушення вимог законодавства [3; 5].

Отже, Національна рада мала і має досить широкі повноваження у сфері медіа. Так наприклад, 2017 р. на ефірне мовлення було видано 388 ліцензій, у 2018 р. — 328, а в 2019 р. 361 ліцензій. На супутникове мовлення у 2017р. вона видала 103 ліцензії, 2018 97, а у 2019 - 129 ліцензій. Найчастіше Національна рада штрафувала порушників через неподання або несвоєчасне подання інформації щодо прозорості власності мовника. У 2017 р. було накладено 160 штрафів на суму понад 216 тис. грн. 2018 р. кількість штрафів зменшилася до 116 (на 167,5 тис. грн). У 2019 р/ було стягнуто тільки 70 штрафів на 58 тис. грн. Штрафи за порушення законодавства про теле-радіомовлення стягувалися набагато менше разів. У 2017 р/ - 30 штрафів на 1 млн 97 тис. грн, у 2018 р.- 22 штрафи на 1 млн 14 тис. грн, у 2019 h/ — 16 штрафів на 87 тис. грн [2].

Провести вдосконалення не можливо без вивчення та аналізу Європейського досвіду. який базується на переглянутій Директиві про аудіовізуальні медіа-послуги. Опублікований у вересні 2022 р. EMFA містить новий набір правил і механізмів, які сприяють плюралізму та незалежності медіа в Європейському Союзі. Для прикладу візьмемо досвід Італії. Телебачення Італії активно розвивається з середини 20 століття. Протягом цього часу спостерігаються значні особливості у розвитку телевізійної індустрії, особливо в аспекті публічного адміністрування. Нинішня італійська держава не безпосередньо втручається у розвиток кожного медіа, залишаючи розвиток його потенціалу на вільній ініціативі підприємців, що закріплено відповідними законами [3].

Національна рада з метою виконання своїх повноважень зокрема має право: ухвалювати рішення з питань, що належать до її компетен-

ції; проводити планові, позапланові та додаткові перевірки; звертатися безпосередньо до компетентних органів інших держав для вжиття заходів, передбачених міжнародними угодами; залучати представників державних органів, підприємств, установ та організацій, фахівців до розроблення проектів нормативно-правових актів, проведення консультацій та експертиз у сфері медіа; утворювати робочі групи, постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, визначати персональний склад, функції, повноваження, порядок діяльності таких органів, забезпечувати їх роботу [2].

По суті його головним регуляторним органом медіасфери Італії та телекомунікацій є Орган регулювання зв'язку (AGCOM (Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni)). Його функції включають надання ліцензій та контроль за телекомунікаційними послугами, нагляд за забезпеченням конкуренції на ринку, а також регулювання засобів масової інформації з метою забезпечення їхньої нейтральності та об'єктивності. AGCOM відповідає за забезпечення дотримання правил та стандартів у сфері телекомунікацій та медіа в Італії [9].

Орган регулювання зв'язку Італії також володіє методами моніторингу, тобто аналізом та збором даних, контролює плюралізм думок, веде нагляд за авторськими та суміжними правами, здійснює посередницьку діяльність у галузях авторського та суміжних прав. Моніторинг здійснює зокрема і з метою застосування грошових санкцій. Суттєве розширення повноважень органу відбулося на початку двохтисячних років. Приміром у 2013 р. Уповноважений орган прийняв положення про захист авторського права. Він має мету захистити авторське право на електронні комунікаційні мережі шляхом підтримки розвитку ринку контенту та боротьби з явищем піратства через примусові процедури. Регуляторний орган зв'язку є незалежним італійським адміністративним регуляторним і гарантійним органом, головний штаб якого знаходиться в Неаполі, а допоміжний оперативний штаб – у Римі. Створений у 1997 р., він передбачав об'єднання функцій публічного адміністрування та усіх компетентностей у одній інституції. На нього покладено подвійне завдання — забезпечення належної конкуренції між операторами на ринку та захист плюралізму та основних свобод громадян у секторах телекомунікацій, видавництва та медіа [6].

Саме цьому відомству якому приписуються основні регуляторні функції. Це питання було

предметом уваги європейських законодавців з вісімдесятих років ХХ століття, фактично директива 89/552/ЕС, так зване телебачення без кордонів», була імплементована в Італії в 1989 р. за допомогою відомого закону Mammì 223/1990. Тоді регламент зазнав багатьох змін, як на європейському рівні з подальшими директивами, так і на національному рівні. Насправді, створити єдиний орган що об'єднав виконання усіх функцій адміністрування, в Італії не вдалося. Працюючими залишаються інші суб'єкти, які виконують важливі повноваження адміністрування в галузі. Зокрема серед головних є наглядова рада (RAI-Radiotelevisione Italiana). Вона є суспільною теле-радіокомпанією в Італії. І однією з 23 компаній-засновників Європейського мовного союзу [7].

Також одним з суб'єктів публічного адміністрування медіа залишається Міністерство економічного розвитку. В його повноваження, хоча й частково, але закладено питання публічного адміністрування медіа. Існують також регіональні ради з комунікацій Co.re.com. Та управління з питань конкуренції на ринку Agcm. Приміром, на останнє управління є також незалежним адміністративним органом, що здійснює свою діяльність і приймає рішення у повній автономії щодо виконавчої влади. Таке було встановлено законом ще у 1990 р. що містить «Положення про захист конкуренції та ринку» і який досі залишається діючим. В його компетенції регулювання технічних аспектів медіа ринку [8].

Основними завданнями AGCM є надання висновку Міністерству зв'язку що до загальнодержавного плану розподілу радіочастот, який затверджується наказом Міністра зв'язку; визначення заходів безпеки зв'язку та сприяння усуненню електромагнітних перешкод; забезпечення ведення реєстру операторів зв'язку, в якому мають бути зареєстровані одержувачі пільг та дозволів. Також це Управління здійснює ще й активну контрольну функцію ринку телекомунікацій, гарантуючи, що громадянам і бізнесу гарантовано перш за все загальний принцип ст. 21 Конституції: «кожен має право вільно виражати свої думки мовою, письмом та іншими засобами поширення. В межах нового регламенту, та обов'язково загальної нормативної бази саме AGCOM має зрештою взяти на себе регуляторну роль, яка приписується законодавцю і зачасту працює на межі тонких балансів між учасниками ринку. У вересні 2023 року AGCOM розпочав активні консультації, щоб внести до Регламенту подальші зміни, яких вимагає Європейський закон про медіа EMFA.

Один з продуктивних прикладів впровадження цього річного закону про боротьбу з піратством, який набув чинності 8 серпня 93/2023. Законопроект захищає та просуває «інтелектуальну власність у всіх її формах як інструмент для стимулювання інновацій, творчості, інвестицій і створення культурних і редакційних матеріалів, у тому числі цифрових. Також він впроваджує компаніям, авторам, митцям і творцям адекватні форми підтримки, у тому числі економічну, для сприяння виробництву, перекладу та інтернаціоналізації інтелектуальних робіт. Положення містить низку конкретних і оперативних заходів для припинення незаконного розповсюдження контенту, захищеного авторським правом. Приміром, він проваджує положення якими AGCOM тепер матиме повноваження блокування IP-адреси постачальників послуг, у тому забороняти доступ до вмісту, який поширюється незаконно. При чому не лише шляхом блокування системи доменних імен та їх визначення, а й поширювати такий порядок на будь яке доменне імя що створить порушник у майбутньому [10].

Серед іншого, нові правила дозволяють AGCOM терміново наказувати постачальникам послуг, швидко блокувати доступи провайдером до несанкціонованих передач живого контенту, перших показів кінематографічних та аудіовізуальних творів або розважальних програм. Контролювати аудіовізуальний контент, у тому числі спорт, або інші подібні інтелектуальні твори, спортивні події, а також події соціального або великого суспільного інтересу. Зокрема, AGCOM може діяти за запобіжним запитом від власника, ліцензіата права, асоціації колективного або категорійного управління. Усі резолюції AGCOM провайдери повинні виконати його без будь-яких затримок і в будь-якому випадку протягом 30 хвилин після повідомлення. Заходи блокування можуть бути оскаржені відповідними одержувачами далі у судах Італії. Закон делегує AGCOM завдання регулювати цю запобіжну процедуру шляхом зміни протягом 60 днів правил положення про захист авторських прав на електронні комунікаційні мережі (Постанова № 680 /13/ CONS). Крім того, протягом 30 днів AGCOM повинна буде скликати технічну зустріч з усіма зацікавленими сторонами щоб визначити спільну технологічну платформу, яка дозволить провайдерам автоматично вимикати доступ до вмісту, а AGCOM автоматично перевіряє звіти щодо

псевдонімів . Сплановано що вона почне діяти вже на початку 2024 р. AGCOM повинен буде прийняти своє рішення протягом 3 робочих днів після отримання запиту, а провайдери повинні будуть виконати його протягом терміну, встановленого AGCOM [1].

Таким чином, нещодавнє втручання реформи було необхідним і не могло бути відкладено, враховуючи той факт, що, особливо за останнє десятиліття, технології значно змінилися; конвергенція традиційного телебачення та Інтернету фактично зробила доступними нові типи послуг і контенту (наприклад, ті, що створюють самі користувачі), а отже, також дозволила вийти на ринок новим операторам блогерам що навчають, чи створювачам розважального контенту.

Висновки: Орган регулювання зв'язку (AGCOM) відіграє є фундаментальну роль у публічного адміністрування медіа Італії, як незалежний гарантійний регулятор телебачення. З часом його регуляторні повноваження посилюються. Проте, досвід Італії засвідчує що один адміністративний орган, по типу як українська Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, а у Італії це регулятор Орган регулювання зв'язку Італії не може виконувати усіх повноважень регулятора. Складність у самій сутності телебачення, оскільки це водночас виробництво аудіовізуальних передач, це розмаїття каналів, телепрограм і телепередач, які створюються за особливими законами екранних мистецтв. А по друге, це ще й технології, пов'язані з безпроводною передачею рухомих зображень зі звуковим супроводом у реальному часі. Тому два абсолютно різні аспекти потребують різних інституцій що виконували б повноваження публічного адміністратора. Медіа ринок Італії вже надійно захистив авторські та інтелектуальні права своїх митців, надавши Органу регулювання зв'язку Італії (AGCOM) регуляторні повноваження і посиливши його функції в частині блокування роботи недобросовісних каналів, що порушують законодавство. Законодавчо Італії в сучасній редакції дозволяють справитися з такими викликами ефективно. І це дало також змогу контролювати інформаційний потік медіа від блогерів та інших медіа в прямих ефірах та трансляціях. Такий досвід є цікавим для українського медіа ринку. Одним з перших серед країн ЄС Орган регулювання зв'язку Італії, забезпечив належний захист авторських права на медіа ринку країн Європи.

Список літератури:

1. Мартіні О. Новий закон про боротьбу з піратством і положення AGCOM щодо спортивних подій у прямому ефірі. 2023. URL: https://www-martinimanna-it.translate.google.com/blog/la-nuova-legge-anti-pirateria-e-il-regolamento-agcom-sugli-eventi-sportivi-in-diretta?_x_tr_sl=it&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
2. Білякова А. Правовий статус національного органу, який здійснює державне регулювання, нагляд та контроль у сфері медіа. 2023. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10789>
3. Про Медіа. Закон України 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. *Голос України* офіційне видання від 31.12.2022. № 267
4. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р, Опитування USAID Internews щодо споживання медіа. 2022. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainiski-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf?fbclid=IwAR3HW8VIA0k-9KvpxWnNG50MDFx7vVbqnX-xnTkwTseT7WzsxeHr4j67Gbs>
5. 100 anni di radio e 70 anni di Tv in Italia. Parte Prima: gli anni dell'EIAR (1928-1944) di Bruno Somalvico, storico dei Media. Direttore editoriale di Democrazia futura.- 2023. URL: <https://www.key4biz.it/100-anni-di-radio-e-70-anni-di-tv-in-italia-parte-prima-gli-anni-delleiar-1928-1944/456832/>
6. Autorità garante della concorrenza, AGCM e del mercato. AGCM. 2022. URL: <https://www.agcm.it/>
7. Autorita per le garanzie nelle. AGCOM COMUNICAZIONI. 2022. URL: <https://www.agcom.it/>
8. Rai. *IT/ 2022*. URL: <https://www.rai.it/>
9. Stucchi M. Legge antipezzotto: anche il Senato approva. 2023 URL: https://www-martinimanna-it.translate.google.com/blog/39f58y5qbwhq9ngkf1u7qnahvfgv0?_x_tr_sl=it&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
10. Zaccaria R. Diritto dell'informazione e della comunicazione: 2016 CEDAM URL: <http://www.decesare.info/manualeZaccaria0001.pdf>

Pidbereznykh I. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF REGULATORY BODIES FOR PUBLIC TELEVISION ADMINISTRATION IN ITALY AND UKRAINE

The article compares the regulatory bodies of the public television administration of Italy and Ukraine. In general, the Communications Regulatory Authority (AGCOM) plays a fundamental role in the public administration of Italian media, as an independent guaranteed regulator of television. Over time, its regulatory powers are strengthened. However, Italy's experience proves that one administrative body, such as the Ukrainian National Council for Television and Radio Broadcasting, and in Italy it is the regulator, the Italian Communications Regulatory Authority, cannot fulfill all the powers of the regulator. The complexity is in the very essence of television, since it is simultaneously the production of audiovisual transmissions, it is a variety of channels, television programs and television programs, which are created according to the special laws of screen arts. And secondly, these are also technologies related to wireless transmission of moving images with sound in real time. Therefore, two completely different aspects require different institutions that would fulfill the powers of a public administrator. Italy's media market has already reliably protected the copyright and intellectual rights of its artists, gave the Italian Communications Regulatory Authority (AGCOM) regulatory powers, and strengthened its functions in terms of blocking the operation of unscrupulous channels that violate the law. Legislation of Italy in the current version allows to cope with such challenges effectively. And it also made it possible to control the information flow of the media from bloggers and other media in live broadcasts and broadcasts. Such experience is interesting for the Ukrainian media market. After all, in many aspects, regarding the protection of intellectual property rights, Ukraine is at the beginning of its development in the field of media. The Italian Communications Regulatory Authority was one of the first among the EU countries to ensure proper copyright protection on the media market of European countries.

Key words: administrative body, copyright protection, Intellectual Property, Italy, media, public administration, TV, Ukraine.

Балобанова Д.О.

Інститут підготовки фахівців для підрозділів

Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-7247-0560

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХИСНИКА (АДВОКАТА) ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ

У статті проводиться порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства окремих європейських країн та країн пострадянського простору з метою встановлення особливостей кримінально-правової охорони професійної діяльності захисника, адвоката або представника особи (Іспанії, Франції, ФРН, Данії, Польщі, Болгарії, Латвійської Республіки, Естонії, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Грузії, Азербайджанської Республіки).

Пропонується висновок, що більшість країн пострадянського простору не встановлює самостійної кримінально-правової норми, яка б забороняла втручання в діяльність захисника, адвоката або представника особи, а діяння, які містять такі ознаки, підпадають під кваліфікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя або службові кримінально-протиправні посягання. Зазначається, що кримінальне законодавство європейських країн, яке було проаналізоване в рамках даного дослідження, містять приписи, які в більшій мірі схожі з нормативною базою національного кримінального законодавства. Встановлено, що в порівнянні з проаналізованим законодавством вказаних європейських країн, КК України містить більш широкий та деталізований спектр кримінальних правопорушень в частині кримінально-правової охорони професійної діяльності захисника, адвоката чи представника особи. Резюмується, що сучасний КК України відображає прогресивні міжнародні стандарти тих засобів, які застосовуються державою для регулювання й охорони суспільних відносин у сфері функціонування інституту представництва. Наголошується на тому, що актуальним залишається сприйняття кримінально-правовою системою України певних зразків, моделей, рішень щодо реалізації кримінально-правової охорони, які створені за межами цієї системи не шляхом типового копіювання положень зарубіжних країн, а інтерпретації тих, які є актуальними для сучасних українських реалій.

Ключові слова: кримінально-правова охорона діяльності захисника, адвоката чи представника особи, кримінальне законодавство зарубіжних країн, кримінальна відповідальність, втручання в діяльність захисника, адвоката або представника особи.

Постановка проблеми. Розвиток національного законодавства характеризується постійним вдосконаленням, впровадженням новел та інститутів, чому має передувати наукова розробка та дослідження міжнародних стандартів, зарубіжного досвіду та практики, з метою пошуку найбільш ефективних та раціональних рішень. Такий підхід є виправданим і в контексті вдосконалення інституту правової допомоги в Україні.

Європейська Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, які є ратифікованими Україною, закріплюють право кожного захищати себе особисто або через представника. Навіть якщо в особи немає коштів на забезпечення себе адвокатом у встановленому порядку держава зобов'язується надати такій особі безоплатну пра-

вову допомогу, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Так, Конституція України гарантує всім і кожному право на кваліфіковану правову допомогу, захист підозрюваного, заарештованого, підсудного, обвинуваченого, що забезпечується в рамках інституту представництва.

Коли держава наділяє захисників певними повноваженнями, висуває до них відповідні вимоги, застосовує заходи відповідальності за неналежне виконання обов'язків, то водночас зобов'язана гарантувати нормальні умови діяльності, правову охорону, щоб такі фахівці могли виконувати свої функції за умов відсутності будь-якого неправомірного впливу. Для таких цілей національне законодавство містить кримінальні заборони втручання в діяльність певних категорій осіб, які діють від її імені та в її інтересах (захисників).

Використання порівняльно-правового методу в світлі активного курсу євроінтеграції України дає змогу в рамках окресленого дослідження оцінити стан розвитку національної правової системи у співвідношенні зі світовими тенденціями в частині розвитку правової охорони діяльності захисника та віднайти найкращі методи та позитивні аспекти для удосконалення вітчизняного правового регулювання. Для з'ясування позитивного досвіду кримінально-правової охорони діяльності захисника, адвоката або представника особи пропонується проаналізувати законодавство зарубіжних країн європейського та пострадянського простору в зазначеному спектрі регулювання, що, відповідно, і є метою даної статті.

Ступінь наукової розробки. Окремі питання кримінально-правової характеристики передбаченого ст. 397 КК України посягання у своїх роботах розглядали А.М. Бабенко, Є.М. Блажівський, О.А. Гритенко, В.О. Меркулова, А.О. Мороз, В.І. Осадчий, В.В. Сміх, Т.Є. Тичина, І.В. Федорончук [2; 14; 15] та інші вчені, однак до цього часу проблематика залишається невирішеною та актуальною для національної правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Інститут представництва є одним з найважливіших правових інститутів розвинених держав, який покликаний захищати права та свободи громадян та їх об'єднань. У європейській практиці переважає підхід надання правової допомоги професійним адвокатом. Першочергово варто відмітити, що у зв'язку з активним розвитком демократичних устоїв, ринку, економіки, підприємництва у західноєвропейських державах, переважно романо-германського типу права, інститут представництва є максимально розвинутий як в практичному полі, так і в плані нормативного регулювання.

Звертаючись до аналізу норм зарубіжного кримінального законодавства, знаходимо кримінальні заборони щодо втручання в діяльність захисників та інші кримінально-правові гарантії нормальних умов виконання останніми своїх функцій. Так, згідно КК Іспанії кримінальна відповідальність настає за прямий або опосередкований вплив, шляхом насильства або залякування, на позивача, сторону процесу або обвинуваченого, адвоката, прокурора, експерта, перекладача чи свідка в процесі для того, щоб той змінив свою процесуальну позицію [1, с. 209].

Спеціальні норми містить КК Франції (статті 221-4, 222-3, 222-8, 222-10, 222-12, 222-13, 322-3), за якими настає кримінальна відпо-

відальність за посягання на життя, здоров'я чи майно осіб, які перебувають під спеціальною охороною – магістрат (суддя або прокурор), присяжний, адвокат, секретар суду чи інший такий представник, а також свідок, потерпілий чи цивільний позивач [2, с. 867]. Окремо слід звернути увагу на ст. 432-1 КК Франції як своєрідну гарантію професійної діяльності захисника чи представника особи під час надання правової допомоги. Так, вказана норма встановлює відповідальність за діяння, вчинене будь-якою особою, яка володіє публічною владою, та яка діє під час виконання своїх повноважень, що виражається у створенні заходів, спрямованих на перешкоджання виконання закону, в тому числі, перешкоджанні діяльності адвоката [3, с. 206].

Кримінальне законодавство ФРН не містить прямої заборони втручання в діяльність захисника, як це має місце в українській практиці, однак містить інші норми, за якими настає відповідальність за порушення адвокатської таємниці. Наприклад, згідно з § 201 КК ФРН кримінально караним є вчинення без дозволу запису на технічний пристрій або підслуховування за допомогою технічного пристрою неофіційно сказаних слів, що також унеможливило подальше використання такої інформації в силу недопустимості доказу. Якщо таке діяння вчинене посадовою особою чи державним службовцем, то відповідно збільшується суворість покарання. Також кримінально караним визнається порушення таємниці листування, в тому числі відкриття листа або запечатаного документу, незаконний доступ до даних, розміщених на електронних, магнітних чи інших пристроях (§ 202-а КК ФРН), отримання за допомогою технічних засобів призначених не для нього даних (§ 202-б КК ФРН) [4, с. 220–223].

КК Данії містить § 150, яким встановлено покарання у вигляді позбавлення волі до трьох років у випадку, коли особа, яка реалізує державну владу чи функцію, зловживає своїм становищем, щоби примусити будь-яку особу вчинити, продовжити або утриматись від вчинення чогось. Саме цією статтею передбачено кримінальну відповідальність за дії, які можна трактувати як втручання в діяльність адвоката [5, с. 132–133].

КК Польщі містить Главу XXX «Злочини проти здійснення правосуддя», в якій не встановлено окремої самостійної норми на кшталт ст. 397 КК України, однак діяння, які полягають у вчиненні в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або пору-

шення встановлених законом гарантій їх діяльності, можливо кваліфікувати як злочин проти достовірності документів [6, с. 105].

Також КК Болгарії не налічує прямої заборони втручання в діяльність захисника, адвоката чи представника особи, однак встановлює кримінальну відповідальність за використання не для цілей кримінального судочинства інформації, отриманої з використанням спеціальних розвідувальних засобів, у тому числі вчинення такої дії посадовою особою, яка отримала інформацію або ознайомилася з нею у зв'язку зі службовою діяльністю (ст. 145а КК Болгарії) [7, с. 114].

Також в рамках нашого дослідження певну практичну значимість має досвід країн, які певний час перебували під впливом радянського устрою, як і Україна.

Так, кримінальне законодавство Латвійської Республіки (ст. 231) передбачає кримінальне покарання у вигляді публічних робіт, штрафу, або обмеження волі, або позбавлення волі на строк до двох років за перешкоджання діяльності адвоката, судді, прокурора, посадової особи досудового розслідування, судового виконавця, якщо така діяльність була пов'язана з розслідуванням та розглядом кримінальної, адміністративної, цивільної справи. У випадку, якщо таке діяння було вчинено із застосуванням насильства або іншого примусу, карається штрафом, арештом або позбавленням волі на строк до чотирьох років [8].

Згідно законодавства Естонської Республіки передбачається кримінальна відповідальність за:

- заподіяння тяжкої шкоди захисникові з метою примусу діяти супроти інтересів правосуддя або з помсти за виконання своїх обов'язків (що карається позбавленням волі на строк від чотирьох до дванадцяти років, а при заподіянні смерті – від шести до дванадцяти років);

- насильство щодо захисника, а також інший вплив на нього з метою примусу діяти супроти інтересів правосуддя або з помсти за виконання своїх обов'язків (що карається грошовим стягненням або ув'язненням на строк від року до п'яти);

- пошкодження майна захисника з метою примусу діяти супроти інтересів правосуддя або з помсти за виконання своїх обов'язків (що карається грошовим стягненням або ув'язненням на строк до п'яти років) [9].

КК Республіки Казахстану передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності адвокатів та інших осіб по захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, а також наданню юридичної допо-

моги фізичним і юридичним особам. Однак кримінальна відповідальність за фактом вчинення такого діяння можлива лише у тому випадку, коли таким діянням було завдано істотної шкоди правам, свободам або законним інтересам людини і громадянина, правам або законним інтересам юридичних осіб, охоронюваним законом інтересам суспільства або держави [10, с. 467].

Кримінальне законодавство Киргизької Республіки містить ст. 318-1 КК, яка передбачає покарання у вигляді штрафу в розмірі від ста до двохсот розрахункових показників (за нашим законодавством це неоподаткований мінімум доходів громадян) за вчинення перешкоджання професійній діяльності захисника, під яким пропонується розуміти перешкоджання в будь-якій формі реалізації прав й виконанню обов'язків захисника. Якщо таке діяння вчинено з використанням свого службового становища, то відбувається підвищення рівня суворості кримінального покарання – позбавлення волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років [11].

У той же час кримінальне законодавство Грузії та Азербайджанської Республіки не встановлюють прямої заборони, подібної до тої, що закріплена ст. 397 КК України. Практика даних країн трактує вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці як службові кримінальні правопорушення – зловживання посадовими повноваженнями, перевищення посадових повноважень, недбалість [12, 13].

Порівнюючи національне законодавство із зарубіжним, варто відмітити, що у порівнянні з рядом європейських країн, національне законодавство містить дещо ширший спектр кримінально-караних діянь у сфері гарантій функціонування інституту представництва. І тут варто оперувати не лише згаданою ст. 397 КК України, але й нормами про погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України). Всі зазначені склади кримінальних правопорушень відрізняються від передбаченого в ч. 1. ст. 397 КК України не лише способом впливу на діяльність захисника

чи представника, але і наслідками створюваних перешкод в їх діяльності та суспільною небезпекою, яка сягає далеко за межі простого втручання в діяльність і межує навіть із завданням умисних суспільно небезпечних наслідків, як тілесних, так і майнових.

Висновки. Отже, більшість країн пострадянського простору не встановлює самостійної кримінально-правової норми, яка б забороняла втручання в діяльність захисника, адвоката або представника особи, а діяння, які містять такі ознаки підпадають під кваліфікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя або службові кримінально-протиправні посягання. Кримінальне законодавство європейських країн, яке було проаналізоване в рамках даного дослідження, містять приписи, які в більшій мірі схожі з нормативною базою національного кримінального законодавства. Однак, КК України містить більш широкий та деталізований спектр кримінальних правопорушень в частині кримінально-правової охорони професійної діяль-

ності захисника, адвоката чи представника особи, що заслуговує на увагу і відповідного аналізу на предмет імплементації окремих елементів у вітчизняне законодавство.

Сучасний КК України відображає прогресивні міжнародні стандарти тих засобів, які застосовуються державою для регулювання й охорони суспільних відносин у сфері функціонування інституту представництва. При цьому актуальним залишається сприйняття кримінально-правовою системою України певних зразків, моделей, рішень щодо реалізації кримінально-правової охорони, які створені за межами цієї системи не шляхом типового копіювання положень зарубіжних країн, а інтерпретації тих, які з урахуванням вітчизняних особливостей економічного і соціального розвитку, правових традицій та викликів державотворення в умовах воєнного стану сприятимуть ефективній протидії кримінально-протиправним посяганням на професійну діяльність захисників, адвокатів та представників особи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. Київ: ОБК, 2016. 283 с.
2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
3. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ: ОБК, 2017. 348 с.
4. Карне законодавство ФРН / переклад. Київ: ВАІТЕ, 2016. 408 с.
5. Кримінальний кодекс Данії. URL: https://ru.wikibrief.org/wiki/Danish_Penal_Code
6. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Київ: ОБК, 2017. 138 с.
7. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17208>
8. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4388&download_id=1419
9. Пенітенціарний кодекс Естонії. *Правові акти Естонії*. 2005. № 17. С. 1107-1220.
10. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. Київ: ОБК, 2016. 490 с.
11. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>
12. Кримінальний кодекс Грузії. URL: http://www.pravoteka24.com/zakony-drugih-stran/190-ugolovnyy_kodeks_stran_sng.html
13. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки. Київ: ОБК, 2016. 490 с.
14. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 15. С. 104-111.
15. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Заходи запобігання втручанням у діяльність захисника чи представника особи: *Кримінологічна безпека населених пунктів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 31 липня 2020 року). Донецький юридичний інститут МВС України, ГУНП в Донецькій області. К. : ВД «Дакор», 2020. С. 28-31.

Balobanova D.O. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ACTIVITIES OF A DEFENSE COUNSEL (ATTORNEY) OR REPRESENTATIVE OF A PERSON

The article provides a comparative legal analysis of criminal legislation of certain European and post-Soviet countries with a view to establishing the specifics of criminal law protection of the professional activities of a defense counsel, attorney-at-law or representative of a person (Spain, France, Germany, Denmark, Poland, Bulgaria, Latvia, Estonia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Georgia, Azerbaijan).

The author concludes that most post-Soviet countries do not establish an independent criminal law provision prohibiting interference with the activities of a defense counsel, attorney-at-law or representative of a person,

and acts containing such features fall under the qualification of criminal offenses against justice or official criminal offenses. It is noted that the criminal legislation of European countries analyzed in the framework of this work contains provisions which are more similar to the regulatory framework of national criminal legislation. It is established that, compared to the analyzed legislation of these European countries, the Criminal Code of Ukraine contains a wider and more detailed range of criminal offenses in terms of criminal law protection of the professional activities of a defense counsel, attorney-at-law or representative of a person. It is summarized that the modern Criminal Code of Ukraine reflects the progressive international standards of the means used by the State to regulate and protect social relations in the field of functioning of the institute of representation. It is emphasized that the perception by the criminal legal system of Ukraine of certain samples, models, decisions regarding the implementation of criminal legal protection, which were created outside this system not by typical copying of the provisions of foreign countries, but by the interpretation of those that are relevant for modern Ukrainians, remains relevant realities.

Key words: *criminal law protection of the activities of a defense counsel, attorney or representative of a person, criminal law of foreign countries, criminal liability, interference with the activities of a defense counsel, attorney or representative of a person.*

Бабенко А.М.

Одеський державний університет внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ У РОБОТІ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ

У статті аналізуються особливості адміністративно-правові та кримінологічні заходи у роботі поліції із запобігання незаконному обігу наркотиків та прекурсорів. Проводиться короткий аналіз міжнародних правових договорів у сфері протидії незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів. Визначаються організаційно-правові основи запобігання наркозлочинності у національній системі законодавства. Визначається роль та місце Національної поліції у системі органів протидії незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин.

На основі чинного законодавства визначаються заходи адміністративно-правового та кримінологічного характеру, направлені на запобігання незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин. На основі аналізу чинного законодавства у сфері запобігання злочинності розглянуто діяльність окремих підрозділів Національної поліції України щодо запобігання (протидії) злочинності, зроблено окремі висновки стосовно необхідності вдосконалення та координації роботи всіх підрозділів поліції щодо запобігання злочинності.

Обов'язковою передумовою успіху в реалізації адміністративно-правових та кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів виступають перетворення у найважливіших сферах суспільного життя з урахуванням при цьому інтересів усіх верств суспільства.

Пропонується висновок, що ефективність виконання органами Національної поліції завдань із запобігання незаконному обігу наркотиків та прекурсорів важливе конструктивне значення має ефективно налагоджена взаємодія її підрозділів з іншими суб'єктами запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних та психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів, чітке правове регулювання всіх видів і форм запобігання наркозлочинності в цілому.

Ключові слова: *незаконний обіг наркотичних та психотропних речовин, наркотики, психотропні речовини, прекурсори, запобігання злочинності, протидія злочинності, запобігання незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин, детермінація, профілактика.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі свого розвитку людство зіштовхнулося з рядом глобальних проблем, серед яких далеко не останнє місце займає поширення незаконного обігу наркотиків. Наркоманія представляє наразі пряму та явну загрозу здоров'ю не лише окремій людині, а й суспільству взагалі. Масштаб цього явища викликає занепокоєння всієї міжнародної спільноти. Поширення та незаконний обіг наркотиків та прекурсорів сприяють поширенню певних соціальних захворювань, росту злочинності та насильства, підвищенню рівню демографічних проблем та корупційним явищам в країні, регіоні тощо.

Згідно останніх оцінок ООН, незаконний обіг наркотиків та прекурсорів щорічно приносить

біля 400 мільярдів доларів США прибутку, що становить близько 8% від загального об'єму міжнародної торгівлі [1, с. 16]. У порівнянні, подібний коефіцієнт прибутковості характерний для нафтової промисловості.

Структури, які організують і здійснюють наркобізнес, діють цілеспрямовано та наполегливо. Вони намагаються моделювати попит на наркотики, використовуючи для цього всі доступні можливості з огляду на особливості молодіжної психології. Наркотики стали широкомасштабним засобом деморалізації населення та знищення його майбутнього. Тому боротьба з цим деструктивним явищем набуває все більшої актуальності та успіху в цій боротьбі можливий за умови об'єднання зусиль різних верств суспіль-

ства, соціальних інститутів та державних органів, особливе місце серед яких займає Національна поліція України як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності в тому числі наркозлочинності.

Стан дослідження. Окремі питання запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними були предметом уваги таких учених, як: О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, А.Б. Блага, А.М. Волощук, Д.В. Головін, Є.О. Гладкова, В.Л. Грохольський, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Житний, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, М.В. Корнієнко, О.М. Литвинов, В.І. Московець, А.А. Музика, О.М. Музичук, Є.С. Назимко, Д.Й. Никифорчук, М.І. Хавронюк, В.В. Щирська, О.О. Юхно та ін. Однак на разі, все ще залишається актуальним дослідження особливостей адміністративно-правових та кримінологічних заходів боротьби та запобігання незаконному обігу наркотиків та прекурсорів поліцією.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що першим нормативно-правовим рішенням міжнародного рівня у сфері протидії поширенню наркотиків стала ще в 1909 році робота Шанхайської опіумної комісії, до якої долучилося 13 держав. Надалі, у 1912 році було проведено Міжнародну конференцію з опіуму, за результатами якої було створено перший фундаментальний нормативно-правовий договір міжнародного рівня у зазначеній сфері – Конвенцію про наркотики (Міжнародну конвенцію з опіуму). Примітно, що учасники даного акту взяли на себе обов'язки щодо обмеження виробництва, торгівлі та використання наркотиків у медичних цілях, вироблення механізму обмежень у використанні наркотиків, встановлення відповідальності за порушення у сфері обігу наркотиків та ін. [2].

У 1925 році було прийнято Конвенцію з опіуму, яка передбачала введення системи звітності та створення Постійного центрального комітету. Надалі в 1931 році приймається Конвенція про обмеження виробництва і про регламентацію розподілення наркотичних засобів та у 1936 році – Конвенцію по боротьбі з незаконним обігом шкідливих лікарських засобів прийнято, основним завданням якої стали рекомендації щодо рівня покарань за правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, особливо торгівля останніми [3].

Наступними стали Конвенції ООН 1961 і 1971 років, які були присвячені питанням

боротьби незаконним обігом наркотичних засобів передбачалася в непрямій формі, тому що вони були орієнтовані, в основному, на регулювання законного обігу наркотиків і психотропних речовин і створення ефективної системи контролю, яка не допускає їхніх витоків у канали незаконного обігу. Так, Єдина Конвенція про наркотичні засоби 1961 року, яка була ратифікована Україною в 1964 році, містила перший подібний перелік відомих на момент підписання наркотичних засобів, які можуть бути виготовлені з опію, рослини канабіс, кокаїнового куша та інших [4].

У 1971 році було підписано Конвенцію про психотропні речовини (ратифікована Україною в 1978 році), у якій було запропоновано країнам-учасникам обмеження виготовлення, експорт, імпорт, а також використання психотропних речовин всіма доступними засобами, встановлення всіх можливих заходів по вилученню з незаконного обігу психотропних речовин і обладнання, яке могло бути використане для їх виготовлення [5].

У 1988 році була підписана Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, за змістом якої визнавалося злочинними умисні дії, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, дії пов'язані з виготовленням або розповсюдженням матеріалів або обладнання для незаконного їх виготовлення, переробки наркотичних засобів або психотропних речовин, дії, що полягають у приховуванні, зміні джерела або власника майна, якщо відомо, що майно було отримано у результаті незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин [6].

Національне законодавство України містить відображення та відповідне закріплення міжнародних правових стандартів та приписів у сфері протидії незаконному обігу наркотиків та прекурсорів, система якого включає в себе як галузеве законодавство регулятивного характеру, норми щодо адміністративної та кримінальної відповідальності, а також спеціальні Закони, серед яких варто відмітити Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», яким визначено, що «протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють Національна поліція, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну полі-

тику у сферах захисту державного кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень» [7].

Згідно зазначеного Закону України система запобігання незаконному обігу наркотиків та прекурсорів включає: заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та заходи протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин, які за своїм спрямуванням можна визначити як адміністративно-правові заходи.

До перших законодавців відносить: контролювану закупку (ст. 4), оперативну закупку (ст. 5), конфіскацію (ст. 6), запити правоохоронних органів про розміщення коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 7), огляд транспортних засобів, вантажів і особистих речей громадян (ст. 8), зупинення та припинення діяльності закладів масового перебування громадян, у яких виявлені факти вживання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 9), заходи протидії незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин (ст. 10), здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі (ст. 11). До других: виявлення осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини (ст. 12), медичний огляд та медичне обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами (ст. 13), добровільне лікування осіб, хворих на наркоманію (ст. 14), відшкодування витрат на медичний огляд, медичне обстеження або лікування (ст. 15), примусове лікування осіб, хворих на наркоманію (ст. 16), розгляд матеріалів у суді про направлення осіб на примусове лікування від наркоманії (ст. 17), дострокове звільнення від примусового лікування від наркоманії (ст. 18), продовження строку примусового лікування від наркоманії (ст. 19) [7].

Варто зауважити, що запобігання злочинності, в тому числі у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів тощо є однією із головних функцій Національної поліції України. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про національну поліцію» даний орган виконує такі функції:

– здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів тощо;

– виявляє причини й умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходи для їх усунення;

– вживає заходи з метою виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні й адміністративні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів тощо [8;13;14;15].

У квітні 2020 року було створено Департамент боротьби з наркозлочинністю як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції, який здійснює оперативно-розшукову діяльність і функціонує в складі кримінальної поліції. Згідно із цим актом Департамент протидії наркозлочинності повинен був забезпечувати реалізацію державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, з метою чого:

– «забезпечує моніторинг стану нелегального й легального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та поширення наркоманії, виявляє джерела поширення цих засобів і речовин, вивчає причини поширення наркоманії;

– розробляє та реалізовує програми протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та запобігання поширенню наркоманії;

– забезпечує взаємодію структурних і територіальних підрозділів департаменту з органами, закладами, установами Національної поліції України, правоохоронними органами України й іноземних держав, органами державної влади з метою виконання покладених завдань та реалізації функцій у протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

– здійснює заходи із забезпечення контролю за виробництвом, виготовленням, зберіганням, обліком, відпуском, розподілом, торгівлею, перевезенням, пересиланням чи використанням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів і речовин, а також за дотриманням установлених правил посіву або вирощування маку й конопель для промислових цілей» [9].

Попри такі визначені цілі та завдання діяльності у сфері протидії злочинності у сфері обігу наркотиків та прекурсорів, Департамент боротьби з наркозлочинністю у 2023 році було реструктуризовано [10].

Окрім адміністративно-правових заходів у роботі поліції із запобігання незаконному обігу

наркотиків та прекурсорів, слід відмітити кримінологічні заходи в цій сфері.

Так, до таких варто відносити заходи щодо індивідуального запобігання, яке включає в себе своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати скоєння кримінального правопорушення у сфері обігу наркотичних речовин, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів, здійснення відносно них виховного впливу, вжиття інших заходів, спрямованих на профілактику і недопущення вчинення кримінально-протиправного посягання. Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням в цілому пов'язане із заходами загального та спеціально-кримінологічного запобігання, водночас воно здійснюється на рівні безпосереднього впливу на особу як можливе джерело злочинних дій.

Індивідуальне запобігання має базуватися на систематичному, плановому, всебічному та глибокому вивченні особи, її поведінки, зв'язків та оточуючого середовища. Отримані дані є основою для прогнозування індивідуальної злочинної поведінки і планування запобіжних заходів. Зауважується, що «в переліку заходів індивідуального запобігання можна виділити такі, що мають на меті забезпечення впливу на профілактовану особу та на її мікросередовище, а також вплив на безпосередні причини та умови окремого (конкретного) посягання» [11, с. 149] у нашому випадку у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і т.д.

У світлі цього важливе значення має робота працівників підрозділів Служби дільничних офіцерів поліції, завданням яких є «здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання поширенню

наркоманії, вчиненню наркозлочинів, виявлення причин та умов цих негативних явищ, своєчасного реагування на заяви та повідомлення про правопорушення тощо, взаємодіє та співпрацює з: населенням; органами місцевого самоврядування; представниками територіальних громад; керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів захисту дітей, а також у межах контрольованих прикордонних районів з дільничними інспекторами прикордонної служби щодо проведення превентивних заходів з протидії протиправній діяльності на державному кордоні» [12].

Висновки. У результаті проведено аналізу варто відмітити, що обов'язковою передумовою успіху в реалізації адміністративно-правових та кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів виступають перетворення у найважливіших сферах суспільного життя з урахуванням при цьому інтересів усіх верств суспільства. Що відбувається у нерозривному зв'язку з реалізацією комплексних соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших заходів. У свою чергу, ефективність виконання органами Національної поліції завдань із запобігання незаконному обігу наркотиків та прекурсорів важливе конструктивне значення має ефективно налагоджена взаємодія її підрозділів з іншими суб'єктами запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних та психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів, чітке правове регулювання всіх видів і форм запобігання наркозлочинності в цілому.

Список літератури:

1. Павленко Р.М. Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 201 с.
2. Павленко Р.М. Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 201 с.
3. Погорецький М.А., Черниш Р.Ф. Міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Право і суспільство. 2. 2012. С. 192-196.
4. Єдина Конвенція про наркотичні засоби 1961 року з правками, внесеними у відповідності до Протоколу 1972 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_177
5. Конвенцію про психотропні речовини 1971 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_176.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096
7. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Про Національну поліцію : Закон України 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 17 листопада 2015 року № 95. К. : Ред.-вид. відділ МВС і Нац. поліції України, 2015. 18 с.
10. Про ліквідацію територіального органу Національної поліції : Постанова КМУ від 13 січня 2023 р. № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-2023-%D0%BF#Text>
11. Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. 224 с.
12. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>
13. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021 С. 14-22.
14. Бабенко А.М., Палій М.В., Чекмарьова І.М. Взаємодія поліції, прокуратури та державної прикордонної служби України у протидії організованим кримінальним правопорушенням, пов'язаним із контрабандою, незаконним обігом зброї та наркотиків, тероризмом і протиправним перетином державного кордону України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. №1. 2023. С.436-440.
15. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. №1. 2020. С.39-54

Babenko A.M. ADMINISTRATIVE AND CRIMINOLOGICAL MEASURES IN THE POLICE WORK TO PREVENT ILLICIT TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES AND PRECURSORS

The article analyzes the peculiarities of administrative, legal and criminological measures in the work of the police to prevent illicit trafficking in drugs and precursors. A brief analysis of international legal treaties in the field of combating illicit trafficking in narcotic and psychotropic substances, precursors and their analogues is made. The organizational and legal framework for the prevention of drug-related crime in the national legislative system is determined. The role and place of the National Police in the system of bodies counteracting illicit trafficking in narcotic and psychotropic substances is determined.

On the basis of current legislation, administrative, legal and criminological measures aimed at preventing illicit trafficking in narcotic and psychotropic substances are determined. Based on the analysis of the current legislation in the field of crime prevention, the activities of individual units of the National Police of Ukraine in preventing (combating) crime are considered, certain conclusions are drawn regarding the need to improve and coordinate the work of all police units on crime prevention.

A mandatory prerequisite for success in the implementation of administrative-legal and criminological measures aimed at preventing the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors are transformations in the most important spheres of social life, taking into account the interests of all layers of society.

The author concludes that the effectiveness of the National Police's performance of tasks related to the prevention of drug and precursor trafficking is of great constructive importance, and this is due to the efficiently established interaction of its units with other entities involved in preventing and combating criminal offenses in the field of trafficking in narcotic and psychotropic substances, precursors and their analogues, and clear legal regulation of all types and forms of drug crime prevention in general.

Key words: *illicit trafficking in narcotic and psychotropic substances, drugs, psychotropic substances, crime prevention, crime counteraction, prevention of illicit trafficking in narcotic and psychotropic substances.*

УДК 342 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/36>**Денисова А.В.**

Одеський державний університет внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5551-9297

СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність, роль та місце громадського контролю в Україні, обґрунтовано, що має відповідати принципам засадам становлення та утвердження соціально-правової держави, якому відведена роль ефективного інструменту у виявленні, запобіганні та усуненні причин порушень прав і свобод громадян, оскільки він є засобом забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виступає свого роду соціально детермінованим механізмом підтримання соціальної рівноваги, сприяє розвитку позитивних соціальних змін у суспільстві.

Визначено, що суспільні перетворення, спричинені глобальними тенденціями і європейського, і світового розвитку, вимагають розроблення концептуальних засад оновленого правового осмислення громадського контролю і його ефективних організаційних форм на сучасному етапі державотворення України та проведення громадського діалогу. Тому існує зумовлена часом нагальна потреба в новітніх підходах до удосконалення функціонування громадського контролю, від якого великою мірою залежить стабільність функціонування суспільства, перспективи його демократичного, соціального та правового розвитку, що визначає значущість та актуальність вирішення цієї проблематики.

Досліджено конституційно-правове утвердження громадської експертизи діяльності органів публічної влади та визначено, що це загальносвітова тенденція, яка детермінована посиленням взаємодії органів публічної влади та громадськості. Громадська експертиза є одним із інструментів громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в державі. Громадські експертизи спрямовані на подолання закритості та бюрократичності державних органів, на виявлення правопорушень. Громадська експертиза дозволяє громадськості оцінити рівень прозорості органу виконавчої влади та дотримання ним законодавства.

Констатовано, що всі фізичні та юридичні особи мають право здійснювати контроль за діяльністю органів влади, посадових і службових осіб, яких вони обирали безпосередньо, а також тих органів і осіб, що були обрані або призначені відповідно до Конституції і законів України.

Ключові слова: громадський контроль, громадська експертиза, громадський діалог, конституційні повноваження, громадянське суспільство, Конституція.

Сьогодні в Україні на сучасному етапі її державотворення, враховуючи суспільні реалії та динаміку змін, вибрано орієнтир на створення якісно продуктивної концепції і громадського контролю, що має відповідати принципам засадам становлення та утвердження соціально-правової держави, якому відведена роль ефективного інструменту у виявленні, запобіганні та усуненні причин порушень прав і свобод громадян, оскільки він є засобом забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виступає свого роду соціально детермінованим механізмом підтримання соціальної рівноваги, сприяє розвитку позитивних соціальних змін у суспільстві. Отже, громадський контроль є одним із найважливіших та основоположних елементів розбудови європейського, демократичного, правового простору на теренах держави України.

Відповідно до статті 5 Конституції України єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1].

Народ в установленому Конституцією та відповідними законами України порядку обирає Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних та міських голів.

Зазначені органи та посадові особи відповідно до їх повноважень в подальшому згідно із законом формують виконавчу та судові гілки влади, а також призначають на посади та звільняють з посади посадових осіб органів місцевого самоврядування.

С. Стеценко під громадським контролем пропонує розуміти різновид контролю, за якого

останній здійснюється громадськими організаціями чи окремими громадянами. Поряд із цим автор суб'єктами громадського контролю називає також і органи місцевого самоврядування [2; 3, с. 206]. Слід зауважити, що наведені визначення є дещо неточними, з огляду на те, що парламент та органи місцевого самоврядування є органами публічної влади та наділені владними повноваженнями. Відмінними рисами громадського контролю є відсутність владних повноважень, не обов'язковість та, як правило, рекомендаційний характер рішень його суб'єктів.

Переслідуючи свої політичні, соціально-економічні та інші законні інтереси, громадяни та їх об'єднання мають ефективно контролювати діяльність публічної влади та бути незалежними від них [4].

Громадський контроль виникає у ході ретроспективного розвитку демократичного суспільства та історичної диференціації основних видів державного регулювання суспільних відносин. На думку Є. Захарова громадський контроль є публічною перевіркою громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, їх коригування, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю органів публічної влади, спрямованою на захист й забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини [5]. Сфера громадського контролю є сферою публічного простору, оскільки суб'єкти, які здійснюють контроль за діяльністю органів влади, діють не як приватні особи з власними інтересами, вимогами, а як представники громадянського суспільства [4].

С. Кушнір громадський контроль розглядає у статичному (система правових та інших засобів контролю громадськості за діяльністю органів публічної влади з метою забезпечення точного і неухильного дотримання законності, прав і свобод людини всіма суб'єктами підконтрольної діяльності) та динамічному (процес спостереження представників громадськості за діяльністю органів публічної влади, проведення перевірок, процес співставлення належного і фактичного у повсякденній діяльності посадових осіб у контексті дотримання законності взагалі, і прав та свобод кожної людини зокрема) аспектах [6, с. 92]. Оскільки суспільство постійно змінюється, динаміка зміни інститутів громадського контролю у суспільному розвитку відіграє домінуючу роль. Громадський контроль виступає як

гарант виконання соціальних норм і зобов'язань.

Деякі науковці наголошують, що весь спектр можливих дій з реалізації громадського контролю може бути представлений, у загальному вигляді, двома складовими: а) багатосторонньою системою постійного громадського моніторингу; б) активними діями щодо попередження та усунення виявлених порушень.

Законодавець пропонує в Проєкті Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» визначити громадський контроль, як форму реалізації конституційних повноважень народу, що полягає у безпосередньому, безоплатному контролі громадянами України, зокрема членами політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства (далі - суб'єкти громадянського контролю), за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб (далі - об'єкти громадянського контролю) з метою нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю на предмет відповідності актам законодавства, та суспільним інтересам з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю та за дотриманням ними державної дисципліни [7].

Громадський контроль та громадський діалог буде здійснюватися з метою захисту прав і свобод громадян від порушення об'єктами громадського контролю або ініціювання усунення раніше допущених порушень актів законодавства, законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Саме оцінка діяльності органів виконавчої влади, реалізація форм публічного адміністрування, створення рекомендацій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі, все це є громадською експертизою, яка є формою громадського контролю і вважається важливим ресурсом для органів державної влади. Вони отримують додатковий консультативний ресурс, а також волонтерів серед неурядових організацій [8, с. 132]. У міжнародній практиці, громадська експертиза як форма громадського контролю є результативною, але порядок її здійснення в Україні недостатньо опрацьований, а законодавче забезпечення недосконале.

Правовою основою громадської експертизи як форми громадського контролю є: Конституція України (ч. 2 ст. 3, ч. 1. ст. 36, ч. 2, 3 ст. 34, ст. 40) [1]; Закони України «Про інформацію» (ст. ст. 3, 6) [9]; «Про громадські об'єднання» [10] та ін. Правове підґрунтя проведення громадської экс-

пертизи передбачене також галузевими законами. ст. 55 Закону України «Про запобігання корупції» [11] регулює громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів.

За ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб може проводитися громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів.

Проведення громадської антикорупційної експертизи чинних нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, а також оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб або інших джерел, не захищених законодавством.

Відповідно Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» Громадська рада має право:

1) утворювати постійні та тимчасові робочі органи (правління, секретаріат, комітети, комісії, експертні групи тощо);

2) залучати до своєї роботи працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, представників підприємств, установ та організацій незалежно

від форми власності (за згодою їх керівників), а також окремих фахівців (за згодою);

3) організовувати і проводити семінари, конференції, засідання за круглим столом та інші публічні заходи;

4) отримувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для забезпечення діяльності ради;

5) отримувати від органу виконавчої влади проекти нормативно-правових актів з питань, що потребують проведення консультацій з громадськістю;

6) проводити відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади [12].

Члени громадської ради мають право доступу в установленому порядку до приміщень, в яких розміщений орган виконавчої влади.

Отже, цілком очевидно, що народ, тобто фізичні і юридичні особи, як єдине джерело влади, мають право здійснювати контроль за діяльністю органів влади, посадових і службових осіб, яких вони обирали безпосередньо, а також тих органів і осіб, що були обрані або призначені відповідно до Конституції і законів України.

Список літератури:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=827574>
2. Сквірський І. О. Громадський контроль у публічному управлінні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: дис. ... д-ра. юрид. наук.: 12.00.07 / Сквірський Ілля Олегович. Запоріжжя, 2013. 413 с.
3. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посібник / С. Г. Стеценко. – 3-тє вид., перероб. та доп. К.: Атіка, 2011. 624 с.
4. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. К.: «Хай-Тек Прес», 2017. 276 с.
5. Захаров Є Громадський контроль і права людин. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1261552395>
6. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кушнір Сергій Миколайович. Запоріжжя, 2011. 247 с
7. Проект Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» від 30.04.2021 № 5458 URL <https://ips.ligazakon.net/document/JI05053A?an=8>
8. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Рогатіна Ліда Петрівна. О., 2011. 202 с.
9. Про інформацію: Закон України від 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
10. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>
12. Постанова Кабінету Міністрів Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики від 3 листопада 2010 р. № 996Київ

Denysova A.V. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN UKRAINE

The article examines the essence, role and place of public control in Ukraine, it is substantiated that it should correspond to the fundamental principles of the establishment and establishment of a social and legal state, which is assigned the role of an effective tool in identifying, preventing and eliminating the causes of violations of the rights and freedoms of citizens, as it is a means ensuring legality in the activities of state authorities and local self-government bodies, acts as a kind of socially determined mechanism for maintaining social balance, promotes the development of positive social changes in society.

It was determined that social transformations caused by global trends of both European and world development require the development of the conceptual foundations of an updated legal understanding of public control and its effective organizational forms at the current stage of Ukraine's state formation and public dialogue. Therefore, there is an urgent need for new approaches to improving the functioning of public control, which largely depends on the stability of the functioning of society, the prospects of its democratic, social and legal development, which determines the significance and urgency of solving this problem.

The constitutional and legal approval of the public examination of the activities of public authorities was studied and it was determined that this is a global trend determined by the strengthening of the interaction between public authorities and the public. Public examination is one of the tools of public control over the activities of executive authorities in the state. Public examinations are aimed at overcoming the closedness and bureaucracy of state bodies, and at detecting offenses. Public examination allows the public to assess the level of transparency of the executive authority and its compliance with legislation.

It was established that all individuals and legal entities have the right to exercise control over the activities of authorities, officials and officials whom they directly elected, as well as those bodies and persons who were elected or appointed in accordance with the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: *public control, public expertise, public dialogue, constitutional powers, civil society, the Constitution.*

Мазуренко С.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-2572-9909

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОНЯТТЯ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ»: ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ

Залежно від мети наукового дослідження трактування поняття «академічна доброчесність» може бути різним, але поняття «доброчесність», у Великому тлумачному словнику сучасної української мови тлумачиться цілком однозначно – як позитивна моральна якість, здатність особистості орієнтуватися у своїх діях на принципи добра й справедливості, як зроблене добро, корисний вчинок і на відміну від поняття «академічна доброчесність», яке є сукупністю етичних принципів та визначених законом правил, є морально – етичною категорією.

Дуже часто поверхнєве ставлення до смислового значення наукових понять призводить до необхідності фундаментального перегляду раціональності їх використання у контексті наукового дослідження, особливо, якщо дане поняття у повсякденному житті має децю інше значення.

Використання поняття «академічна доброчесність», у рамках отримання юридичної освіти, передбачає необхідність формування концептуально нової правової основи для знаходження такої форми навчального процесу, яка створювала б можливість для практичної реалізації етичних принципів і які сприймаються студентами тільки тому, що співвідносяться з їх реальними потребами.

В цій статті звертається увага на те, що дослідження цього поняття має бути орієнтовано, (і це методологічно виправдане), на різні аспекти, що дає можливість для фіксації його багатогранності, водночас, незважаючи на це, поняття «академічна доброчесність» ґрунтується на головних принципах, без яких воно втрачає своє смислове значення і це, передусім, абсолютно інший рівень взаємовідносин між викладачем і студентом, заснований на взаєморозумінні і довірі, об'єктивному ставленні до кожного студента як до особистості, майбутньому колеги, що, безумовно, підвищує його самооцінку, а також ставлення до обраної ним професії.

Сьогодні у вищих навчальних закладах навчаються студенти, які жили і живуть у абсолютно різній соціальній реальності, оскільки останні, дуже складні для нашої країни роки, внесли свої корективи в сприйнятті дійсності, в якій багато етичних цінностей втрачають своє справжнє значення, оскільки не вписуються в об'єктивні умови буття.

В якомусь сенсі, існування такого виду моральної ексклюзії, особливо неприйнятна в праві, саме тому професіоналізм викладача, який виховує майбутніх професійних юристів, полягає, на наш погляд, в інтеграції всіх основних аспектів поняття «академічна доброчесність», а також повного виключення з освітнього процесу існуючих стереотипів, починаючи від стилю пояснення, і закінчуючи створенням у студентів правильної, адекватної оціночної реакції на будь – яку отриману ними інформацію.

Ключові слова: академічна доброчесність, етичні принципи, теорія цінностей, мотивація дій, довіра, прагматизм, раціоналізм.

Постановка проблеми. В останні роки наша країна переживає дуже важкі часи, зазвичай, коли у житті людини трапляються якісь труднощі, або біда, кажуть, що у його усвідомленні реального світу відбувається «переоцінка цінностей», того, що мало для неї особливе значення, іноді сенс життя.

Коли щось подібне відбувається з країною, виникає закономірне питання, чи відбувається

така переоцінка цінностей на рівні громадської думки, яка не повинна сприйматися як обов'язкова атрибутивна ознака існування держави, а тільки як сукупність думок громадян України, з питань, які являють собою цінність, як для кожної людини окремо, так і для всього суспільства в цілому, оскільки від цього залежить подальший розвиток нашої країни, адже саме це і представляє систему цінностей – соціальних, правових, духовних, на

яку спирається людина при прийнятті важливого для неї рішення. Дослідження поняття «академічна доброчесність» в аспекті всього сказаного вище, може здатися, особливо в сучасних умовах і не таким важливим, але як показує життя, від правильного розуміння його значення, залежить не тільки рівень розвитку вищої освіти в Україні, а можливість її відродженні як сильної і незалежної держави.

Саме в цьому понятті, на наш погляд, закладено найцінніше, що ми поступово розгубили і що обов'язково повинні відродити, але вже на новому рівні осмислення того, що сьогодні першочерговим завданням є і завжди повинне буде – це відношення до кожного громадянина України, як до особи, від розуму та волі якої залежать, практично, всі процеси що відбуваються у суспільстві.

Але перш, ніж підходити до розгляду змістовної, смислової основи поняття «академічна доброчесність», необхідно мати дуже об'єктивне уявлення особистості сьогоденного студента, з точки зору його відношення до того, що відбувається сьогодні не тільки в Україні, але й у всьому світі в цілому, які моральні вимоги, є для нього принципово обов'язковими, а порушення яких, на його думку, вимагають певних юридичних санкцій, даний аспект особливо важливий для студентів юридичних факультетів, оскільки саме від них буде залежити подальше функціонування правової сфери нашої держави.

Визначальними чинниками більш ретельного дослідження поняття «академічна доброчесність» є по – перше, повна відмова від уніфікації та стандартизації навчального процесу, його орієнтації на значенні національних та загальнолюдських цінностей для розвитку духовної сфери життєдіяльності, як особистості, так і суспільства, по – друге, і це суто прагматична цінність – раціональна орієнтація на особисте професійне зростання, відповідно до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї проблеми підтверджується значною кількістю праць, в яких розглядаються різні аспекти поняття «академічна доброчесність», серед сучасних досліджень слід відзначити праці таких науковців як А. Колесніков, Р. Мельник, О.М. Помаз, В. Сацик, Н.С. Скрипник, Д. Сопова, О. Співаковський, Т.С. Твердохліб, Я. Тицька, Т. Фініков та багато інших.

Мета статті. З'ясування ролі та значення академічної доброчесності у зміні відношення студентів до навчального процесу, зростанні у них свідомого інтересу до традиційних етичних прин-

ципів, раціональних мотиваційних дій при виборі наукової (творчої) діяльності.

Виклад основного матеріалу. Академічна доброчесність, це поняття, яке дає можливість, навіть тоді, коли у людини склався свій стереотип мислення, а також існує і своя інтерпретація всього того, що відбувається у світі, країні, у його особистому житті, добитися довіри, саме довіри, до необхідності осмислення того, що є істинними цінностями для кожної людини, і це, передусім, такі традиційні цінності як – свобода, справедливість, милосердя, працьовитість, гідність, повага, відповідальність, чесність, довіра та багато інших, які саме зараз набувають особливої актуальності.

У кризові періоди, а для нашої країни це, безумовно, пов'язано з війною, людина іноді втрачає сенс життя, особливо жахливо, коли це стосується молоді, для якої зникає значення таких цінностей як істина, добро, краса, навіть подальший розвиток суспільства, сприймається ними як щось, що позбавлене раціональності.

Саме тому, сьогодні, одним із головних питань, як для студента, так і для викладача це, відповідно до цілей спілкування, навчити (а іноді і навчитися самому викладачу), регулювати свій емоційний стан, без чого неможливе встановлення психологічного контакту.

Це дуже важливо, тому, що без встановлення такого контакту, саме поняття «академічна доброчесність» втрачає всякий сенс, оскільки припущення, що під час навчання та проведення наукової або творчої діяльності, мета академічної доброчесності – забезпечення довіри до навчання, не зможе бути реалізована.

Академічна доброчесність, це сукупність етичних принципів, та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу, оскільки правила визначені законом, то деякі студенти, (і тут треба виходити з сьогодення), можуть сприймати це як обмеження їх особистих поглядів, переконань, тому пояснення самого змісту цього поняття, вимагає особливої уваги, тому що академічна доброчесність, це перш за все, дуже високий ступень довіри студента не тільки до викладача, але і до навчального закладу, а отже, саме від результатів навчання у цьому навчальному закладі залежить, зможе чи ні, він отримати необхідні для нього професійні знання.

Але, безумовно, академічна доброчесність ґрунтується, перш за все, на відношенні студента до викладача, а довіра і повага до нього залежить не тільки від таких базових характеристик викладача як педагогічна майстерність, вміння заціка-

вити процесом навчання, однакове ставленням до всіх, але від і від того наскільки у нього присутнє почуття гумору, зовнішній вигляд та інші, які, на перший погляд, іноді і не відповідають стандартному образу викладача, але, на наш погляд, все це має дуже велике значення, тому що, ми всі живемо реальному світі і академічна доброчесність це не застигло поняття, а раціональне, дуже прагматичне відношення до своєї діяльності, професії викладача.

Сьогодні є дуже багато праць, які, безпосередньо, присвячені значенню викладача у процесі навчання, це, наприклад, праці В.В. Бізнюк, П.П. Гроностаї, Н.А. Кушель, С.А. Павленко, А. Ставицького, О.А. Тамаркіна та ін., в яких дуже ретельно розглядаються дуже важливі аспекти навчального процесу, зокрема, проблеми які пов'язані з необхідністю дистанційного навчання, а також з труднощами, які переживає зараз вся система освіти в Україні.

Однак, оскільки ми розглядаємо поняття «академічна доброчесність» яке, апріорі, передбачає наявність сукупності етичних принципів, якими мають керуватися учасники освітнього процесу що, безумовно, передбачає і наявність у викладача цілого ряду якостей, які б повністю відповідали смисловому значенню цього поняття, то, на наш погляд, сьогодні для викладача дуже важливий є його статус у системі міжособистісних відносин, і тут треба звернути увагу на роль викладача, з точки зору того, наскільки, як кажуть він «зміг вжитися» в цю роль, а це означає як він зміг подолати надчутливість до нової ситуації, іноді, це може бути викладання нового для нього предмету.

Дуже важливим моментом, є перший психологічний контакт викладача з аудиторією, для цього, по – перше, необхідно в дуже коректній формі визначити для студентів свій статус, по – друге, пояснити свої вимоги до студентів у процесі навчання, наприклад, такі як вміння швидко, чітко, обґрунтовано висловлювати та відстоювати свою думку, підкреслити, що вміння працювати творче, буде заохочуватиметься, не боятися критики, критично оцінювати не тільки інших, а і себе, а також, можливо і викладача.

Без усього цього неможливо досягти того рівня довіри, який передбачає поняття «академічна доброчесність» [1].

Комунікативний процес між особистістю та соціальним середовищем, (а в період навчання це навчальний заклад), виникає в процесі спілкування. Факторами, які визначають специфіку спілкування є з боку особистості, це рівень його

потреб з боку соціального середовища – це можливості для їх задоволення, однак для цього необхідним є інтеграція особистості у соціальне середовище за допомогою інтеріоризації, це психологічне поняття, що означає формування розумних дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування [2].

Логічне осмислення поняття «академічна доброчесність», засноване на здоровому глузді, неможливо без базової оціночної інформації про фактори, від яких залежить виникнення у особистості, у даному випадку у студента, певних переконань, у цьому плані треба звернути особливу увагу на зміну соціальних форм спілкування.

Враховуючи такий фактор як «сила вільних мережевих організацій», (а сьогодні їх існує вже величезна кількість) і яка, за своєю суттю, взагалі не вимагає будь – якого логічного осмислення, і це не припущення, тому що і ми самі, хоча б раз, були в подібній ситуації, можна допустити, а в деяких випадках, і бути впевненими в тому, що на сьогоднішній день, це залишається пріоритетною формою спілкування, у ході якого і формується система цінностей, яка може стати визначальною для формування потреб та інтересів особистості, і в першу чергу молоді.

Обравши аксіологічний вимір для дослідження поняття «академічна доброчесність», потрібно відмітити, що проблема цінностей аналізується від початку 60- х років ХХ ст., але і досі у вітчизняній науковій літературі не має однозначного трактування поняття «цінності». В.В. Москаленко підкреслює, що такі поняття як корисність, значимість, важливість, хоча й близькі за смислом, але не тотожні, суб'єкт відносно вільний у виборі цінностей для власної ціннісної системи, але цей вибір детермінується, насамперед, ціннісними нормами, що існують в суспільстві, соціальній групі тощо... але, безпосередній вплив на життя і цілі особистості, справляють суспільні цілі та інтереси настановлення, моральні і правові норми соціальні цінності [3. с. 25, 27].

До етичних та багато інших цінностей, які становлять внутрішній зміст і обсяг поняття «академічна доброчесність» можна віднести така як: цілеспрямованість, довіра, чесність, відповідальність, щирість, справедливість, поважне та чемне ставлення до людей, важливою етичною цінністю є і самовладання та багато інших, кожна з яких, в залежності від конкретних обставин, може стати необхідною умовою для реалізації цілей особистості, за наявності у неї певних вольових якостей.

Французький літератор і філософ Клод Гельвецій у своїй праці «Про людину її розумові здібності, та її виховання», яка була видана вже після його смерті в Гаазі та Лондоні, а її переклад здійснив і вперше видав цю працю у 1932 р. видатний український прозаїк Валер'ян Підмогильний, писав про те, що розум і таланти людей спрямовані на те, щоб поставати людей у становище яке б змусило їх придбати необхідні для цього якості... все залежить від мистецтва наставника та від його метода викладання [4].

Питання про те, які ж, для великої кількості випускників шкіл, є справжніми цілями необхідності здобути вищу освіту, особливо в сучасних умовах, є для України одним із найактуальнішим, як для реформування всієї системи освіти так, безумовно, і вищої.

Без об'єктивної оцінки, детального аналізу та осмислення відповіді на це питання, з урахуванням усіх змін, які торкнулися всіх сфер суспільного життя, неможливо об'єктивно з'ясувати значення поняття «академічна доброчесність».

Якщо абітурієнт може пояснити мету свого вступу, саме до цього вищого закладу, і при цьому усвідомлює, саме для себе, не для батьків, цінність цього вчинку, як можливість здобуття професії, обраної ним не випадково, а як можливість у майбутньому реалізації своїх здібностей, або таланту, то тільки в цьому випадку, поняття «академічна доброчесність», як для самого майбутнього студента та і викладача набуває функціональної визначеності з логічно-певним змістом, який орієнтований на потенційно можливу тенденцію до аналізу проблем, як етичного так і прагматичного плану, у ширшому діапазоні параметрів.

У науковій літературі, особлива увага до такого поняття, як «ціннісна орієнтація особливості», виникла на наш погляд, не випадково, і на це вплинула дуже різка зміна рівня залежності людини від інформаційно – емоційного середовища, в яке, без перебільшення, вона потрапляє, буквально з самого раннього дитинства, а виходячи з аналізу сучасної ситуації, можливо зробити висновок, що таке середовище, все частіше набуває агресивного характеру, змінюючи сприймання людиною об'єктивної реальності, а також цінностей для його життя таких понять, як справедливість, гідність, свобода, безпека та інших.

Система соціальних, правових цінностей поняття не абстрактне, а цілком конкретне, і може виникнути тільки тоді, коли кожна людина буде сприймати не тільки своє життя, а і життя інших, як найвищу цінність. При цьому треба мати на

увазі, що людська гідність є аксіологічною основою права, а це впливає не тільки на існуючу у суспільстві системи цінностей, а і на її подальший розвиток.

Однак, кожна людина, в залежності від сформованого у неї уявлення, (безумовно, під впливом інформаційного середовища), свого місця та ролі у житті суспільства, прагне до особистої свободи від будь – яких правових обмежень, і в цьому плані, як підкреслював Ю.М. Оборотов, необхідно, щоб аксіосфера держави формувалася у процесі діалогу держави і суспільства, а також держави і особистості, тому що цінності держави виступають як пережити людьми і обумовлені культурою форми їхнього позитивного ставлення до держави та її інститутів, які і визначають вибір поведінки, що відповідає цим цінностям [5. С. 9].

В історії філософії вже не одне століття співіснують різні точки зору, що саме слід розуміти під такими поняттями як «цінність», «соціальна цінність», пізніше і під таким поняттям як «правові цінності».

Родоначальник німецької класичної філософії Іммануїл Кант, у своїх відомих працях «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності суджень», в яких він першим розмежував поняття блага і буття, протиставивши сферу моральності як свободи, сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності, він вважав, що людина в своїх вчинках повинна орієнтуватися тільки на моральні норми, що не залежать від природних законів і суб'єктивних уявлень і це, перш за все, такі моральні та етичні принципи, які проявляються у правильній поведінці людини [6].

Справедливо було б відзначити, що І. Кант вкладав у це поняття зовсім інший зміст, а саме – ідею автономії, як стан коли індивіди є вільними від зовнішніх обмежень, особливо таких як примус, насильство, погрози, маніпуляції, тому і сьогодні, особливо в сучасних умовах, стає таким важливим, сформульований ним, його знаменитий «категоричний імператив», обернений до активної людини, яка може оцінити значення своїх вчинків: «Чинить так, щоб інші чинили з вами».

Згідно Канту, людина в конкретній моральній справі повинна підніматися думкою до вершини, розуміючи, що кожен вчинок в який втягнені люди, відгукується на людстві [7].

Дані положення, сформульовані І. Кантом ще у 18 столітті, знайшли своє відображення у Маастрихтському договорі (1992 р.) – угоді про створення Європейського Союзу, згідно з його положеннями, нові країни – члени ЄС, повинні

адаптувати до норм національного права правові положення, на яких ґрунтується розвиток європейської інтеграції.

Перелік європейських цінностей, що містяться в ньому прописані саме так, як їх розумів І. Кант, і до таких цінностей відносяться: повага до людської гідності, свобода, рівність, дотримання прав меншин, а також принципи плюралізму, недискримінації, терпимості, справедливості, солідарності, рівності жінок і чоловіків [8].

В той же час, це в жодному разі не скасовує, а навпаки підкреслює важливість функціонування таких інститутів як: держава, правова держава, правосуддя без внутрішніх кордонів та інших. Можливість входження України до Європейського Союзу залежить від того, наскільки швидко, а особливо ефективно ми зможемо провести реформування всіх цих соціально-політичних інститутів.

Для визначення поняття «академічна доброчесність», все те, про що йшлося вище, безумовно, має величезне значення, однак практична реалізація всіх цих етичних принципів буде залежить від того, наскільки вони співвідносяться з реальними потребами людини.

Людські потреби формуються, виходячи з психологічного, духовного, розумового розвитку людини, його соціально – економічного рівня життя, та від багатьох інших суттєвих особливостей людини, як особистості.

Такі потреби людини як повага, визнання, самореалізація, актуалізуються тільки тоді, коли задоволені його базові фізіологічні потреби – їжа, сон, безпека, даний методологічний принцип, більш відомий як «піраміда потреб», був сформульований американським психологом Абрахамом Маслоу у 1943р., суть його теорії полягає в поясненні мотивації тих чи інших дій людини в залежності від їх першорядної важливості [9].

У цьому плані поняття «академічна доброчесність», набуває суто прагматичне значення, оскільки будь – яка діяльність людини, наукова, творча, навчальна, буде мотивована і набуває конкретного сенсу тільки у тому випадку, коли її кінцевий результат буде мати значення не тільки особисто для неї (в даному випадку, студента), але і для подальшого розвитку тієї галузі діяльності, в якій він, безпосередньо, хоче реалізуватися як професіонал. Концептуально – стратегічна мета для розвитку такої діяльності закладена і у самому понятті «академічна доброчесність», але її практична реалізація можлива лише при умові повної довіри як до викладача, до вищого навчального

закладу, так і до результатів навчання, або наукових чи творчих досягнень.

При цьому важливо підкреслити, що у цьому випадку поняття «довіра», розглядається не стільки як моральне поняття, а поняття, яке має для студента, суто прагматичне значення, тому що від рівня, безпосередньо, його професійних знань, залежить його подальше життя.

В Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», в редакції 2017 р. основними порушеннями академічної доброчесності, (згідно до ст. 42 пункт 4) вважаються: академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання.

В контексті даної статті, ми цілком свідомо не торкалися розгляду змісту цих понять, оскільки впевнені у тому, що всі ці проблеми, які пов'язані з порушеннями академічної доброчесності, потребують дуже серйозного аналізу і кожна з них потребує розгляду в системі «причина – слідство», а також виходячи не тільки із специфіки розвитку вищою освіти в Україні, особливо, в сучасних умовах, а і дуже ретельного аналізу питань, що, безпосередньо, стосуються, взагалі, можливості фінансового та матеріально – технічного забезпечення функціонування системи вищої освіти на тому рівні, який необхідний сьогодні для розвитку наукової, творчої діяльності і який би відповідав європейським стандартам вищої освіти, з урахуванням національних перспектив реформування системи вищої освіти.

Висновки. Ймовірно, сьогодні дуже важко оскаржити думку про те, що подальший розвиток України, як цивілізованої держави, члена Європейського Союзу, буде залежить і від того наскільки швидко, а головне ефективно (безумовно, що повною мірою, це стане можливим у повоєнний час), наша країна зможе реформувати існуючу сьогодні систему освіти. Передусім треба змінити ставлення до вищою освіти, як до щось обов'язкового, що тільки і визначає соціальний статус людини у суспільстві.

Слід визнати, що зробити це буде дуже не легко, тому що так було, так є і мабуть збережеться ще деякий час, але вже сьогодні випускники шкіл та їх батьки, ставляться до вибору майбутньої професії дуже прагматично. А отже, через кілька років до вищих навчальних закладів, дійсно, будуть вступати за покликанням.

В цьому випадку, як це зазначає Міжнародний центр академічної доброчесності, академічна доброчесність при дотриманні п'яти фундаментальних цінностей: чесності, довіри, справедливості,

вості, поваги, відповідальності та відваги, стає необхідною умовою для підготовки фахівців не тільки з високим рівнем освіти, а і з високим рівнем моральних вимог, не тільки до себе, а до інших, що власне і є умовою для входження України в європейський інтелектуальний простір.

Список літератури:

1. Академічна доброчесність: проблеми реалізації та відповідальності. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C:_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D1%82%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.
2. Інтеріоризація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтеріоризація>.
3. Москаленко В.В. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект. *Український центр політичного менеджменту*. К. 2008. 336 с.
4. Гельвецій Клод Адріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання. Перекл. з французької Валер'яна Підмогильного. К. Основи. 1994. 416 с.
5. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс. 2012. 492 с.
6. Іммануїл Кант, основні ідеї. URL: <https://dovidka.biz.ua/immanuyil-kant-osnovni-ideyi/>
7. Категоричний імператив. URL: <https://tureligious.com.ua/katehorychnyy-imperatyv/>
8. Маастрихтський договір 1992. URL: <https://esu.com.ua/article-60173>.
9. Піраміда потреб Абрагама Маслоу. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Піраміда_потреб_Абрагама_Маслоу.

Mazurenko S.V. AXIOLOGICAL DIMENSION OF THE ACADEMIC INTEGRITY CONCEPT: DETERMINING FACTORS

Depending on the research goal, the interpretation of the academic integrity concept may vary, but the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language quite unambiguously conveys the concept of integrity: a positive moral quality, the ability of a person to be guided in their actions by the principles of goodness and justice; a good deed, a kind act. Unlike the concept of academic integrity, which is a set of ethical principles and rules defined by law, it is a moral and ethical category.

A casual attitude to the semantic meaning of scientific concepts very often determines the need to fundamentally reconsider the rationality of their use in the context of scholarly research, especially if the specific concept has a slightly different meaning in everyday life.

The use of the academic integrity concept in legal education implies the need to form a conceptually new legal basis for finding such a form of educational process that would open the door for the practical implementation of ethical principles and which resonate with students only because they correlate with their actual needs.

The present article draws attention to the fact that the study of the relevant concept should be focused (that is methodologically justified) on various aspects, which make it possible to capture its multifaceted nature. At the same time, the concept of academic integrity is based on the main principles without which it loses its semantic meaning. First of all, it is about a completely different level of relationship between a teacher and a student based on mutual understanding and trust, an objective attitude to each student as an individual, a future colleague, which certainly increases their self-esteem and their attitude to the chosen profession.

Today, higher education institutions are training students who have lived and continue to live in a completely different social reality, as the recent years, which were very difficult for our country, made adjustments to the perception of reality, in which many ethical values lose their true meaning because they do not fit into the objective conditions of existence.

To some extent, the existence of such moral exclusion is particularly unacceptable in law, which is why we believe the professionalism of a teacher who trains future professional lawyers consists in integrating all the main aspects of the academic integrity concept, as well as the complete exclusion of common stereotypes from the educational process, ranging from the style of explanation to the cultivation of a correct and adequate evaluative response of students to any incoming information.

Key words: *academic integrity, ethical principles, value theory, motivation to act, trust, pragmatism, rationality*

Губарєв С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СУТНІСТЬ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ОДНОГО ІЗ ВИДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті визначено сутність нотаріального процесу як одного із видів юридичного процесу. З'ясовано, що нотаріальний процес є правовою формою діяльності уповноважених на те органів держави та посадових осіб. Нотаріальні дії вчиняє чітко визначений перелік осіб, обсяг компетенції котрих визначено законодавством. В той же час «нотаріальний процес» - це науковий термін, що отримав своєрідний зміст в юридичній науці і вважається загальноживим. Наведено стадії нотаріального процесу, що формуються комплексом нотаріальних процесуальних дій, націлених на одну процесуальну мету, й котра відзначається просторово-часовими межами, своєрідним переліком суб'єктів, що мають відповідні, втілені саме у згаданій стадії права й обов'язки, й процесуальними документами, що видаються. Встановлено, що нотаріальний процес містить стадію порушення нотаріального провадження, що відзначається подачею заяви в письмовій або усній формі, а також стадію попередньої підготовки вчинення нотаріальної дії. Наведено головні види нотаріальних виробництв. Визначено принципи нотаріального процесу, які є складовою частиною принципів юридичного процесу, котрі, в свою чергу, вважаються складовою частиною системи принципів вітчизняного права й котрі вважаються реально спричиненими відносинами, що виникли в соціумі. Подано основні функції нотаріального процесу. Визначено основні фактори, які впливають на формування принципів нотаріального процесу, зокрема вплив різноманітних факторів, з-поміж котрих варто виокремити вплив законодавства інших закордонних держав, насамперед членів Міжнародного союзу нотаріату; синтез нотаріальної практики стосовно вчинення нотаріальних дій; передовий досвід нотаріусів; судову практику та, крім того, деякі нові пропозиції, що напрацьовані разом із вченими й практикуючими нотаріусами з метою покращення нотаріального процесу. З'ясовано, що в Україні актуальною стала потреба ухвалення єдиного кодифікованого акта, націленого на визначення алгоритму вчинення нотаріальних процесуальних дій та адміністративно-процесуальних дій в секторі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і, крім того, державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Ключові слова: нотаріальний процес, стадії нотаріального процесу, фактори, принципи, функції.

Постановка проблеми. Рівень розвитку нотаріальної діяльності – значущий показник як ступеня правової системи держави, так і суспільної свободи. Появі нотаріату як елемента правової культури передують передусім потреба легалізації різного роду юридично важливих подій (фактів). Без нотаріуса по суті жодна держава, фізична або юридична особа не можуть обходитися, оскільки він – з'єднувальна ланка між громадянами стосовно їх відношення до цивільних прав і обов'язків.

Проблема застосування терміну «нотаріальний процес» в правовій сфері, законодавстві й на практиці відноситься до категорії проблемних питань, що не можна оперативним розв'язати, проте від її наступного розв'язання збагачуватиметься не лише юридична наука, а також суть законодавства України.

Також безперервне зростання числа приватних (цивільних) відносин з іноземною складовою, що виходять за рамки однієї держави і в котрих неодмінним суб'єктом вважається нотаріус, спричиняє взаємодію і взаємозв'язок нотаріального процесу із міжнародним приватним правом, а значить, в юридичній науці постає ряд дискусійних питань щодо місця нотаріального процесу з іноземною складовою в системі права України та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даної проблематики свою увагу присвятили такі науковці, як В.В. Баранкова, М.В. Бондарєва, Н.С. Горбань, М.С. Долинська, Л.В. Діденко, М.М. Дякович, О.О. Кармаза, В.В. Комаров, С.Я. Фурса та ін.

Мета статті – визначити сутність нотаріального процесу як одного із видів юридичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття процесу, пов'язане із юрисдикційною або іншою правоохоронною діяльністю органів правосуддя, інших уповноважених органів держави, також суб'єктів реалізації матеріально-правових норм, всією правозастосовною та правотворчою діяльністю компетентних органів. Нотаріальний процес можна розглядати як форму здійснення нотаріальної процесуальної діяльності, в основу якої покладений законодавчо регламентований порядок її здійснення. Нотаріальна процесуальна діяльність характеризується як юрисдикційна правотворча діяльність, у межах якої компетентний орган (нотаріус) вчиняє нотаріальне провадження з метою посвідчення будь-яких правочинів чи документів, яким сторони за законом чи за власним бажанням, з допомоги нотаріуса надають юридичної вірогідності. Процесуальний порядок вчинення нотаріальних дій, має визначену регламентовану систему процесуальних дій і становить зміст нотаріального процесу [7, с. 79].

Нотаріат є спеціальним правозастосовним, юрисдикційним органом, його діяльність можна розглядати як особливий вид діяльності, що відбувається у певному процесуальному порядку. Відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням нотаріальної діяльності між нотаріусом та фізичними (юридичними) особами з приводу посвідчення фактів (угод), видачі свідоцтв про право на спадщину, охоронних дій нотаріуса тощо, за своїм характером є процесуальними, спрямованими на вирішення матеріально-правових питань. Усе це свідчить про те, що процесуальний порядок здійснення нотаріальних дій маючи конкретну регламентовану систему процесуальних дій, становить зміст нотаріального процесу [1].

Через проблеми застосування норм іноземного права особливості нотаріального процесу розкриває О. Кармаза. На її думку, при застосуванні норм іноземного права слід говорити про міжнародний нотаріальний процес, який тісно взаємодіє з міжнародним приватним правом та нотаріальним процесом. О. Кармаза розглядає нотаріальний процес комплексно, а саме через його взаємозв'язок та взаємодію з іншими галузями права, зокрема цивільним та виконавчим процесами, які є самостійними юридичними процесами у теоретичній моделі цивілістичного процесу. Відтак, на її думку, нотаріальний процес у цивілістичному процесі, зокрема в аспекті забезпечення безспірних житлових прав, є домінуючим, а в майбутньому може бути альтернативним юридичним процесом, спрямованим на вирішення спору щодо

житла без звернення сторін до суду. Способом захисту житлових прав у такому разі може стати посвідчення договору про врегулювання спору щодо житла та/або вчинення виконавчого напису на такому договорі [6].

С. Фурса та Є. Фурса доводять, що нотаріальний процес – це сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень (у вузькому значенні) або юрисдикційна діяльність уповноважених законом осіб, яка здійснюється відповідно до визначеної законом процедури та інших вимог законодавства України із захисту і охорони безспірних прав та інтересів як фізичних, юридичних осіб, так і держави (у широкому значенні) [8].

В. Комаров та В. Баранкова звертають увагу на те, що нотаріальна процесуальна діяльність – це правозастосовна, юрисдикційна діяльність, у рамках якої компетентним органом – нотаріусом вирішується конкретна нотаріальна справа, а результатом є правозастосовний нотаріальний акт, що містить висновок про наявність у заінтересованої особи певного права чи наявність юридичного факту. Нотаріальний процес – це форма вчинення цієї діяльності, вид юридичного процесу, що являє собою встановлений законом порядок вчинення нотаріальних дій. Зміст нотаріального процесу становлять процесуальні дії нотаріусів або прирівняних до них осіб і інших учасників нотаріального процесу, якими реалізуються їх процесуальні права й обов'язки. Нотаріальний процес характеризується низкою ознак, властивих юридичному процесу [7, с. 81].

Таким чином, нотаріальним процесом є правова форма діяльності уповноважених на те органів держави й посадових осіб. Нотаріальні дії вчиняє чітко визначений перелік осіб, обсяг компетенції котрих визначено законодавством. Порушення правил, що встановлюють компетенцію осіб, котрі мають право вчиняти нотаріальні дії, зумовлює настання негативних процесуальних наслідків, а саме нотаріальні дії визнаються недійсними. Іншими словами, «нотаріальний процес» - це науковий термін, що отримав своєрідний зміст в юридичній науці і вважається загальноновживаним. Здійснивши систематизацію досліджень українських вчених, зробимо висновок, що погляди науковців співпадають у тому, що наразі нотаріальний процес доречно вивчати як сектор права, правової науки й навчальну дисципліну.

Таким чином, нотаріальне процесуальне право – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі

вчинення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням таких дій. Джерелами нотаріального процесуального права є нормативні акти, які регулюють організацію діяльності нотаріальних органів та процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій. Основні положення діяльності нотаріальних органів та посадових осіб, які здійснюють нотаріальні дії, врегульовано Законом України «Про нотаріат», який був прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року та набрав законної сили 1 січня 1994 року. Джерелами нотаріального процесуального права є також окремі закони, зокрема Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про іпотеку», Закон України «Про плату за землю» тощо. Важливим джерелом нотаріального процесуального права є рішення Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази Міністерства юстиції України [4, с. 188].

Нотаріальний процес містить ряд послідовних стадій. Стадійність – особливість нотаріального процесу, яка формує його розвиток, систематичність реалізації процесуальної діяльності. Стадія нотаріального процесу, як його складовий елемент, формується комплексом нотаріальних процесуальних дій, націлених на одну процесуальну мету, й котра відзначається просторово-часовими межами, своєрідним переліком суб'єктів, що мають відповідні, втілені саме у згаданій стадії права й обов'язки, й процесуальними документами, що видаються. В залежності від виду, нотаріальне провадження може проходити всі чи окремі стадії процесу. Водночас низка стадій – обов'язкові.

Перша обов'язкова стадія нотаріального процесу – стадія порушення нотаріального провадження, що відзначається подачею заяви в письмовій або усній формі. Приміром, з метою порушення нотаріального провадження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину, векселі, здійснення виконавчого напису чи видачі дубліката документа неодмінно відбувається подача заяви, а під час посвідчення угоди про засвідчення вірності копії документа, засвідчення справжності підпису на документах достатньо заяви в усній формі.

Друга обов'язкова стадія нотаріального процесу – стадія попередньої підготовки вчинення нотаріальної дії. Названа стадія передбачає формування потрібних умов з метою правильного вчинення нотаріальної дії й ухвалення нотаріального акта. Суттю стадії є дії, що мають зв'язок із:

– окресленням фактів, що відіграють роль для цієї справи. Розв'язання питання, що має зв'язок із встановленням фактів, які відіграють роль для визначеного нотаріального провадження, здійснюється зважаючи на норми матеріального права, що регулюють відносини, які стали предметом нотаріальної діяльності;

– розподілом переліку доказів, що потрібні для того, щоб підтвердити ці факти;

– розв'язанням питання щодо складу осіб, котрі мають бути задіяні у вчиненні нотаріальної дії;

– створенням відповідних умов для подання всіх необхідних доказів і інформування осіб, які зацікавлені в справі стосовно тих фактів, одержання котрих визначено законодавством;

– роз'ясненням громадянам, котрі звернулися за вчиненням нотаріальних дій, їхньої суті й ролі, зважаючи на з ймовірні правові наслідки.

Всі нотаріальні дії можна розділити на чотири групи і, відповідно, виділити чотири види нотаріальних виробництв:

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безперечного права (нотаріальні дії, пов'язані з видачею свідоцтва про право на спадщину, про право власності на частину у спільному майні подружжя, про придбання майна з громадських торгів тощо). Об'єктом охорони під час таких дій є суб'єктивні права громадян і юридичних осіб. При її вчиненні досягається мета надання достовірності безумовному праву;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення та засвідчення безперечних фактів (посвідчення угод, посвідчення факту, що громадянин є живим, що громадянин перебуває в конкретному місці, передача заяв громадян та організацій іншим громадянам та організаціям, засвідчення вірності копій документів, переклад документом з однієї мови на іншу, свідчення справжності). При цьому забезпечується охорона законних інтересів, які полягають у наданні достовірності та визнанні безумовними окремих фактів;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на забезпечення збереження майна та документів (охоронні дії нотаріуса): охорона спадкового майна, прийняття документів на зберігання, накладення заборони відчуження нерухомого майна, прийняття в депозит грошових сум та цінних паперів. Спільним у цих нотаріальних процесах є те, що вони спрямовані забезпечити безпеку певних об'єктів;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на подання нотаріальному документу сили вико-

навчого документа (виконавчий напис нотаріуса, протест векселя). Виконавчий напис нотаріуса про протест векселя та вексель з відміткою нотаріуса про опротестування не лише свідчить про факт заборгованості, а й мають силу виконавчого документа [4, с. 189].

Слід наголосити, що дослідники нотаріату в основному вивчають принципи нотаріального процесуального права саме як принципи нотаріального процесу, іншими словами, прирівнюючи їх. Ми згодні з точкою зору дослідників, що принципи нотаріального процесу – складова частина принципів юридичного процесу, котрі, в свою чергу, вважаються складовою частиною системи принципів українського права і котрі реально спричинені відносинами, що виникли в соціумі.

Процесуальні принципи формуються у результаті вивченої, аргументованої та обґрунтованої діяльності вповноважених суб'єктів, унаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Вони слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, відображають тенденції розвитку юридичного процесу і виступають мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів. Принципи процесу також визначають його сутність, зумовлюють мету та завдання як правореалізаційної, так і правотворчої, а також правоохоронної діяльності [3, с. 56]. Н. Горбань правильно стверджує, що принципи діють на всіх етапах учинення нотаріальних дій органами нотаріату, тобто нотаріального процесу, а також покликані відображати об'єктивні закономірності суспільного життя та, як правило, є закріпленими в нормах нотаріального та цивільного права або також впливають із чисельних правових норм [2].

Погоджуємося із класифікацією принципів нотаріального процесу, яку пропонує С. Фурса, яка здійснює поділ залежно від того, чи можуть бути вказані принципи використаними в «інших галузях права», на загальні та спеціальні. До загальних принципів нотаріального процесу авторка відносить принципи: законності; доступності та гарантованості охорони і захисту безспірних прав як фізичних, так і юридичних осіб, які звертаються до нотаріальних органів; національної мови; сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні прав та інтересів, охоронюваних законом; обґрунтованості нотаріальних актів; диспозитивності. До спеціальних принципів нотаріального процесу науковцем віднесено принципи: незалежності нотаріусів, безспірності нотаріального процесу, неупередженості нотаріусів, рівно-

сті «прав» всіх суб'єктів нотаріального процесу; нотаріальної таємниці, безпосередності, одноособного прийняття рішення нотаріусом щодо вчинення конкретної нотаріальної дії [9, с. 105–106].

Як уже зауважувалося, функції нотаріального процесу потрібно вивчати як складний правовий феномен. В правових джерелах класифікаційна особливість функцій нотаріату – його дуалістичне походження, згідно з котрим виокремлено наступні функції: функції, які походять із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності; функції, які походять із приватноправового змісту нотаріальної діяльності.

Вчені до функцій, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності, зараховують такі: правоохоронну; правозастосовчу; попереджувально-профілактичну; фіскальну функції; до функцій, що впливають із приватноправового змісту нотаріальної діяльності, такі: правореалізаційну; правовстановлювальну; консультаційну. Крім цього, науковець класифікує функції нотаріату ще за характером та змістом впливу на цивільні правовідносини: регулятивна функція; охоронна функція; контрольна функція [5, с. 21].

На утворення принципів нотаріального процесу мають вплив різноманітні фактори, з-поміж котрих варто виокремити вплив законодавства інших закордонних держав, насамперед членів Міжнародного союзу нотаріату; синтез нотаріальної практики стосовно вчинення нотаріальних дій; передовий досвід нотаріусів; судову практику та, крім того, деякі нові пропозиції, що напрацьовані разом із вченими й практикуючими нотаріусами з метою покращення нотаріального процесу.

Висновки. В Україні розвиток і становлення нотаріального процесу як правового явища здійснюється, зазначаючи впливу розвитку вітчизняного права й законодавства в європейському контексті. Наразі «нотаріальний процес» як поняття правової науки не передбачає однозначного змісту й формулюється кожним науковцем з огляду на ті особливості, що, на його переконання, розкривають суть і роль нотаріального процесу. Нотаріальний процес визначається як своєрідна правова форма діяльності, зміст котрої зводиться до того, що в її межах реалізується використання правових норм через здійснення нотаріатом юрисдикційних повноважень. Зважаючи на це, характеристика нотаріального процесу як однієї з форм юридичного процесу вважається доволі вчасною й актуальною. В Україні постала потреба ухвалення єдиного кодифікованого акта, орієнтованого на

визначення алгоритму вчинення нотаріальних процесуальних дій і адміністративно-процесуальних дій у секторі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень та, крім того, державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

Список літератури:

1. Бондарева М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. №2 (34). С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_2_11.
2. Горбань Н.С. Принципи нотаріального процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2014. 21 с.
3. Долинська М.С. Основні принципи нотаріального процесуального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 55-58.
4. Діденко Л.В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Випуск 79. С. 187-191.
5. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 686 с.
6. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2014. 36 с.
7. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Х : Право, 2011. 384 с.
8. Фурса С.Я. Теорія нотаріального процесу: науково-практичний посібник. К. : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с
9. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2003. 426 с.

Hubariev S.V. THE ESSENCE OF THE NOTARY PROCESS AS ONE OF THE TYPES OF LEGAL PROCESS

The article defines the essence of the notarial process as one of the types of legal process. It was found that the notarial process is a legal form of activity of authorized state bodies and private persons. Notarial acts are performed by a strictly established list of persons whose scope of competence is established by legislation. At the same time, "notarial process" is a scientific concept that has acquired a specific meaning in legal science and is commonly used. The stages of the notarial process are given, which are formed by a set of notarial procedural actions aimed at one procedural goal, and which are characterized by spatial and temporal frameworks, a specific circle of subjects who have certain rights and obligations realized precisely at this stage, and procedural documents, which are issued. It was established that the notarial process consists of the stage of initiation of notarial proceedings, which is characterized by the submission of a written or oral statement, and the stage of preliminary preparation for the performance of a notarial act, which is the stage of preliminary preparation for the performance of a notarial act. The main types of notarial productions are given. The principles of the notarial process, which are an integral part of the principles of the legal process, which, in turn, are an integral part of the system of principles of Ukrainian law and which are objectively determined by the relations that have developed in society, are defined. The main functions of the notarial process are given. The main factors that influence the formation of the principles of the notarial process are determined, in particular the influence of the legislation of other foreign countries, especially members of the International Union of Notaries; generalization of notarial practice regarding the performance of notarial acts; advanced experience of notaries; judicial practice, as well as certain new proposals developed jointly by academics and practicing notaries to improve the notary process. It has been established that the need to adopt a single codified act aimed at establishing the procedure for notarial procedural actions and administrative-procedural actions in the field of state registration of rights to immovable property and their encumbrances, as well as state registration of legal entities and natural persons - entrepreneurs, is ripe in Ukraine.

Key words: notarial process, stages of notarial process, factors, principles, functions.

Лесько Н.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ДЕТЕКТИВІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розкриттю правового забезпечення розшукової діяльності приватних детективів в Україні, яке сприяє збільшенню послуг, які надаються замовникам більш суттєвої допомоги суб'єктам господарської діяльності щодо аналізу фінансового становища позичальників, встановлення здатності реального здійснення фінансових зобов'язань, здійснення превентивних заходів щодо ухилення від сплати заборгованості, і таким чином сприяє підсиленню засад верховенства права у нашій державі. Визначено, що в Україні приватна детективна діяльність на рівні законодавства є нерегульованою. В законах не існує прямої заборони на реалізацію детективної діяльності, проте також не існує й законодавчого її регулювання. Натомість в травні 2012 р. сформували Всеукраїнську асоціацію приватних детективів, а на території держави відкрили детективні агентства, правові підстави та особливості функціонування котрих є досить сумнівними. Діяльність певних детективних агентств на тлі законодавчого вакууму в зазначеній галузі часом трансформується в банальне фіктивне підприємництво і шахрайство. Однак їх поява та розповсюдження на території України, навіть без відповідного правового регулювання, вказує на реальну потребу з боку соціуму в їх діяльності, проте брак контролю і відповідного правового регулювання формує сприятливе підґрунтя для правопорушників. Нерідко вони реєструються як звичайні юридичні контори, однак їхні послуги потенційно здатні виходити за межі закону. Подібні обставини зумовлюють негативні для клієнтів наслідки та потребують виправлення. Крім того, функціонування таких формувань у тіньовій сфері зумовлює несплату податків до бюджету. Деякі нюанси діяльності як державних, так і недержавних детективів відносяться до превентивних щодо злочинності. Зважаючи на недослідженість згаданого вектора та, крім того, правову невизначеність діяльності приватних детективів, наукові дослідження в секторі нормативно-правового забезпечення запобіжної детективної діяльності вважаються актуальними. Це має відношення і до розгляду її нормативно-правового забезпечення. З'ясовано, що приватна детективна (розшукова) діяльність – це специфічна діяльність, що здатна за деяких умов завдати шкоди суспільним інтересам, інтересам держави й обмежити права певних осіб.

Ключові слова: приватні детективи, приватна детективна діяльність, нормативно-правове забезпечення, законопроект, види приватних детективних (розшукових) послуг.

Постановка проблеми. Розвиток і становлення України як сучасної, демократичної й економічно розвиненої держави вимагає розв'язання важких завдань. Найбільш значуще з них – гарантування конституційних прав та свобод громадян, а також їх персональної безпеки. Застосовуючи важливі розробки в галузі приватної детективної (розшукової) діяльності високорозвинених країн світу, нашою державою зроблено деякі кроки стосовно регулювання на законодавчому рівні цієї діяльності, тому що прагне до світового товариства. Наразі згаданий вид діяльності у нашій державі перебуває на етапі формування й простежується введення в Україні приватної детективної (розшукової) діяльності як окремого виду господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як

І. Беззуб, М. Бузало, С. Денисов, О. Євич, К. Калаченкова, С. Мельник, Н. Михаліцька, П. Попов, П. Пригунов, В. Франчук, В. Черков, М. Штангрет та інші. Проте не втрачають актуальності питання стосовно правового регулювання організації приватної детективної діяльності та, крім того, напрацювання практичних пропозицій стосовно реалізації згаданого виду професійної діяльності.

Метою статті є розкриття правового забезпечення розшукової діяльності приватних детективів в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні приватна детективна діяльність – новий вектор надання послуг у секторі гарантування безпеки й захисту законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Вона реалізується для пошуку, збору й фіксації відомостей, розшукування пред-

метів, майна, людей та тварин, виявлення фактів і з'ясування різних обставин на замовлення замовника й відповідно до договору про надання приватних детективних (розшукових) послуг. На сьогодні в Україні функціонує велика кількість приватних розшукових агентств. Проте, зважаючи на брак законодавчого врегулювання їхнього статусу, конкретних прав і обов'язків, багато їх не можуть легалізувати свою діяльність.

Починаючи з 2000 р., постала ціла низка законопроектів щодо приватної детективної діяльності, проте котрі не було ухвалено на рівні законодавства. Але з кінця 2015 р. регулювання реалізації приватної детективної діяльності на рівні законодавства знову стало пріоритетним. Зокрема 28 грудня 2015 р. був зареєстрований проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 3726, що подолав довгий шлях і 13 квітня 2017 року його ухвалили, однак 3 травня 2017 р. повернули з підписом Голови Верховної Ради України, й Президент України наклав на нього вето, а 18 грудня 2018 р. Закон відхилили [1].

Згодом, а саме 2 вересня 2019 р., був зареєстрований і включений до порядку денного новий проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228 (далі – Законопроект № 1228), котрий і вважається предметом дослідження, і котрий 4 лютого 2020 р. повернули на доопрацювання ініціатору внесення. Згідно із Законопроектом № 1228, приватною детективною (розшуковою) діяльністю вважається дозволена Міністерством внутрішніх справ України підприємницька діяльність приватних детективів чи об'єднань приватних детективів з надання замовникам на платній договірній основі детективних послуг для захисту їх законних прав і інтересів. Названа діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, диспозитивності, об'єктивності й справедливості, додержання прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, поваги до людської гідності, доброчесності, незалежності суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, конфіденційності й збереження професійної таємниці, співдії з правоохоронними органами, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями й громадянами [2].

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228, цей Проект Закону встановлює й регламентує: форми й право-

вий статус суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності; механізм видачі свідоцтва про право на провадження приватної детективної (розшукової) діяльності; типи детективних послуг, які суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності можуть надавати, права й обов'язки згаданих суб'єктів; питання підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації персоналу, що реалізує приватну детективну (розшукову) діяльність; механізм одержання дозволу на придбання, зберігання та використання спеціальних засобів й умови їх використання; проведення контролю за роботою суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності [3].

Згідно із Законопроектом, приватним детективам під час реалізації приватної детективної (розшукової) діяльності заборонено видавати себе за суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, працівників правоохоронних органів, представників інших державних органів. І, крім того, суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності не дозволено виконувати оперативно-розшукові заходи, зараховані законом винятково до компетенції оперативних підрозділів, визначених статтею 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7].

Ця норма зумовлює протиріччя, тому що делегує суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності права на проведення розшуку та водночас їм це забороняє. Причини заборони реалізації оперативно-розшукових заходів приватним детективам зводяться до відсутності закону, котрий регулював би порядок проведення таких заходів. Потреба ухвалення такого закону, в разі делегування повноважень детективу стосовно розшукових дій, спричинена тим, що згадані вище заходи, а конкретніше метод їх досягнення, частіше вимагає порушення прав іншої особи, проте це може бути винятково на користь національної безпеки, економічного блага й прав людини.

Статтею 32 Конституції України наголошується, що нікому не дозволено втручатися в його особисте та сімейне життя, окрім ситуацій, що визначені в Конституції України. Не дозволяється збирати, зберігати, застосовувати й розповсюджувати конфіденційні дані про особу, не отримавши її згоду, окрім ситуацій, встановлених законом, і тільки в інтересах національної безпеки, економічного блага й прав людини [8]. Піклуючись про гарантування конституційних прав і свобод людини, українським законодавством напрацьована складна система діяльності правоохоронних органів. В процесі реалізації

оперативно-розшукової діяльності не дозволяється порушення прав і свобод людини, а також юридичних осіб. Деякі обмеження цих прав і свобод містять виняткові та тимчасові особливості та їх можна використовувати тільки відповідно до рішення слідчого судді для з'ясування, запобігання або припинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину та у випадках, що передбачені законодавством України, для захисту прав і свобод інших осіб, безпеки соціуму.

Ухвалення рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів персоналом, який проводить оперативно-розшукову діяльність, подання і розгляд певних клопотань, здійснення оперативно-розшукових заходів, закріплення і застосування їх наслідків, здійснення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді й решта питань їх здійснення врегульовуються відповідно до положень Кримінального процесуального Кодексу України [9]. В разі порушення регламенту Кримінального процесуального Кодексу України настає відповідальність відповідно до чинним законодавством. Контроль за дотриманням законів в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності виконують органи прокуратури. Такий підхід адекватний вимогам Основного Закону України, передбачає запобігання й недопущення порушення конституційних прав людини під час проведення оперативно-розшукових заходів працівниками оперативно-розшукової діяльності.

Крім того, варто наголосити, що приватна детективна (розшукова) діяльність вважається підприємництвом, яке безпосередньо походить із власне правового визначення, закріпленого п. 4 ч. 1 ст. 1 Законопроекту № 1228, тому що реалізується через надання послуг вартісного плану для одержання прибутку. Згідно з ч. 2 ст. 3 Господарського кодексу України, підприємництво – господарська діяльність, яка провадиться з метою досягнення економічних та соціальних ефектів і для отримання прибутку [10].

До того ж за традицією виокремлюють серед особливостей господарської діяльності: обмежене коло суб'єктів (встановлених статтею 2 Господарського кодексу України); синтез приватних і публічних інтересів; матеріальну сутність цих відносин (іншими словами, суспільне виробництво та реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції – виготовлення товарів, здійснення робіт, надання послуг). Доречно розглянути названі особливості окремо в розрізі реалізації такої господарської діяльності як приватна детективна (розшукова) діяльність.

Стосовно державної реєстрації й надання дозволу для зайняття приватною (детективною) розшуковою діяльністю варто наголосити, що в господарських відносинах щодо цього задіяні органи державної влади, зокрема Міністерство внутрішніх справ України. Так, відповідно до ст. 8 Законопроекту № 1228 видача свідоцтв про право на зайняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю видається Міністерством внутрішніх справ України [12]. Натомість у Законопроекті від 28 грудня 2015 року № 3726 видача таких свідоцтв входила до компетенції Національної поліції України [13]. Таким чином Верховною Радою й авторами Закону продемонстровано світу, що в нашій країні головними вважаються ті підходи до законодавства, що ухвалені в розвинених країнах.

При цьому в п. 1 ч. 4 ст. 5 Законопроекту № 1228 йдеться, що приватний детектив з-поміж всіх решти прав володіє правом реалізувати приватну детективну (розшукову) діяльність як фізична особа-підприємець чи разом із іншими приватними детективами через започаткування об'єднання приватних детективів [14]. Це право спричиняється конституційними правами особи, в тому числі стосовно права на підприємницьку діяльність, що не забороняється законом (ст. 42 Конституції України) [15].

Варто зауважити, що приватна детективна (розшукова) діяльність – це специфічна діяльність, що здатна за деяких умов завдати шкоди суспільним інтересам, інтересам держави й обмежити права певних осіб. Через це для гарантування здійснення єдиної державної політики в секторі гарантування захисту економічних та соціальних інтересів держави, соціуму й деяких споживачів доречно включити цю діяльність у перелік видів господарської діяльності, які підпадають під ліцензування.

До того ж слід сконцентрувати увагу на доказовій силі відомостей, що отримані приватними детективами й можуть бути знівельовані вимогою закону на одержання письмової чи усної згоди на збір або зберігання таких відомостей, тому що доведення в суді факту, що особа надала дозвіл в усній формі, вважається доволі проблематичним і що таке визначення здатне зумовити зловживання приватними детективами своїми повноваженнями.

Законодавче врегулювання приватної детективної діяльності відповідно до принципів строго додержання конституційних прав і свобод людини й громадянина буде сприяти збільшенню послуг, які надаються замовникам більш сутте-

вої допомоги суб'єктам господарської діяльності щодо аналізу фінансового становища позичальників, встановлення здатності реального здійснення фінансових зобов'язань, здійснення превентивних заходів щодо ухилення від сплати заборгованості, і таким чином буде сприяти підсиленню засад верховенства права у нашій державі.

Формування сучасного громадянського суспільства потребує утворення відносин нового характеру в усіх галузях життя та діяльності держави. Приватна детективна діяльність – один з результативних засобів гарантування безпеки та прав людини в сучасних реаліях. Розвиток такого виду професійної діяльності у сфері безпеки дасть змогу нашій країні та соціуму зробити ще один крок у напрямку повної інтеграції до ЄС.

Формування дієвого механізму взаємодії є вигідним як суб'єктам приватної детективної діяльності, так і правоохоронним органам. І перші, й другі під час своєї діяльності одержують велику кількість різних відомостей, що у випадку обміну здатне допомогти покращити ефективність їх діяльності. Основна характерна ознака такого механізму взаємодії – те, він має діяти винятково в правовому розрізі. Таким чином, здійснюючи узагальнення поданого вище, можливо дійти висновку щодо великого значення діяльності приватних детективів (агентств, бюро) в секторі протидії злочинності, гарантування безпеки громадян, підприємств та держави загалом. На прикладі іноземних держав ми простежуємо, як цей інститут, що наразі, на жаль, в Україні на рівні законодавства не врегульований, функціонує й ефективно діє паралельно з державними правоохоронними органами інших країн, не зумовлюючи ні «хаосу», ні будь-яких колізій в державній правоохоронній діяльності. Водночас, на нашу думку, вітчизняне законодавство України має самостійно пройти шлях становлення в напрямі врегулювання суспільних відносин, що мають зв'язок із приватною детективною діяльністю, беручи до уваги існуючий законодавчий і практичний досвід іноземних держав. В згаданому процесі, переконані, варто неодмінно зважати на особливості правової системи нашої країни, характер українського менталітету, ступінь правосвідомості громадян та ін. [16].

Абсолютно зрозуміло, що започаткування, організація, розвиток та провадження в Україні приватної детективної діяльності – незворотній процес, й через це штучне та затяжне його гальмування з огляду на відмову врегулювання вітчизняним законодавством непоправно шкодить не тільки наявним суб'єктам приватної детективної (розшу-

кової) діяльності й тим громадянам, котрі би бажали провадити таке підприємництво й побоюються якраз через брак спеціального закону, а також державним інтересам й іміджу України на міжнародній арені. Також в Україні детективна діяльність має реалізуватися на основі Конституції України, спеціального Закону, який би регулював приватну детективну діяльність, інших законів і підзаконних нормативно-правових актів. Нормативно-правове забезпечення детективної діяльності дозволить: легалізувати приватну детективну діяльність, котра наразі по суті реалізується в Україні, гарантуючи її контроль зі сторони держави й прокурорський нагляд; суттєво покращити змоги громадян України, а також їхніх об'єднань щодо захисту своїх законних інтересів, конституційних прав і свобод; сформувати законодавчий базис для організації нових робочих місць; примножити надходження до бюджету через сплату податків суб'єктами приватної детективної діяльності; посилити відповідальність правоохоронних органів держави щодо питань реагування на запити громадян і соціуму; започаткувати процес інтеграції приватного детективного підприємництва України у діяльність Всесвітньої Асоціації Детективів; покращити імідж України як правової країни з-поміж цивілізованих світових держав [17].

Висновки. Отже, ухвалення Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» сформує потужну основу для розвитку цивілізованого ринку детективних послуг. Існування спеціального Закону стосовно регулювання правовідносини в секторі детективної діяльності сприятиме гарантуванню єдиної державної політики в детективній діяльності. Водночас треба розуміти, що детективні структури не мають замінювати або перебирати на себе функції державних правоохоронних органів. Саме міцне співробітництво цих суб'єктів у рамках визначених чинними законодавчими актами повноважень буде сприяти розвитку цілісної системи захисту інтересів фізичних і юридичних осіб у країні. Основуючись на здійсненому дослідженні, вважаємо доречним: додавання приватної детективної (розшукової) діяльності до переліку видів господарської діяльності, які підпадають під ліцензування; і з огляду на досвід високорозвинених закордонних держав введення етичного професійного кодексу, котрий би передбачав моральні норми та правила поведінки й діяльності приватних детективів, в тому числі в складних обставинах, щодо підвищення статусу приватних детективів у соціумі, формування довіри до детективних агентств.

Список літератури:

1. Проект закону України №3726 від 30.08.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.
2. Проект закону України № 1228 від 02.09.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10.
3. Пояснювальна записка до Проекту закону України №1228 від 02.09.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10.
4. БеззубІ. Приватна детективна діяльність: українські реалії та зарубіжний досвід. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2930:privatna-detektivna-diyalnistukrajinski-realiji-ta-zarubizhnij.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. №2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (Справа №1–9/2012). *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 2-рп/2012.
7. Проект закону України № 1228 від 02.09.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Бузало М.П., Денисов С.Ф., Кириченко О.В. Детективна діяльність: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
10. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
11. Євич О.С., Калаченкова К.О. Приватна детективна (розшукова) діяльність як новий вид господарської діяльності в Україні. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 122. С. 167-172.
12. Проект закону України від 02 вересня 2019 року № 1228 «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10.
13. Пропозиції Президента до Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 28 грудня 2015 року № 3726. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.
14. Проект закону України від 30.08.2019 року №3726 «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.
15. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
16. Черков В.О., Попов П.О. Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010, Вип. 2, С. 248-259.
17. Франчук В.І., Михаліцька Н.Я., Пригунов П.Я., Мельник С.І., Штангрет М.І. Детективна діяльність у сфері економічної безпеки: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 132 с.

Lesko N.V. LEGAL SECURITY OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF PRIVATE DETECTIVES IN UKRAINE

The article is devoted to the disclosure of the legal support for investigative activities of private detectives in Ukraine, which contributes to the increase of services provided to customers of more significant assistance to subjects of economic activity regarding the analysis of the financial situation of borrowers, establishing the ability to actually fulfill financial obligations, and the implementation of preventive measures against payment evasion debts, and thus contributes to strengthening the foundations of the rule of law in our country. It was determined that private detective activity in Ukraine is unregulated at the level of legislation. There is no direct ban on the implementation of detective activity in the laws, but there is also no legislative regulation of it. Instead, in May 2012, the All-Ukrainian Association of Private Detectives was formed, and detective agencies were opened on the territory of the state, the legal grounds and features of which are rather dubious. The activity of certain detective agencies against the background of the legislative vacuum in the specified field sometimes transforms into banal fictitious entrepreneurship and fraud. However, their appearance and distribution on the territory of Ukraine, even without appropriate legal regulation, indicates a real demand from society for their activities, however, the lack of control and appropriate legal regulation forms a favorable basis for offenders. Often they are registered as ordinary law offices, but their services can potentially go beyond the law. Such circumstances lead to negative consequences for customers and need to be corrected. In addition, the functioning of such formations in the shadow sphere leads to non-payment of taxes to the budget. Some nuances of the activity of both state and non-state detectives are preventive in relation to crime. Considering the lack of investigation of the mentioned vector and, in addition, the legal uncertainty of the activities of private detectives, scientific research in the sector of regulatory and legal support of preventive detective activities is considered relevant. This is also related to consideration of its regulatory and legal support. It was found that private detective (investigative) activity is a specific activity that can, under certain conditions, harm public interests, the interests of the state, and limit the rights of certain individuals.

Key words: private detectives, private detective activity, regulatory and legal support, draft law, types of private detective (search) services.

Петков С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НОТАРІАЛЬНІ ДІЇ

Статтю присвячено висвітленню окремих питань щодо відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії. Автором проведено огляд законодавства у сфері регулювання здійснення нотаріальних дій органами місцевого самоврядування. З'ясовано перелік нотаріальних дій, які можуть вчинятися посадовими особами органів місцевого самоврядування. Аргументовано, що на сьогодні в Україні відсутні конкретно визначені законодавчі вимоги до посадових осіб органів місцевого самоврядування, які можуть вчиняти нотаріальні дії.

На підставі аналізу законодавства у сфері регулювання нотаріальної діяльності та діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування щодо проведення нотаріальних дій, у статті визначено види та підстави юридичної відповідальності, до якої можуть бути притягнуті посадові особи органів місцевого самоврядування.

Доведено, що посадові органи місцевого самоврядування за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності залежно від виду правопорушення можуть бути притягнуті до адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автором окреслено особливості притягнення посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері здійснення нотаріальних дій.

Аргументовано, що додатковими заходами відповідальності для посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на здійснення окремих нотаріальних дій, є покладення деяких обмежень у сфері нотаріальної діяльності. Встановлено, що такі обмеження можуть застосовуватися до посадових осіб органів місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії у сфері державної реєстрації права власності або іншого речового права або відомостей про юридичну особу, громадські формування тощо.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, посадові особи, нотаріальні дії, нотаріальний процес, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Відповідно до підпункту 5 пункту «б» частини 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать, зокрема вчинення нотаріальних дій з питань, віднесених законом до їх відання [1]. При цьому перелік нотаріальних дій, які уповноважені здійснювати посадові особи органів місцевого самоврядування, визначені ст. 37 Закону України «Про нотаріат» [2].

З метою забезпечення дотримання законності під час здійснення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, законодавством України передбачена юридична відповідальність, до якої можуть бути притягнуті такі посадові особи у разі допущення порушень у відповідній сфері. Разом з тим, огляд законодавства у цій сфері та наукової літератури свідчить про те, що наразі вказане питання урегульоване та досліджене на недостатньому рівні. Означене

зумовлює необхідність проведення ґрунтовного дослідження різних цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо відповідальності суб'єктів нотаріального процесу досліджували у своїх роботах такі вчені, як В. В. Баранкова, М. С. Долинська, О. О. Крижевська, В. Б. Харченко, Ю. І. Шиндель та ін. Огляд наукових робіт цих та інших авторів свідчить про те, що ґрунтовних досліджень, присвячених саме видам та підставам юридичної відповідальності, до якої можуть бути притягнуті посадові особи органів місцевого самоврядування під час здійснення нотаріальних дій, у сучасній правовій науці недостатньо. З огляду на це обрана тема становить наукову та практичну цінність з точки зору розвитку нотаріального процесу та удосконалення законодавства у цій сфері.

Метою статті є визначення правових засад відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, які здійснюють реєстраційні дії.

Для реалізації цієї мети поставлені такі завдання: провести огляд законодавства у сфері регулювання нотаріальної діяльності та визначити коло нотаріальних дій, які можуть здійснюватися посадовими особами органів місцевого самоврядування; визначити види та підстави юридичної відповідальності, до якої можуть бути притягнуті посадові особи органів місцевого самоврядування; окреслити особливості притягнення посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері здійснення нотаріальних дій.

Виклад основного матеріалу. До переліку нотаріальних дій, які можуть вчинятися посадовими особами органів місцевого самоврядування, ст. 37 Закону України «Про нотаріат» відносить: вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; посвідчення заповітів (крім секретних); видача дублікатів посвідчених ними документів; засвідчення вірності копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчення справжності підпису на документах; видача свідоцтва про право на спадщину; видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя [2].

Важливо, що зі змісту ч. 2 цієї ж статті передбачено, що для вчинення окремих нотаріальних дій, а саме – видача свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, посадова особа органу місцевого самоврядування повинна відповідати спеціальним вимогам щодо освіти (мати вищу юридичну освіту) та рівня кваліфікації та підготовки (досвід роботи у галузі права не менше трьох років, проходження річного стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, проходження навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та складення іспиту із спадкового права) [2].

Не випадково, що саме до останньої категорії посадових осіб органів місцевого самоврядування можуть застосовуватися спеціальні заходи юридичної відповідальності.

Провівши аналіз наведених вище норм законів України «Про нотаріат» та «Про місцеве самоврядування в Україні», можна звернути увагу, що ці норми не висувають вимог до посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вправі вчиняти інші (крім визначених п. п. 6 та 7 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про нотаріат») нотаріальні дії, зокрема, наявність у них вищої юридичної освіти. На думку вченої, такий підхід законодавця видається не зовсім послідовним, враховуючи, що якість вчиненої такими посадовими особами нотаріаль-

ної дії та правомірність винесених актів можуть викликати питання [3, с. 184].

Разом з тим, враховуючи, що чинний Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» до посадових осіб органів місцевого самоврядування, які не є виборними, висуває достатні вимоги щодо рівня освіти та кваліфікації, а також зобов'язує пройти конкурсний відбір для їх призначення (ст. 5) [4].

При цьому новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 19) [5], який набере чинності через шість місяців після припинення або скасування правового режиму воєнного стану, висуває більш суворіші вимоги. Наприклад, кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування категорії I повинен відповідати таким загальним вимогам мати ступінь вищої освіти не нижче магістра.

Отже, зважаючи на те, що загальний перелік нотаріальних дій, які мають право вчиняти посадові особи органів місцевого самоврядування, включає нескладні нотаріальні дії, рівня освіти та кваліфікації посадової особи органу місцевого самоврядування, має бути достатньо для того, щоб вчинена нотаріальна дія відповідала вимогам якості та правомірності.

Разом з тим, необхідно погодитися з тим, що для зниження ризику невідповідності вчиненої нотаріальної дії вимогам законодавства, доцільно запровадити загальні вимоги щодо проходження спеціального навчання для всіх посадових осіб органів місцевого самоврядування перед їх допуском до здійснення нотаріальних дій.

При цьому, як слідує зі змісту ч. 3 ст. 37 Закону України «Про нотаріат», за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування та дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства здійснюється контроль зі сторони Міністерства юстиції України [2].

З цього приводу слід вказати про те, що держава, делегуючи посадовим особам органів місцевого самоврядування виконання публічної функції з посвідчення прав та юридичних фактів, надала йому такій особі право вступати у відповідні відносини від власного імені, за які вона несе відповідальність не перед державою, а саме перед відповідним суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин, з яким і вступив у відносини [6, с. 40].

Для належного правового урегулювання нотаріальної діяльності посадових осіб органів міс-

цевого самоврядування Міністерство юстиції України своїм наказом від 11 листопада 2011 р. № 3306/5 затвердило Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [7].

Як свідчить аналіз цього Порядку, у ньому не закріплено спеціальних норм, які б визначали юридичну відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на здійснення нотаріальних дій.

З огляду на це, необхідно звернутися до норм, які визначають загальні підстави юридичної відповідальності осіб, уповноважених вчиняти нотаріальні дії.

Передусім, необхідно звернути увагу на те, що оскільки нотаріальна діяльність за своєю юридичною природою є діяльністю з надання публічних послуг, то до посадових осіб органів місцевого самоврядування під час здійснення ними нотаріальної діяльності застосовуються обмеження, пов'язані з наданням публічних послуг. Порушення ж таких обмежень є самостійною підставою для притягнення посадових осіб органів місцевого самоврядування для притягнення, зокрема до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Наприклад, до адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у сфері нотаріальної діяльності можна віднести: порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст. 172-8 КУпАП) [8]. Крім того, посадова особа органу місцевого самоврядування може бути притягнута до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, вчинене під час здійснення нотаріальної дії (ст. 188-39).

Крім того, огляд положень Кримінального кодексу України (КК України) [9] дає підстави дійти висновку про те, що до кримінальних правопорушень, які можуть вчинити посадові особи органів місцевого самоврядування у зв'язку із здійсненням нотаріальної діяльності, відносяться: підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України); підкуп особи. Яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України).

Аналізуючи підстави притягнення до кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на

вчинення нотаріальних дій, В. Б. Харченко зазначив, що за порушення норм нотаріального процесу до нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або державних нотаріальних архівах (у тому числі посадовими особами органів місцевого самоврядування), у зв'язку зі здійсненням ними нотаріальної діяльності за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів (за рахунок публічних коштів), слід розглядати як осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Також за статтями 365-2 та 368-4 КК України необхідно кваліфікувати й порушення норм нотаріального процесу особами, вказаними, зокрема у ст. 37 Закону України «Про нотаріат», такими, що уповноважені на вчинення окремих видів нотаріальних дій додатково, поза межами здійснення ними своєї службової діяльності [10, с. 144].

Досліджуючи види юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування під час здійснення ними нотаріальної діяльності, необхідно вказати на спеціальні заходи, пов'язані з оскарженням рішень, дій або бездіяльності такої особи, а саме – скасування нотаріального акта, обмеження доступу до державних реєстрів тощо.

Вивчаючи питання законності нотаріальних актів, В. В. Баранкова зауважила, що неправильне застосування норм матеріального права, а також порушення процесуального порядку вчинення нотаріальної дії можуть слугувати самостійною підставою для скасування нотаріального акта в судовому порядку, і це положення має віднайти відповідне нормативне закріплення. У зв'язку із цим вчена пропонує передбачити в нотаріальному законодавстві окрему норму, що містила б перелік принципів нотаріальної діяльності; закріплення змісту вимоги законності нотаріальних актів і наслідків її порушення [11, с. 33].

Порядок розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1128 [12].

Необхідно звернути увагу, що у вказаному Порядку не визначено обмежень щодо можливості оскарження дій, рішень або бездіяльності виключно нотаріусів або інших державних реєстраторів. Відповідно, цей Порядок поширюється і на дії, рішення чи бездіяльність посадової особи органу місцевого самоврядування у сфері здійснення нотаріальних дій, пов'язаних з державною реєстрацією.

Поряд з цим, необхідно звернути увагу, що спеціальні заходи, прийняті територіальними органами Міністерства юстиції України внаслідок розгляду скарги на дії, рішення або бездіяльність посадової особи органу місцевого самоврядування, застосовуються виключно до тих посадових осіб, чия діяльність пов'язана із доступом до державних реєстрів.

Зокрема, відповідно до ст. 37-1 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до посадової особи органу місцевого самоврядування за порушення порядку здійснення нотаріальних дій, пов'язаних із державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, уповноваженим органом Міністерства юстиції України у разі виявлення такого порушення можуть застосовуватися:

- 1) тимчасове блокування доступу державного реєстратора, уповноваженої особи суб'єкта державної реєстрації до Єдиного державного реєстру;
- 2) анулювання доступу державного реєстратора, уповноваженої особи суб'єкта державної реєстрації до Єдиного державного реєстру;
- 3) притягнення до адміністративної відповідальності державного реєстратора, уповноваженої особи суб'єкта державної реєстрації;
- 4) направлення до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України подання щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;
- 5) направлення на обов'язкове підвищення кваліфікації державного реєстратора, крім нотаріусів, які виконують повноваження державного реєстратора відповідно до покладених на них законом обов'язків [13].

Спеціальним видом юридичної відповідальності, до якої можуть притягатися виключно посадові особи органів місцевого самоврядування, зокрема й у зв'язку з порушенням ними встановленого порядку вчинення нотаріальної діяльності, є відповідальність, визначена Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Так, згідно зі ст. 4 чинного Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» одним із принципів проходження служби в органах місцевого самоврядування є принцип персональної відповідальності за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків.

Питання відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування регулюються Розділом VI вказаного Закону. При цьому відповідно до ст. 23 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» визначає,

що особи, винні у порушенні законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, притягуються до цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно із законом [4].

Разом з тим, новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», на відміну від чинного, більш детально регулює дисциплінарну відповідальність.

Зокрема, за ст. 57 цього Закону підставами для притягнення посадової особи органу місцевого самоврядування до дисциплінарної відповідальності, зокрема під час здійснення нотаріальних дій, можуть бути: перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення; використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення [5].

Висновки. Отже, посадові особи органів місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії, дозволені їм законодавством, у цілому несуть таку ж саму юридичну відповідальність, що й інші нотаріуси, зокрема адміністративну та кримінальну за правопорушення, пов'язані з корупцією, а також пов'язані із зловживаннями під час надання публічних послуг.

До посадових осіб органів місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії, пов'язані із державною реєстрацією права власності або іншого речового права, уповноважені органи Міністерства юстиції України за результатом розгляду скарг на такі реєстраційні дії або внаслідок проведення контролю можуть вживати спеціальні заходи щодо обмеження, анулювання або блокування доступу до реєстру.

Крім того, посадові особи органів місцевого самоврядування можуть притягуватися до цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності, якщо внаслідок порушення встановленого порядку здійснення нотаріальної діяльності завдано матеріальної шкоди, а також якщо такі порушення містять ознаки дисциплінарного проступку.

Для підвищення гарантій правомірності вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування доцільно розглянути можливість доповнення Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування нормою про відповідальність таких осіб за недотримання ним встановлених правил здійснення нотаріальної діяльності.

Список літератури:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n386>.
3. Крижевська О. О. Посадові особи органів місцевого самоврядування як суб'єкти нотаріального процесуального правовідношення. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 75. С. 181-186.
4. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.
5. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>.
6. Крижевська О. О. Посадові особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій: актуальні питання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 6(47). С. 39-43.
7. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1813>.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
10. Харченко В. Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 135-148.
11. Баранкова В. В. Законність нотаріальних актів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 28-34.
12. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1128. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text>.
13. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.

Petkov S.V. RESPONSIBILITY OF OFFICIALS OF BODIES LOCAL GOVERNMENT PERFORMING NOTARIAL ACTS

The article is devoted to the coverage of certain issues regarding the responsibility of officials of local self-government bodies who perform notarial acts. The author reviewed the legislation in the field of regulation of notarial acts by local self-government bodies. The list of notarial actions that can be performed by officials of local self-government bodies has been clarified. It is argued that currently in Ukraine there are no specifically defined legislative requirements for officials of local self-government bodies who can perform notarial acts.

Based on the analysis of the legislation in the field of regulation of notarial activities and the activities of officials of local self-government bodies regarding the performance of notarial actions, the article defines the types and grounds of legal liability to which officials of local self-government bodies may be held.

It has been proven that officials of local self-government may be subject to administrative, disciplinary, civil or criminal liability for violations of legislation in the field of notarial activity, depending on the type of offense.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the author outlines the features of attracting officials of local self-government bodies in the field of notarial acts.

It is argued that additional measures of responsibility for officials of local self-government bodies, authorized to perform certain notarial actions, are the imposition of certain restrictions in the field of notarial activity. It has been established that such restrictions can be applied to officials of local self-government bodies who perform notarial actions in the field of state registration of property rights or other property rights or information about a legal entity, public formations, etc.

Key words: local self-government bodies, officials, notarial acts, notarial process, legal responsibility.

Пушкар О.А.

кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено висвітленню окремих питань щодо визначення особливостей складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. Визначено поняття та особливості корупційних правопорушень, до групи яких відноситься прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Автором обґрунтовується, що склад кримінального правопорушення, визначеного статтею 368 Кримінального кодексу України, містить деякі особливості, які безпосередньо впливають на його кваліфікацію. Встановлено, що такі особливості мають як основні, так і факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.

У статті аргументовано думку про те, що особливості мають такі елементи складу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, як суб'єкт, об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони. З'ясовано, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, є службова особа. Доведено, що така особливість суб'єктного складу досліджуваного кримінального правопорушення дозволяє віднести його до корупційних та службових правопорушень.

Автором обґрунтовано, що саме специфіка об'єкта та предмету кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, дозволяє встановити чіткі критерії кваліфікації за цією статтею.

На підставі проведеного науково-правового аналізу вдалося виявити особливості факультативних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.

За підсумками дослідження автором обґрунтовано, що тільки сукупність особливостей обов'язкових та факультативних ознак складу кримінального правопорушення, визначеного статтею 368 Кримінального кодексу України, надає можливість безпомилково кваліфікувати певне діяння саме за цією статтею.

Ключові слова: основні та факультативні ознаки, склад злочину, корупційне правопорушення, службовий злочин, особливості складу злочину.

Постановка проблеми. Стаття 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [1]. Це правопорушення одночасно віднесене законодавцем до корупційних та службових кримінальних правопорушень. Зі змісту цієї статті вбачається, що склад цього кримінального правопорушення характеризується деякими особливостями, що дозволяє кваліфікувати відповідне діяння саме за ст. 368 КК України. Такі особливості дають можливість відмежувати склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, від складів суміжних правопорушень.

З огляду на зазначене, у цій статті обґрунтовано особливості складу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що на практиці дає можливість правильно кваліфікувати цей вид корупційного та службового кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти визначення складу кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також кримінальних службових правопорушень досліджували значна кількість науковців. Серед них слід виділити таких як В. М. Кабаєв, І. С. Ковальова, А. О. Левчук, К. Марисюк, О. О. Маслова, О. Неклеса, К. К. Овод, І. Д. Пастух, О. В. Ус, О. Д. Ярошенко та ін. Огляд наукової літератури у сфері дослідження складу корупційних та служ-

бових кримінальних правопорушень показує неадекватність актуальних та ґрунтовних робіт, присвячених саме особливостям складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, що зумовлює актуальність цієї теми.

Метою статті є обґрунтування особливостей складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, що дозволяють відмежувати його з-поміж складів інших суміжних правопорушень. Для виконання поставленої мети у цій статті реалізовані такі основні завдання: визначений обов'язкові та факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України; з'ясовані особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України; окреслені особливості факультативних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, є одним із видів корупційних та одночасно службових правопорушень, що наділяє його видовими та родовими ознаками відповідних видів правопорушень.

Разом з тим, корупційні кримінальні правопорушення мають різні форми вираження, що потребує уточнення кваліфікуючих ознак складу саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Тільки за таких умов, кваліфікація правопорушення за ст. 368 КК України буде здійснена правильно.

У науковій літературі виокремлюють такі форми вираження корупційних діянь: зловживання владою або службовим становищем; перевищення влади або посадових повноважень та інші службові кримінальні правопорушення, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб; розкрадання державного, колективного або приватного майна з використанням службового становища; незаконне одержання матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг; одержання кредитів, позичок, допомоги, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням пільг чи переваг, не передбачених законодавством, або на які особа не має права; хабарництво та ін. [2, с. 141].

Об'єднуючою ознакою складів корупційних правопорушень є спеціальний суб'єкт, яким виступає службова особа – державний службовець та інші особи, на яких поширюються вимоги Закону України «Про запобігання корупції».

Іншою об'єднуючою ознакою складу корупційних правопорушень є об'єкт, а саме – суспільні правовідносини, на які посягають такі правопорушення. Традиційно таким об'єктом вважається встановлений порядок публічного управління. Інакше кажучи, корупційні правопорушення перешкоджають рівному доступу громадян та інших осіб до публічних послуг та стають на заваді законності у сфері публічного управління.

Досліджуючи ознаки корупційних правопорушень, А. О. Левчук звертає увагу, що однією з найпоширеніших проблем, з якою стикається сьгодні суспільство у запобіганні і протидії корупції, є проблема поширеного сприйняття громадськістю корупції як правопорушення без жертв. Міф про те, що корупція – це «консенсуальне правопорушення», яке нічому не шкодить, є однією з найбільших помилок у суспільному житті [3, с. 90-91].

З цього приводу важливо зазначити, що рівень терпимості зі сторони суспільства щодо корупційних правопорушень є безумовним показником, який відображає корупційні ризики та, відповідно, чим вищий такий рівень, тим вищі відповідні ризики та тим ширшими стають форми вираження корупційних правопорушень. Саме тому з'являються все нові види корупційних правопорушень, які підлягають криміналізації. Одним з таких корупційних правопорушень є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, яке було криміналізоване 18 квітня 2013 р. з метою приведення національного законодавства у відповідність із нормами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [4].

Склад цього правопорушення має власну систему обов'язкових та факультативних ознак, сукупність яких дозволяє кваліфікувати діяння саме як прийняття пропозиції або одержання обіцянки чи власне одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Розпочати дослідження характеристики ознак складу цього правопорушення доцільно з об'єктивних ознак – об'єкту та об'єктивної сторони.

О. Д. Ярошенко вважає, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони службових складів злочину є вчинення діянь саме у зв'язку із вчиненням чи невчиненням службовою особою в інтересах того, хто надає (пропонує) неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [5, с. 10].

Своєю чергою О. Неклеса та Д. Юр'єв вважають, що об'єктивна сторона охоплює як без-

посереднє одержання неправомірної вигоди, що виражається шляхом учинення певних дій, так і активне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, тобто висловлення згоди на пропозицію вчинити чи не вчинити певні дії в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища тощо. Водночас, на думку науковців, законодавець не відхиляє вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, шляхом бездіяльності, тобто пасивного прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду (так звана «мовчазна згода») [6, с. 333].

Таким чином, особливістю об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є те, що протиправне діяння може мати дві форми вираження – активні дії (висловлення згоди на прийняття пропозиції чи обіцянки надання неправомірної вигоди або власне вчинення дій щодо одержання такої вигоди – прийняття у власність відповідного блага тощо) та пасивну бездіяльність (у формі мовчазної згоди). Така форма вчинення цього правопорушення як пасивна бездіяльність є можливою завдяки тому, що для того, щоб правопорушення вважалось закінченим зовсім не обов'язково, щоб суб'єкт цього правопорушення – службова особа використала своє службове становище для здійснення певних дій в інтересах надавача неправомірної вигоди або третьої особи, а достатньо одержання від такого суб'єкта згоди на неправомірну вигоду.

При цьому, ще однією специфікою об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є те, що закінченим це правопорушення може вважатися як з моменту прийняття пропозиції або обіцянки надати неправомірну вигоду, так і з моменту власне прийняття такої вигоди. Водночас, для закінченості цього злочину знову ж таки не є обов'язковим вчинення службовою особою на користь надавача чи третьої особи відповідних дій з використанням службового становища.

Наступною ознакою об'єктивної сторони є об'єкт.

У науковій літературі щодо сутності об'єкту злочину склалося два основні підходи: на думку одних вчених, об'єктом злочину є сукупність суспільних правовідносин; інші науковці дотримуються точки зору, згідно з якою під об'єктом розуміється певна сукупність правових благ, інтересів,

цінностей, сфер життєдіяльності людини тощо [7, с. 137].

Видається, що більш вірним трактуванням сутності об'єкта злочину є його визначення, як певної сукупності суспільних правовідносин, на порушення яких спрямоване відповідне протиправне діяння. Водночас, сукупність благ, інтересів тощо можна розглядати також як своєрідну сферу суспільних правовідносин, спрямованих на отримання/реалізацію відповідних благ чи інтересів.

Наприклад, говорячи про об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, слід вказати, то родовим об'єктом цього правопорушення є встановлений порядок публічного управління та надання публічних послуг. При цьому безпосередній (конкретний) об'єкт залежить від сфери службової діяльності суб'єкта злочину (встановлений порядок здійснення державної реєстрації, виділення у власність або користування земельної ділянки тощо).

В. М. Кабаєв вважає, що визначення особливостей об'єктивних ознак службових злочинів зводиться до визначення особливостей об'єкта та об'єктивної сторони кожного із цих злочинів. Таким чином, об'єктом злочину, передбаченого, зокрема ст. 368 КК України, є суспільні відносини, що виникають у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. У вказаному складі злочину безпосереднім об'єктом можна вважати власне суспільні відносини, що виникають при вчиненні чи невчиненні службовою особою певної дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [8, с. 408].

Що стосується предмету досліджуваного виду корупційного правопорушення, то ним є обіцянка чи пропозиція надати неправомірну вигоду, а також власне неправомірна вигода.

Визначаючи зміст термінологічного звороту «неправомірна вигода», О. Д. Ярошенко звертає увагу, що цей зворот є синонімом термінопоняття «неправомірна перевага», яке вживається в тексті міжнародних нормативно-правових актів. Під неправомірною вигодою науковець пропонує розуміти вигоди не лише матеріального (гроші, майно, нематеріальні активи), а й нематеріального характеру (переваги, пільги, послуги). Водночас, вчений звертає увагу, що оскільки в тексті кримінально-правової норми згадується про розмір неправомірної вигоди, то цілком очевидно, що така неправомірна вигода може бути тільки вигодою матеріального характеру [5, с. 11].

У даному випадку йдеться про кваліфікуючи ознаки цього правопорушення, передбачені

ч. ч. 2-4 ст. 368 КК України – значний, великий та особливо великий розмір. Конкретне вираження такого розміру міститься у примітці до цієї норми.

Суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, також дозволяють провести кваліфікацію відповідного діяння за цією статтею.

Як вже згадувалося вище, суб'єкт вказаного правопорушення є спеціальним – службова особа. Більше того, кваліфікуючою ознакою цього правопорушення є його вчинення службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище (перелік таких службових осіб наведений у примітці до статті 368 КК України).

У науковій літературі висловлюється думка, що наявність додаткових (спеціальних) ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення свідчить про наявність кваліфікуючої (обтяжуючої) обставини чи привілейованої (пом'якшуючої) ознаки складу конкретного кримінального правопорушення. Ознаки спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення можуть бути передбачені: за загальним правилом – у диспозиції статті (частин статті) Особливої частини КК України; за наявності бланкетної диспозиції – у відповідних нормативно-правових актах; у судовому тлумаченні елементів (їх ознак) конкретного складу кримінального правопорушення [9, с. 441].

Водночас, сам по собі спеціальний суб'єкт – службова особа не дасть змоги кваліфікувати відповідне діяння за конкретною статтею КК України, зокрема й за ст. 368, оскільки спеціальний суб'єкт у даному випадку є об'єднуючою ознакою складів усіх службових правопорушень. Тому цю ознаку складу злочину необхідно застосовувати у сукупності з іншими як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками.

Переходячи до характеристики особливостей суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, необхідно зазначити, що серед науковців превалює думка, що вказане правопорушення може бути вчинено лише у формі прямого умислу.

На думку деяких науковців, кваліфікація злочину залежить від спрямованості умислу суб'єкта, зокрема, в разі вчинення: 1) злочину, спрямованого на спричинення шкоди певному об'єкту складу злочину, щодо певного предмета злочину; 2) злочину, кримінальна відповідальність за який диференціюється у КК залежно від кількісної характеристики суспільно небезпечних наслідків, що заподіюються; 3) злочину з прямим конкретизованим, а в окремих випадках і неконкретизова-

ним умислом; 4) злочину з кваліфікуючими або привілейованими ознаками складу злочину; 5) злочину в разі фактичної помилки суб'єкта злочину; 6) незакінченого злочину; 7) злочину в разі ексцесу співучасника; 8) ідеальної сукупності злочинів; 9) відмежування злочинів, схожих (тотожних) за ознаками об'єктивної сторони складу злочину тощо [10, с. 132].

Стосовно форми вини службової особи, яка приймає обіцянку, пропозицію або одержує неправомірну вигоду, то К. К. Овод зазначає, що отримуючи певні вигоди або обіцянку чи пропозицію винна особа, як правило, усвідомлює, що навіть, якщо вони мають негрошовий чи нематеріальний характер, вони все одно мають вигідний для неї характер: задовольняють певні прагнення цієї особи, її потреби, покращують її особистий стан, підвищують якість життя тощо [11, с. 146].

Отже, необхідно погодитися з тим, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу.

Певний вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення за ст. 368 КК України можуть мати факультативні ознаки складу злочину.

Деякі науковці стверджують, що існує низка особливостей, характерних для кожної з факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема: якщо факультативні ознаки об'єктивної сторони безпосередньо зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК України, то вони формують суспільну небезпечність діяння і виступають фактором його криміналізації; якщо факультативні ознаки є кваліфікуючими, то законодавець враховує їх властивості (позитивні чи негативні) в санкції конкретної норми Особливої частини КК України; якщо факультативні ознаки кримінального правопорушення не є ознаками об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення, то вони враховуються судом при призначенні покарання в якості обставин, що пом'якшують (ст. 66 КК України) або обтяжують (ст. 67 КК України) його [12, с. 116].

Так, що стосується факультативних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, то, наприклад, факультативною ознакою об'єктивної сторони є те, що особа, яка приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду обіцяє взамін надати певне благо з використанням службового становища. Якщо ця ознака відсутня, тобто якщо особа не може використати своє службове становище на

користь надавача неправомірної вигоди або третьої особи, то така особа не може бути суб'єктом цього злочину.

Крім того, факультативними ознаками предмету є значний, великий та особливо великий розмір неправомірної вигоди, а також ознаки службової особи як такої, що займає відповідальне та особливо відповідальне становище. Ці факультативні ознаки є кваліфікуючими.

Висновки. Таким чином, тільки за сукупністю обов'язкових та факультативних ознак, які становлять склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, протиправне діяння можна кваліфікувати саме як прийняття пропозиції або прийняття обіцянки чи власне одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Склад цього правопорушення характеризується такими обов'язковими ознаками: 1) об'єктивна сторона, що характеризується як активною формою (безпосереднє висловлення згоди на прийняття пропозиції чи обіцянки надання неправомірної вигоди або власне вчинення дій щодо одержання такої вигоди – прийняття у власність відповідного блага тощо), так і пасивною бездіяльністю (у формі мовчазної згоди); закінченим вважається як з моменту прийняття пропозиції або обіцянки надати неправомірну вигоду, так

і з моменту власне прийняття такої вигоди; 2) об'єкт – родовим є встановлений порядок публічного управління та надання публічних послуг; безпосередній об'єкт залежить від сфери службової діяльності суб'єкта злочину (встановлений порядок здійснення державної реєстрації, виділення у власність або користування земельної ділянки тощо); предметом є обіцянка чи пропозиція надати неправомірну вигоду, а також власне неправомірна вигода; може мати як виражений майновий, так і немайновий характер; 3) спеціальний суб'єкт – службова особа; 4) суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Факультативними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є спрямованість умислу – на використання отримання обіцянки, пропозиції неправомірної вигоди або одержання неправомірної вигоди з можливістю використання свого службового становища на користь надавача неправомірної вигоди або на користь третьої особи; факультативними кваліфікуючими ознаками предмету є значний, великий та особливо великий розмір неправомірної вигоди, а також факультативні ознаки службової особи як такої, що займає відповідальне та особливо відповідальне становище.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 10.02.2024).
2. Марисюк К. Поняття, види та загальна характеристика корупційних правопорушень. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: "Юридичні науки". 2021. № 4(32). С. 138-144.
3. Левчук А. О. Поняття, сутність корупції та корупційних правопорушень. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду. Харків, 2019. С. 86-91.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18.04.2013 № 221-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text>.
5. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України): автореф. Дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2014. 22 с.
6. Неклеса О., Юр'єв Д. Актуальна характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 кримінального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 330-336.
7. Ковальова І. С. Об'єкт як елемент складу злочину підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 173-176.
8. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 404-409.
9. Надточієва А. П. Ознаки суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 440-444.
10. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 130-136.
11. Овод К. К. Кримінально-правова характеристика вини як ознаки суб'єктивної сторони підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Международный научный журнал «Верховенство права»*. 2016. № 4. С. 143-149.
12. Маслова О. О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2(43). С. 110-117.

Pushkar O.A. FEATURES OF THE COMPOSITION OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ARTICLE 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to the coverage of certain issues regarding the definition of the features of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The concepts and features of corruption offenses are defined, which group includes the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official.

The author justifies that the composition of the criminal offense defined by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine contains some features that directly affect its qualification. It was established that such features have both basic and optional features of the composition of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

The article substantiates the opinion that such elements of the composition of the acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit by an official have specific features, such as subject, object, objective and subjective parties. It was found that the subject of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine is an official. It has been proven that such a feature of the subject structure of the investigated criminal offense allows it to be classified as corruption and official offenses.

The author substantiated that it is the specificity of the object and subject of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine that allows establishing clear qualification criteria under this article.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, it was possible to identify the features of the optional features of the composition of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

According to the results of the research, the author substantiated that only the set of features of the mandatory and optional features of the composition of the criminal offense, defined by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, makes it possible to unmistakably qualify a certain act according to this article.

Key words: *main and optional features, composition of the crime, corruption offense, official crime, features of the composition of the crime.*

Відомості про авторів

Бабенко А.М. – доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Балобанова Д.О. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

Берлач А.І. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бехруз Х.Н. – доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бородін І.Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бут І.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Гайду С.В. – аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Голодник Ю.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету України

Грбчак Г.В. – аспірант кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Губанов О. О. – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри службового та медичного права, Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Губарєв С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Демчук А.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Денисова А.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Добровольська В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Дручек О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення діяльності Національної гвардії України факультету державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України

Єршова Ю.О. – членкиня правління Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку

Зварич Р.В. – д.ю.н., професор, професор кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Казік Т.В. – аспірантка кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Кметик-Подубінська Х.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Кравченко О.М. – кандидат юридичних наук, докторант Національного університету біоресурсів і природокористування України

Криворучко Д.В. – аспірант кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лесько Н.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»

Мазуренко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

Мамедіов Н.Н. – кандидат юридичних наук, докторант Бакинського Державного Університету (Азербайджан)

Назимко Є.С. – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ

Новікова М.М. – кандидат юридичних наук, доцентка, доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук Херсонського державного аграрно-економічного університету

Осіпов Ю.В. – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Петков С.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Пересоляк О.В. – аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Підберезних І.Є. – доктор юридичних наук, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Пономарьова Т.І. – кандидат юридичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ

Пушкар О.А. – кандидат юридичних наук, адвокат

Романенко І.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Національної академії Служби безпеки України

Семенишина-Фіголь Б.М. – кандидат юридичних наук, докторантка докторантури Донецького державного університету внутрішніх справ

Сошников А.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

Спесівцев Д.С. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки

Туманянц А.Р. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Тильчик В.В. – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Київський університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Уткіна М.С. – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету; науковий дослідник Університету Уорика

Федчак І.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

Фомічов К.С. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Харитонов О.І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національний університет «Одеська юридична академія», Член-кореспондент НАПрН України

Харь І.О. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу аспірантури та докторантури, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Христинченко Н.П. – доктор юридичних наук, професорка, завідувач кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шкелебей О.В. – аспірант кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Шпак Н.А. – доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки, Державний податковий університет

Южека Р.С. – аспірант 4-го року навчання навчальної групи АС-941 третього освітньо-наукового рівня вищої освіти «доктор філософії» кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; член Громадської організації «Спілка освітян України»

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 3 2023

Коректура • Н. Славогородська

Комп'ютерна верстка • М. Михальченко

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 12,30. Ум. друк. арк. 14,19. Зам. № 0823/508

Підписано до друку 30.08.2023. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.